

Studier i svensk språkhistoria 14

HARRY LÖNNROTH | BODIL HAAGENSEN |
MARIA KVIST | KIM SANDVAD WEST (RED.)

VAASAN YLIOPISTON TUTKIMUKSIA 305

Vaasan yliopisto
UNIVERSITY OF VAASA

© Vasa universitet

Pärmbild: Petra B. Fritz, <https://flic.kr/p/fHDgeg>

ISBN

978-952-476-799-6 (tryckt)

978-952-476-800-9 (online)

URN:ISBN:978-952-476-800-9

ISSN

2489-2556 (Vaasan yliopiston tutkimuksia 305, tryckt)

2489-2564 (Vaasan yliopiston tutkimuksia 305, online)

Suomen yliopistopaino – Juvenes Print 2018

FÖRORD

Den fjortonde konferensen i serien Svenska språkets historia hölls i Vasa, Finlands soligaste stad i hjärtat av Österbotten. Som värd för konferensen stod enheten för nordiska språk vid Vasa universitet.

Som tema för konferensen hade vi valt "Flerspråkighet och språkhistoria", ett stort och aktuellt tema. En bärande tanke för oss arrangörer var att flerspråkighet inte är något nytt fenomen, och för att fördjupa vår förståelse av detta mångfacetterade fenomen behöver vi mer språkhistorisk forskning och ökad språkhistorisk medvetenhet. Och många nappade på vår inbjudan! I konferensen deltog cirka 60 personer från 13 universitet och fyra forskningsorganisationer.

De tre inbjudna plenarföreläsarna var Lars-Erik Edlund, professor i nordiska språk vid Umeå universitet, Anna Helga Hannesdóttir, professor i nordiska språk vid Göteborgs universitet, och Nils Erik Villstrand, professor i nordisk historia vid Åbo Akademi och docent i de nordiska ländernas historia vid Vasa universitet. Utöver plenarföredragen hölls det 36 sektionsföredrag och 4 posterpresentationer på konferensen. I denna konferensvolym publiceras två plenarföredrag och 15 sektionsföredrag. Artiklarna har gått igenom referentgranskning.

Till slut vill vi tacka FD Sanna Heittola som har tagit hand om den tekniska redigeringen. Ett varmt tack också till våra anonyma referenter. För ekonomiskt stöd tackar vi Harry Schaumans Stiftelse, Vetenskapliga samfundens delegation och Letterstedtska föreningen.

Jyväskylä i mars 2018

Harry Lönnroth, Bodil Haagensen, Maria Kvist och Kim Sandvad West

Innehåll

BIRKASVENSKAN/HEDEBYNORDISKAN – KRING EN SPRÅKHISTORISK KONSTRUKTION <i>Lars-Erik Edlund</i>	1
SPRÅK I KONTAKT OCH KONKURRENS. DEN TVÅSPRÅKIGA LEXIKOGRAFINS RELEVANS FÖR SVENSK SPRÅKHISTORIA <i>Anna Helga Hannesdóttir</i>	52
EN HISTORISK STUDIE AV PSEUDOSAMORDNING: KONSTRUKTIONEN GÅ OCH V I SVENSKAN <i>Peter Andersson & Kristian Blensenius</i>	80
FUTURAL BETYDELSE OCH HJÄLPVERBSSYNTAX HOS <i>VILJA</i> 1526–1950 <i>Maria Bylin</i>	102
MORFOLOGISK VARIATION OCH SYNTAKTISK FUNKTION. VERBKONGRUENS I SATSER MED EXPLETIVT 'DET' <i>David Håkansson</i>	118
"HAN TALTE ICKE, MEN ÖGAT TALTE." OM VERBBÖJNINGEN HOS RUNEBERG, TOPELIUS OCH NÅGRA TILL <i>Charlotta af Hällström-Reijonen</i>	132
ANAFOR, ASYNDES OCH ANDRA STRUKTURDRAG – ETT FÖRSÖK ATT BESKRIVA SYNTAKTISKA RESURSER FÖR ATT UTTRYCKA STRUKTURELLA HIERARKIER I FORNSVENSKAN <i>Håkan Jansson</i>	148
LATINISMER OCH ANTIKEN I SVENSKA 1700-TALSTEXTER <i>Mikko Kauko</i>	166
SUBJEKTIVT OCH INTERSUBJEKTIVT <i>NOG</i> . OM GRAMMATIKALISERING OCH BRUK I LJUSET AV PAUL SINEBRYCHOFFS BREVVÄXLING KRING 1900 <i>Jan Lindström & Therese Lindström Tiedemann</i>	180
PSALTARPSALMERNAS I <i>DEN SVENSKA TIDEBOKEN</i> 1525 – EN KATOLSK "REFORMATIONSBIBEL" <i>Rickard Melkersson</i>	198
SCHLAGERTEXTER NÄR MORMOR VAR UNG. FLERSPRÅKIGHET OCH EXOTISM <i>Marianne Nordman</i>	215

A <i>TERMINOLOGIA LATINA</i> TILL <i>SWENSKA ORD</i> . EN STUDIE AV LATINSKA OCH SVENSKA LEXIKALA ENHETER I TVÅ JURIDISKA HANDBÖCKER FRÅN 1670-TALET <i>Lena Rogström & Hans Landqvist</i>	227
FINALA NEGATIONSPARTIKLAR I SVENSKA DIALEKTER – UTBREDNING, SYNTAX OCH ETYMOLOGI <i>Henrik Rosenkvist</i>	244
STARK ELLER SVAG? BESTÄMD ELLER OBESTÄMD? OM UTVECKLINGEN AV ADJEKTIVETS FORMER I FORNSVENSKAN <i>Ulla Stroh-Wollin</i>	261
UTGIVNINGEN AV ESAIAS TEGNÉRS KYRKLIGA TAL – ETT EXEMPEL PÅ EDITIONSFILOLOGINS GRÄNSÖVERSKRIDANDE NATUR <i>Barbro Wallgren Hemlin</i>	277
DE NORDISKA <i>R</i> -STAMMARNAS PLURAL <i>Bo-A. Wendt</i>	288
SVENSK-LATINSK TVÅSPRÅKIGHET I MEDELTIDA HANDSKRIFTER – EN INVENTERING <i>Patrik Åström</i>	301

BIRKASVENSKAN/HEDEBYNORDISKAN – KRING EN SPRÅKHISTORISK KONSTRUKTION

Lars-Erik Edlund

This contribution examines Bengt Hesselman's (1936) and Gun Widmark's (1994a, 2001, 2010) thesis about the existence of a so-called *Birkasvensk/Hedebynordisk* variety. This assumed Viking Age variety is supposed to have spread from Hedeby in Southern Jutland to the Swedish and Norwegian language areas. From Birka, but also from Kaupang, a further diffusion then took place. Basically, the language features were supposed to emanate from the adjacent West Germanic area. The features discussed are, e.g., diphthongization of $\bar{e}^2$ to *ia/iä*, monophthongization of *au* to $\bar{o}$ and disappearance of initial *h*. These language features and their distribution in the Scandinavian languages are discussed in great detail in this contribution, and the result is that a *Birkasvensk/Hedebynordisk* variety probably did not exist. The reasons are that the status of the language features in question in the West Germanic area in several cases is very difficult to establish, that the distribution patterns in Scandinavia differ quite markedly if the different features are compared, and that good alternative explanations of the sound developments and the distribution patterns do exist. Nevertheless, the discussion is important, since it has given the language historians opportunities to assume wider geographical perspectives, as in this case the language history is thereby discussed in a historical context. The discussion of a *Birkasvensk/Hedebynordisk* variety also causes sociolinguistic perspectives on the Viking Age language to be considered. Hesselman's thesis has not really been seriously discussed until recent decades and the author also discusses the reasons for this.

1 Inledning

Det klagas ibland – och det med viss rätt – på att de språkhistoriska forskarna ofta bara nöjer sig med att konstatera att förändringsprocesser sker utan att närmare reflektera kring hur resultaten kan förstås i ett vidsträcktare historiskt sammanhang, där något sådant ändå vore möjligt.

Om man till språkhistoriska forskare räknar ortnamnsforskare, och det kan man gott göra, blir bilden förstås en annan, ty för dem är den förhistoriska och historiska kontexten naturligt nog högst relevant. Man kan exempelvis erinra om Lars Hellbergs klassiska studie (1987) av de åländska ortnamnen, ett arbete som utgör en utgångspunkt för all seriös diskussion rörande Ålands förhistoria och

medeltidshistoria (jfr Edlund 1988 och Andersson 1997). Detsamma gäller i flera avseenden för språkgeograferna, för vilka utbredningsmönstren ibland relateras till kända historiska förhållanden, där t.ex. Natan Lindqvists stora undersökning *Sydväst-Sverige i språkgeografisk belysning* (1947) utgör en viktig utgångspunkt för en diskussion av förhistoriska och historiska kontaktzoner och influensströmmar i de sydvästra delarna av Sverige i relation till riksbildningar och handelsmönster. Här kan med fördel de språkliga resultaten sättas in i ett historiskt sammanhang.

Jag skall i det här bidraget behandla en diskussion med rötter 80 år tillbaka i tiden genom ett viktigt inlägg av Bengt Hesselman (1936), en "forskningstråd" som det nystats en del i under de senaste decennierna med viktiga bidrag av bl.a. Gun Widmark (1994a, 2001, 2010) och andra.¹ Det rör som framgår av rubriken *Birkasvenskan* eller, som den ofta benämnts, *Hedebynordiskan*. Jag använder nedan mestadels begreppet *Hedebynordiska*, men i förbindelse med Hesselman oftast termen *Birkasvenska*.² Med termen avses den vikingatida, nordiska språkvarietet som antas ha utvecklats i Hedeby, det viktiga handelscentrum i södra Jylland som ägde bestånd fram till mitten av 1000-talet då det utmärkta kommunikationsläget hade försämrats och handelsplatsen i ett par omgångar bränts ned. Här har handlande nordbor mött handelsmän från det angränsande västgermanska området, och detta har skapat förutsättningar för upptagandet av språkliga innovationer, vilka sedan som prestigeformer spridits vidare på hemmaplan via Birka och i någon mån norska Kaupang. Att märka är att även om de anförda Hedebynordiska språkdragen ursprungligen uppburit prestige, har de varit "vikande" och därför återfinns spåren huvudsakligen i texter från vikingatid och framåt och i senare dialekter, endast undantagsvis i standard-språken.

I sin striktare form måste alltså de Hedebynordiska dragen återfinnas på det angränsande västgermanska området och en spridning till vikingatida skandinaviskt område måste kunna göras trolig. Som min studie nedan kommer att visa är det svårt att bekräfta existensen av en Hedebynordiska i denna striktare tappning, bl.a. därför att åtskilliga av de anförda språkförändringarna kan ha interna orsaker och har utvecklats på olika ställen oberoende av varandra. Men man kan däremot inte, såsom understryks i slutet (kapitel 6), helt utesluta att interna utvecklingar och externt stödda språksociala drag kunnat "dra" åt samma håll,

---

¹ Detta tema har figurerat även i tidigare förhandlingar i konferensserien Svenska språkets historia med ett bidrag av Karl G. Johansson i Tartu 2002 och Lennart Elmevik i Uppsala 2010, och tangeras dessutom av Tomas Riad vid sammankomsten i Lund 2004.

² Hesselman (1936:158 ff.) talar om "Birkasvenskan", om "den baltiska svenskan" samt om "Hedeby-nordiskan".

varigenom ett språkdrag kunnat få förstärkt spridning. Därvid tolkas alltså den Hedebynordiska konstruktionen inte i sin striktare tappning.

Mitt bidrag är uppbyggt så att jag i avsnitt 2.1 redovisar den empiriska basen för konstruktionen i form av ett referat av Hesselman (1936), varefter i avsnitt 2.2 (och dess underavdelningar) redovisas Widmarks vidareutveckling av den empiriska basen för konstruktionen och hennes argumentering för en Hedebynordisk varietet. En diskussion av Hesselmans och Widmarks framställning följer sedan i kapitel 3, där de olika förutsättningarna för konstruktionen kritiskt granskas. Denna granskning landar i slutsatsen att det finns uppenbara problem att upprätthålla tanken på en vikingatida Hedebynordisk varietet. Trots detta har, som visas i kapitel 4, den förda diskussionen ett egenvärde, eftersom man härigenom som språkhistoriker bl.a. får vidga det geografiska perspektivet och se kopplingarna mellan historien och språkhistorien. Det tog lång tid innan diskussionen kring Hesselmans intressanta språkhistoriska konstruktion tog fart, och man kan undra varför; några tankar kring detta förmedlas i kapitel 5. I kapitel 6 till sist reflekterar jag lite ytterligare, utifrån språksociala utgångspunkter, kring den antagna Hedebynordiska språkvarietet.

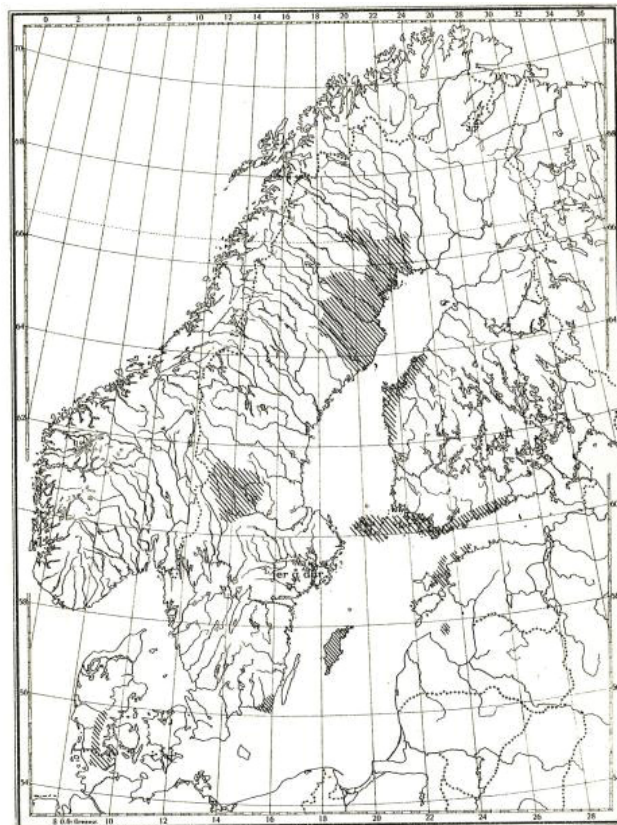
2 Hedebynordiskan – den empiriska basen

2.1 Hesselman (1936) – den Birkasvenska konstruktionen och dess roll i den språkhistoriska beskrivningen

Utgångspunkten för diskussionen av den språkliga varietet *Birkasvenska* återfinns vi alltså i en uppsats från 1936, publicerad i samlingsvolymen *Ordgeografi och språkhistoria*, som innehåller ett antal dialektologiska och språkhistoriska studier från nordiska seminariet vid Uppsala universitet. Mellan bokens pärmar stiftar vi bekantskap med tidens främsta språkhistoriska och språkgeografiska forskare i nordiska språk, som Otto von Friesen, Valter Jansson och Delmar Olof Zetterholm. Mest spännande i volymen är emellertid den avslutande uppsatsen, Bengt Hesselmans ”Några nynordiska dialektformer och vikingatidens historia. En undersökning i svensk och dansk språkutveckling”, där den erfarne språkhistorikern och dialektologen med auktoritet studerar ett språkligt fenomen och dess antagna historiska sammanhang. I fokus står den sekundära diftongeringen av germanskt $\bar{e}^2$ till *ia/iä* i ordet *här* > runsv. **hiar** (**hier**, **iar**, **iar** etc.), dialektalt *jär* etc. Det är här från urgermanskans perspektiv fråga om ett långt *e*, inte nedärvt från det indoeuropeiska språket utan ett senare, vilket enligt vanligt

antagande hade annan kvalitet än det urgermanska långa *e*, som i de nordiska och västgermanska språken resulterat i ett långt *a*.³

Utbredningen i nutida östnordiska dialekter av den diftongerade formen *jär* 'här' är inte sammanhängande, men bilden kompletteras av Hesselman med hjälp av belägg från runristningar och äldre språkliga källor, exempelvis fornsvenska textkällor och bröllopsdikter från 1600- och 1700-tal. Hans kartor (här karta 1a och 1b) är innehållsriga, och, tycker jag, vackra exempel på en språkgeografisk presentation.

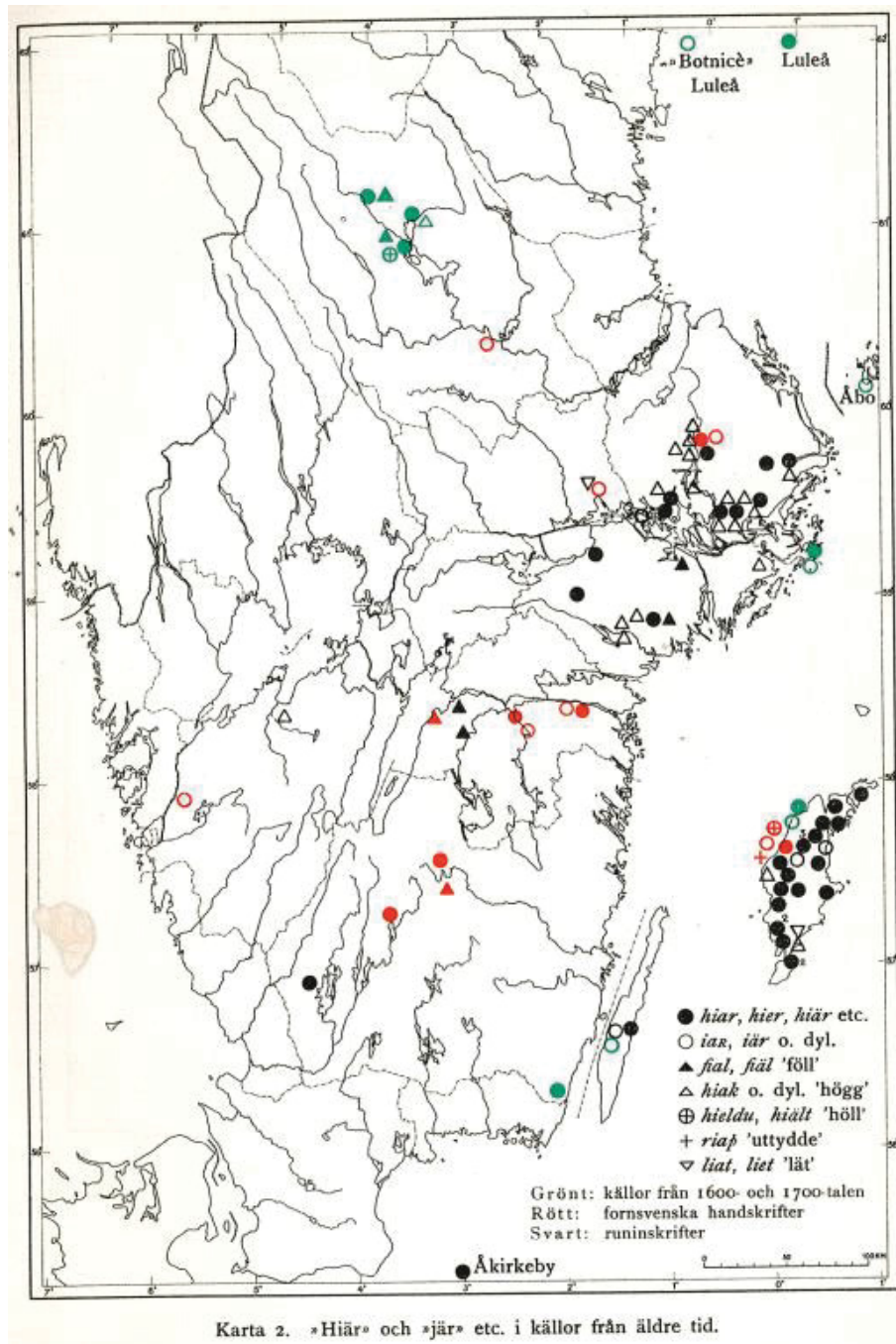

Karta 1. Utbredningen av »hiär» i nynordiska dialekter.

Karta 1a. Utbredningen av brutna formen av *här* i nynordiska dialekter. Efter Hesselman 1936.

³ Rörande germanskt $\bar{e}^2$ finns en omfattande forskningslitteratur som inte här kan, eller behöver, relateras i någon detalj. Det har bl.a. sagts att långt $\bar{e}^2$ utvecklats ur en indoeur. diftong $\bar{e}i$ (se Streitberg 1896:65 f., Prokosch 1939:104 f., Krahe 1967:32, 1969:53), och detta betraktas av Kroonen (2013:XXIII) inte som omöjligt, även om han föredrar att se $\bar{e}^1$ som resultat av denna utveckling. Kroonen följer istället Kortlandt (2006:51 ff.) som bakom $\bar{e}^2$ i ett ord som **hē²r* ser ett **hiar*. För andra ord innehållande $\bar{e}^2$ se Kroonen a.st. (jfr även de nämnda handböckerna). (I Kroonens etymologiska ordbok har $\bar{e}^2$ rekonstruerats **ia*.) – Jfr beträffande utgångsformen för adverbet *här* (motsvarande) bl.a. Hellquist (1948:387), de Vries (1962:222 f.), Magnússon (1989:321) och Björvand & Lindeman (2007:449 f.).

Karta 1b. Utbredningen av brutna formen av *här* i äldre källor, se för detaljer legenden. Efter Hesselman 1936.

Utifrån sitt samlade material söker Hesselman göra troligt att det funnits ett sammanhållet utbredningsområde för den aktuella diftongeringen i Östersjöområdet från Bottenviken i norr till Blekinge i söder, med spridning i Svealand upp mot övre Dalarna, rimligen då från uppsvenskt område. I Danmark finner han en motsvarande diftongering i Sydslesvig.

Med *Birkasvenska* avser Hesselman den språkliga varietet som utgått från Birka – ett tidigt ”stadsspråk” skulle man kunna säga –, men ytterst rör det sig om ett drag från Hedeby.⁴ På kontinenten återfinns sedan den aktuella diftongeringen på anslutande västgermanskt område, där fornfrankiskan enligt Hesselmans syn varit av särskild betydelse för den Birkasvenska varietetens utveckling, men även fornsaxiskan och fornfrisiskan; senare forskning rörande Hedebynordiskan har nog snarare lyft fram de senare språken.⁵ Hesselman förutsätter alltså att diftongeringen i de nämnda västgermanska språken tagits upp av nordbor i Hedeby, varifrån den sedan spridits till Birka och än vidare inom ett vidsträckt östnordiskt område. Så långt Bengt Hesselmans spännande tankar.

Hesselmans uppsats demonstrerar elegant hur en rekonstruktion av ett språkligt fenomenets utbredning kan göras med hjälp av vittnesbörd i äldre textkällor och i dialekter, vilka på ett som det kan tyckas övertygande sätt kombineras med varandra. Den koppling som görs till två av vikingatidens handelscentra är fantasieggande och borde, tycker man, ha kunnat inspirera till en spännande vetenskaplig diskussion. Det blev emellertid inte fallet förrän åtskilliga decennier senare. Jag återkommer till de möjliga orsakerna i kapitel 5 nedan.

I våra handböcker nämns nästan inte alls Hesselmans konstruktion av den Birkasvenska varieteteten. I ett auktoritativt verk som Elias Wesséns *Svensk språkhistoria* 1 (1968), som dragits av generationer nordister, tangeras endast i förbigående Hesselmans arbete på ett par ställen: dels i samband med preteritumformerna av *halda* och *falla* (s. 26) – där Wessén dock tycks föredra en annan förklaring än Hesselman – och i förbindelse med runsv. *hiar*, fornsv. *hiär*, sv. dial. *jär* (s. 31), men det rör sig bara om hänvisningar som inte närmare refererar Hesselmans konstruktion och än mindre tar ställning till den.

Mer intressant är det då att ta del av Wesséns framställning i handboken *De nordiska språken* (1979). Här utreds (a.a. s. 10) bl.a. uppkomsten av den skarpa språkgränsen mellan nordiskt och västgermanskt i södra Jylland, och Wessén understryker att förbindelserna mellan detta område och andra delar av Norden, bl.a. Uppsverige, därvid varit av stor betydelse. I det sammanhanget lyfts handelsvägen mellan Birka och Hedeby fram liksom existensen av ett antaget svenskt rike i södra Jylland på 900-talet (se kapitel 4 nedan). Under hänvisning till just Hesselmans artikel 1936 (a.a. s. 10 n. 2) nämns de språkliga överens-

⁴ Genom antagandet av ett vikingatida ”svenkevælde” i Danmark underbygger Hesselman (1936:143 ff.) ytterligare sin språkhistoriska konstruktion. Se vidare om denna diskussion n. 31 anförd litteratur.

⁵ Jfr beträffande de språkliga förhållandena vid denna tid på det aktuella västgermanska området bl.a. Ralph (1980:18 ff.). Det expanderande frankiska riket under Karl den store arbetade vid denna tid för att sprida kristendomen mot norr, och det var under denna tid som saxarna underkuvades.

stämmelserna mellan dialekterna i Mälardalen och andra delar av den svenska östkusten och dialekterna på de syddanska öarna och i södra Jylland. Genom upprepade vikingatåg och bosättningar har det nordiska elementet på syddanskt område allteftersom förstärkts. Wessén resumerar till sist: ”Språkliga drag, som har haft sitt centrum längre norrut, har härigenom slagit rot i söder, och den jylländska halvöns språkliga utveckling har blivit definitivt bestämd i rent nordisk riktning” (a.a. s. 10). Wessén säger ingenting om att det i Hedeby kan ha utvecklats en nordisk språkvarietet som upptagit drag från det angränsande västgermanska området utan uppehåller sig som synes helt vid andra influenströmmar. Detta får väl tas till intäkt för att Wessén inte biträder den Hesselmska konstruktionen, i varje fall inte i dess striktare tappning.

Också i de internationella handböcker som finns i nordiska språk skymtar Hesselms Birkasvenska fram utan att den underkastas någon noggrannare prövning. I Oskar Bandles på inte minst dialektal empiri baserade översiktsarbete *Die Gliederung des Nordgermanischen* (1973:63) refereras, som han uttrycker det, Hesselms ”scharfsinnigen Untersuchung”, varvid även den kontinentala bakgrunden till utvecklingen av $\bar{e}^2$ lyfts fram. Bandle uppehåller sig emellertid huvudsakligen i sin framställning vid förhållandet att spridningen av språkdrag skett från ett centralsvenskt område, och menar att den Birkasvenska expansionen utgör en tidig exponent för detta centralsvenska spridningscentrum.⁶

I Einar Haugens breda genomgång av de nordiska språken i *The Scandinavian languages* (1976:199 f.) relateras Hesselms konstruktion, och en kritik kan avläsas när Haugen säger att ”[w]hether this particular change actually developed in this way or not, there were certainly a number of innovations in this period that split east from west, and have led to the assumption of a West vs. East Scandinavian”.⁷ Haugen sätter alltså in den Birkasvenska konstruktionen i en stabiliseringsfas som språkhistoriskt etablerar väst- respektive östnordiskt, men diskuterar den i övrigt inte. Betydelsen av vissa novationer i östra Norden för uppkomsten av de öst- respektive västnordiska språken är hos Haugen en viktig tanke.

⁶ Detta synsätt ger också Widmark (1994b:145, 149) uttryck för, när hon talar om en språkligt expansiv Birkasvenska.

⁷ I den reviderade tyska upplagan heter det på likartat sätt: ”Einmal abgesehen davon, ob diese Veränderung sich auf diese Weise entwickelt hat oder nicht, gab es mit Sicherheit eine gewisse Anzahl von Neuerungen in dieser Periode, die das östliche Skandinavien vom westlichen trennten und zu der Annahme verleiten, daß es eine westskandinavische vs. ostskandinavische Sprache gegeben hat” (Haugen 1984:253).

Man kan säga att det inte hos någon av de nämnda språkhistorikerna – Wessén, Bandle eller Haugen – finns någon uttalad ambition att värdera Hesselmanns konstruktion, låt vara att en närläsning av texterna snarast visar på viss skepsis. Konstruktionen nämns dessutom mer i förbigående.

Om vi nu lämnar handböckerna och vänder oss till den nordiska språkvetenskapen, är läget detsamma. Hesselmanns hypotes har även här fört en förvånansvärt undanskymd tillvaro. I exempelvis John Svenssons avhandling (1944) om diftongering med palatalt förslag i de nordiska språken figurerar förvisso Hesselmann, men det rör sig inte om någon närgående granskning. Britta Olrik Frederiksen lyfter fram och diskuterar Hesselmanns Birkasvenska konstruktion i en artikel 1974,⁸ den möter oss också i en ytterligare artikel signerad Frederiksen (1986) samt figurerar i arbeten av exempelvis Jan Paul Strid (1989), Svante Lagman (1990) och Gerd Eklund (1991). Parallellt förs diskussioner om den eventuella existensen av ett vikingatida *svenskevælde* i Danmark, men till detta återkommer jag.

Egentligen är det endast Frederiksen som i sina inlägg mera på allvar diskuterar den Birkasvenska konstruktionen i hela dess vidd, och det är därför så mycket mer att beklaga att hennes väldokumenterade och i många delar skarpsinniga inlägg 1974 gått så obemärkt förbi i den svenska diskussionen.

2.2 Widmark (1994a, 2001, 2010) – vidareutvecklingen av den Hedebynordiska konstruktionen

Diskussionen kring den Hedebynordiska konstruktionen tog egentligen fart först tack vare några bidrag av Gun Widmark. Viktigast är hennes bidrag i *Arkiv för nordisk filologi* (1994a), men hon återkommer till ämnet i sin språkhistoriska översikt *Det språk som blev vårt. Ursprung och utveckling i svenskan* (2001) och i ett längre, metodologiskt intressant kapitel i andra delen av studien av det nordiska *u*-omljudet (2010). I de olika arbetena infogas olika drag mer eller mindre säkert i den Hedebynordiska konstruktionen, vilket visar att hon ibland tvekat beträffande enskilda språkdrags beviskraft och på olika sätt vägt dem mot varandra under forskningsprocessens gång.

I den följande framställningen följer jag nära Widmarks resonemang (främst då 1994a) och redovisar och diskuterar den empiri hon anför. Det språkliga material

---

⁸ Dialektologen Poul Andersen (1977:110) refererar i sin översikt över dansk dialektforskning uppskattande Britta Olrik Frederiksen (1974), vilken sägs avvisa sambandet mellan de jyska formerna *h jæ* 'här' och, som det heter, "hele det spændende Drama om 'Svenske-vældet' i Hedeby, som Bengt Hesselmann i sin Tid oprullede".

som ligger till grund för argumentationen kan i vissa detaljer ha modifierats i senare forskning, vilket i så fall relateras.

2.2.1 Diftongeringen av $\bar{e}^2$ till *jä* – en ljudutveckling också i det västliga Norden

Vi återknyter först till Hesselmans studie av $\bar{e}^2 > jä$. I sina undersökningar har Widmark, under åberopande av ett antal vetenskapliga arbeten, förmått komplettera den av Hesselman aktualiserade utbredningen av germanskt $\bar{e}^2 > jä$. Ytterligare empiri från runinskrifter kan måhända anföras (se Williams 2007b:13 f. med litt.). Diftongeringen finns dessutom, visar kompletterande studier, inte bara i det östliga Norden utan också i Västsverige och Norge. Detta stöds bl.a. av Lena Petersons studie av Hogastenen på Orust (1992:95 f., jfr även Lagman 1990:62 f.), men berörs redan i Seip (1947:200) med stöd i viktig empiri. Ljudutvecklingen förefaller i det västliga Norden endast vara fornspråklig och inte, som på svenskt och danskt område, styrkt i dialekterna.

Widmark etablerar på detta sätt Birkasvenskan fastare på västligt nordiskt område, något som enligt henne avsevärt styrker antagandet att influenserna strömmat från det vikingatida Hedeby och nått västsvenskt och norskt område liksom det svenskspråkiga området uppefter Östersjökusten och längre norrut.

2.2.2 Den ”ösnordiska *w*-brytningen”

Om nu Hedebynordiskan vore en realitet, borde förstås också andra ljudförhållanden än germanskt $\bar{e}^2$ kunna sättas in i ett motsvarande geografiskt sammanhang. Ett sådant drag nämner redan Hesselman (1936:158 f., 160), om ock i förbigående. Det gäller brytningen i *siunga* – det man kunde kalla ”östnordisk *w*-brytning” –, vilken också finns i den forna frisiskan. Handboks-exemplen är här:

urnord. *singwan > fornsv. *siunga* (: fornisl. *syngva*, nyisl. *syngja*, jfr ty. *singen*) ’sjunga’

urnord. *biggwa > fornsv. *biug* (: isl. *bygg*) ’korn’, se Wessén (1968:26 f.).

Regeln är enligt Wesséns språkhistoriska handbok den att *y* – som i sin tur uppkommit genom *w*-omljud på *i* – övergick till *iu* framför *ggw*, *ngw* och *nkw* på ösnordiskt område. (Jfr dock nedan avsnitt 2.2.4 för en alternativ språkhistorisk förklaring av denna ljudutveckling.) Denna förändring förs av Wessén till urnordisk tid, och anses ha samband med de andra brytningsprocesserna, men den dateringen kan diskuteras (Widmark 1994a:181 f.). På ösnordiskt

område har som ett äldsta belägg på östnordisk *w*-brytning betraktats det rundanska **siktriuk** 'Sigtrygg' från 900-talet. På forndanskt och norskt område är spåren svaga. Ett par exempel på brytning av detta slag finner man i Skånelagen som har *biug* och *liung*. På svenskt område är utvecklingen bättre styrkt, där ett flertal exempel kan andragas (se Kock 1920:246 ff.), och i äldre tid kan nog brytningen ha varit ännu mer utbredd på svenskspråkigt område (Widmark 1994a:183).

Ett rimligen med verbet **dingwa-* 'slå' – vilket finns som *diunger* i Västgötalagen – samhörigt dialektalt *lindjung* 'agnar efter tröskad linknopp' finns belagt i sörmländskan och i estlandssvenska dialekter (Moberg 1980:189 f.), och i sammanhanget kan även jämföras med belägg i jylländska dialekter och med Skånelagens *diunga* (Widmark 1994a:183).

Men bilden är oklar, eftersom brutna och obrutna former finns intill varandra – redan i fornsvenskan finns sålunda *stynger* vid sidan av ett *stiunger* 'styng', 'stickande', 'tagg' m.m.

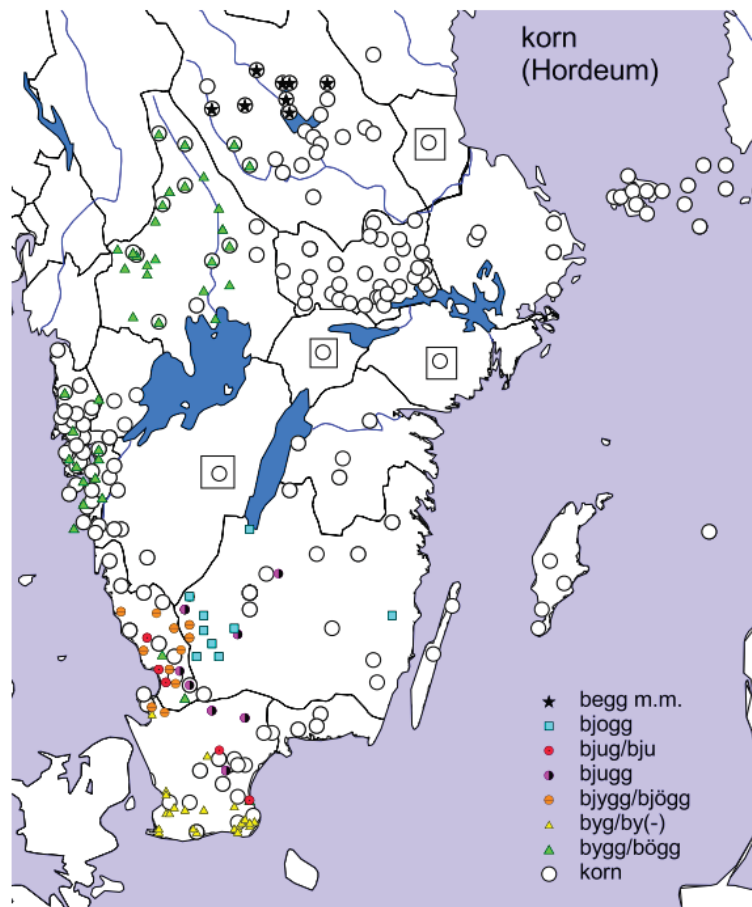
Förhållandena i dialekterna kan illustreras med den språkkarta som jag tillsammans med Sigurd Fries tagit fram över formerna *bygg* vid sidan av *bjugg* 'korn' i svenska dialekter, där vi velat urskilja ett äldre *bjugg*-område i Skåne, Småland och södra Halland och ett *bygg*-område i Dalarna, Värmland och Bohuslän (karta 2).⁹

⁹ I kommentaren till kartan anför vi bl.a. följande: de ord som kartläggs på kartan är *korn* och de två varandra närstående benämningarna *bygg* och *bjugg*. Ordet *korn* har en vidsträckt utbredning i Sverige och Finland, medan former utgående från *bygg/bjugg* endast finns längst i väster fr.o.m. övre Dalarna och ned till Skåne. Då det gäller *bygg* och *bjugg* återges på kartan de upptecknade dialektbeläggen.

Eftersom *korn* är ett riksspråksord och kornet en viktig nyttoväxt, kan man vänta sig att ordet trängt undan *bygg/bjugg*. Kartan belyser också ett sådant förlopp. Genom valet av en ofylld ring som symbol för *korn*, kan man lätt se var det finns både belägg för *korn* och för *bygg/bjugg*, se framför allt Värmland och övre Dalarna. Ordet *korn* är allenarådande i alla landskap utom i Dalarna, Värmland, Bohuslän, Halland, Småland och Skåne. Vidare är *korn* allenarådande i Finland och Estland samt i Gammalsvenskby.

Formen *bygg* är belagd 35 gånger i Bohuslän och Värmland samt i 2 socknar i Västerdalarna. I Halland och Skåne finns 2 belägg ganska nära varandra. Ordet *bögg* är belagt 1 gång, i Lycke socken innanför Marstrand. Dessa belägg hör rimligen samman med norskans *bygg*.

En annan ordgrupp, som står *bygg* nära, finns i sydligaste Skåne, så många att inte alla har fått rum på kartan. Beläggen är *by:g* (5 st) och *by:* (17 st) ofta i bestämningsled (t.ex. *byhalm* 'kornhalm'). Men då angränsande belägg är *bju:g*, *bju:* och *bjugg*, skulle man av dialektgeografiska skäl gärna vilja föra dem till *bjugg*-gruppen (jfr för en möjlig ljudutveckling Olséni 1887:15). Även södra Hallands många *bjugg*-belägg och ett par *bjögg* förs av Ernst Wigforss (1913–1918:343) tillbaka på *bjugg*. Till *bjugg* kan även föras en liten grupp *bjogg*-belägg (med slutet *o*-ljud), samlade i sydvästra hörnet av Småland. Här får man räkna med en övergång från *u* till slutet *o*-ljud framför långt *g* (jfr Hedström 1932:310). (1 belägg även i Långemåla sn, se Vide 1966:27; uppgiften kan dock, enligt Sigurd Fries, ifrågasättas.)

En del symboler är inlagda i den ring som betecknar korn.
På så sätt anges två belägg i samma socken.

Belägg inom en kvadrat betecknar att ordet förekommer i hela landskapet

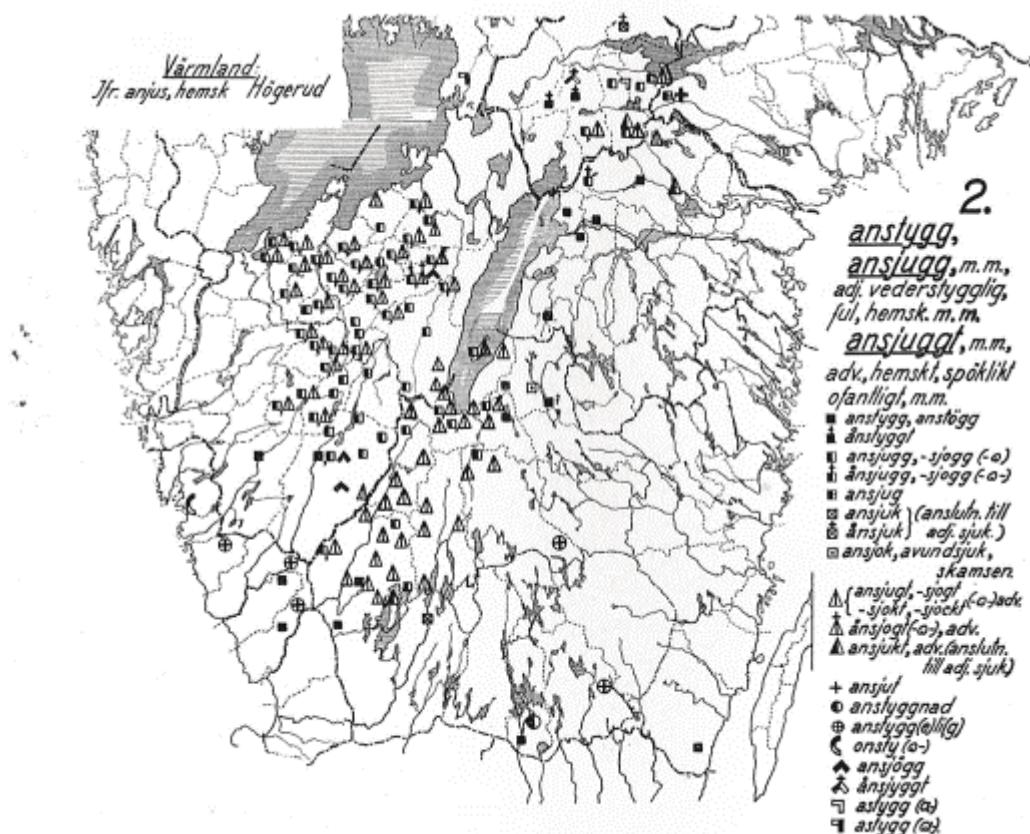
Karta 2. Utbredningen av olika ord för 'korn' (*Hordeum*) efter karta avsedd för Kungl. Gustav Adolfs Akademiens *Atlas över svensk folkkultur* 3, Dialekter och ortnamn.¹⁰

Återstår så de avvikande formerna med *e*, som alla hör hemma i övre Dalarna, där de förekommer vid sidan av *korn*. Endast ett simplexbelägg finns i materialet, nämligen *beg*-, upptecknat i Lima (OÖD s.v. *bjugg*). Formerna med *e* förekommer i övrigt endast i bestämningsleder med varierande kvantitet: *beg*:-, *beg*- (kortstavigt), *be*:(*g*)- främst i Ovansiljan. Mer detaljerade uppgifter finner man ibid. Enligt Levander (1925–1928:193) går Limas *beg*:- tillbaka på *bygg*. Ett kort *y* i denna ställning öppnas nämligen i Ovansiljan och Övre Västerdalarna inte till *ö* utan behålls eller delabialiseras till *i*. Detta *i* sänks därefter ofta till *e*.

¹⁰ Kartan är framtagen vid den språkgeografiska databasen Diabas, Umeå universitet, av Sigurd Fries och Lars-Erik Edlund. De runda symbolerna visar standardspråksordet *korn*, de andra symbolerna visar formerna av *bygg* resp. *bjugg*. (När en symbol är inskriven i en rund cirkel finns ordet *korn* och *bygg/bjugg* i samma socken.) Vi har i de svenska dialekterna urskilt ett äldre *bjugg*-område i Skåne, Småland och södra Halland samt ett *bygg*-område i Dalarna, Värmland och Bohuslän. Se n. 9 för en närmare analys av de olika formerna, inte minst *bjugg*-formerna i de sydsvenska dialekterna.

Man kan beträffande växlingen mellan *stygger* och *stiugger* se fördelningen i de svenska dialekterna på en karta över formerna av *anstygg* respektive *ansjugg* 'vederstygglig', 'ful', 'hemsk' m.m. i sydsvenska dialekter, vilken återfinns hos Lindqvist (1947, 2: karta 2), här karta 3. Former som hänför sig till den brutna formen *ansjugg* finns som synes inom ett större område väster om Vättern och har sedan från Närke spridits längre österut till västra Södermanland och norra Östergötland (jfr Lindqvist 1947, 1:49).

Karta 3. Efter Lindqvist (1947, karta 2) återges här kartan över formerna av *anstygg* resp. *ansjugg* 'vederstygglig', 'ful', 'hemsk' m.m. i sydsvenska dialekter. Former som hänför sig till den brutna formen *ansjugg* finns inom ett större område väster om Vättern och har sedan från Närke spridits längre österut till västra Södermanland och norra Östergötland.

Vad gäller verbet *sjunga* noterar man att dialekterna i Övre Dalarna och Gotland – detta till skillnad från många av de andra som Hedebynordiska uppförda drag som Widmark diskuterar (se de följande avsnitten och jfr 2.2.1) – inte uppvisar brutna former; i gotländskan heter det nämligen *singa* och inte *sjunga*, en form som även återfinns i dalmålen (Gotländsk ordbok s.v. *sjunga*; OÖD s.v. *singa*).

Att märka är att Hesselman i sitt resonemang egentligen inte likställer den ”ösnordiska *w*-brytningen” med utvecklingen $\bar{e}^2 > j\ddot{a}$ just därför att *w*-brytningen saknas i dialekterna på Gotland och i övre Dalarna samt dessutom hör hemma i hela Danmark. Kanske är, menar Hesselman, *w*-brytningen en senare företeelse. Widmark (2010:233) säger att förhållandet kan tolkas så ”att utvecklingen *syngwa* > *sjunga* antingen inte är ett Hedebydrag eller att ljudspridningen vid vikingatidens slut skiljer sig åtskilligt från den vid dess början”. Tankarna utvecklas dock inte vidare.

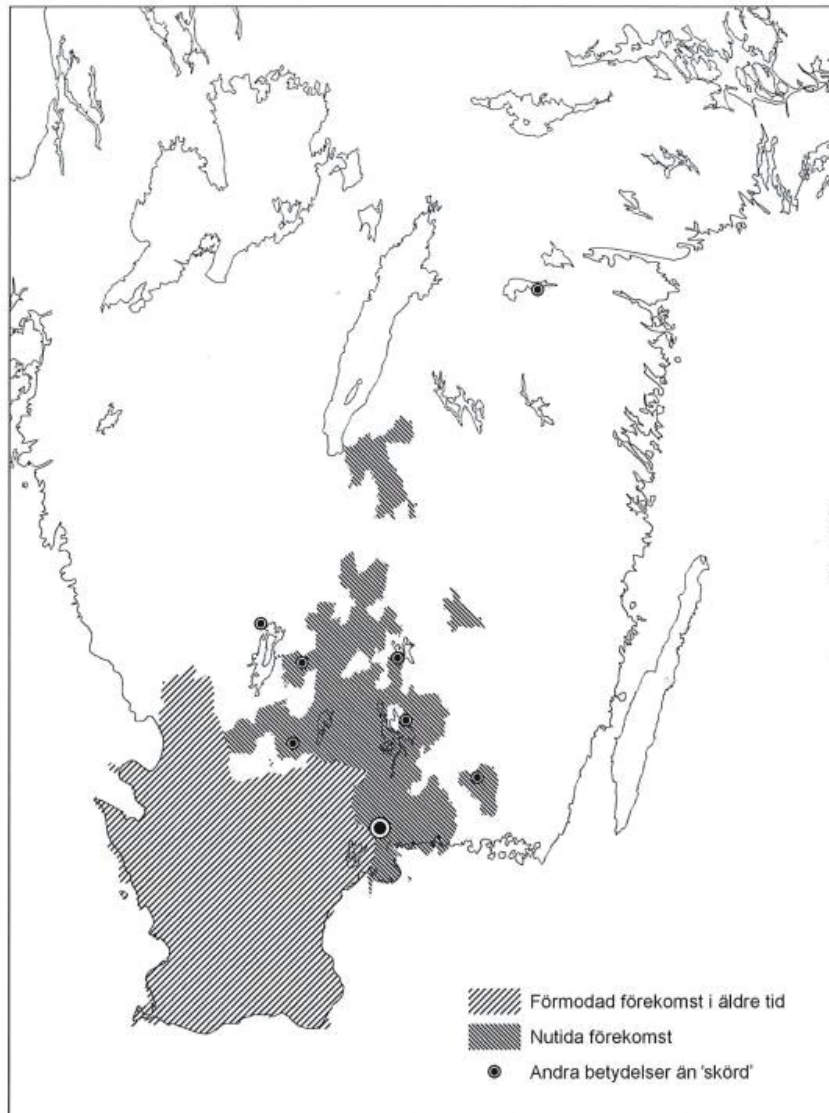
Sammanfattningsvis får konstateras att det inte är helt enkelt att språkgeografiskt fånga den ”ösnordiska *w*-brytningen” i dialekterna, och även den språkhistoriska evidensen spretar betänkligt. Att redovisa en mer samlad bild av utbredningen är därför svårt.

Brytningen finns som sagt också i frisiskan, ehuru tendenserna där nog får betraktas som rätt svaga (Siebs 1901:1197).

Särskilt väl infogar sig inte *w*-brytningen i den Hedebynordiska konstruktionen vad gäller den kontinentalgermanska utgångspunkten samt den ösnordiska utbredningen.

2.2.3 Brytningen av kort *y* till *iu* mellan *k/g* och en *r*-förbindelse

Även beträffande ett annat, närliggande drag i ljudläran, förhållandet att kort *y* bryts till *iu* mellan *k/g* och en *r*-förbindelse med exempelord som *kjortel*, *skjorta* och (*sadel*)*gjord*, finns anledning att föra en diskussion ur ett Hedebynordiskt perspektiv. Detta drag har traditionellt beskrivits så att mot fornisl. *skyrta* ’skjorta’ – en bildning till *skortr* ’kort’ – svarar fornsv. *skiurta* (*skiorta*). (Jfr dock nedan avsnitt 2.2.4 för en annan analys av de bakomliggande orsakerna till ljudutvecklingen.) Ljudförändringen är emellertid inte konsekvent genomförd, vilket man kan se i ett ord som *skörd* (där *ö* återgår på äldre *y*), vilket ord dock i sydliga svenska dialekter uppvisar brutna former (se karta 4). Detta synes här kunna vara en novation som spridits söderifrån. Draget finns även i norska dialekter; Seip (1955:264) noterar den i sydöstra Norge, Telemark och Agder samt i (delar av) Rogaland.

Karta 4. Efter Strid (2007, figur 6) återges här karteringen av de brutna formerna av *skörd*. Under tidig medeltid har, förmodar Strid, brutna former även varit utbredda i Skåne och kanske också i Halland, i varje fall söder om Nissan. Också Västergötland antas ha tillhört det tidigmedeltida brytningsområdet. Kartan ursprungligen framställd av Rikard Sohlenius, Riksantikvarieämbetet.

Hur ljudförändringen egentligen sammanhänger med de aktuella västgermanska språken får betraktas som oklart. Framför *r*-förbindelse är det enda belägget i frisiskan *tsiurke* 'kyrka', men därutöver finns företeelsen framför *l*- och *h*-förbindelser (Siebs 1901:1198 f.). Det har dock ifrågasatts om formen *tsiurke* alls skall betraktas som bruten (se närmare Stiles 1995:194 f., n. 7, 213 f., jfr Bremmer 2009:34 f.). Emellertid menar Widmark (1994a:185) att brytning i det frisiska

materialet beläggs i flera "fonetiska kontexter, vilket styrker att den har spelat en viss roll i språket". Vidare framhåller hon att bristen på belägg i frisiskan inte behöver spegla de ursprungliga förhållandena – eftersom de fornfrisiska handskrifterna inte är äldre än 1200-tal "är det helt möjligt att den frisiska 'brytningen' var mera utbredd ett par, tre hundra år tidigare" (ibid.). Så kan det naturligtvis vara, men det är onekligen svårt att leda ett sådant resonemang i bevis.

Ett förhållande som äger intresse är att just formen *kiurkia* och liknande i Äldre och Yngre Västgötalagens kyrkobalk – samt på enstaka andra ställen i det fornsvenska materialet – finns för det inlånade ordet *kyrka* (fornsv. *kirkia*, *kyrkia*). Det är naturligtvis frestande att jämföra denna form med den nyssnämnda fornfrisiska, men bindande är sambandet förstås inte.

Wessén (1968:54) förlägger denna ljudutveckling för svenskt vidkommande till äldre fornsvensk tid, men grunderna för denna datering framstår inte som särskilt klara.

Jan Paul Strid (2007) har ägnat brytningen av kort *y* till *iu* mellan *k/g* och en *r*-förbindelse en grundlig och väldokumenterad undersökning, och vidgar denna till att gälla inte bara frisiskan utan också fornengelskan. Han menar därvid att den begynnande utvecklingen kan ha funnits på västgermanskt område redan från folkvandringstid, kan ha tillhört språket i Hedeby och att spridningen av draget kunnat ske just därifrån, låt vara att även handelsplatser som Ribe och Ålborg kunde nämnas som möjliga spridningscentra. Med ett sådant vidgat perspektiv underbyggs den Hedebynordiska tolkningen, men glasklara är sammanhangen inte.

2.2.4 En alternativ tolkning av "östnordisk *w*-brytning" och brytning av kort *y* till *iu* mellan *k/g* och en *r*-förbindelse

De ljudutvecklingar som jag i anslutning till Hesselman och Widmark diskuterat i avsnitt 2.2.2 och 2.2.3 utgår från en traditionell analys av dessa brytningars uppkomst. I en större, under utgivning varande artikel ger den finlandssvenske språkforskaren Johan Schalin (manuskript) andra, som jag ser det beaktansvärda tolkningar av de aktuella ljudförhållandena och deras språkhistoriska bakgrund. Han ser (manuskript, avsnitt 4.1.2.2) *sjunga* som en regelrätt brytningsprodukt, tidsmässigt att jämföra med brytningen till *ja*- och *jo*-, vidare betraktar han en form som isl. *syngva* som sekundär (manuskript, avsnitt 4.3.2). Denna tolkning har rimligen språkhistoriska och språkgeografiska implikationer för bedömningen av de dalska och gotländska formerna *singa*. Beträffande *r*-brytningen sägs att "[t]he emergence of *r*-breaking in these examples [e.g. *skiurta*, *skiorta*] is best

reconstructed back into PPSc [= Post-Proto-Scandinavian, ca 475/550–ca 525/600] rather than attributed to an alleged late development $+y > *ju$ in OESc [= Old East Scandinavian]” (manuskript, avsnitt 6.2.4).

De *w*- och *r*-brutna formerna faller med Schalins antaganden utanför den Hedebynordiska kronologin, och dessutom blir ju förhållandet mellan *sjunga* och dalmålets och gotländskans *singa* helt annorlunda än man traditionellt antagit. Naturligt nog har Schalins uppsats ännu inte underkastats prövning i en bredare vetenskaplig diskussion, men det finns enligt min mening en del som talar för Schalins tolkningar, inte minst eftersom tolkningarna ger mer ekonomiska beskrivningar av de aktuella ljudförhållandena än de traditionella gör.¹¹

Jag har emellertid valt att här i mitt bidrag hålla fast vid den gängse beskrivningen av ”östnordisk *w*-brytning” och brytning av kort *y* till *iu* mellan *k/g* och *r*-förbindelse, då jag önskat granska Hesselmanns och Widmarks resonemang just utifrån dessa traditionella förutsättningar. Men man skall alltså ha i bakhuvudet att Schalins tolkningar av förhållandena helt kan eliminera dessa ljudförändringar ur diskussionen.

2.2.5 Monoftongeringen av *au* till *ō*

Ett antal ytterligare språkdrag relaterade till Hedebynordiskan framläggs i Gun Widmarks studier. Ett sådant drag utgör monoftongeringen av *au* till *ō* (Widmark 1994a:178 ff., 2001:86, 2010:232 f.). I sin behandling av utvecklingen av de fornärvda diftongerna på östnordiskt område tar Lennart Moberg (1954) upp också denna utveckling. Monoftongeringen manifesteras som bekant i ord som *brōð* ’bröd’ (Ovansiljan), *snō* ’bar, naken’ (jfr no. *snaud* ’ds.’) (Dalabergslagen) och *gōk* ’gök’ (Hälsingland). Ljudutvecklingen ifråga finns i dialekter i östra Svealand och på norrländskt område; i övre Dalarna är den regelmässig och betygad redan på 1200-talet av ortnamnsformer att döma, se strax nedan (Moberg 1954:121 f.).

Även i östra Norge finner man i vissa fonetiska kontexter en monoftongering av *au* till *ā* (motsv.) alldeles som också fornnorskan uppvisar liknande utveckling med skrivningar som *u*, *o* och ibland *a* (se Seip 1955:73, 141, 259 ff., jfr Moberg 1954:91).

Monoftongeringen av *au* till *ō* möter som sagt också i ortnamn och kan exemplifieras med de dalska namnen *Ornäs* och *Orsa* (till *or* ’grus’, av fvn. *aurr*),

¹¹ Detta bygger på ett inlägg från Schalin vid konferensen i Vasa den 9 juni 2016, och har sedan kompletterats med åtskilliga e-postbrev till artikelförfattaren. Schalin har sedan godhetsfullt låtit mig ta del av uppsatsen i manuskript.

det gotländska *Rone* (1200-talet [af] *ronum*, till motsv. fvn. *hraun* 'stenhop') och det likaledes gotländska *Fole* (1316 [de] *Folu*, bildat till ett adj. urnord. *faula- med en antagen betydelse 'sumpig mark, som avger obehaglig lukt') (se Elmevik 2011:108). Dessa ortnamn måste ha betydande ålder, något som rimligen indikerar att de snarare bildats under en period som föregår vikingatiden. Detta talar emot att monoftongeringen skulle kunna sättas in i ett Hedebynordiskt perspektiv.

Jan Paul Strid (1989) sätter i förbindelse med sin utredning av personnamnsförleden *Odh-* (< *Audh-*) i *Odhbiorn*, *Odhger*, *Odhmar* m.fl. in monoftongeringen av *au* till *ō* i ett svealändskt perspektiv à la Hesselman, men diskuterar saken med föredömlig försiktighet. Bland annat dryftas runformer med den aktuella ljudutvecklingen, vilka indikerar ett drag på reträtt, eller som Strid (1989:20) uttrycker det: "det är i utkanterna av Svearikets huvudbygder, i norr och i väster, som de indicerande skrivningarna uppträder"; jfr beträffande det angränsande västmanländska runmaterialet numera Källström (2014:110 med karta 1). Med stöd av runbelägg styrks antagandet att även Småland kunde inkluderas i det område där *au* tidigt resulterat i *ō* (se Lagman 1990:90, Williams 1990:114).

Riktat man nu blicken mot det västgermanska området finner man att monoftongering *au* till *ō* även finns i fornsaxiskan från 800-talet, även om resultatet av ljudutvecklingen också konkret kan se ut på annat sätt (Gallée 1910:75 ff.). Frisiskan har en härom påminnande monoftongering till ett *a* som senare blir *o* (Siebs 1901:1231 ff., Bremmer 2009:28).

När Widmark (1994a:181) resumerar diskussionen sägs att de "sammantagna indicierna för att det rör sig om en tidigt från fornsaxiskan inlånad ljudförändring blir alltså ganska starka". För egen del bedömer jag det emellertid som berättigat att ifrågasätta antagandet att det här skulle röra sig om inlånade ljudförändringar (se avsnitt 3.6).

2.2.6 Metatesen av *wr-* till *rw-*

I anslutning till Gerd Eklunds undersökning (1991) av utvecklingen av äldre initialt *wr-* i de nordiska språken, särskilt svenskan, drar Widmark även fram den i övredalska dialekter belagda metatesen *wr-* > *rw-*, vilken finns belagd i Älvdalen och Våmhus med belägg också i andra Ovansiljandialekter. Av allt att döma har metatesen tidigare funnits även i norra Bohuslän, vidare i äldre tid också i dialekter i Norrbotten (Kalixmålen) och i norra Västerbotten.

Med stöd i det språkhistoriska materialet, som även det omsorgsfullt analyserats av Eklund, kan man anta att metatesen tidigare funnits även i Uppland,

Västmanland och Östergötland. Möjligen kunde draget dessutom finnas belagt på en sörmländsk runsten från vikingatiden (Sö 45, S:t Nicolai sn), en tolkning som Henrik Williams (i e-brev till artikelförfattaren) dock ställer sig tveksam till. Salberger (1999:43 ff.) redovisar en annan förklaring till runformen, men det är inte heller säkert att denna träffar rätt.

Metatesen har av skriftmaterial att döma även förekommit i sydöstra Norge under 1200- och 1300-talet. I danskan finns däremot inga belägg för metates *wr-* > *rw-*.

På västgermanskt område beläggs i det historiska materialet den aktuella metatesen i fornöstfrisiskan (Eklund 1991:181 med där åberopade källor, jfr Bremmer 2009:40), men den förefaller ”i frisiskan ha haft tillfällig karaktär” (Widmark 2001:87). I fornsaxiska, fornfrankiska och fornengelska kvarstår *wr-*.

Eklund diskuterar olika sätt att tolka det eventuella sambandet mellan ljudförändringen på västgermanskt och nordiskt område. Hon öppnar för en tolkning ur ett Hedebynordiskt perspektiv, men utesluter inte heller möjligheten av en spridning i motsatt riktning, från svenskt område till kontinenten. Eklund är allmänt försiktig i sina ställningstaganden.

Widmark (2001:87) karakteriserar för sin del metatesen *wr-* till *rw-*, som kan vara vikingatida, så att den ”en gång förefaller att ha varit rätt allmän men senare har gått tillbaka”. Hur allmän den varit är väl ändå rätt så osäkert, däremot är det ställt utom allt tvivel att den länge varit på stark tillbakagång, varför studiet av denna ljudföreteelse bygger på ett rätt sprött språkmaterial.

2.2.7 Behandlingen av initialt *h-*

Ytterligare en ljudförändring som behandlas av Widmark i ett Hedebynordiskt sammanhang är bortfall av initialt *h*, där en osäkerhet gör sig påmind inom olika delar av det nordiska språkområdet. Det finns dessutom tillskott av initialt *h-* i ord. Widmark (1994a:189 ff.) tycker sig även beträffande detta språkdrag se likheter mellan Norden och kontinenten.

Materialsituationen tar sig konkret ut på följande sätt. Redan i de svenska runinskrifterna finns för *hans* formen **ans** (Öl 28, Sö 8, U 358, U 371, U 490, U 617, U 785 m.fl.) vid sidan av **hans** (Öl 144, Öl 146, Ög 152, Ög 163, Ög 213, Sö 10, Sö 32 m.fl.) – samt för *and* ’ande, själ’ (svarande till västnord. *ond*) former med ett sekundärt initialt *h-* (**hont** U 418, U 859, U 940[?], **hut** U 954) (se Peterson 2006 s.v. *hann* respektive *and*). Draget diskuteras också av Peterson (1992:97) i förbindelse med den tidiga, västsvenska Hogaristningen.

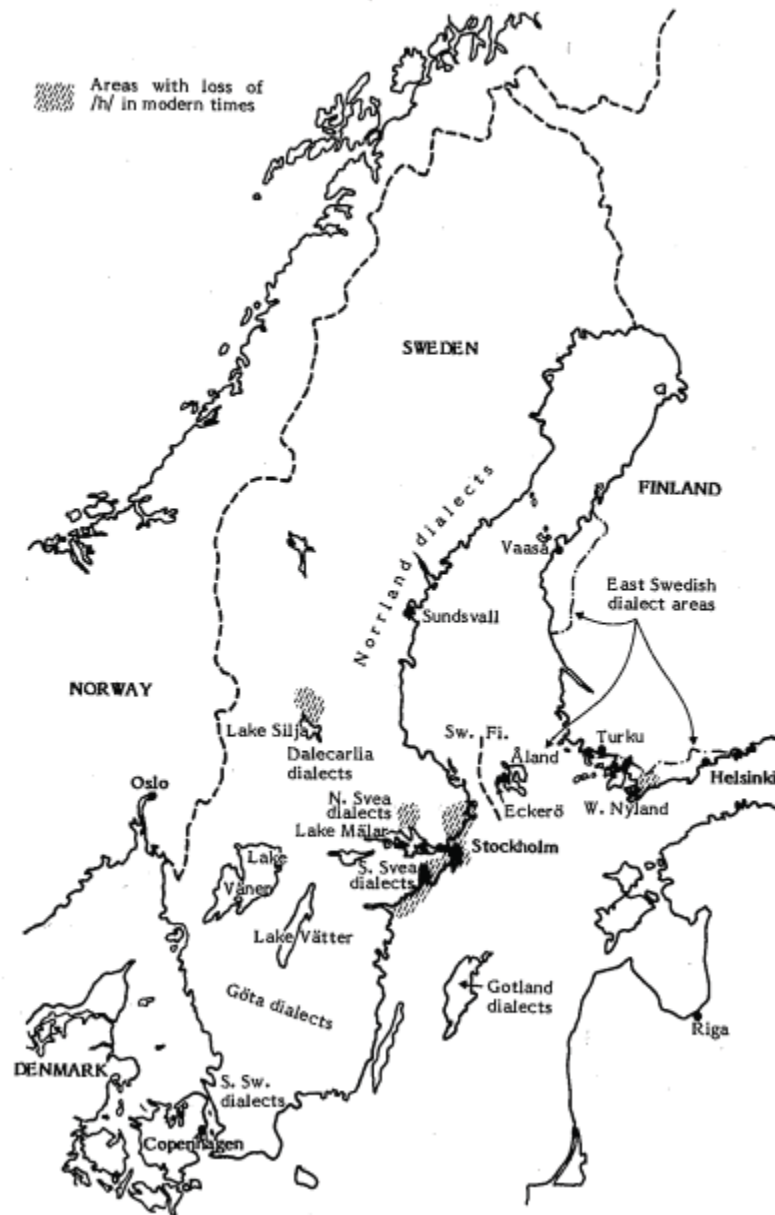

Som Henrik Williams (2007a:233 f.) påpekat – han hänvisar bl.a. till studier av Palm (1983) och Minugh (1985) – finns *h*-bortfallet i runmaterialet inte bara inom områden med svealändskt inflytande utan också i Småland och Västergötland, på Gotland, i Danmark, Norge och på Västerhavsöarna. Williams (a.a. s. 234) sammanfattar med att ”konstatera att *h*-bortfall verkar belagt från i stort sett hela det runnordiska området utom längst i söder men att det aldrig dominerar helt”. Med utgångspunkt från Palm (1983) framhålls att beläggen kan förklaras ”som beroende på dialekter, yttre påverkan eller bristfällig ljudanalys” (ibid.). Detta är viktiga påpekanden.

I svenska dialekter finns *h*-bortfallet belagt i delar av Uppland, på dalmålsområdet där bortfallet på sina håll är fullständigt genomfört, på Södertörn, vidare på södra Gotland och i övrigt utefter kusten från Östergötland ända ner emot Öland på svensk sida och på Åland, i Åboland och Nyland på finlandssvensk sida. Se karta 5, efter Minugh (1985), som ger de huvudsakliga konturerna av detta språkdrags utbredning på svenskt område. I Norge finns också exempel på bortfall i vissa ord. I folkmålen både i Sverige och Norge beläggs, å andra sidan, ett tillfogat *h* framför initial vokal. Det finns enligt Brøndum-Nielsen (1968:307 f., 282) även härtill svarande tendenser i både forndanskan och de danska dialekterna.

Map 1. Swedish dialects

Karta 5. Efter Minugh (1985, karta 1) återges områden i svenska dialekter där *h*-bortfallet är belagt. Språkdraget finns, förutom där det markeras på kartan, på södra Gotland och Åland.

På kontinenten utelämnas – eller tillägges – ett *h* i fornsaxiskan, ett utelämnat *h* finns dessutom i fornfrisiskan och fornengelskan (Siebs 1901:1303 f., Gallée 1910:173 f., Sievers-Brunner 1951:195 f.).

Widmark (1994a:191) drar slutsatsen att det är troligt ”att man bör se på bortfallen som en sammanhängande företeelse över ett stort område och inte

som på många olika håll tillfälligtvis uppkomna [---] 'Birkasvenskan' blir då en naturlig ram för de nordiska *h*-bortfallen". Enligt min bedömning talar utbredning emellertid snarast för att språkdraget kunnat uppstå på olika ställen oberoende av varandra.

2.2.8 Behandlingen av ljudförbindelsen *bn*

Den fornsvenska ljudutvecklingen *bn* > *mn*, av Wessén (1968:45) daterad till runsvensk tid, finns också i norska dialekter (Bandle 1973:57), och även i danskan finns belägg (se Brøndum-Nielsen 1968:106 ff.). Det är alltså den ljudförändring där ett urnord. *hrabna- 'korp' (jfr isl. *hrafn*) resulterar i sv. *ramn*. Vid sidan av runsvenska **hafnir** finner man fornsv. *hamnir* 'hamnar'.

I västnordiskt språk finns emellertid, alldeles som i danskan, därtill en motsatt utveckling, så att mot svenskans *namn* (jfr ty. *Name*) svarar isl. *nöfn*, färöiska *navn* och danskans *navn*, alltså ett slags dissimilation. Tolkningen av Rökstenens **nabnum** kunde diskuteras i sammanhanget (se Widmark 1994a:192), men utrymmet hindrar mig från att gå in på den frågan.

Ljudutvecklingen och dess komplexitet belyses även i förbindelse med båttermen *hamna* 'årband', 'fäste för åra' av Sandström (2015:213 ff.), där olika etymologiska utgångsformer för ordet redovisas och såväl nordgermansk som västgermansk empiri anförs. Resonemanget hos Sandström illustrerar på ett intressant sätt ljudutvecklingens komplexitet.

De nordiska språkens behandling av dessa ljudförhållanden visar uppenbart på en osäkerhet bland språkbrukarna beträffande sekvenserna *mn* och *fn*.

I de västgermanska språken finns i fornsaxiskan en ljudförändring svarande till den i svenskan (Gallée 1910:161), medan osäkerhet i behandlingen av ljudsekvenserna ifråga även karakteriserar frisiskan och fornengelskan (Siebs 1901:1263, Sievers-Brunner 1951:167). Bilden är emellertid knappast entydig – jag skulle snarast beskriva den som svåröverblickbar och därmed som svårtolkad.

Widmark (1994a:192) drar slutsatsen att i en stabiliseringsfas "generaliserade fornsaxiskan *mn* och svenskan liksom i viss utsträckning norskan följde den i spåren". Det är, menar hon, "helt rimligt att tänka sig att det rör sig om ett 'Birkaspråks'-drag men i detta fall ett som inte har gått tillbaka utan tvärtom lyckats hävda sig som riksspråk. Runinskrifterna ger inget klart stöd åt en sådan

tidig datering av ett på detta sätt uppkommet *mn* men de berörda orden är så få att bristen på belägg därifrån inte är särskilt besvärande” (Widmark a.st.).¹²

Behandlingen av ljudförbindelsen *bn* speglar väl snarast en fonologisk osäkerhet som funnits i det talade språket, och jag är inte övertygad om att just ett sådant språkligt drag med säkerhet kan sättas in i ett diffusionsperspektiv, alltså ses som resultat av spridning. Sådana drag torde ha en tendens att uppstå oberoende av varandra i olika språkgemenskaper.

2.2.9 Inskottskonsonanter – *b* mellan *m* och *l/r*, *d* mellan *nn/ll* och *r* samt *p* mellan *m* och *n/t*

I ett Birkasvenskt/Hedebynordiskt perspektiv har även dragits in den inskottskonsonant *b* som redan under runsvensk tid återfinns mellan *m* och *l/r* i exempelvis akkusativformen *gamblan* och det runsvenska personnamnet **hulmbr** (se Peterson 2007:116), vidare den inskottskonsonant *d* som finns mellan *nn/ll* och *r* – mot exempelvis fornsv. *ældri* svarar fornisl. *ellri* – och den inskottskonsonant *p* som återfinns mellan *m* och *n/t*, dvs. former som fornsv. *nampn*, *sampt* (se vidare Wessén 1968:47 f.).

Spår finns i dialekterna i Dalarna, på Gotland, och i Norrbotten och i de finlands-svenska dialekterna, men förekomsten av inskottskonsonanter har ofta kommit att döljas av senare assimilationer, och det är därför knappast helt enkelt att utifrån dialekterna säkert sluta sig till hur förhållandena egentligen sett ut i en fjärran forntid. Förhållandena i norskan och danskan är också de oklara. Detta redovisas mer i detalj i Widmark (1994a:192 ff.).

Denna ljudförändring kunde jämföras med det inskott vid *m* som beläggs i fornsaxiskan (Gallée 1910:154).¹³ Hans Frede Nielsen (1985:95) talar för sin del om en allmän tendens till inskottskonsonanter inom ett större språkligt område och betonar dessutom att det rör sig om sporadiska inskott.

Widmark (1994a) utvisar för sin del viss försiktighet i att föra in dessa inskottskonsonanter under Hedebynordiskt flagg – trots allt rör det sig ju om en fonetiskt lätt förståelig förändring –, men avslutar ändå med att säga om utbredningen att den ”talar i varje fall inte emot att inskottskonsonanterna har kunnat ingå i ’Birkasvenskan’” (a.a. s. 193). Det är kanske så man skall samman-

¹² Materialet är nog lite större än Widmark antyder. Av de tjugotal belägg för språkdraget som finns, har 90 % säkra skrivningar med *fn* eller motsvarande. Endast U 562 och U 592, daterade till 1100–1130, har möjliga skrivningar med *mn*. Dessa uppgifter har jag fått av Henrik Williams. Jfr även NIYR 5:221, som uppvisar ett **namn** på den till ca 1100 daterade Karebyfunten i Bohuslän.

¹³ Ljudutvecklingen kan även iaktas i vissa ljudkontexter i frisiskan (Siebs 1901:1276).

fatta läget – det rör sig dock återigen om en fonetiskt sett lätt förståelig ljudförändring som kan uppstå på olika ställen oberoende av varandra.

2.2.10 Utbildandet av svarabhaktivokal vid stavelsebildande *l, r, n*

Ett språkdrag som utbildandet av en svarabhaktivokal vid stavelsebildande *l, r, n* nämns också mer i förbigående av Widmark som ett möjligt "Birkasvenskt" drag, men här understryker Widmark (1994a:194) själv att ljudutvecklingen är "så fonetiskt lättförståelig att man inte direkt behöver leta efter förebilder för utvecklingen". Det får man hålla med om.¹⁴

2.3 Sammanfattning av Widmarks syn på den Hedebynordiska konstruktionen

Widmark konstaterar i den i många avseenden briljanta språkhistoriska översikten 2001 "att Hesselmans gamla hypotes att Hedeby har varit ett spridningscentrum för språkliga nyheter förefaller att vila på en solid grund. Den kan utan svårigheter byggas på med åtskilliga fall som klart styrker den" (a.a. s. 91).

Hedeby står alltså i centrum för konstruktionen. Denna plats nämns på danska och ett par svenska runstenar (DR 1 B, DR 3 B, DR 63, U 1048, Sö 16A[?], se Peterson 2007:315). Att detta var en centralort i denna del av det sydliga Östersjöområdet är helt uppenbart: Östersjön skildes ju här från Nordsjön med ett ganska smalt näs. Här etablerades tidigt kontaktvägar i olika riktningar.¹⁵

Widmark målar upp en fantasieggande bild av detta Hedeby som en språklig och kulturell smältdegel. Hon ser Hedeby som en internationell stad med avsevärd språkblandning, där saxar, friser och nordmän förhandlar med varandra "var och en på sitt språk – språkskillnaderna var ju än så länge måttligt markerade" (Widmark 1994a:197). Vidare, i ett annat sammanhang, säger hon att "[i] detta

¹⁴ I Tomas Riads "Historien om tonaccenten" (2005) figurerar också det Hedebynordiska perspektivet. Han framställer bilden av en nordiska som till följd av förbindelserna mellan Hedeby och Birka blivit enhetligare, varvid den demografiska och politiska dominansen från Danmark satte sin prägel på det som skedde. Han tänker sig att tonaccent av centralsvensk typ uppkommit i Danmark och "exporterats" till östra Svealand. Härifrån har spridningen fortsatt till närliggande områden. Men fråga är om detta verkligen är att betrakta som ett Hedebynordiskt språkdrag i den strikta mening som det används av Widmark. De nordiska tonaccenterna ansluter vad man kan förstå knappast till kontinentala mönster, eftersom de andra germanska språken inte utvecklat en tonaccent av samma typ som den skandinaviska. Riad (2005:8 n. 11) påpekar visserligen att det i Rhendeltat finns ett område med s.k. frankisk tonaccent (se litteratur a.st.), men "[d]et är osannolikt att detta område skulle ha organiskt samband med det skandinaviska".

¹⁵ Jfr beträffande Hedeby bl.a. Ratke (1999:363 med karta s. 365, 366, 375 f.) samt hos honom citerad och anförd litteratur.

ganska välfungerande Babels torn lät han [dvs. den nordiske vikingen] sig påverkas” (Widmark 2001:91 f.). Att Hedebynordiskan ”visar ganska massiv påverkan på något så relativt resistent som uttalet, är en mycket starkare indikation på nära förbindelser [än ordlån]. Det kan inte vara annat än genom flitigt samspråk i fredlig samlevnad som våra vikingatida förfäder har låtit sig influeras av detta Hedebyspråk” (ibid.).¹⁶

I Hedeby bör det, enligt Gun Widmark (1994a:198), ha etablerats en ny ”vikänsla” med en grupp som intog en särställning. Widmark tänker sig att ”sådana sydliga nordbor” som återvände hem blev språkliga mönsterbildare.

Hedebynordiskan blev alltså på hemmaplan ett prestigespråk, men det var i alla fall inte från detta prestigespråk som de framväxande riksspråken hämtade sina förebilder.¹⁷ En ”äldre språkhistoria [är] i mycket [...] de segrande novationernas historia” (Ohlsson 1978:151), men med Hedebynordiskan riktas strålkastarljuset istället mot en annan del av språkhistorien, mot sådana språkdrag som inte etablerades som riksspråksdrag.

---

¹⁶ Widmark söker även sätta in den snabba spridningen av den yngre futharkens kortkvistrunor i ett Hedebyperspektiv, och framhåller (2001:76 f.) därvid: ”Det faktum att vi mycket tidigt hittar kortkvistrunorna i Sverige och Norge – som det nu förefaller utan tydligt och naturligt samband med Danmark – skulle få en tillfredsställande förklaring om vi lyckades hitta ett centrum med så livliga kommunikationer med Sverige och Norge att runskriften nära nog ögonblickligen har kunnat hitta dit.”

Widmark skriver vidare – som det förefaller under stark övertygelse – om hur de vikingatida förhållandena kan ha sett ut. I Hedeby kan, menar hon, runkunnigt folk från större delen av Norden ha varit samlat och ”av praktiska skäl på modernt utredningsmanér ha enat sig om principerna för ett nytt runalfabet” (ibid., jfr Widmark 1994a:204). Där har funnits en ambition att få tillstånd en väl fungerande skrift. Att det nya skriftsystemet slog igenom så snabbt förklaras ”med Hedebyfararnas mäktiga inflytande i samhället” (ibid.).

Att ge säkra svar beträffande uppkomsten och spridningen av den yngre futharken är självfallet svårt, och det är inte egendomligt att man tänkt sig reformer som initierats av enstaka individer eller i varje fall begränsade grupper (Widmark 1994a:204, 2001:77, Grønvik 2001:75).

Men det finns en hake, en beaktansvärd sådan dessutom, och det gäller kronologin (se Barnes 2009:137). Den första användningen av den yngre futharken finns på Ribekraniet daterad till 720-talet (varom bl.a. Stoklund 1996:199, Barnes 2009:124 f., 2012:61), jfr Schulte (2006:46 ff., 64). Denna datering har senare justerats till ca 760 (Bencard 2004:10 ff.). Från denna tid kan den yngre futharken således ha använts, och det är då knappast möjligt att den spridits just från Hedeby. Hedeby blev nämligen först cirka hundra år senare det betydelsefulla handelsnav som en spridning förutsätter.

¹⁷ Det finns i den germanska språkhistorien flera exempel på att hemvändare tagit med sig sitt nyförvärvade språk till hembygden. Den tyske germanisten Thomas Klein (2000:13 f.) nämner exempelvis att soldater, såsom alemanner, franker och saxar, vilka i romersk tjänst legat vid garnisoner i de nordgalliska provinserna kan ha tagit med sig nya språkdrag (som utbildats i mötet mellan saxiska, frankiska, alemanniska och latin) till hembygden när de slutat sin tjänstgöring. Jag kan här luta mig mot de uppgifter som germanisten Stefan Mähl, Uppsala, lämnat mig i ett e-brev.

Inte minst detta senare gör att den Hedebynordiska konstruktionen framstår som så utmanande ur ett forskningsperspektiv. Ett starkt prestigepåskådning skulle efter någon tid som uppburet språk ha trängts tillbaka och blottläggs därför numera endast på basis av dialektal empiri. Så här kan man, efter Widmark (1994a), sammanfatta läget:

- Vad gäller diftongeringen av $\bar{e}^2$ till *jä*, alltså det fenomen som avhandlades i Hesselman (1936), blir sedan i danska och svenska *ä*; utveckling till *je/jä* är i danskan och svenskan dialektalt.
- Beträffande monoftongering av *au* till $\bar{o}$; monoftongering till *ö* gäller för danskan och för större delen av det svenskspråkiga området, utom naturligtvis där diftong är bevarad; på norskt och svenskt område finns monoftongen *o* dialektalt.
- Vad så gäller metatesen av äldre *wr-* till *rw-*; restituering till ursprungliga former sker här, metatesen lever endast kvar i vissa äldre dialekter.
- Beträffande östnordisk *w*-brytning samt *r*-brytningen kan en tendens till tillbakagång iakttas.
- Tendensen är att bortfall av initialt *h* avbrutits.
- Inskottskonsonanterna har försvunnit nästan överallt.
- Osäkerheten beträffande ursprungligt *mn* och *bn* har senare reglerats i de nordiska språken.

3 En kritisk diskussion av den Hedebynordiska hypotesen

3.1 Den vetenskapliga diskussionen kring den Hedebynordiska konstruktionen efter Widmark

Widmark anser, som nämnts, att Hesselmans konstruktion av en Birka-svensk/Hedebynordisk varietet vilar på en solid grund och dessutom att hennes egna studier tillagt ytterligare ett antal språkdrag som pekar i samma riktning. Hon hävdar att ”den enda helt rimliga förklaringen förefaller mig under sådana förhållanden vara att någon form av samband bör ha funnits” (Widmark 1994a:195).

Nu är antalet förändringar dock inte avgörande, man frestas påminna om en av Bengt Hesselman mycket finurligt formulerad tumregel: dragen skall inte blott räknas, de måste också vägas – de måste kritiskt värderas. Det är en sådan genomgång jag nu skall företa, och härigenom kompletterar jag min framställning ovan, där jag individuellt kommenterat enskilda språkdrag.

Först lite forskningsbakgrund. De forskare som, förutom Gun Widmark, under de senaste decennierna yttrat sig om den möjliga existensen av en Hedebynordiska har i allmänhet varit försiktiga. Några av dem har nämnts tidigare, jag inriktar mig nu endast på dem som sedan Widmark (1994a) mer monografiskt behandlade Hedebynordiskan kommit in på språkvarieteteten.

Stefan Brink (2002:764) tycks snarast biträda Gun Widmark i tanken på ett Hedebynordiskt språkskikt, eftersom Widmark enligt honom givit "further arguments for a possible existence" av varieteteten ifråga. Jan Paul Strid (2007) är även han öppen för att sätta in sin tolkning av *r*-brytningen i ett Hedebynordiskt perspektiv. Thorsten Andersson (2002:304) säger försiktigt att en del språkdrag förvisso kan ha spridits från Hedeby och Birka, men undrar om "diese Züge in weit verstreuten Dialekten haben durchsetzen und weiterleben können und inwieweit alternative Erklärungen denkbar sind". Jag själv har i ett sammanhang (Edlund 2002:296) framfört mer principiella reservationer, bl.a. att ljudutvecklingar kan ha uppstått oberoende av varandra och därför inte behöver vara genetiskt avhängiga eller att ljudutvecklingar kan ha spridits inte bara från kontinenten utan också i motsatt riktning. Också i ett senare arbete (Edlund 2012) har jag kritiskt diskuterat Hedebynordiskan. Lennart Elmevik är den som allra tydligast argumenterat mot antagandena av denna varietet. I ett sammanhang (2011:109) säger han att uppfattningen att det funnits en vikingatida Hedebynordiska "ter sig som teori betraktad närmast spektakulär".¹⁸

Man skall emellertid komma ihåg att det är en synnerligen komplicerad uppgift att söka rekonstruera den regionala variationen från en fjärran tid som vikingatiden. Jag tycker Henrik Williams (2007a) på ett mycket klargörande sätt lyft fram en del av de många problem som finns i en bedömning av forntida isoglosser, där många faller utanför de språkgeografiska mönster man förväntar sig, och "många verkar vara av uppblående karaktär och försvinner snart helt eller delvis" (Williams 2007a:234). "Hur många har inte ens avsatt spår i de bevarade källorna?", frågar sig Williams (a.st.).¹⁹ Det har man god anledning att begrunda.

Williams (a.a. s. 237) sammanfattar genom att säga: "I dagsläget vet vi helt enkelt för litet för att ge en samlad bild [av verklig variation i den vikingatida nordiskan], i alla fall om den ska utgöra något annat än en chimär". Och, kan

¹⁸ Även i Dahl (2015) berörs Hesselmanns teori (s. 212 ff.), om ock inte särskilt ingående. Dahl understryker den likhet som finns mellan utbredningen av *hiär* och de språkdrag Dahl benämner "Peripheral Swedish phenomena" (a.s. s. 214). Jfr här till även Dahl (2001).

¹⁹ Påpassligt hänvisar Williams till Gösta Holms viktiga men ganska förbisedda undersökning (2000) av Agneta Horns språk i dialektgeografisk belysning, vilken studie inleds med ett bidrag till textlokaliseringens metodik.

man i vårt sammanhang tillägga, inte blir saken enklare om man, som i fallet Hedebynordiska, har att hantera en kontaktlingvistisk situation. Då krävs det vetenskapligt mod att söka presentera en språkhistorisk konstruktion.

Widmark är naturligtvis fullt på det klara med att det är en komplex språklig historia vi här har att göra med. Hon öppnar också – i varje fall i princip – för att inflytandet kan ha gått i olika riktningar. Hon resumerar nämligen i ett sammanhang på det här sättet: ”Den enda helt entydiga slutsats som man kan dra av de språkliga likheterna blir då att det måste ha funnits en tät kontakt i någon form mellan de berörda språken” (Widmark 1994a:196). Därmed är nog alla eniga.

Men om man mer i detalj studerar hennes framställning synes huvudtanken ändå vara att de språkliga influenserna strömmat från det kontinentala området, inte vice versa, eftersom hon t.ex. talar om de aktuella västgermanska språken som ”långivande” (Widmark 1994a:197). Hon understryker också att den mer exklusiva koppling som med Hesselmanns resonemang etablerades mellan Hedeby och Birka av allt att döma överdrev kopplingen till ett östligt nordiskt område, ty då samma språkliga drag också finns på norskt och danskt språkområde är det enklare att se Hedeby som utgångspunkt för dessa språkliga innovationer, såsom ett kraftcentrum för språkliga inflytanden söderifrån där då norska Kaupang blir ”en västlig motsvarighet till Birka” (Widmark 1994a:196).

3.2 Förutsättningarna för möten mellan de västgermanska och nordiska språken i det vikingatida Hedeby

En förutsättning för att den Hedebynordiska hypotesen skall kunna övervägas och göras trolig är ju att det funnits reella förutsättningar för språkmöten mellan de västgermanska och nordiska språken i det dåvarande Hedeby. Låt oss därför närmare blicka in i den språkliga miljö som det vikingatida Hedeby utgjorde. Då det gäller de västgermanska språken som här florerade kan vi helt visst räkna med betydande inbördes förståelighet. Den danske germanisten Steffen Krogh (2013:149) har i ett sammanhang understrukt att

Aufgrund des vermutlich hohen Grades an gegenseitiger Verstehbarkeit haben die altgermanischen Sprachen sich in der damaligen Zeit gewiss nicht wie Fremdsprachen, sondern wie Dialekte zueinander verhalten. Im Falle von Konvergenz waren daher für ein- und beidseitige Entlehnungsprozesse besondere Bedingungen gegeben.

Då det så gäller förståeligheten mellan de aktuella västgermanska språken och de nordiska får man rimligen räkna med att det i varje fall existerat något slags

semikommunikation av samma typ som diskuterats i förbindelse med användandet av medellågtyskan i de nordiska städerna under medeltiden (se bl.a. Braunmüller 1995a:38 ff., 1995b:48 ff., jfr även Rambø 2010, passim).²⁰

Sammanfattningsvis får konstateras att reella förutsättningar för en språklig påverkan från de aktuella västgermanska språken på de nordgermanska föreligger i den vikingatida Hedeby – och naturligtvis principiellt även påverkansmöjligheter i den andra riktningen.

3.3 Svårigheterna att etablera de antagna Hedebynordiska språkdragen i de aktuella västgermanska språken

Metodologiskt har de forskare som diskuterat Hedebynordiskan dragit fram vikingatida nordiska språkdrag som sedan jämförts med de antagna förhållandena i den forna saxiskan, frisiskan och frankiskan. Man slås, då man studerar materialet från dessa språk, av att motsvarigheterna här en hel del gånger synes vara rätt svagt representerade. Tidsmässigt jämförbara textkällor på västgermanskt område saknas dessutom ofta. Då det gäller fornsaxiska är källäget synnerligen besvärligt, eftersom det finns så ytterst få fornsaxiska källor: glossor, ort- och personnamn, några kortare inskrifter och enstaka ord i latinska källor, om man bortser från Bibelesposet Heliand och Genesis (tillkomna ca 840), vilka senare dock uppvisar starka fornfrankiska inslag.²¹

Då det gäller den antagna övergången *y > ju* framför *r*-förbindelser är exempelvis de frisiska handskrifterna alltför sena för att man skall kunna få en säker bild av de former som funnits i fornspråket, och det är väl fråga om man med Widmark verkligen kan utgå från att det är ”fullt möjligt att övergångarna i ett tidigare skede har varit vanligare, vilket i så fall är [...] en likhet med svenskan” (Widmark 2001:87). Sanningen att säga är att vi inte säkert vet något om detta, och källsituationen medför att man bör vara ytterst försiktig i sina slutsatser.

Å andra sidan finns inte heller anledning att inta en alltför stelbent hållning vid bedömningen av de fornspråkliga västgermanska formerna. Om vi håller fast vid att språkkontakterna etablerades i Hedeby är det ju faktiskt snarast i *språkkontaktvarieteter* man skall söka sina förebilder, och dessa kan ju ha skiljt sig en

²⁰ Begreppet semikommunikation används ofta i dessa sammanhang och fungerar väl rätt bra, även om det inte alltid blivit entydigt definierat. Det diskuteras också av Rambø (2010), som säger att termen ”kanskje ikke er tilstrekkelig oppklarende” (a.a. s. 374) – istället talar Rambø om ”resektiv tospråkighet”, en tvåspråkighet som ”på et eller annet tidspunkt kan gå over til å bli aktiv tospråkighet” (a.a. s. 375).

²¹ Uppgifter efter Stefan Mähl, se n. 17 ovan.

del från de varieteter som möter i de fornspråkliga textkällorna.²² Men man skall då vara klar över att vi ingenting konkret vet om språkkontaktvarieteterna.

Kommen så här långt i framställning stannar jag upp och utstöter en stilla hjärtesuck, erinrande om att William Labov (1994:11) karakteriserat den historiska språkforskningen som "the art of making the best use of bad data". Det är sannerligen en pregnant och väl täckande formulering.

Vi kan sammanfattningsvis konstatera att man i arbetet med språkhistoriska material ofta får arbeta med ofullständiga källor, och även i diskussionen av den antagna Hedebynordiskan är detta en realitet.

3.4 De antagna Hedebynordiska dragen – inte bara vikingatida?

Ett grundantagande, inte minst från Gun Widmarks sida, är som vi sett att det Hedebynordiska språket börjat som ett prestigespråk, men inte kommit att fortleva som sådant. Med tanke på att språkdragen inte fick större genomslag kan den verkanstid dragen haft inte ha varit alltför lång, menar Widmark. Tydligast är genomslaget i gotländska mål och dalmålen. Dalmålen exempelvis uppvisar "Hedebydrag" – om man nu väljer att förklara förekomsten av vissa drag utifrån den Hesselmanska/Widmarkska tesen. Enligt Widmark har denna ursprungligen som "Östersjöhandelsspråk" etablerade varietet, fått fotfäste inne i landet, sammanhängande med att järnet under vikingatiden fått kommersiell betydelse och förbundit Dalarna med Uppland och kustlandet. Tanken underbyggs påpassligt med arkeologisk evidens. Widmark menar att de Hedebynordiska dragen här fungerat identifierande, detta vid sidan av de arkaistiska drag som också karakteriserar målen i övre Dalarna. Principiellt finns inget som motsäger ett sådant antagande, ty det är ju just så som dialektala identifikationsmönster uppstår.

Vad gäller dalmål, men väl också gotländska, skulle tidsschemat hålla för en antagen *vikingatida* spridning.

Men helt kan de antagna Hedebynordiska språkdragen ändå inte ha försvunnit från det uppländska området. Vi finner nämligen hithörande drag i

---

²² Att närmare fastlägga varieteternas utseende kan vara problematiskt i språkkontaktsituationer. Vad gäller t.ex. lågtyskan i det medeltida Norden får man säkerligen räkna med flera varieteter i medeltidens Norden, beroende på talarnas lågtyska hemort, inlärarvarieteter av olika slag hos ursprungligen svenskspråkiga individer etc. – Den språkliga situationen ha varit ännu mer komplicerad i Hedeby än Hesselman och Widmark räknat med, ty i grannskapet fanns även slavisktalande folk, jfr Dahl (2001:229).

kolonisationsbygder i Norrbotten (med $\bar{e}^2 > j\ddot{a}$, metates i initialt $wr- > rw-$) och på finlandssvenskt område (med $\bar{e}^2 > j\ddot{a}$ -, *h*-bortfall), vilka områden antagits ha sina (i varje fall huvudsakliga) rötter på uppsvenskt område och där vi av historiska skäl måste räkna med påverkan under medeltiden. Skulle nämligen förekomsten av språkdragen i kolonisationsbygderna vara resultatet av *spridning*, indikeras ju att dragen levt kvar in i medeltiden på det uppsvenska området. Detta talar naturligtvis inte i sig *emot* existensen av Hedebynordiskan. Man får då bara räkna med att den Hedebynordiska varieteten levt kvar under längre tid än vad Widmark räknat med, detta på samma sätt som de fornärvda diftongerna måste ha gjort av kolonisationsdialekter att döma, ehuru diftongerna som bekant började kontraheras århundraden dessförinnan (se närmare Holm 1980).²³

Vad gäller monoftongeringen $au > \bar{o}$ återfinns draget från uppländskt område uppefter kusten ända till Västerbottensgränsen, och från kusten till ångermanländska nybyggarmål i södra Lappmarken samt västerut mot det centraljämtska området. Man får förmoda att denna spridning skett under lång tid, från område till område, och kanske rör det sig snarast om ordspridning, vilket det begränsade antalet ord, såsom elementet *stop-*, i sammansättningarna *stop-is*, *stop-vatten* m.fl., tycks visa (se Edlund 2012:64).

Sammanfattningsvis får man räkna med att de språkdrag som antagits vara Hedebynordiska kan ha funnits på uppsvenskt område, parallellt med konkurrerande former, in i medeltiden och spridits under längre tid än det snäva tidschema som ursprungligen antagits medger. Men detta är i sig inget som underminerar antagandet av Hedebynordiskan, och torde exempelvis kunna förklaras såsom resultatet av senare ordspridning.

3.5 De antagna Hedebynordiska dragens språkgeografiska ställning

Lägger man utbredningskartorna för de olika fenomenen som Widmark uppfört som möjliga Hedebynordiska drag *intill* varandra, finner man att de skiljer sig en hel del, ibland ganska mycket, från varandra – jämför bara utbredningen av *jär* 'här', *h*-bortfallet och metatesen av $wr- > rw-$ med exempelvis den "östnordiska

---

²³ Däremot måste Hesselmanns (1936:158) uppgift av en vikingatida Birkasvenska som talats "i ett sammanhängande område omkring Östersjön från Överkalix i norr till Slesvig (Hedeby) i söder" korrigeras. Så tidigt etablerades nämligen inte den nordiska dialekten i det inre av Bottenviken och på det finlandssvenska området (jfr Widmark 1994:175), i varje fall inte en dialekt med rötter på uppsvenskt område. Däremot finns vissa tecken på att ett äldre västnordiskt språkskikt tidigt funnits här (se t.ex. Edlund 2001).

w-brytningen” som inte alls finns i Dalarna och på Gotland (Widmark 1994a:183).²⁴

Utbredningsbilderna måste värderas var för sig. I en del fall får man väl snarast räkna med en vidarespridning av ljuddrag med hjälp av ordspridning som ju kan vara av senare datum, se t.ex. kontraktionen *au* > *ō* (avsnitt 3.4). Ibland ser det närmast ut att vara fråga om drag som sporadiskt ”bubblar upp” på olika ställen, såsom antagligen beträffande utvecklingen av initialt *h*- (avsnitt 2.2.7) osv. Utbredningsbilderna kan med andra ord visa olika saker.

Och även när man faktiskt har två identiska eller nästan identiska utbredningsbilder vid varandras sida, får man vara försiktig vid uttolkningen. Kulturgeografen Staffan Helmfrid (1994:1) har i ett sammanhang sammanfattat komplexiteten vid tolkningen av fenomenens utbredning genom att understryka att en kartering i bästa fall endast ger en ”synkron och över hela ytan likvärdig skenbart statisk ögonblicksbild ur i regel komplexa dynamiska förlopp”. Detta fångar i en lysande formulering upp svårigheterna att tolka utbredningen av språkliga fenomen; alla karteringar är nämligen just ögonblicksbilder av pågående, komplexa förlopp. Här gäller det dessutom en kartering som syftar till att spegla vikingatida förhållanden och då är metodproblemen helt givet ännu större (jfr Williams 2007a:231 ff.).

För att sammanfatta: utbredningsbilderna för de av Widmark redovisade Hedeby-nordiska dragen skiljer sig så markant ifrån varandra att de egentligen inte pekar i någon entydig riktning. Frågan är också vad de olika utbredningsbilderna egentligen förmår belysa av vikingatida förhållanden.

---

²⁴ Att endast kartlägga *hiär* ’här’ och vissa preteritumformer av reduplicerande verb begränsar måhända perspektivet. Härmed jämförbara ljudtendenser kommer nämligen därigenom i skymundan. Hesselman (1936:132 f., 137 ff., 156 f.) diskuterar därför också *jär* ’är’, som uppvisar stora likheter i utbredningsmönstren med de diskuterade formerna av *här*, och även Elmevik (2010:139 ff.) dryftar ingående dessa, och andra, former, bl.a. under hänvisning till Hesselman (1945, passim). Som framhållits av John Svensson (1944:95 ff.) kan diftongeringen av långt *e* styrkas över hela Norden, men det är ett fenomen av olika ålder och av mycket olikartad karaktär. Men det är samtidigt uppenbart utifrån Svenssons material att *hiär*, tillsammans med reduplicerande preteritumformer, trots allt intar en särställning (a.a s. 148).

3.6 Finns det alternativa förklaringar till de antagna Hedebynordiska dragens distribution och språkhistoriska bakgrund?

Om man nu inte kan sätta in de aktuella ljudförändringarna i ett Hedebynordiskt perspektiv, kan då alternativa förklaringar till ljudförändringarna ges? Jag vill stanna upp också inför detta.

Man skall vara på det klara över att utvecklingar kan uppstå oberoende av varandra och alltså inte behöver vara resultatet av spridning. Detta har redan påpekats. Några särskilt starka skäl för exempelvis antagandet av ett Hedebynordiskt sammanhang för att förklara inskottskonsonanter föreligger som jag ser det inte. Jag tror att Elias Wessén (1968:47 f.) träffar rätt när han här räknar med fonetiskt motiverade ljudutvecklingar.

Vad så gäller *fn/mn* framhåller Widmark själv (2010:237) att det rör sig om ”en fonetiskt betingad osäkerhet”, men ser den väl ändå som ett drag nordborna har övertagit från kontinentalgermanska språk. Det föreligger en osäkerhet beträffande denna ljudsekvens, så är det förvisso, men behöver man verkligen räkna med att en sådan osäkerhet måste vara inlånad, den förändringen borde ju kunna uppstå spontant?

Vad beträffar behandlingen av *h-* framför vokal ger utbredningsbilden – Widmark talar visserligen om en ”sammanhängande företeelse”, men så sammanhängande är den egentligen inte – skäl snarare för antagandet att det här rör sig om oberoende utvecklingar i olika talade varieteter av de nordiska språken än att det är fråga om ett inlånat ljuddrag som antas ha spridits från ett enda centrum.

Antagandet av extern påverkan, alltså *spridning* från Hedeby till olika nordiska språkgemenskaper, då det gäller diftongeringen av germanskt $\bar{e}^2$ till *ia/iä* är enligt Lennart Elmevik inte heller nödvändigt. Elmevik (2010) kan beträffande de inhemska förutsättningarna för en diftongering av $\bar{e}^2$ bl.a. åberopa sig på Lena Petersons studie (1992:97), där det sägs att det finns goda förutsättningar för diftongering av runsvenskt **hiar** innehållande ”ett slutet /e:/ [...] och ett efterföljande velariserande /r/”. I ett par andra ord som dragits fram i förbindelse med utvecklingen $\bar{e}^2 > ia$, nämligen *fial* ’föll’ och *hialt* ’höll’ av de reduplicerande verben *falla* och *halda*, följs som synes den ursprungliga vokalen av ett *l*. Det kan i det sammanhanget, framhåller Elmevik (a.st.), noteras att Helge Dyvik (1978:26) funnit att man kan anta att ”/r/ and /l/ had a ‘dark’, i.e. velarized, articulation in PGmc” och att ”Old English breaking and retracting processes would be difficult to explain if /r/ and /l/ were not assumed to be velarized”. Något antagande av ett Birkasvenskt/Hedebynordiskt språkskikt finns

det hur som helst inte behov av för att förklara dessa ljudförändringar, menar Elmevik.²⁵

Britta Olrik Frederiksen (1974) har i sin studie av adverbena *her* och *der* i danska dialekter som nämnts kommit in på Hesselmanns undersökning och rimligheten av de kontinentala spridningsmönster som den ju förutsätter.²⁶ Även Frederiksen ger en alternativ förklaring till danska dialektformer som *her*, *hi:e* eller *(h)jæ*, vilka hon ser som resultatet av en (central)jysk novation under medeltiden. Hon ser nämligen formerna som resultatet av en initial palatalisering eller (-gutturalisering) av *h* eller som ett *j*-inskott efter *h* – alltså som relaterad till den initiala konsonanten och *inte* den följande vokalen. Dessa tolkningar baserar hon på ett överväldigande parallellmaterial hos Aage Hansen (1962:216 ff., 1971:106) och en dialektal empiri hos Marius Kristensen (1933:70 ff., 92, se Frederiksen 1974:242, 1986:80). Åtskilliga goda paralleller till det antagande Frederiksen gör, finns även från norskt område (Seip 1947:201, 1955:266), vilka av allt att döma är exempel på en senare diftongering efter *h*, belagd både appellativt och bland ortnamnen. Detta samlade material är i högsta grad beaktansvärt.

Beträffande monoftongeringen *au* > *ō* har Elmevik i en rad viktiga uppsatser (1997, 1998, 2000, 2011) visat att det är rimligt att anta att ett betydande antal nordiska ord – appellativ som *bose* 'djävul', 'rackare' m.m., *fosen* 'svampaktig', 'porös' m.m., *kop* 'liten dal', 'rund hulning i landet', *kota* 'knöl', 'klump', 'utväxt (på träd)' och andra – återgår på diftongen *au*, men det är att märka att åtskilliga av dessa appellativ beläggs *utanför* de områden där man primärt räknat med Hedeby-nordiskt inflytande.²⁷ Monoftongeringen synes också föreligga i ortnamnsbildningar (avsnitt 2.2.5), som är av så betydande ålder att det inte kan röra sig om resultatet av ett antaget Hedeby-nordiskt inflytande. Under åberopande av Jan Terje Faarlund (1975) framhåller Elmevik (2011) istället, att man egentligen väntar sig slutprodukten *ō* av äldre *au*, detta på samma sätt som i flera andra av världens språk som högtyska, latin, romanska språk och sanskrit.²⁸

²⁵ Elmevik (2010:142) sammanfattar på detta sätt sina iakttagelser: "Diftongeringen av (ursprungligt) *ē*² till *ia* (*ie*) i det av Hesselmann diskuterade materialet, vilken alltså måste vara äldre än och ha kraftigt undanträngts av den söderifrån kommande utvecklingen av *ē*² till långt *ä*-ljud, kräver enligt min mening inte hans antagande om ett birka-svenskt/hedeby-nordiskt språkskikt för att kunna förstås."

²⁶ Då ett **h**iar inte finns belagt i danska runinskrifter lutar sig Hesselmann istället mot konjunktionen **ian** 'men' och relativpartikeln **ias**, **iaR** 'som', men en annan tolkning är att **ia** i dessa ord är en digraf som återger kort *e* eller kort *æ* som uppkommit ur kort *e*. (Se vidare Frederiksen 1974:234 f., jfr Andersen 1939, Nielsen 1960 och Elmevik 2010.)

²⁷ Denna fonetiska kontraktionsprocess har av allt att döma ägt rum så snart *au* utvecklats till *ou*. Diftongkomponenterna kan genom påverkan av omgivande konsonanter artikulatoriskt ha kommit varandra så nära att kontraktion ägt rum.

²⁸ Faarlund (1975) bygger i sin studie på matriser för de urnordiska diftongerna *ai*, *au* och *øy* i tre utvecklingssteg med faktorerna +/- hög, +/- låg, +/- bakre och +/- rundad.

På basis av detta anser Elmevik att antagandet av Hedebynordiskan inte heller i detta fall är nödvändigt.

Dessutom får återigen erinras om att – ifall Schalins (manuskript) tolkning av den ”östnordiska *w*-brytningen” och brytningen av kort *y* till *iu* mellan *k/g* och en *r*-förbindelse (avsnitt 2.2.4) är riktig – man av språkhistoriska och språkgeografiska skäl inte längre kan åberopa dessa språkdrag i en Hedebydiskussion.

Sammanfattningsvis kan sägas att andra förklaringar till de diskuterade Hedebynordiska ljudförändringarnas distribution och språkhistoriska bakgrund utgör fullt godtagbara alternativ.

3.7 Sammanfattning

Det finns som framgått av mönstringen ovan uppenbara problem med att upprätthålla konstruktionen av den Hedebynordiska språkvarieteteten i sin strikta tappning, som alltså förutsätter en vikingatida nordisk spridning på basis av drag som återfinns på västgermanskt område, vilket framför allt understryks i avsnitten 3.3, 3.5 och 3.6. Det rör problemet att belägga de anförda språkdragens ställning i de aktuella västgermanska språken och språkdragens utbredning på skandinaviskt område, dessutom är det i flera fall fullt möjligt att ge goda alternativa förklaringar till uppkomsten till de antagna Hedebynordiska språkdragen. Men trots detta finns i denna diskussion en del inslag väl värda att stanna upp inför, inslag som nordiska språkhistoriker generellt har nytta av i sitt forskningsarbete. Detta behandlas i nästa kapitel.

4 Betydelsen av diskussionen rörande Hedebynordiskan

Även om alltså Hedebynordiska troligen aldrig funnits i sin ursprungligen formulerade form, har diskussionen kring varieteteten ändå ett uppenbart egenvärde. Diskussionen ger oss nämligen rika möjligheter att se sambanden mellan historien och språkhistorien, en koppling som långt ifrån alltid är självklar. Till och med Ferdinand de Saussure talar, lite oväntat kan man tycka, om att historiska krafter – eller som han uttrycker det ”*forces sociales*” (Saussure 1972:8) – har betydelse för språkhistorien, men i grunden ser han inte de inbördes sammanhangen särskilt tydligt.

Ulf Teleman (1985:66) har målande i ett plenarföredrag vid Svenskans beskrivning (Göteborg 1985) framhållit att för ”lingvister framstår [...] lätt den allmänna historien som en serie rena tillfälligheter”. Filologerna har endast mer

sällan ”vågat teckna större sammanhang eller formulera mera generella regler för sambandet mellan språk, språkbruk och samhälle” (ibid.). Det är lite styvt trettio år sedan detta formulerades, men detta gäller fortfarande.²⁹

Med den Hedebynordiska diskussionen träder sambanden mellan historiska förlopp och språkhistoria i förgrunden.

Vidare öppnar konstruktionen av Hedebynordiskan för *breda geografiska perspektiv*, där det nordiska området ingår i ett större nordeuropeiskt sammanhang. Att detta är nödvändigt visar inte minst drag som nordisk monoftongering, vokalsynkopering, slutljudsskärpning m.m., sedda i förbindelse med kontinentala förhållanden (se Ralph 1980:19, jfr Moberg 1954:91, även resonemangen hos Dyvik 1978). Bo Ralph (1980:19) uttrycker detta träffande så här: ”Forntidens Norden har inte varit isolerat, och det finns heller ingen anledning att tro att språkförändringar här uppstått i isolering.”³⁰

Det är därtill, visar denna diskussion, nyttigt att blicka bort från den politiska historien för att istället söka efter ”de språkande människorna”, dem vilkas språk vi i olika material söker blottlägga. Karl G. Johansson (2002:17) frågar sig om det är i ”kungamaktens militära verksamhet vi skall söka språkkontakten”. Är det inte snarare, säger han, i t.ex. det vardagliga arkeologiska materialet, vilket vittnar om mångkulturellt handelsutbyte, som kontakterna som verkligen betytt något skall sökas? Vid en diskussion om det lågtyska inflytandet på de nordiska språken under 1300- och 1400-talet förväntar man sig knappast diskussioner om Magnus Erikssons eller någon annan kungs inflytande, nej ”det är i lång och intensiv kontakt mellan språkbrukare i handelssituationen som språkförändringar sker, om än detta är i en semikommunikativ situation med ackommodation och följande utjämning, eller i ett läge där många blir två- eller flerspråkiga” (ibid.). Detta resonemang är tillämplbart också för äldre språkstadier, bl.a. i förbindelse med den Hedebynordiska diskussionen.

Diskussionen om Hedebynordiska får oss dessutom att *lyfta oss från det nationella perspektivet* där man riskerar att se den språkliga utvecklingen som dansk, svensk osv. – med de anakronismer beträffande äldre tider detta lätt kan leda till (se Johansson 2002) – för att istället anlägga *ett pannordiskt perspektiv*.

---

²⁹ Teleman (1985:66 f.) avrundar anekdotiskt och säger att det är rätt så ”karaktéristiskt att inte ett enda historiskt faktum från någon tid eller från någon del av världen (bortsett från språkinterna förhållanden) nämndes vid årets [1985] internationella språkhistoriska konferens i Pavia”.

³⁰ Sådana storskaliga perspektiv aktualiseras dessutom i Natanael Beckmans studie *Västeuropeisk syntax* (1934), där han pläderar för att novationer i västeuropeisk syntax kan sättas i samband med en västeuropeisk handel, en studie som inte minst Widmark (1994a:196 f. och utförligare 2001:97 ff.) lyfter fram.

Man kommer på detta sätt bort ifrån den läsning som exempelvis funnits i diskussionen av svenskevældet i Danmark under en del av vikingatiden – en tanke som tangeras i Hesselmanns studie –, en läsning som tycks vara starkt knuten till nationella perspektiv. Flera svenska forskare har sökt underbygga existensen av ett svenskevælde, medan tanken lika starkt avvisats av åtskilliga av de danska forskare som deltagit i diskussionen (men det finns undantag).³¹

Tanken på ett svenskevælde på södra Jylland – vilket antagande i sin rigorösa tappning har uppenbara svagheter (se not 31 anförd diskussion) – är också i en

---

³¹ Idén om svenskevældet på södra Jylland byggs av Hesselmann (1936) samman med konstruktionen av Birkasvenskan. Tanken är gammal och har diskuterats av flera nordiska historiker (se Lund 1982:114 f. med litt. s. 123 f.). Teorin har sedan på basis av dialektal empiri underbyggs av bl.a. Thorsen ([1902] 1927):144–162 och Brøndum-Nielsen (1927:94). Också Erik Kroman (1947:180 ff., 1974:438 f., 1976:146 ff., 1981:101 ff.) har sökt styrka tanken på svensk påverkan på det syddanska området, bl.a. under hänvisning till stödlösheten.

Lars Hellberg (1984) har dragit fram empiri som ansetts stödja ett sveainflytande. Hellberg (1984:97) hävdar för sin del: ”Enligt min mening bär hela ortnamnsskicket i de delar av södra Danmark, som nära berördes av de livliga handelsförbindelserna under vendel- och vikingatid mellan sveariket och Västeuropa över den sydjylländska landtungan, talrika och tydliga spår av svenskt kulturinflytande.” Mycket konkret ser man skillnaden vid bedömningen av huvudleden *nor* i danska ortnamn, vilken av Jan Paul Strid (1981:62) bedömts vara resultatet av ett sveainflytande, medan John Kousgård Sørensen (1985:42 ff.) för sin del argumenterar för att dessa namn bör bedömas som ”för-vikingetidsdannelser” (a.a s. 48). – Jfr om svenska namninfluenser på danskt område även Eric Elgqvist (1944, 1955, 1959:161 ff., 1961:8 ff., 1966), vilka arbeten dock huvudsakligen berör ett äldre sveainflytande än det som ovan behandlats. Det är dock notabelt att Elgqvist inte återopar Hesselmann (1936) i boken *Vad ortnamn, bl.a. Husby och Odense, vittnar om omfattningen av det svenska Hedebyvældet* (1966). Däremot nämns Elgqvist här och var i resonemangen om det senare svenskevældet, bl.a. av Britta Olrik Frederiksen, Lars Hellberg och John Kousgård Sørensen.

Ett viktigt inlägg som tillbakavisar de språkliga argumenten för svenskevældet är Knud B. Jensens (1929:61 f.) och mot Kromans antaganden har invändningar rests av Anders Bjerrum (1948). Viktiga motinstanser har också samlats av Britta Olrik Frederiksen (1974:232 ff. passim, 1986:79 ff.). Runologisk evidens som andragits för att stödja tanken om ett svenskevælde i södra Danmark diskuteras och tillbakavisas även av Lerche Nielsen (1998:173 ff., 2001:138 ff.).

Idén om svenskevældet har, efter en genomgång av historiska, arkeologiska, runologiska och språkliga argument, allvarligt underminerats av Niels Lund (1982:114 ff.). Lund avrundar sin genomgång med orden: ”Svenskevældet i Hedeby’ være derfor hermed indstillet til afskaffelse” (1982:123). När Peter Sawyer i *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 30 (2005:165 ff.) ger en historisk översikt över svearnas expansion, kommer han självfallet också in på svenskevældet i södra Danmark, och säger därvid sammanfattningsvis, under hänvisning till just Lund: ”The supposed conquest of Haidaby and south Jutland at the end of the 9th century has, however, been shown to be based on unsatisfactory evidence” (a.a. s. 168).

Mycket av den dialektologiska och onomastiska evidensen för antagandet av ett svenskevælde haltar onekligen, och frågan är väl om det alls rört sig om ett riktigt ”vælde”. Troligen inte, däremot kan väl grupper av svenskar ha funnits i södra Danmark vid denna tid, och övat inflytande där men också tagit emot influenser. Skäl för att det, i varje fall på basis av runologisk evidens, verkligen finns spår av svensk närvaro i Hedeby har lyfts fram av Williams (2001:158 ff.), och jag tycker nog att en del talar för det.

mening av mindre betydelse för den Hedebynordiska konstruktionen, som ju i sin ursprungliga form bygger på att västgermanska drag i Hedeby genom handelskontakter förts både till det västra och det östra Norden. I det perspektivet är rimligen den eventuella existensen av ett svenskevælde underordnad.

5 Några reflektioner kring resultatspridningen i ämnet nordiska språk

Jag skall till sist mer ämneshistoriskt reflektera kring varför en vetenskaplig diskussion om den Hesselmanska konstruktionen av Birkasvenska länge inte fördes. Att detta verkligen är förhållandet kan lätt konstateras.

Britta Olrik Frederiksen berör som nämnts i en studie 1974 utförligt Hesselmans konstruktion, och den finns väl i bakgrunden till i varje fall vissa inlägg i den debatt som fördes om en eventuell existens av ett svenskevælde i södra Danmark. Annars var det ju först med Gun Widmarks studier från 1990-talet och framåt och den diskussion som därigenom uppstod, som Hesselmans tankar på allvar uppmärksammades.

Gun Widmark (1994a:174) uppehåller sig faktiskt vid frågan varför Hesselmans Hedebynordiska konstruktion egentligen aldrig på allvar kommit att dryftas. Kanske berodde det, menar hon, på att detta är en ljudförändring som ”snarast tycks ha varit en återvändsgränd i språkutvecklingen”. Nu brukar väl, om sanningen skall fram, just förhållandet att mer undanskymda utvecklingar träder i förgrunden, inte avhålla oss dialektologer och språkhistoriker från att hugga in på problemet, snarare är det precis tvärtom: återvändsgränder i ljudutvecklingen kan nog snarare ”trigga igång” språkforskarna.

Eller kan det, säger Widmark, ha berott på att språkgeografer i allmänhet inte uppfattat fjärrspridningsfenomen vid denna avlägsna tid som naturliga. En sådan syn kunde möjligen botten i vanföreställningen att de förindustriella samhällena var lokala till sin karaktär. Förvisso skulle detta kunna vara en del av förklaringen till att diskussionen om Hedebynordiskan fört en så undanskymd tillvaro, men det kan inte vara huvudorsaken. Uppsvenska språkdrag i de under medeltiden etablerade dialekterna i den norra Bottnen (varom Jonsson 1966, Holm 1997, Edlund 2001, 2009 m.fl.) eller götiska drag i de östsvenska dialekterna (varom Lindroth 1929, Jansson 1942, Edlund 1991, Svahn 1991 m.fl.) förutsätter just fjärrspridning. Och än vidsträcktare perspektiv på förhistorisk påverkan på de nordiska ljudsystemen har anlagts, då fornspråkliga utgångspunkter med ur-

sprung på kontinentalt område åberopats (kapitel 4), så nog har språkgeografer och språkhistoriker varit medvetna om fjärrspridningens existens och betydelse.

Till sist lägger Widmark (1994a:174) till: "Kanske menade man också att ett mäktigt sveavälde borde kunna stå för sina egna språkutvecklingar och inte hämta dem utifrån." Jag vet inte om detta alls kan ha spelat in. Skulle ett sådant nationellt argument finnas, är det i alla fall mycket väl förborgat, och några explicita uttryck har det mig veterligt aldrig tagit.

Jag frågar mig istället om det inte till en början var respekten för Bengt Hesselman som avhöll i varje fall svenska forskare från att kritiskt utvärdera Hedeby-nordiskan. Många av Hesselmans elever beklädde betydelsefulla positioner vid våra lärosäten och från dessa skall man inte primärt räkna med särskilt stark kritik. Karakteristisk är i sammanhanget det ordval som K. G. Ljunggren (1952:221) väljer i nekrologen över Hesselman, där han apropå uppsatsen om Birkasvenskan säger att det är ett av de "arbeten som har mottagits med all den uppmärksamhet, som man är skyldig en forskare av Hesselmans klass men som ej förmått att övertyga".

Kan det sedan, till följd av detta, vara så enkelt att eftersom Hesselmans uppsats inte *omedelbart* blev föremål för diskussion i den svenska kontexten så glömdes den i stort sett bort. Resultaten av hans studie kom heller aldrig in i handböckerna som vi sett utan nämns mera i förbigående om, ock med respekt.

Intressant nog uppmärksammades Hesselmans studie däremot ganska kort efter publiceringen av en del utomsvenska forskare. I bibliografin i *Acta Philologica Scandinavica* 1936–1937 (Andersen, Andersen & Widding 1937:338 f.) finns sålunda ett utförligt referat av uppsatsen, och redan 1939 presenterar den danske runologen Harry Andersen en kritisk genomgång utifrån danskt perspektiv, där han menar "at Hesselmans Opfattelse af det saakaldte Hedeby-nordisk og af en Række runedanske Former er meget tvivlsom" (Andersen 1939:52).³² Däremot får Hesselman väsentligen stöd för sin syn på *hiär* och beträffande utvecklingen av preteritumformerna av de reduplicerade verb som också behandlas av honom, av den tyske germanisten Theodor Frings (1939:9–15, 85 f.), varvid även den dialektgeografiska metod Hesselman använder lyfts fram.

Det finns andra exempel från den nordistiska vetenskapen på att rön som varit kända – och dessutom accepterade – inom vetenskapsskrået inte fått större genomslag. Ett tydligt exempel som verifierar detta skall lyftas fram, och jag

---

³² Nielsen (1960:49), som också diskuterar rundanska förhållanden, säger apropå Hesselmans hypotes om en Birkasvenska att "den kan være rigtig, uden at forklaringen af [de diskuterade formerna] behøver at være det".

hämtar det från något som min akademiske lärare Sigurd Fries berättat och även skrivit om. Fries kunde i sin avhandling (1957:87, passim) konstatera att *asp* och avledningen *äspe* i ortnamnssammansättningar sannolikt båda hade betydelsen 'asp' – den ofta i litteraturen nämnda distinktionen mellan *asp* i en allmänbetydelse och *äspe* i en betydelse 'ställe där det växer asp', 'aspdunge', 'aspskog' kunde därför inte upprätthållas. Denna säkerligen riktiga tolkning fick dock inget genomslag, trots att ingen argumenterat emot tanken, och har t.ex. inte tagit sig in i de vetenskapliga ortnamnsutgåvorna, där det fortfarande oftast heter att *äspe* betyder 'aspebestånd' eller liknande. Fries konstaterar i ett långt senare sammanhang (2000:204) – man kan faktiskt ana en viss frustration hos honom – vad gäller detta att "resultatspridningen [fungerar] illa inom vårt ämne".

Kanske är det en sådan bristande resultatspridning som drabbade också Hesselman.

6 Några avslutande språksociala reflektioner kring Hedebynordiskan

Bengt Hesselmans tankar om ett Birkasvenskt språkskikt under vikingatiden, underbyggda framför allt med empiri och argument från Gun Widmark till en vidsträcktare Hedebynordisk konstruktion, är storslagna tankar som kittlar fantasin. Konstruktionen byggs upp av två kreativt arbetande språkhistoriska forskare med sällsynt stabilt språkhistoriskt och dialektgeografiskt kunnande, båda forskare som utifrån olika infallsvinklar i åtskilliga arbeten utforskat språket i ett historiskt sammanhang.

Ibland önskar man nästan att tanken om en Hedebynordiska vore möjlig att godta och att detta vore en realitet som gick att ytterligare underbygga – kanske är detta mera ett uttryck för en längtan efter storslagna konstruktioner inom den språkhistoriskt arbetande nordistiken. Dessvärre finns problem, också allvarligare sådana, att med starka argument underbygga konstruktionen i sin striktare tappning, där de aktuella språkmönstren alltså antas ha sin bakgrund på västgermanskt område och vara resultatet av vikingatida kontakter inom nordgermanskt område. Frågetecknen är alltför många, och materialets karaktär, både på västgermanskt område och i de nordiska fornspråken och dialekterna, stärker knappast särskilt definitiva – och säkra – slutsatser. Detta är och förblir ohjälpligt läget.

Men konstruktionen behöver måhända inte tolkas i sin striktare tappning. Vissa formuleringar hos Widmark (t.ex. 1994a:196, 2001:91) låter oss ana att också hon

öppnar för en mindre rigorös tolkning, åtminstone kan man välvilligt tolka henne så. Som visats i översiktsarbeten såsom Bandle (1973) och Haugen (1976, 1984), diskuterats i exempelvis Widmark (1994b) och även lyfts fram i arbeten av Dahl (2001), Riad (2005) och andra, finns från 1000-talet och framåt en ”sydlig språkexpansion” i Norden med rötter på danskt område och med språkdrag som uppenbarligen uppburit prestige. Denna språkexpansion kan sättas i samband med det danska riksenandet. Och även om vi inte skall räkna med något mer välorganiserat svenskevælde i södra Danmark (se n. 31 och där anf. litt.) är det nog okontroversiellt att säga att någon grad av vikingatida svensk närvaro ändå kan ha funnits här (se t.ex. Williams 2001:158 ff.). Prestigedrag kan ha etablerats här och spridits härifrån till andra delar av Skandinavien via exempelvis Kaupang och Birka.

Även om man måste räkna med att en hel del av de ovan nämnda Hedebynordiska dragen utvecklats på olika ställen i Skandinavien *oberoende* av varandra, hindrar det inte att vissa drag därtill kunnat vara utifrån upptagna prestigeformer som spridits. Interna utvecklingar och externt stödda språksociala drag har sålunda kunnat ”dra” i samma riktning och därigenom har språkdragen fått förstärkt spridning.

Det är ytterst svårt att ge entydiga svar på orsakerna till språkförändringar och spridningen av dem inom en språkgemenskap. David Håkansson, som uppehållit sig vid den viktiga frågan om förklaringar i språkhistorisk forskning, har i ett sammanhang (2016:115) sagt att språk är ”en produkt av många *olika* människors användning” – de enskilda språksociala valen över tid har varit oändligt många och kunnat dra i olika riktningar. Det säger sig självt att sådana longitudinella processer är svåra att enkelt fånga.

Vi kan naturligtvis inget säkert säga om de forntida språksociala förhållandena, men nog är det fascinerande, som jag i ett tidigare sammanhang uttryckt det, att Widmark i sina studier sökt studera ett mer än tusen år gammalt språkligt förändringsförlopp ”from a principally sociolinguistic macro-perspective” (Edlund 2002:297). Det kräver vetenskapligt mod.

Säkerligen kan de höga ambitioner som finns i Hesselmans och Widmarks undersökningar omsättas i studier av också andra språkhistoriska fenomen. Diskussionen om Hedebynordiskan blir på det sättet en inspirationskälla för nordisterna.³³

---

³³ Jag vill varmt tacka dem som lämnat synpunkter på min framställning när den presenterades vid konferensen i Vasa den 9 juni 2016 och senare vid ett seminarium i nordiska språk i Uppsala den 5 april 2017. Jag tackar dessutom hjärtligt följande medforskare: professor Henrik Williams, Uppsala universitet, som innehållsligt

Litteratur

Andersen, Harry 1939. Digrafen *ia* paa danske Runestene. *Arkiv för nordisk filologi* 54. S. 45–57.

Andersen, Harry, Poul Andersen & Ole Widding 1937. Bibliographie der nordischen Philologie XII. *Acta Philologica Scandinavica* 12. S. 315–413.

Andersen, Poul 1977. Dansk Dialektologi i Tiåret 1965–1974. *Danske studier* 1977. S. 100–138.

Andersson, Thorsten 1997. Lars Hellbergs författarskap. I: Svante Strandberg (red.). *Ortnamn i språk och samhälle. Hyllningsskrift till Lars Hellberg*. Uppsala: Uppsala universitet. S. 21–36.

Andersson, Thorsten 2002. *Nordgermanische Sprachen*. I: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* von Johannes Hoops. Zweite, völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage mit Unterstützung der Akademie des Wissenschaften in Göttingen [...] Bd 21. Nauvalia-Østfold. Berlin/New York: Walter de Gruyter. S. 289–306.

Bandle, Oskar 1973. *Die Gliederung des Nordgermanischen*. Beiträge zur nordischen Philologie 1. Helbing & Lichtenhahn. Basel–Stuttgart. [Reprint der Erstauflage mit einer Einführung von Kurt Braunmüller. Beiträge zur nordischen Philologie 47. Tübingen/Basel: Francke 2011.]

Barnes, Michael P. 2009. The Origins of the Younger Futhork. A review of recent and less recent research. *NOWELE. North-Western Language Evolution* 56/57. S. 123–142.

Barnes, Michael 2012. *Runes. A handbook*. Woodbridge: Boydell.

Beckman, Nat. 1934. *Västeuropeisk syntax. Några nybildningar i nordiska och andra västeuropeiska språk*. Göteborg: Göteborgs högskola.

Bencard, Mogens 2004. Introduction. I: Mogens Bencard, Aino Kann Rasmussen & Helge Brinch Madsen (red.). *Ribe excavations 1970–76*. 5. Højbjerg: Jysk Arkæologisk Selskab. S. 7–18.

Bjerrum, Anders 1948. [Recension av] Erik Kroman 1947. *Arkiv för nordisk filologi* 63. S. 223–231.

---

kommenterat mitt bidrag och lämnat mig mycket viktiga sakupplysningar och referenser, professor Ann-Catrine Edlund, Mittuniversitetet, som gett mig beaktansvärda synpunkter på dispositionen och framställningen, docent Stefan Mähl, Uppsala, som meddelat mig betydelsefulla uppgifter och referenser rörande de här aktuella västgermanska språken, lektor Michael Lerche Nielsen, Københavns universitet, som ställt flera runologiska arbeten till mitt förfogande och även i övrigt gett mig viktiga sakupplysningar samt forskaren Johan Schalin, Helsingfors universitet, som sakkunnigt granskat avsnitt 2.2.4 (jfr n. 11).

Bjorvand, Harald & Fredrik Otto Lindeman 2007. *Våre arveord. Etymologisk ordbok*. Rev. og utvidet utg. Oslo: Novus.

Braunmüller, Kurt 1995a. Semikommunikation und semiotische Strategien. Bausteine zu einem Modell für die Verständigung im Norden zur Zeit der Hanse. I: Kurt Braunmüller (red.). *Niederdeutsch und die skandinavischen Sprachen* 2. Heidelberg: Carl Winter. S. 35–70.

Braunmüller, Kurt 1995b. Forudsetninger for at overtage middelnedertyske sprogstrukturer i de skandinaviske sprog. I: Ernst Håkan Jahr (red.). *Nordisk og nedertysk. Språkkontakt og språkutvikling i Norden i seinmellomalderen*. Oslo: Novus. S. 29–54.

Bremmer, Rolf H. Jr 2009. *An Introduction to Old Frisian. History, Grammar, Reader, Glossary*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Brink, Stefan 2002. Sociolinguistic perspectives in the transitional period between Proto-Nordic and Old-Nordic. I: Oscar Bandle m.fl. (red.). *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages* I. Berlin: de Gruyter. S. 761–769.

Brøndum-Nielsen, Johannes 1927. *Dialekter og Dialektforskning*. København: Schultz.

Brøndum-Nielsen, Johannes 1968. *Gammeldansk grammatik i sproghistorisk fremstilling*. 2. Konsonantisme. 3. opl. København: Schultz.

Dahl, Östen 2001. The origin of the Scandinavian languages. I: Östen Dahl & Maria Koptjevskaja-Tamm (red.). *The Circum-Baltic languages. Typology and contact* 1, Past and present. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 215–235.

Dahl, Östen 2015. *Grammaticalization in the North. Noun phrase morphosyntax in Scandinavian vernaculars*. Berlin: Language Science Press.

DR I = *Danmarks runeindskrifter*. Ved Lis Jacobsen & Erik Moltke under medvirkning af Anders Bæksted & Karl Martin Nielsen. Text. 1942. København: Munksgaard.

Dyvik, Helge 1978. Breaking in Old Norse and related languages. *Arkiv för nordisk filologi* 93. S. 1–37.

Edlund, Lars-Erik 1988. [Recension av] Hellberg, Lars 1987. *Studia Anthroponymica Scandinavica* 1988. S. 163–170.

Edlund, Lars-Erik 1991. Svenska dialekters ord för 'idissla'. I: 4. Nordiske Dialektologkonference Askov Højskole 12.–16. august 1990. *Konferenceforedrag*. Danske folkemål 33. S. 319–330.

Edlund, Lars-Erik 2001. Norrbottens svenska dialekter och deras bakgrund – några synpunkter. I: Marianne Blomqvist m.fl. (red.). *Våra språk i tid och rum. Festskrift till Ann-Marie Ivars på 60-årsdagen*. Helsingfors: Helsingfors universitet. S. 34–44.

Edlund, Lars-Erik 2002. The contribution of Nordic dialectology to language history. I: Oskar Bandle m.fl. (red.). *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages I*. Berlin: de Gruyter. S. 282–303.

Edlund, Lars-Erik 2009. De norrbottniska dialekterna – några nordiska perspektiv. *Norrbottnen. Norrbottens hembygdsförbund* 2009. S. 186–201.

Edlund, Lars-Erik 2012. Mellan väst och öst. Det jämtska språkområdet över tid ur ett nordiskt perspektiv. I: Olof Holm (red.). *Jämtland och den jämtländska världen 1000–1645*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. S. 43–90.

Eklund, Gerd 1991. *Vrist–brist–rist. Utvecklingen av gammalt udd-ljudande wr i nordiska, särskilt svenska dialekter*. Uppsala: Dialekt- och folkminnesarkivet.

Elgqvist, Eric 1944. *Skälv och skilfingar. Vad nordiska ortnamn vittna om svenska expansionssträvanden omkring mitten av första årtusendet e. Kr.* Lund: Olins antikvariat.

Elgqvist, Eric 1955. *Ullvi och Ullinshov. Studier rörande ullkultens uppkomst och utbredning*. Lund: Olins antikvariat.

Elgqvist, Eric 1959. Vad svioniska ortnamn vittnar om grundandet av det danska väldet. *Arkiv för nordisk filologi* 74. S. 161–217.

Elgqvist, Eric 1961. Har det gamla Abosysæl under folkvandringstiden tillhört svearnas intressesfär? *Acta Philologica Scandinavica* 24. S. 88–106.

Elgqvist, Eric 1966. *Vad ortnamn, bl.a. Husby och Odense, vittnar om omfattningen av det svenska Hedebyväldet*. Lund: Olins antikvariat.

Elmevik, Lennart 1997. Dialekterna och språkhistorien. Till frågan om den gamla *au*-diftongens utveckling i nordiska språk. I: Maj Reinhammar (red.). *Nordiska dialektstudier. Föredrag vid Femte nordiska dialektologkonferensen Sigtuna 17–21 augusti 1994*. Uppsala: Språk- och folkminnesinstitutet. S. 92–101.

Elmevik, Lennart 1998. Sv. dial. *bose* 'djävul', 'rackare', 'skråpuk', 'orm', 'snorklump' m.m. *Svenska landsmål och svenskt folkliv*. S. 19–28.

Elmevik, Lennart 2000. Till diskussionen om den urgerm. *au*-diftongens utveckling på nordiskt område, särskilt i förbindelsen *auh*. I: Lars-Erik Edlund (red.). *Studier i svensk språkhistoria. Förhandlingar vid Femte sammankomsten för svenska språkets historia Umeå 20–22 november 1997*. Umeå: Umeå universitet. S. 163–171.

Elmevik, Lennart 2010. Till diskussionen om en birkasvenska/hedebynordiska. I: Maj Reinhammar m.fl. (red.). *Studier i svenska språkets historia 11. Förhandlingar vid Elfte sammankomsten för svenska språkets historia i Uppsala 23–24 april 2010*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur. S. 137–144.

Elmevik, Lennart 2011. Sv. och no. dial. *ō* som motsvarighet till urnord. *au*. Till diskussionen om den s.k. birkasvenskan. I: Lars-Erik Edlund, Lennart Elmevik & Maj Reinhammar (red.). *Studier i dialektologi och sociolingvistik. Föredrag vid Nionde nordiska dialektologkonferensen i Uppsala 18–20 augusti 2010*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur. S. 103–111.

Faarlund, Jan Terje 1975. Monoftongering i nordisk. *Maal og minne*. S. 169–189.

Frederiksen, Britta Olrik 1974. Adverbierne 'her' og 'der' i dobbelt belysning. *Dialektstudier* 3. S. 169–249.

Frederiksen, Britta Olrik 1986. Svenskevæddet, dialektgeografi og stednavne. I: Vibeke Dalberg & Gillian Fellow-Jensen (red.). *Mange bekke små. Til John Kousgård Sørensen på tresårsdagen 6.12.1985*. København: Reitzel. S. 75–94.

Fries, Sigurd 1957. *Studier över nordiska trädnamn*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien.

Fries, Sigurd 2000. När uppkom trädnamnsavledningar av typen birke, äspe? I: Lars-Erik Edlund (red.). *Studier i svensk språkhistoria. Förhandlingar vid Femte sammankomsten för svenska språkets historia Umeå 20–22 november 1997*. Umeå: Umeå universitet. S. 201–207.

Frings, Theodor 1939. Germanisch *ō* und *ē*. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 63. S. 1–116.

Gallée, J. H. 1910. *Altsächsische Grammatik*. Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte 6. 2. Aufl. Halle/Leiden: Max Niemeyer.

Gotländsk ordbok = *Gotländsk ordbok på grundval av C. och P. A. Säves samlingar*. 1918–1945. Red. av Gideon Danell, August Schagerström & Herbert Gustavson. Uppsala/København: Landsmålsarkivet i Uppsala.

Grønvik, Ottar 2001. *Über die Bildung des älteren und des jüngeren Runenalphabets*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Gustavson, Herbert 1940–1948. *Gutamålet. En historisk-deskriptiv översikt* 1–2. Uppsala: Lundequistska bokhandeln.

Hansen, Aage 1962. *Den lydlige udvikling i dansk fra ca. 1300 til nutiden*. 1. Vokalismen. København: Gad.

Hansen, Aage 1971. *Den lydlige udvikling i dansk fra ca. 1300 til nutiden*. 2. Konsonantismen. København: Gad.

Haugen, Einar 1976. *The Scandinavian languages. An introduction to their history*. London: Faber.

Haugen, Einar 1984. *Die skandinavischen Sprachen. Eine Einführung in ihre Geschichte*. Vom Verfasser durchgesehene, umgearb. und erw. Aufl. Hamburg: Buske.

Hedström, Gunnar 1932. *Sydsmländska folkmål. 1. Inledning. Studier över vokaler i starktonig ställning*. Lund: Landsmålsarkivet i Lund.

Hellberg, Lars 1984. De finländska *karlabyarna* och deras svenska bakgrund. *Studier i nordisk filologi* 65. S. 85–106.

Hellberg, Lars 1987. *Ortnamnen och den svenska bosättningen på Åland. 2., översedda och utök. uppl.* Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Hellquist, Elof 1948. *Svensk etymologisk ordbok. 3. uppl.* Lund: Gleerup.

Helmfrid, Staffan 1994. Kulturgränser som geografiskt problem. I: Lars-Erik Edlund (red.). *Kulturgränser – myt eller verklighet? En artikelsamling*. Umeå: Umeå universitet. S. 1–6.

Hesselman, Bengt 1936. Några nynordiska dialektformer och vikingatidens historia. En undersökning i svensk och dansk språkutveckling. I: *Ordgeografi och språkhistoria*. Stockholm/København: Hugo Gebers Förlag/Levin & Munksgaard. S. 127–162.

Hesselman, Bengt 1945. *Omljud och brytning i de nordiska språken. Förstudier till en nordisk språkhistoria*. Stockholm/Köpenhamn: Gebers.

Hesselman, Bengt 1948–1953. *Huvudlinjer i nordisk språkhistoria. 1–3.* Stockholm: Bonnier.

Holm, Gösta 1980. Monoftongeringens kronologi och de finlandssvenska folkmålen. I: *Festskrift till Carl-Eric Thors*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 101–107.

Holm, Gösta 1997. Staten, kyrkan och ortnamnen och dialekterna i Norrbotten. I: Svante Strandberg (red.). *Ortnamn i språk och samhälle. Hyllningsskrift till Lars Hellberg*. Uppsala: Uppsala universitet. S. 143–160.

Holm, Gösta 2000. *Uppväxtmiljö och språk. Agneta Horns språk i dialektgeografisk belysning. Ett bidrag till textlokaliseringens metodik*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.

Håkansson, David 2016. Förklaringar i språkhistorisk forskning. I: Daniel Andersson, Lars-Erik Edlund, Susanne Haugen & Asbjørg Westum (red.). *Studier i svensk språkhistoria 13. Historia och språkhistoria*. Umeå: Kungl. Skytteanska Samfundet. S. 103–117.

Jansson, Valter 1942. De östsvenska dialekternas ställning. *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 65. S. 47–71.

Jensen, Knud B. 1929. Vikingspor i Syddanmark. *Danske Folkemaal* 3. S. 59–65.

Johansson, Karl G. 2002. Birka – Hedeby tur och retur. Ett svenskt storvælde eller frihandel? I: Svante Lagman, Stig Örjan Ohlsson & Viivika Voodla (red.). *Studier i svenska språkets historia 7. Svenska språkets historia i Östersjöområdet*. Tartu: Tartu universitet. S. 13–24.

- Jonsson, Hans 1966. *Nordiska ord för vattensamling*. Lund: Lunds universitet.
- Klein, Thomas 2000. Zur Stellung des Altsächsischen. *Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung* 123. S. 7–32.
- Kock, Axel 1920. *Svensk ljudhistoria* 3. Lund/Leipzig: C. W. K. Gleerups/Otto Harrassowitz.
- Kortlandt, Frederik 2006. Germanic *ē₁ and *ē₂. *NOWELE. North-Western Language Evolution* 49. S. 51–54.
- Kousgård Sørensen, John 1985. *Nor i Danmark*. I: Thorsten Andersson (red.). *Nordiska namnstudier. Festskrift till Harry Ståhl 22 september 1985*. Uppsala: Lundequistska bokhandeln. S. 42–49.
- Krahe, Hans 1967. *Historische Laut- und Formenlehre des Gotischen. Zugleich eine Einführung in die germanische Sprachwissenschaft*. 2. Aufl. Bearb. von E. Seebold. Heidelberg: Winter.
- Krahe, Hans 1969. *Germanische Sprachwissenschaft. I. Einleitung und Lautlehre*. 7. Aufl. Bearbeitet von Wolfgang Meid. Berlin: Walter de Gruyter.
- Kristensen, Marius 1933. *Folkemål og sproghistorie*. København: Gyldendal.
- Krogh, Steffen 2013. Die Anfänge des Altsächsischen. *NOWELE. North-Western Language Evolution* 66. S. 141–168.
- Kroonen, Guus 2013. *Etymological dictionary of Proto-Germanic*. Leiden/Boston: Brill.
- Kroman, Erik 1947. *Musikalsk Aksent i Dansk*. København. Omtryckt i *Acta Philologica Scandinavica* 1949. S. 1–266.
- Kroman, Erik 1974. Har svenske Bosættelser i Vikingetiden påvirket Sproget i Syddanmark? I: *Festskrift til Kristian Hald. Navneforskning, dialektologi, sproghistorie på halvfjerdsårsdagen 9.9.1974*. København: Akademisk forlag. S. 431–442.
- Kroman, Erik 1976. *Det danske rige i den ældre vikingetid*. København: Rosenkilde & Bagger.
- Kroman, Erik 1981. Debat: Stød- og accentområder og deres oprindelse. *Fortid og nutid* 29. S. 101–107.
- Källström, Magnus 2014. Skriftnorm och runsvensk dialekt. En pilotstudie från Västmanland. I: Maria Bylin, Cecilia Falk & Tomas Riad (red.). *Studier i svensk språkhistoria* 12. *Variation och förändring*. Stockholm: Stockholms universitet. S. 110–122.
- Labov, William 1994. *Principles of linguistic change*. 1. *Internal factors*. Oxford: Blackwell.

Lagman, Svante 1990. *De stungna runorna. Användning och ljudvärden i runsvenska steninskrifter*. Uppsala: Uppsala universitet.

Lerche Nielsen, Michael 1998. Frem og tilbage er ikke lige langt. Vikingetidsruner og sproghistorien. I: Kjeld Kristensen (red.). *Selskab for Nordisk Filologi København. Årsberetning 1996–1997*. København: Selskab for Nordisk Filologi. S. 164–178.

Lerche Nielsen, Michael 2001. Swedish influence in Danish runic inscriptions. I: *Von Thorsberg nach Schleswig. Sprache und Schriftlichkeit eines Grenzgebietes im Wandel eines Jahrtausends. Internationales Kolloquium im Wikinger Museum Haithabu vom 29. September – 3. Oktober 1994* unter Mitarbeit von Lars E. Worgull herausgegeben von Klaus Düwel, Edith Marold & Christiane Zimmermann. Berlin/New York: Walther de Gruyter. S. 127–148.

Levander, Lars 1925–1928. *Dalmålet. Beskrivning och historia 1–2*. Uppsala: Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala.

Lindqvist, Nat. 1947. *Sydväst-Sverige i språkgeografisk belysning 1–2*. Lund: Landsmålsarkivet i Lund.

Lindroth, Hjalmar 1929. De svenska verben för idissla. *Studier tillägnade Axel Kock*. Lund: Gleerup. S. 468–484.

Ljunggren, K. G. 1952. [Nekrolog över] Bengt Hesselman. *Arkiv för nordisk filologi* 67. S. 220–223.

Lund, Niels 1982. Svenskevældet i Hedeby. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1980. S. 114–125.

Magnússon, Ásgeir Blöndal 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík: Orðabók Háskólans.

Minugh, David 1985. As old as the 'ills. Variable loss of *h* in Swedish dialects. *NOWELE. North-Western Language Evolution* 6. S. 23–43.

Moberg, Lennart 1954. Den östnordiska diftongförenklingen. *Nysvenska studier* 33. S. 87–129.

Moberg, Lennart 1980. Nysvenskt "linljung". I: *Ord och struktur. Studier i nyare svenska tillägnade Gun Widmark den 31 juli 1980*. Uppsala: Uppsala universitet. S. 189–193.

Nielsen, Hans F. 1985. *Old English and the continental Germanic languages. A survey of morphological and phonological interrelations*. Second, revised edition. Innsbruck: Universität Innsbruck.

Nielsen, Karl Martin 1960. Til runedanskens ortografi. *Arkiv för nordisk filologi* 75. S. 1–78.

Nielsen, Karl Martin 1984. Svenskevældet og Haddeby-stenene. *Danske Studier* 1984. S. 17–25.

NIYR 5 = *Norges innskrifter med de yngre runer*. 1960. Utgitt for Kjeldeskriftfondet [---] ved Magnus Olsen. 5. Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institutt. Oslo: A/S Bokcentralen.

Ohlsson, Stig Örjan 1978. [Recension av] Haugen, Einar 1976. *Danske studier* 72. S. 145–155.

Olséni, Nils 1887. *Södra Luggudemålets ljudlära*. Stockholm: Kongl. Boktryckeriet/P. A. Norstedt & Söner.

Olson, Emil 1916. *De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan. Bidrag till den fornsvenska ordbildningsläran*. Lund: Gleerup.

OÖD = *Ordbok över folkmålen i övre Dalarna*. 1–. 1961–. Uppsala. Uppsala: Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala.

Palm, Rune 1983. *Uddljudande h i de uppländska runinskrifterna – ett försök att bestämma h-bortfallets utbredning i Uppland under 1000-talet*. Stockholms universitet: Institutionen för nordiska språk. Otryckt uppsats i blocksvenska.

Peterson, Lena 1992. Hogastenen på Orust. I: *Blandade runstudier* I. Runrön. Uppsala: Uppsala universitet. S. 81–111.

Peterson, Lena 2006. *Svenskt runordsregister*. Andra, reviderade upplagan. Runrön. Uppsala: Uppsala universitet.

Peterson, Lena 2007. *Nordiskt runnamnslexikon* [online]. 5. uppl. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen. [Citerat 2.2.2017]. Tillgänglig: <http://www.sprakochfolkminnen.se/om-oss/arkiv-och-samlingar/nordiskt-runnamslexikon.html>.

Prokosch, Eduard 1939. *A comparative Germanic grammar*. Philadelphia: University of Pennsylvania.

Rambø, Gro-Renee 2010. *Historiske og sosiale betingelser for språkkontakt mellom nedertysk og skandinavisk i seinmiddelalderen. Et bidrag til historisk språksosiologi*. Oslo: Novus.

Ralph, Bo 1980. Urnordisk slutljudsskärpning. *Arkiv för nordisk filologi* 95. S. 1–24.

Ratke, Ch. 1999. *Haiðaby*: §2. Lage; §3. Forschungsgeschichte. §4. Historisches. §5. Archäologisches. §6. Stadt–Umland–Beziehungen, Ernährung und Biotop. §7. Urbanisation: Struktur und Funktionen. I: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* von Johannes Hoops. Zweite, völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage mit Unterstützung der Akademie des Wissenschaften in Göttingen [...] Bd 13. Greifvögel–Hardeknut. Berlin/New York: Walter de Gruyter. S. 363–381.

Riad, Tomas 2005. Historien om tonaccenten. I: Cecilia Falk & Lars-Olof Delsing (red.). *Studier i svensk språkhistoria* 8. Lund: Lunds universitet. S. 1–27.

Rietz, Johan Ernst 1867. *Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket* 1–2. Lund 1862–1867. 3. *Register och rättelser* av Erik Abrahamson. Lund/Uppsala/København: Lundequistska bokhandeln.

Salberger, Evert 1999. Namnet i *atruakn* på Sö 45. *Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift* 1999. S. 43–56.

Sandström, Åke 2015. *Hå och hamna. Ordhistoriska och ordgeografiska studier av paddlingens och roddens äldsta terminologi i Norden*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.

Saussure, Ferdinand de 1972. *Cours de linguistique générale publié par Charles Bally & Albert Sechehaye avec la collaboration de Albert Riedlinger*. Édition critique préparée par Tullio de Mauro. Paris: Payot.

Sawyer Peter H. 2005. *Svear*: § 2. Historisch. I: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* von Johannes Hoops. Zweite, völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage mit Unterstützung der Akademie des Wissenschaften in Göttingen [...] Bd 30. Stil–Tissø. Berlin/New York: Walter de Gruyter. S. 165–170.

Schalin, Johan u.a. Scandinavian Umlaut and Contrastive Feature Hierarchies. Manuskript antaget för utgivning i *NOWELE. North-Western Language Evolution* 2017, 70:2.

Schulte, Michael 2006. The transformation of the older fupark. Number magic, runographic or linguistic principles? *Arkiv för nordisk filologi* 121. S. 41–74.

Seip, Didrik Arup 1947. [Anmälan av] Hesselman, Bengt 1945. *Svenska landsmål och svenskt folkliv*. S. 198–202.

Seip, Didrik Arup 1955. *Norsk språkhistorie til omkring 1370*. 2. utg. Oslo: Aschehoug.

Siebs, Theodor 1901. *Geschichte der friesischen Sprache*. (= Grundriss der germanischen Philologie 1 [...] herausgegeben von Hermann Paul. V. Abschnitt. Sprachgeschichte. 8. Geschichte der friesischen Sprache. S. 1152–1464.) Strassburg/Darmstadt: Karl. J. Trübner.

Sievers-Brunner 1951 = *Altenglische Grammatik nach der Angelsächsischen Grammatik* von Eduard Sievers neubearb. von Karl Brunner. 2. rev. Aufl. der Neubearb. Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte. A. Hauptreihe 3. Halle: Niemeyer.

SMP = *Sveriges medeltida personnamn*. 1–. 1967 ff.

Stiles, Patrick V. 1995. Remarks on the 'Anglo-Frisian' Thesis. I: Volkert F. Faltings, Alastair G. H. Walker & Ommo Wilts (red.). *Friesische Studien 2. Beiträge des Föhrer Symposiums zur Friesischen Philologie vom 7.–8. April 1994*. North-Western European language studies. Supplement. Odense: Odense University Press. S. 177–220.

Stoklund, Marie 1996. The Ribe cranium inscription and the Scandinavian transition to the younger reduced futhark. I: Tineke Looijenga & Arend Quak (red.). *Frisian runes and neighbouring traditions. Proceedings of the First International Symposium on Frisian Runes at the Fries Museum, Leeuwarden 26–29 January 1994*. S. 199–209.

Streitberg, Wilhelm 1896. *Urgermanische Grammatik. Einführung in das vergleichende Studium der altgermanischen Dialekte*. Germanische Bibliothek. Erste Abteilung. Elementar-u. Handbücher I. Reihe: Grammatiken. Heidelberg: Carl Winter.

Strid, Jan Paul 1981. *Nären, Njärven och Njurhulten. Studier över en grupp svenska sjönamn och därmed samhöriga ord i nordiska språk*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Strid, Jan Paul 1989. *Ludvig, Auðun och Opbiorn. Om ett personnamnselement och den runsvenska utvecklingen av diftongen au*. *Studia Anthroponymica Scandinavica* 1989. S. 5–24.

Strid, Jan Paul 2007. *Vokaler på glid. Till frågan om östnordisk brytning av kort y*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.

Svahn, Margareta 1991. *Finnskäggs, tåtel och sia. Om folkliga namn på gräs*. Umeå: Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå.

Svensson, John 1944. *Diftongering med palatalt förslag i de nordiska språken. Riktlinjer för en undersökning av brytningen och därmed besläktade diftongeringsföreteelser*. Lund: Gleerupska universitetsbokhandeln.

Sö + siffra = *Sveriges runinskrifter 3. Södermanlands runinskrifter granskade & tolkade av Erik Brate & Elias Wessén*. 1924–1936. Stockholm.

Teleman, Ulf 1985. Historien och språkhistorien. I: Sture Allén m.fl. (red.). *Svenskans beskrivning 15. Förhandlingar vid Sammankomst för att dryfta frågor rörande svenskans beskrivning, Göteborg den 11–12 oktober 1985*. Göteborg: Göteborgs universitet. S. 64–91.

Thorsen, P. K. [1902] 1927. Den danske Dialekt ved Husum i Slesvig. I: J. Byskov & M. Kristensen (red.). *Afhandlinger og Breve af P. K. Thorsen*. I. København: Schønberg. S. 144–162.

U + siffra = *Sveriges runinskrifter 6–9. Upplands runinskrifter granskade & tolkade Elias Wessén & Sven B. F. Jansson*. 1–4. 1940–1958. Stockholm.

Vendell, Herman 1904. *Ordbok över de östsvenska dialekterna*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Wessén, Elias 1968. *Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och böjningslära*. 8. uppl. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Wessén, Elias 1979. *De nordiska språken*. 11. uppl. Stockholm: AWE/Gebbers.

Wessman, V. E. V. 1925–1932. *Samling av ord ur östsvenska folkmål. Tillägg till H. Vendells ordbok över de östsvenska dialekterna* 1–2. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Vide, Sten-Bertil 1966. *Sydsvenska växtnamn*. Lund: Landsmålsarkivet i Lund.

Widmark, Gun 1994a. Birkasvenskan – fanns den? *Arkiv för nordisk filologi* 109. S. 173–216.

Widmark, Gun 1994b. Fågelperspektiv och historisk förklaring. En diskussion kring "Die Gliederung des Nordgermanischen". I: Lars-Erik Edlund (red.). *Kulturgränser – myt eller verklighet? En artikelsamling*. Umeå: Umeå universitet. S. 139–152.

Widmark, Gun 2001. *Det språk som blev vårt. Ursprung och utveckling i svenskan. Urtid – Runtid – Riddartid*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.

Widmark, Gun 2010. *Det nordiska u-omljudet. En dialektgeografisk undersökning* 2. Uppsala: Uppsala universitet.

Wigforss, Ernst 1913–1918. *Södra Hallands folkmål. Ljudlära*. Stockholm.

Williams, Henrik 1990. *Åsrunan. Användning och ljudvärde i runsvenska steninskrifter*. Uppsala: Uppsala universitet.

Williams, Henrik 2001. From Meldorf to Haithabu. Some early personal names from Schleswig-Holstein. I: *Von Thorsberg nach Schleswig. Sprache und Schriftlichkeit eines Grenzgebietes im Wandel eines Jahrtausends. Internationales Kolloquium im Wikinger Museum Haithabu vom 29. September – 3. Oktober 1994* unter Mitarbeit von Lars E. Worgull herausgegeben von Klaus Düwel, Edith Marold & Christiane Zimmermann. Berlin/New York: Walter de Gruyter. S. 149–165.

Williams, Henrik 2007a. Den vikingatida nordiskan, dess enhetlighet och variation. I: *Från drasut till brakknut. Studier tillägnade Gerd Eklund på 65-årsdagen den 23 oktober 2007*. Uppsala: Sällskapet för svensk dialektologi. S. 231–238.

Williams, Henrik 2007b. Runstenen vid Stora Mellösa kyrka i Närke (Nä 12). I: Johny Hagberg (red.). *Språk och lag. En vänskrift till Per-Axel Wiktorsson på 70-årsdagen 16 mars 2007*. Skara: Skara stiftshistoriska sällskap. S. 11–20.

Vries, Jan de 1962. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Zweite verbesserte Auflage. Leiden.

Ög + siffra = *Sveriges runinskrifter 2. Östergötlands runinskrifter granskade & tolkade av Erik Brate*. 1911. Stockholm.

Öl + siffra = *Sveriges runinskrifter 1. Ölands runinskrifter granskade & tolkade av Sven Söderberg & Erik Brate*. 1900–1906. Stockholm.

SPRÅK I KONTAKT OCH KONKURRENS. DEN TVÅSPRÅKIGA LEXIKOGRAFINS RELEVANS FÖR SVENSK SPRÅKHISTORIA

Anna Helga Hannesdóttir

The role of bilingual lexicography in the history of the Swedish language was long overlooked within historical linguistics – in spite of the fact that dictionaries and glossaries constitute one of the oldest continuous genres of Swedish written language. In their work, from the late 15th century and throughout the early modern period, the bilingual lexicographers established an adequate vocabulary of the Swedish language. They created a lexical description of Swedish words and they also established ways of presenting semantic and pragmatic features in Swedish. Furthermore, the prefaces and introductions to the dictionaries provide a forum where current linguistic issues are debated. In the 19th century, the first monolingual Swedish dictionary was based directly on its bilingual predecessors. The bilingual lexicography contributed to the consolidation and standardisation of Swedish much more than has been conceded by the language historians of the 20th century. The early dictionaries prove that the Swedes were part of the learned European community and they are also the result and an expression of the contact between Swedish-speaking society and other language communities in Sweden. But first and foremost, the early bilingual dictionaries reflect the development of the Swedish language and the metaperspective of that language in a way that no other genre can.

1 Inledning

Få genrer har ett så utpräglat fokus på själva språket som lexikografin. Den är också en av de få genrer som vi kan följa från sen medeltid till idag. I handböcker och översiktsverk över svensk språkhistoria återfinns dock sällan lexikografiska arbeten bland de texter som lagts till grund för den beskrivning av språkets utveckling som presenteras.

Den svenska lexikografin tar sin trevande början under 1400-talet. Utöver svenskan omfattar den närmare 20 språk när den på 1850-talet framträder som fullt utvecklad. Då publicerades den första enspråkiga ordboken över svenskan. Men i det följande handlar det om tvåspråkig lexikografi och tvåspråkiga ordböcker och deras relevans för svensk språkhistoria. I grova drag skisseras den svenska lexikografins väg från de första tvåspråkiga verken till dess att beskrivningen av svenskan som källspråk kombineras med beskrivningen av främmande uppslags-

ords semantiska, pragmatiska och kombinatoriska egenskaper; en beskrivning som vuxit fram i arbeten där svenskan utgjort målspråk. Därefter följer en redogörelse för den roll som den tvåspråkiga lexikografin har spelat i svenskans standardisering, och de tvåspråkiga ordböckernas status inom nordistikens traditionella språkhistoriebeskrivning ventileras. Slutligen diskuteras kortfattat ordböckernas funktion i ett samhälleligt sammanhang. Med svensk lexikografi och svenska ordböcker avses här att svenska ingår som ett av de två – eller i vissa fall flera – språk som behandlas. Många av verken är ordnade alfabetiskt, andra tematiskt. Långt ifrån alla uppfyller de krav som vi idag ställer på en ordbok – för att en del av dem över huvud taget ska kunna betraktas som ordböcker krävs Einar Haugens generösa definition: ”A dictionary may be broadly defined as *a systematic list of lexemes, i.e., words or wordlike units, plus whatever information the author chooses to encode with each lexeme*” (Haugen 1984:1, hans kursiv). Den översikt som nu följer avgränsas till tiden fram till 1850 när den första enspråkiga ordboken, Anders Fredrik Dalins *Ordbok öfver svenska språket*, började publiceras. Den förelåg komplett 1855.

2 Från tvåspråkig till enspråkig lexikografi

Den sofistikerade lexikografiska beskrivning av svenskan som idag redovisas i enspråkiga ordböcker som NEO (1995–1996), *Natur och kulturs svenska ordbok* (2006) och *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien* (2009) grundlades i den tvåspråkiga lexikografi som tog form under tiden från 1400-talet till 1800-talets mitt. Utvecklingen från de tidiga arbetena till Dalins enspråkiga ordbok är inte obruten men egentligen ganska rak. Svenskans debut i lexikografiska sammanhang sker i rollen som målspråk, i form av ekvivalenter eller förklaringar till latinska uppslagsord. Liksom i tvåspråkiga ordböcker i allmänhet är målspråkets ordförråd reaktivt i förhållande till källspråket, åtkomligt endast genom den givna uppsättningen uppslagsord. Det är därigenom inte nödvändigtvis särskilt representativt för målspråkets lexikaliska struktur. Så var det också med svenskan i de första lexikografiska verken: den ordlista från 1400-talet som finns bevarad som Codex Ups. C 20, i den första tryckta lilla ordboken *Variarum rerum vocabula* (1538) samt de flesta av 1600-talets ordböcker.

De tidiga lexikografiska arbetena ingick i en gemensam, europeisk lärdomstradition grundad på den aristoteliska synen på vetenskap. Det lexikografiska formatet, ordboksartikeln, var redan under medeltiden, såsom Oddrun Grønvik (2016:31) påpekar, ”ein kjend standard for korleis sanning om språk blir etablert”. Hon påpekar också att själva artikelformatet var givet så länge den

aristoteliska logiken var en del av skolade européers allmänbildning (Grønvik 2016:31). Långt in på 1700-talet var den svenska lexikografin tydligt influerad av denna etablerade, kontinentala lexikografi – många av verken bottnar direkt eller indirekt i utländska förlagor (Holm 1986:III:56). Ett av ordböckernas viktigaste syften var att underlätta svenskarnas umgänge med latinet, och länge styrdes mycket av beskrivningen av svenskan på ett eller annat sätt av latinets egenskaper. Att som Adolf Noreen (1903:186) betrakta ordböckerna som triviala, ”praktiska hjälpredor för inlärande av främmande språk, sålunda endast indirekt upplysande svenskan”, är trots det inte helt rättvisande. Själva behovet av pedagogiska hjälpmedel vittnar om svenskarnas delaktighet i den kontinentala lärdomstraditionen. Svenskan fick visserligen allt starkare ställning i samhället, ”but in international learning Latin remained entrenched. Europe was still a common market of learning” (Haugen 1984:5).

Från det tidiga 1700-talet till mitten av 1800-talet präglas lexikografin av svenskans allt viktigare funktioner i samhället och av svenskarnas ökade behov av att behärska andra europeiska folkspråk. Den lexikografiska beskrivningen av svenskan med avseende såväl på ordurvalet som på ordens formella och semantiska egenskaper utvecklas i de tvåspråkiga ordböckerna. När sedan Dalin tar sig för att skriva en enspråkig ordbok bygger han vidare på den lexikografiska beskrivning som utvecklats både genom andras och eget arbete med tvåspråkiga ordböcker (Malmgren 1988, Hannesdóttir 1991, 1998:471). Hans enspråkiga ordbok markerar såväl kulmen på den tvåspråkiga lexikografins utveckling som inledning till den enspråkiga lexikografi som vi sedan dess har fortsatt att utveckla och förfina.

I slutet av 1980-talet startade projektet Lexikografisk tradition i Sverige vid Göteborgs universitet. Syftet med projektet var dels att genom att studera äldre tiders lexikografi teckna en bakgrund till den moderna lexikografin, dels att lyfta fram den tidiga lexikografins språkhistoriska betydelse (Hannesdóttir & Ralph 1988:265). Resultatet blev tre doktorsavhandlingar (Johansson 1997, Hannesdóttir 1998 och Rogström 1998) och en ansevärd mängd artiklar. Några av de senare har publicerats inom ramen för denna konferensserie. Mycket av det som presenteras här bygger på det vi kom fram till inom ramen för projektet och i vår egen och andras uppföljning av det.

3 Lexikografins språkhistoriska relevans

1600- och framför allt 1700-talet är en period då svenskan vinner stadga i fråga om ortografi och morfologi. Det är också under denna tid som den svenska

lexikografin tar form. Språkklimatet präglas av en gigantisk idékonstruktion: man bygger den kodifierade och standardiserade svenskan. Lexikografin utgör en viktig komponent i detta bygge och ordböckerna bildar ett centralt forum för tidens språkliga debatt. I sina förord och inledningar redovisar lexikograferna sin syn på språkliga frågor, aktuella i samtidens svenska språksamhälle. Det gäller bland annat svenskans status i relation till latinet och andra främmande språk och olika strategier för att bygga ut det svenska ordförrådet till att bli funktionsdugligt och effektivt i alla sammanhang – inte bara för kyrkans, lärdomens och vetenskapens behov utan också för handel, sjöfart och som konstnärligt uttrycksmedel. Och i själva den lexikografiska beskrivningen redovisas inte bara resultatet av den kontrastiva analysen i relation till det främmande språket i det enskilda verket, där avspeglas också lexikografens bidrag till den standardiseringsprocess som svenskan under 1600- och framför allt 1700-talet genomgick.

Svenska språkets utveckling från att vara ett folkspråk, som endast i begränsad utsträckning var kodifierat, till den utbyggda och genomstandardiserade moderna svenska vi har idag har jag tidigare jämfört med en språkplaneringsprocess (Hannesdóttir 1998:11 ff., 2000a:224 f., 2011). Einar Haugen etablerade redan under 1950-talet begreppet språkplanering. I första hand avsåg han språkplanering i modern tid, i samband med kodifiering och standardisering av folkspråk i samhällen som tidigare administrerats på en kolonimakts språk. Det kan dock vara belysande att anlägga ett språkplaneringsperspektiv även på äldre tiders kodifierings- och standardiseringsprocesser – och då exempelvis på lexikografernas roll i sammanhanget.

Haugen definierar två huvudsakliga arenor för processen: dels samhället (då gäller det statusplanering), dels språket (korpusplanering). Vidare urskiljs två dimensioner: form respektive funktion. Samtliga dessa aspekter kan fångas i en matris som på ett naturligt sätt bildar fyra principiellt olika men överlappande faser i språkplaneringsprocessen (figur 1).

	<i>Form (policy)</i>	<i>Funktion (språkvård)</i>
<i>Samhället (statusplanering)</i>	1) Urval (beslutsprocesser)	3) Implementering (genom utbildning)
	a) Identifiera problem b) Formulera normer	a) Korrigerings- processer b) Evalueringsprocesser
<i>Språket (korpusplanering)</i>	2) Kodifiering (standardiseringsprocesser)	4) Utveckling (funktionell utbyggnad)
	a) Grafisering b) Grammatisering c) Lexisering	a) Terminologisk modernisering b) Stilistisk utbyggnad

Figur 1. Haugens matris för språkplaneringsprocessen (efter Haugen 1987:64).

När man talar om "lexikografins språkhistoriska relevans" kan det betyda rätt olika saker. För det första har vi att utreda det eventuella inflytande lexikografin haft på det språkhistoriska utvecklingsförloppet. För det andra kan man vilja fokusera den roll lexikografen i allmänhet spelat i den språkhistoriska beskrivningen. En tredje aspekt är lexikografins funktioner i och samspel med samhället. I det följande berörs dessa tre perspektiv.

4 Lexikografins inflytande på språkhistorien

Den tidiga lexikografins viktigaste insatser gäller språkets form, dvs. urvals- och kodifieringsprocesserna. Det är dessa som diskuteras nedan.

4.1 Urvalsfasen – konkurrerande språk

I den första fasen, urvalsfasen, identifieras språkliga problem, och lösningar på dessa formuleras eller växer fram. Vi vet inte mycket om det som vi med dagens terminologi skulle kalla "det svenska språksamhället" i förhistorisk tid. Under den tid som vi kan följa det svenska språket, alltså långt före 1600-, 1700-talet, kan dock vissa språkpolitiska konflikter anas, om vi med konflikt menar konkurrerande lösningar på samma, ur språklig synvinkel, problematiska situation. En sådan konflikt följer redan av den första kontakten med kyrkan och kristendomen. Med kyrkan uppstår en ny situation då en kristen språkgemenskap etableras med ett nytt språk och ett nytt skriftsystem. Vi vet hur denna konflikt slutade – alfabetet tog över runornas funktion som skriftmedium, samtidigt som det under flera sekler rådde en etablerad och strikt funktions-

uppdelning mellan latinet och svenskan: på latin skrev man, svenskan användes i tal. Det dröjde i själva verket till in på 1800-talet innan svenskan helt och hållet övertog latinets sista domäner. Under tiden hade också andra språk utgjort markanta inslag i det svenska språksamhället, tyskan under medeltiden och långt in i tidigmodern tid och franskan under 1600- och 1700-talet. Sådan massiv kontakt med andra språk som den med främst latinet och tyskan menar jag utgjorde en situation som vi i efterhand kan relatera till ruta 1 i Haugens matris. Vi har inte hela beslutsprocessen klar för oss och inte heller alla de aktörer som på ett eller annat sätt medverkade. Däremot vet vi att lexikografen kom att spela en viktig roll i processen.

Det enda arbete av lexikografisk art som vi har bevarat från medeltiden är som sagt Codex Ups. C 20, även kallad Glossaret, som tillkom under andra halvan av 1400-talet. Glossaret är en latinsk ordlista där uppslagsorden i största delen av arbetet (*A–Sinapis*) har försetts med svenska ekvivalenter eller parafrafer (exempel 1):

1. follicia e et follencia e daarhet högferdh ok fafänga
 folliculus diminutium lithin bälger
 follis lis mas generis bälger smidiobälger inde follis com generis
 et hoc folle högfärdoger darother ok forbolgin

Glossaret har inte på något sätt påverkat den senare utvecklingen av den svenska lexikografen. Däremot är det intressant ur ett sociolingvistiskt och kulturhistoriskt perspektiv. På kontinenten tillkom tidigt stora, latinska ordböcker. Den idag mest kända av dessa är den stora Catholicon av Johannes Januensis de Balbis, färdigställd 1286. Medeltiden igenom spreds avskrifter av detta arbete till de kristna klostren i Europa och man vet att en avskrift fanns i Vadstena kloster tidigt på 1400-talet (Neuman 1973:XIV, Wollin 1992:79). Också Glossaret bygger till stor del på Catholicon. Exakt på vilka vägar det kom till Sverige är inte helt kartlagt men det anses ha tillhört en kanik i Västerås. Neuman, som är den som mest ingående har studerat Glossaret och som också gav ut det mesta av det, kommer fram till att det har ”använts vid undervisningen i katedralskolan” i Västerås (Neuman 1973:LXXVII).

Lars Wollin, som har undersökt Glossaret ur bland annat ett lexikografiteoretiskt perspektiv, ifrågasätter det av Neuman antagna pedagogiska syftet. Han konstaterar att arbetet knappast kan ha varit till särskilt stor hjälp vid elementära studier i latin. Troligare är att det har varit avsett som hjälp för översättarna i Vadstena kloster. Dessa besatt habila kunskaper i latin men de kunde däremot behöva hjälp med att klä det innehåll som formulerats på latin i en adekvat svensk språkdräkt. Glossaret, menar han, kan lika gärna ha varit avsett som

hjälpmedel vid produktion av svensk text som vid avkodning av latinet. Glossarets utformning, där de latinska uppslagsorden i många fall inte förses med svenska ekvivalenter eller parafraser utan med "langen und verwickelten Auseinandersetzungen über an sich wesentliche Distinktionen lateinischer Wortbildung und Phraseologie", är då snarare motiverad av den tilltänkta målgruppens goda förtrogenhet med latinet och svenskans rudimentära litterära tradition (Wollin 1992:95 ff.). Men trots att det är latinet som är utgångspunkten för den språkliga analys som redovisas i form av svenska motsvarigheter kan själva det faktum att svenskan förekommer i ett metaspråkligt vetenskapligt sammanhang, där etablerade lärda metoder tillämpas, ses som ett led i den process som Lars Boje Mortensen (2006:159 f.) kallar "bogliggørelsen af et barbarsprog". Trots att Glossaret alltså inte haft någon inverkan på den svenska lexikografen och dess utveckling kan det ses som ett uttryck för statusförhållandena mellan latinet och svenskan under senmedeltiden. I de litterata miljöerna var det inte nödvändigtvis latinet som var problematiskt, det var svenskans svaga ställning inom den religiösa domänen där centrala begrepp var etablerade i latinsk språkdräkt – men ännu inte i svensk. Samtidigt är Glossaret ett symptom på att Sverige redan då var en del av den kontinentala bildningsgemenskapen.

4.2 Kodifieringsfasen – konkurrerande språkliga lösningar

Det är i processerna i ruta 2 i Haugens matris som lexikografins språkhistoriska påverkan har varit som störst. Processerna gäller kodifiering och standardisering. Dessa omfattar språkets *grafisering*, dvs. etableringen av ett skriftsystem och utvecklingen av en ortografisk norm, *grammatisering*, dvs. analys av språkets grammatiska struktur för att identifiera och beskriva grammatiska regler, samt *lexisering*, ordförrådets konsolidering i form av ett effektivt och representativt ordförråd och dess beskrivning.

4.2.1 Grafisering

Det led i kodifieringsprocessen, grafiseringen, som utföll till förmån för alfabetet innebar att bokstäver ersatte runor. Den definition av begreppet 'bokstav' som Samuel Columbus presenterar i inledningen till sin *Ordeskötsel* ger kanske en antydning om vilken ställning skrift och skriftlighet hade i det svenska språksamhället fortfarande under senare delen av 1600-talet: "Bokstäfr äre teckn som mäd mångeleds hijt ok dijt dragne streek, prickar ok linier, liksom af-copiera tanckan, ok dess tolk, Språket" (Columbus [1670-tal] 1963:2). Efter det att alfabetet infördes har dess ställning dock varit ohotad – inte ens under

fornvurmens 1600-tal och de försök till nylansering och återinförande av runskriften som då gjordes rubbade dess status.

För att effektivt kunna avspegla svenskans fonematiska struktur behövde emellertid den uppsättning tecken som ingår i den latinska versionen av alfabetet utökas. Från dubbelteckning och vokalkombinationer etablerades med tiden de särsvenska lösningarna med digraferna *å*, *ä* och *ö*. Vi vet att den tidiga varianten av dessa, dvs. ett *a* med ett mindre *e* eller *o* som diakritikon respektive ett *o* krönt med ett *e*, användes i den svenska översättningen av Nya testamentet (1526) och i Gustav Vasas bibel (1541). Det innebar dock inte att de tidigare lösningarna därmed helt övergavs. Tecknen anammades i och för sig ganska snabbt. Däremot var inplaceringen av dem i det svenska alfabetet länge en öppen fråga, och en fråga som var särskilt relevant för den alfabetiskt ordnade lexikografin.

Den förste av lexikograferna som placerar *å*, *ä* och *ö* där vi är vana vid att finna dem är Elaus Helsingius i sin svensk–latinsk–grekiska ordbok *Synonymorum libellus* (1587). Denna är den senare av de två ordböcker som trycktes under 1500-talet, och där förekommer svenskan som källspråk för första gången genomfört i en ordbok. Den är alfabetiskt ordnad och målspråken är latin och grekiska.

Trots Helsingius tidiga placering av *å*, *ä* och *ö* var den alfabetiska ordningen som sagt inte därmed avgjord. Långt in på 1700-talet fanns det parallella system med placering sist, efter *z*, å ena sidan, eller med placering av *å* och *ä* under *a* och *ö* under *o* å den andra. De ordnades då antingen alfabetiskt som *ae*, *ao* respektive *oe* eller sist i bokstavsavsnittet så att ord med initialt *ä* redovisades efter ord inledda med *ax* och ord på *å* efter orden på *ä* och ord inledda med *ö* på samma sätt. För att underlätta för användarna ger lexikograferna explicita anvisningar om var ord på *å*, *ä* och *ö* ska sökas. Grafiseringsprocessen innebär också att ortografin standardiseras. Här är relationen mellan den ortografiska standardiseringen och den praktiska lexikografiska tillämpningen snarast instrumentell; själva stavningsdebatten förs huvudsakligen på annat håll än i ordböckerna. Vissa av lexikograferna var emellertid djupt involverade i arbetet med ortografin – framför allt blev Abraham Sahlstedts arbeten betydelsefulla (Santesson 1986:7, Teleman 2003:111).

4.2.2 Grammatisering

Lexikografin har således haft stor betydelse för det svenska alfabetets standardisering, mindre för ortografin. Däremot var ordböckernas insats i grammatiseringsprocessen mycket viktigare än vad som tidigare uppmärksammats

(Hannesdóttir 2000b:30 ff.). I de tidiga beskrivningarna av svenskan är distinktionen mellan det grammatiska och det lexikografiska perspektivet på språket långt ifrån skarp. Så består den första svenska grammatikan, Gabriel Wallenius *Project af svensk grammatica* (1682), huvudsakligen av en lista med substantiv. Dessa är ordnade efter genus, först maskuliner, därefter femininer och sist neutrer. Inom varje genuskategori ordnas orden alfabetiskt. Den information som lämnas om de enskilda orden är lexikografisk snarare än grammatisk, och den varierar såväl när det gäller innehåll som omfattning. Samtliga ord förses åtminstone med en latinsk motsvarighet (ex. 2). Vid vissa ord ges även en encyklopedisk förklaring (ex. 3 och 4), och polysema ord kan förses med disambiguerande information (ex. 5). Pragmatisk information förekommer (ex. 6), liksom också etymologisk information (ex. 7) och även viss fraseologi och källhänvisningar.

2. Mört *laso*.
3. Mossa *muscus*; växer på trä / stenar / och andra våta rum.
4. Nächtergal *liscinia* siu[n]ger liufigast ibland alla Foglar.
5. Nagel på finger eller tåår *ungvis*; men nagel / som slås vthi wäggen / eller annorstädes at fästa något / *clavus*. *Syr. 27:2*.
6. Gåfwa *donum* Prov. nyåhrsgåfwa *strena*.
7. Häfd *usucapio*, *non absq; ratione derivatur ab* hafwa *habere vel possidere*. Lex. Lock. p. m. 73. vhrminnes häfd *præscriptio immemorialis*.

Trots att den lilla volymen förutom avsnittet Etymologia (där ordlistorna samt vissa generaliseringar i form av regler ingår) också innehåller avsnitten Orthographia, Prosodia och Syntaxis, är det de lexikografiska dragen som karakteriserar Wallenius *Project af svensk grammatica*. Även i Swedbergs *Schibbolet* (1716) upptar ordlistor av olika slag en betydande del av utrymmet: "Ordlista på främmande ord och ordalag / som hos oss merendels onödigt brukas. I theas ställe Swenska ord gifwen", därefter "Lista på gamla / gåfwa och wackra ord och ordalag" och slutligen "Ett Prof på en Swensk Ordabok. Hwar af kan tagas / at orden på ett wisst sett alltid skrifwas kunna och böra". Också i den något senare grammatiken (1722) ägnar Swedberg ett kapitel åt enskilda ord och lexikaliska subgruppers rätta bruk. Långt in på 1700-talet var i själva verket funktionsuppdelningen mellan de båda genrerna grammatik och ordbok i hög grad flytande, men denna form av lexikografiska presentationer i icke-lexikografiska sammanhang är dock inte att betrakta som ett bidrag till svenskans grammatisering.

Den förste som påpekade det för oss uppenbara faktum att varken det grammatiska eller det lexikala perspektivet är tillräckligt utan det andra i språkbeskrivningen är Abraham Sahlstedt. I *Swensk Ordbok* (1773) hänvisar han flitigt till sin tidigare utgivna *Swensk Grammatika efter det nu för tiden i språket brukliga sättet författad* (1769a) – och vice versa. De båda verken utarbetades parallellt, men praktiska omständigheter gjorde att ordboken trycktes först fyra år efter grammatiken. I förordet till ordboken påpekar han som en självklarhet att ”Grammatikans och Ordbokens nära förening lär jag icke behöfwa widlöftigt omtala. Hwar och en wet, at det är icke nog, at lära et ords bemärkelse, utan at af Grammatikan inhämta des slag, böjelse och öfriga bruk” (Sahlstedt 1773, förordet s. 9). I själva verket tycks det som Sahlstedt här åberopar som allmänt känt vara något han själv kommit fram till (se Hannesdóttir & Ralph 2010:154 f.). Sahlstedts ordbok har beskrivits som den första svenska ordboken, en ”verkligt svensk ordbok” (Hesselman 1929:VI). Trots att den till formen är tvåspråkig – svenskan utgör källspråk och latinet målspråk – kompletteras beskrivningen av det svenska uppslagsordets formella egenskaper med en metaspråklig beskrivning av dess semantiska och pragmatiska egenskaper – inte på svenska men på latin.

Ur ett lexikografiskt perspektiv innebär grammatiseringsprocessen att det är det svenska – och inte det latinska – språkssystemet som läggs till grund för redovisningen av de svenska uppslagsordens morfologiska och kombinatoriska egenskaper. Det är först från mitten av 1700-talet som den grammatiska beskrivningen av svenskan tar form (Hof 1753, Ljungberg 1756, Sahlstedt 1769), men länge var det dock vanligt att utgångspunkten för svenskans beskrivning var latinets grammatiska struktur. Det är främst två stora strukturella förändringar som fullbordas under den här aktuella tiden: kasussystemets förenkling och tregenussystemets omdaning. När det gäller dessa drag återges substantivparadigm med sex kasus fortfarande i grammatikor från 1800-talet: *Flicka* (nom.), *Flickas* (gen.), *åt Flicka* (dat.), *Flicka* (ack.), *o Flicka* (voc.), *af Flicka* (abl.) (Olof Tholin 1837:32, se också Hannesdóttir 2000a). Grammatikerna var naturligtvis – och hade länge varit – medvetna om att substantivet i svenskan bara har två morfologiskt markerade kasus, men för vissa av dem var den latinska presentationsmodellen fortfarande tvingande. I ordböckerna redovisas substantivens grundform, och för pronomen ges vissa oblika former. Redan i Spegels *Glossarium* (1712), där böjningsformer anges för en del pronomen, är det dock bara fråga om faktiskt förekommande, morfologiskt markerade, oblika former.

Genusangivelser förekommer sporadiskt i ordböckerna under första hälften av 1700-talet. I Serenius svensk–engelska ordbok (Serenius 1741), som är först med

att ange ordklassstillhörigheten för samtliga uppslagsord, används genusangivelser i disambiguerande syfte vid homografer (Rogström 1998:167 f.). Första gången som substantiviska uppslagsord konsekvent förses med uppgift om genustillhörighet är i Olof Linds svensk–tyska ordbok (Lind 1749). Redan där syns tecken på utvecklingen inom svenskans genussystem – på den lexikala beskrivningsnivån är indelningen i tre genus inte helt oproblematisk. För vissa gamla maskuliner anger Lind såväl nominativformen som den oblika formen och tilldelar dem var sitt genus: ”Låge, m. låga, f.”. Andra förses med dubbel genustillhörighet, ”Fint, m. & f.”, ”Fostran, m. & f.”, ”Främling, m. & f.”. Ett ännu radikalare grepp om genustillhörigheten tar Sahlstedt i sin grammatik (1769a) och ordbok (1773). Där introduceras stilsamt en ny genuskategori för svenska substantiv: *Communis generis*. I grammatikens avsnitt om maskulina substantiv kommenterar Sahlstedt ord som slutar på *-ing*: ”af dessa äro några *Communis generis*, såsom Hedning. Främling. Affällning. etc.” (Sahlstedt 1769a:13). Just dessa tre ord uppges i ordboken vara maskuliner, medan däremot andra ord, bl.a. *fadder* och *näspärla* förses med genusmarkeringen *Com. gen.* (se Hannesdóttir 1998:260 f.).

I vilken utsträckning Lind och Sahlstedt förutsåg den utveckling som genussystemet kom att genomgå är naturligtvis svårt att avgöra. Om tidens grammatiker har det däremot hävdats att de ”were hardly aware of the fact that masculine and feminine grammatical genders were on their way out” (Teleman 2005:1391). Medan grammatikerna generaliserar, systematiserar och formulerar generella regler och anger enstaka, illustrativa undantag till det stora mönstret, beskriver lexikograferna det enskilda ordets faktiska egenskaper. De hanterar all den mångfald och variation som språket faktiskt uppvisar. Överfört till dagens språkbeskrivning kan konstateras att SAG utgår ifrån substantivens 7 deklinationer, visserligen med en rad undantag redovisade, medan det i den morfologiska databas, SMDB, som vid Göteborgs universitet utvecklats för den lexikaliska och lexikografiska beskrivningen av svenskan, urskiljs bortåt 300 grupper för substantivböjningen (muntlig kommunikation med Sture Berg).

4.2.3 Lexisering

Den sista processen i Haugens kodifieringsfas är lexiseringen – uppbyggnaden av ordförrådet. Är det något man vet om lexikografer och om ordböcker så är det att lexikografer skriver av sina föregångare. Hur naturligt det än kan framstå att använda de tidiga ordböckerna som utgångspunkt för studier av ordförrådets utveckling, är det ändå nödvändigt att bedöma kriterierna för urvalet av uppslagsord i den enskilda ordboken, dvs. hur representativt det svenska ordförråd som redovisas som källspråk är för det ordförråd som faktiskt var i bruk.

Vidare måste lexikografens språkpolitiska agenda beaktas. Även den tvåspråkiga ordbokens natur spelar in liksom den eventuella direkta såväl som indirekta styrning som relationen till den enskilda ordbokens målspråk kan medföra av det svenska ordförråd som presenteras. I en svensk–latinsk ordbok påträffas exempelvis fraser av typen ”Daghen ther effter” (Helsingius 1587) och ”book ther alla månader anteknas” (Lincopensen 1640), liksom ”Slägtas på en” i en svensk–tysk ordbok (Lind 1749). Förekomsten av fraser som dessa i det svenska ordförråd som behandlas, motiveras av att deras innehåll är lexikaliserat som ett ord eller konstruktion i målspråket. I det här fallet latinets ”Postridie” respektive ”Calendarius, Calendarium” och tyskans ”einem nachschlagen, nacharten”.

Med tiden utvecklas den lexikografiska beskrivningen av uppslagsenheterna genom att artiklarna utökas med bruksexempel. Syftet med dessa var inte bara att illustrera ordens kombinatoriska egenskaper utan också att bekräfta ordets faktiska existens.

Den språkpolitiska diskussionen om utbyggnaden av ordförrådet var intensiv under det sena 1600-talet och det tidiga 1700-talet. Främst var det frågan om hur ordförrådet skulle förnyas och utvecklas. Där märks en rad konkurrerande strategier: ordförrådet kunde utökas med hjälp av lånord, genom återanvändning av gamla inhemska ur bruket komna ord eller genom införlivande av dialektala och folkliga ord i det allmänna ordförrådet. Debatten förs bland annat i ordböckernas förord och avspeglas delvis i det urval av uppslagsenheter som behandlas i ordboken. Lexikografins största normativa insats gällde ordförrådet: ordböckerna avspeglar respektive upphovsmans inställning i frågan om utökningen av det svenska ordförrådet.

Här redovisas hur fyra av 1700-talets lexikografer förhåller sig till de olika strategierna när det gäller de ord de upptar i sina ordböcker: Haqvin Spegel (1712), Jesper Swedberg ([1720-tal] 2009), Levin Möller (1745) och Abraham Sahlstedt (1769b, 1773).

Spegel och hans ordbok har ett rykte om sig att innehålla en godtyckligt sammansatt blandning av gamla, dialektala och andra någorlunda svenska ord. I inledningen till sin ordbok, *Glossarium – Sveo-Gothicum* (1712), argumenterar han för och emot gamla respektive inlånade nya ord. Han anför som de flestas mening att det är bättre att använda sitt eget, också det som är gammalt och nästan bortglömt, än att låna av andra – trots att det kan verka både nyare och behagligare. Men de utländska orden, hävdar han, hör inte hemma i svenskan. Bland annat framför han vad man skulle kunna kalla demokratiska argument mot användningen av främmande ord: Om överheten använder ord som allmänheten inte förstår ”så kan theraf intet annat följa / än missförstånd och

wilfarelse” (Spegel 1712:580). Argumentationen kryddar han med diverse synpunkter på hur präster använder främmande ord i sina predikningar. Han avslutar emellertid sin ordbok med en ”Förteckning på några Fransöska Ord som äro nu inblandade uti Swenskan / och kan hende af allom icke rätt förstås”. Orden behandlas sakligt, många av dem förklaras på svenska men ännu fler på latin.

Spegels samtida biskops- och lexikografkollega Jesper Swedberg har samma framtoning i debatten som Spegel. Hans språkvetenskapliga skrifter avspeglar dock en mera pragmatisk inställning till användningen av de främmande orden än Spegels, framför allt beträffande ord förknippade med det franska inflytandet på svenskan. Av de sju ord på *D* och *E* som Spegel i sin ordbok redovisar i förteckningen över franska ord, *dame*, *datum*, *dravant*, *element*, *equipage*, *esclave* och *exempel*, inkluderar Swedberg *dame*, *datum* (med hänvisning till Spegels ordbok), *drabant*, *element* och *exempel* i sin *Swensk ordabok* (Holm 2009). I sin självbiografi, utan krav på saklighet och objektivitet tar dock Swedberg bladet från munnen:

Men sedan Tyska kriget || vpkom, som i trettijo åhr wahrade, tå kom vårt Swenska språk af sig. Enkannerliga kom thet af sig och förderfwades i Drottninghs Christine tid, tå Fransosar kommo såsom en syndaflod in i Sverige, och alt skulle wara Fransöskt. Maten och drycken skulle wara Fransösk: klädren Fransöska: sengen Fransösk. Jag gitter ei nemna mehr Fransöskt fläder och fåfängio. Alle skulle med ens til Franckrike, at afsettia Tyska krigets penningar, och lära och föra hem med sig bon yiur Monsieur, parlez vous Francois Monsieur, etc. etc. Tå blef språket mehr och mehr förderfwadt. (Wetterberg 1941:452 f.)

Längre fram på 1700-talet märks tidens mer nyttoinriktade anda också i lexikografernas förhållningssätt till ordförrådet. Lånorden betraktas inte nödvändigtvis som konkurrenser till inhemska ord utan snarare som ett nyttigt tillskott till ett delvis föråldrat och i många avseenden otillräckligt ordförråd. Sålunda förespråkar Levin Möller, i förordet till sin fransk–svenska och svensk–franska ordbok, tydligheten och nytta när det gäller de främmande orden:

[...] när fremmande ord äro i vårt språk bekanta och antagna: så hindrar man tankarnas befordran hos sig och andra, om man lemnar dem, och i theras ställen updiktar andra. Af denna grunden säger jag helre matematik, än natur-mätning, diameteren helre än twär-mätaren, musik helre än ton-konst &c. [...] Det inkastet, som häremot kunde göras af språkets renhet, är af ringa werde. (Möller 1745: Företal, s. [5 f.].)

Den siste av de fyra lexikograferna är Abraham Sahlstedt. Han ger ut den första ordlistan över främmande ord i svenskan, *Dictionarium Pseudo-Svecanum* (1769b). Där urskiljer han tre slags lånord: sådana som ”igenom tiden och wanan

blifwit för oss outhärlige; helst när inge jämgode i vårt språk finnas” – dessa tar han med i den ”Swenska Ord-boken”. Här menar Sahlstedt sin egen *Swensk ordbok* som kom ut 1773. En andra typ av främmande ord ”kunna aldeles uthärlas; då wi i vårt språk kunne dem, antingen med lika goda ord uttrycka; eller med en liten omgång i talet säga det samma”. Det är ord av det slaget som han tar med i sin ordlista över de främmande orden liksom ord av det tredje slaget: ord för nya begrepp, ord som ”brukas stundom i Tal och Skrifter, och torde icke kunna uthärlas, förr än man med tiden kan få några jämgoda i ställe antagna” (Sahlstedt 1769b:3 f.). I ordlistan förses uppslagsordet med den svenska ekvivalenten där sådan finns, medan de nya ord som ännu inte fått någon svensk motsvarighet får en parafrastisk förklaring.

I förordet till sin stora svensk–latinska ordbok, *Swensk Ordbok* (1773), redovisar Sahlstedt att han avser att behandla det allmänna ordförrådet. Även där definierar han olika kategorier av ord. Till det allmänna, representativa ordförrådet räknas inte, säger han, dialektala ord, ”Wetenskaps- och Konst-ord”, skällsord och öknamn, gamla och ur bruket komna ord (att jämföra med Spegels uttalade inställning), ord som ”höra egentligen till Poeternas språk”; av sådana ord tar han dock med ord som han bedömer som allmänt använda. Detsamma gäller ord ”som i synnerhet höra till wisthuset, köket eller källaren, eller särskildt til våra Fruntimmers slögder. Af desse äro de allmänt gängse uti Ordboken intagne: men somlige brukas icke, och förstås icke heller af andra, än af Fruntimren. Sådane ord har man icke acktat nödigt, at uti Ordboken införa.” (Sahlstedt 1773: Til Läsaren s. 7 f.)

Exakt vilka ord Sahlstedt menade hörde till dessa kategorier är inte givet. En snabb jämförelse av ordförrådet i tre recept och en anvisning om fläckborttagning i Kajsa Wargs någorlunda samtida *Hjelpreda i hushållningen* (1755) visar att av sammanlagt 64 köks- eller hushållsspecifika ord har han ansett 46 vara tillräckligt allmänspråkliga för att inkluderas i ordboken. Dock inte ”fruntimmersorden” *grytstek*, *järngryta* och *tälgstensgryta*.

4.3 Ordböckernas bidrag till funktionsplaneringen

De två sista faserna i Haugens språkplaneringsprocess, implementering och utveckling, avser dels språkets funktioner i samhället, dels språkets funktionella utbyggnad. För implementering av standardiseringsprocessens resultat krävs effektiva spridningskanaler, främst i form av ett utbyggt utbildningssystem (Hannedóttir 2011). Det dröjde till 1842, när folkskolan inrättades, innan ett sådant var på plats i Sverige och ännu längre tills det fått märkbara effekter. Trots att vissa av ordböckerna användes som läromedel (Romppanen 2001:87),

torde det dock vara först när det allmänna utbildningssystemet är etablerat som 1700- och det tidiga 1800-talets standardiseringssträvanden får brett genomslag. Utvecklingsfasen slutligen, som består i språkets effektivisering genom terminologisk utveckling och stilistisk utbyggnad, är en ständigt pågående process som idag bland annat ombesörjs av samhällets språkvårdande instanser.

5 Den tvåspråkiga lexikografin och den språkhistoriska beskrivningen

Att den tidiga svenska lexikografin har sina rötter i den kontinentala, latinbaserade lexikografin är väl belagt. Som språkvetenskaplig genre var denna väl förankrad i den aristoteliska vetenskapssynen (Grønvik 2016:31). Det språkliga studieobjektet var ordet, dess form och dess betydelse. Dessa beskrevs i ordboksartiklar som redan under medeltiden antagit den form som utgör mönster än idag. Trots vissa tidigt etablerade, genrespecifika drag råder dock länge stort godtycke beträffande vilka informationskategorier, utöver uppslagsenheten och dess motsvarighet på ett annat språk eller varietet, som redovisas i den enskilda ordboken. Men med tiden skärps de successivt allt strängare krav som ställs på vetenskaplighet, och de kom att omfatta också den svenska lexikografin. Från att källspråkets ord listas och förses med en eller flera ekvivalenter utvecklas ordboksartikeln till att ordets grammatiska, pragmatiska och med tiden också kombinatoriska egenskaper beskrivs. Och det räckte inte särskilt länge att ordboksartikeln var ”ei logisk korrekt utsegn om ekvivalens, han måtte omfatta prov, i form av kjeldefeste dømme på verkeleg språkbruk” (Grønvik 2016:32) – artiklarna kompletterades med exempel.

Inte bara den semantiska beskrivningen utvecklas genom den tvåspråkiga lexikografin – lexikografernas grammatiska beskrivning frigör sig tidigare från de latinska ramarna än den rena grammatikgenren. Den tvåspråkiga lexikografins utveckling kulminerar i att den redovisning av ordets semantiska egenskaper som utvecklats genom den kontrastiva analysen av främmande källspråksenheter kombineras med enskilda svenska ord. Detta sker i och med att Dalin i sin *Ordbok öfver svenska språket* sammanför det svenska ordförrådet med ordförklaringarna på svenska.

Den tidiga nordistiken var i det närmaste helt och hållet inriktad på språksläktskap och på språkets historia. Att också äldre tiders ordförråd gjordes till föremål för omfattande studier vittnar det sena 1800-talets stora ordboksprojekt om. Där märks främst Söderwalls ordbok över medeltidsspråket (1884–1918) och Schlyters ordbok över det medeltida lagspråket (1877), liksom

också Svenska Akademiens gigantiska ordboksprojekt som då kom igång på allvar (1893–). Själva den metod som användes för att kartlägga ordens betydelse och bruk i äldre texter, dvs. den lexikografiska analysen och presentationen, ägnades mindre uppmärksamhet. Huruvida Adolf Noreens karakteristik av lexikografin som ”en osystematisk och såtillvida ovetenskaplig uppställning av grammatikens innehåll” redan var etablerad i det samtida forskarsamhället eller om han därmed angav tonen när det gäller synen på den som en disciplin utan vetenskapliga kvaliteter är inte givet (Noreen 1903:49). Hur som helst kom den tvåspråkiga lexikografin att marginaliseras och avfärdas som en perifer språkvetenskaplig genre som oftare än inte förbisetts i översiktsverk över nordisk språkvetenskap (Romppanen 2001:15). Denna syn kommer fortfarande till uttryck inom nordistiken: ”Earlier bilingual dictionaries offered some information on inflection, but this information was meant for foreigners, and it is unlikely that it had any influence on the standardization of Swedish” (Teleman 2005:1390).

En som dock uppmärksammade lexikografin som genre var Bengt Hesselman, som 1929 gav ut Ericus Schroderus *Dictionarium quadrilingue* från 1630-talet. Hesselman undersökte ljudlagsenlig stavning av konsonant efter gammal lång respektive kort vokal i syfte att belysa frågan om förekomsten av ett enhetligt s.k. riksspråk redan under medeltiden. Som material använde han de första tryckta ordböckerna, den anonyma *Variarum rerum* (1538), Helsingius svensk–latinsk–grekiska *Synonymorum libellus* (1587) och Jonas Petri Gothus svenska index till den stora *Lincopensen* (1640). Bortsett från resultatet, som bekräftar Hesselmans skepsis inför förekomsten av ett etablerat riksspråk, gör hans klarsynta kommentarer om lexikografin som genre hans studie intressant ur ett lexikografihistoriskt perspektiv. Upphovsmännen till *Synonymorum* och *Lincopensen*, Elaus Petri Helsingius respektive Jonas Petri Gothus, presenterar Hesselman som följer:

[...] två ’bildade’ svenskar författa hvar för sig en ordbok öfver svenska språket och resultatet blir, att den ene beskriver sin dialekt, den andre sin.

Han fortsätter:

Om vi skulle tänka oss, att samme män författat icke en ordbok utan exempelvis en religiös uppbyggelseskraft, skulle säkert skillnaden emellan dem i fråga om skrifsättet ej blifvit lika stor. Situationen är en annan för en ordboksförfattare eller en grammatiker, än för den som skrifver något i en upparbetad litterär genre. Ordboksförfattaren hade ingen skriftlig tradition att bygga på: Helsingius har tydligen ej afskrifvit Var rer. — först en senare tids lexikografer ha fått vanan att slafviskt upprepa hvarandra. [...] Några egna innötta skrifvanor har han icke förvärfvat, ty då han själf

författat något, har han mest begagnat sig af latinet. Nu är det tydligt, att han i sitt ordboksarbete medvetet eftersträfvat en viss reda och noggrannhet i formgifningen, en viss konsekvens i stafningen — större än som i andra litterära alster, handskrifna eller tryckta, på den tiden ansågs behöflig. Han tvingas härigenom att för sig själf *tänka efter, hur orden heta*, på ett helt annat sätt än vanliga skrifvare, som låta pennan löpa och utan eftertanke nedskrifva den form, de sett hos sina föregångare, äfven om den strider mot deras eget språkbruk. (Hesselman 1904:386, kursiven står för spärrad stil i originalet.)

Hesselmans klarsynta kommentarer om den jungfruliga genren och dess värde som källmaterial väckte ingen anklang bland nordisterna. Vissa forskare kom dock att använda de gamla ordböckerna som källmaterial för enskilda studier (se Johansson 1997:29 ff. för en översikt) men efter att den enspråkiga lexikografin etablerats inom nordistikens ramar, avtog intresset för den äldre, definitions-mässigt tvåspråkiga lexikografin som genre relativt snabbt och i det närmaste totalt. Fram till 1980-talet.

6 Språken i samhället och språken i ordböckerna

Under 1980-talet, ungefär när projektet Lexikografisk tradition i Sverige startade, genomgick det svenska ordbokslandskapet en drastisk förändring. Sverige fick en ny typ av lexikografi. Från 1980-talet till idag har ett 20-tal nya språk tillkommit som målspråk i svenska ordböcker; språk som arabiska, somaliska och turkiska. Och det är egentligen först då, inom ramen för Lexin-projektet, som tvåspråkiga, svenska ordböcker skrivs – inte för svenskar – utan för icke-svensktalande, dvs. för inlärare av svenska (*Lexin*).

”De gamla svenska ordböckerna var en exklusivt svensk angelägenhet. [...] Knappast någon ordbok – utom möjligen ’Hamburgensen’ – [...] har tillkommit för att göra svenskan tillgänglig för tyskar, fransmän, engelsmän osv.” (Holm 1986:III:39.) Dessutom tillkom snart sagt alla ordböcker som innehåller svenska i Sverige eller i orter tillhörande svenska riket (Holm 1986:III:55 f.). De var primärt avsedda för svensktalande användare och svenskan förutsattes vara användarnas modersmål. Vissa viktiga undantag finns dock – framför allt ordböckerna mellan svenska och finska respektive svenska och samiska. Ordböcker tillkomna för talare av det i sammanhanget ”främmande” språket, finska och samiska, har i vissa fall varit antingen lingvistiskt, språkpolitiskt eller ideologiskt motiverade, snarare än kulturhistoriskt eller marknadsmässigt. Den svensk-finska och finsk-svenska lexikografin har Birgitta Romppanen studerat ingående, främst i sin avhandling (Romppanen 2001).

Fram till 1850-talet förekom följande främmande språk i svenska ordböcker: danska, engelska, finska, franska, grekiska, hebreiska, isländska, latin, lettiska, polska, ryska, samiska och tyska. Några av dem förekommer i en enda ordbok under perioden, andra förekommer i flera arbeten varav vissa utkommer i flera upplagor fram till 1800-talets mitt.

6.1 Språkkontakt av olika slag

Bakom de enskilda ordböckerna ligger olika typer av kommunikativa behov och olika slags kontakt mellan de båda involverade språksamhällena: det svenska och det som representeras av det andra språket. Över hela ordbokslandskapet svävar latinet, som inte bara är det språk som först förekommer tillsammans med svenskan. De latinska ordböckerna utgjorde ett viktigt hjälpmedel för svensken i kontakt med inte bara den europeiska bildningssamfundet utan även den svenska, vare sig det var i funktionen som *lingua franca* i muntlig kommunikation eller vid studier i allmänhet, specifikt avkodning av latinska texter eller aktivt bruk genom egen produktion av text på latin. Latinet ingår också på ett eller annat sätt i alla större svenska ordböcker till långt in på 1700-talet, även i ordböcker mellan svenska och de andra moderna språken, engelska, finska, franska och tyska. Latinets roll i de nordiska samhällena är välkänd och behöver inte någon närmare genomgång här. De domäner som präglades av latinet var funktionellt definierade snarare än uppbyggda kring grupper av människor vars modersmål var latin.

Av ett speciellt slag är kontakten med grekiska, isländska och hebreiska. Grekiska förekommer i en 1500-talsordbok, isländska i en ordbok från 1600-talet och hebreiska behandlas fram till 1800-talets mitt i ett par ordböcker och konkordanser, de äldsta från 1700-talet. Den kontakt svenskarna hade med just dessa språk var först och främst av det lärda slaget – ordböckernas syfte var att göra den klassiska grekiska, isländska eller bibliska litteraturen tillgänglig för svenskarna. De möjligheter svenskarna hade till direkt kontakt och kommunikation med greker och islänningar – för att inte tala om hebreisktalande – var nog i det närmaste obefintliga. Och att intresset var tämligen ensidigt från svenskarnas sida kan vi utgå ifrån; det fanns nog inga starka incitament för greker och islänningar att lära sig svenska. Det isländska arbetet, Jón Rúgmanns *Mono-syllaba*, som tillkom på initiativ av Antikvitetskollegium och trycktes i Uppsala 1676, var dessutom speciellt genom att det inte innehåller någon svenska, bara isländska och latin. Arbetet kan knappast ha tillkommit i kommunikationsfrämjande syften. Istället kan det ses som ett utslag av den göticism som vid den tiden snarast hade karaktären av statsideologi (Ralph 2001:306 ff., 2016:337).

Även språkkonstellationen tyska–svenska–polska–lettiska, presenterad i den fyrspråkiga ordboken *Wörter-Büchlein/ Wie Etzliche gebräuchliche Sachen auff Teutsch/ Schwedische/ Polnisch und Lettisch/ Zu benennen seynd*, publicerad i Riga 1705, är anmärkningsvärd på sitt sätt. Ordboken har en likaledes fyrspråkig föregångare, utgiven 1688, men där ingår latin och inte svenska tillsammans med tyska, polska och lettiska. Trots Sveriges maktposition i Östersjöprovinserna under stormaktstiden, tycks svenskan ha spelat en mycket underordnad roll i den språkliga mångfald som för övrigt rådde i Livland, till skillnad från både tyskan och polskan (Larsson 2003:74 f., 82 ff.). Orsakerna till och många omständigheter kring svenskans införlivande i *Wörter-Büchlein* är, trots Lennart Larssons ingående undersökning, fortfarande höljda i dunkel.

Under 1700-talet tar sig lexikograferna på allvar an de moderna språken. I det svenska samhället är förutsättningarna för dessa språk av olika slag. De flesta är främmande språk, medan andra utgör modersmål för en del av Sveriges befolkning. Här nedan belyses kort de språksamhällen och de olika typer av språkkontakt som motiverade tillkomsten av några av ordböckerna.

6.2 Språksamhällena i det tidiga svenska samhället

I det svenska samhället kan man under medeltiden och långt in i tidigmodern tid urskilja flera avgränsade, inkapslade språksamhällen, definierade av det språk som användes för kommunikation inom språksamhället eller gruppen i fråga. De viktigaste av dessa språksamhällen är, förutom det svenska, det tyska och det finska. Dessa utgjordes av modersmålstalare, mer eller mindre en-, två- eller flerspråkiga och med högst växlande kontakt utanför den egna språkgruppen. Också samerna bildade länge egna språksamhällen.

6.2.1 Tyskan

Kontakten mellan lågtyskan och de skandinaviska språken under i första hand senmedeltiden och den tidigmoderna tiden är ganska väl kartlagd. Tyskan var modersmål för många invånare i framför allt de större svenska städerna. Till skillnad från latinet var den ett levande talspråk och de strukturella och lexikaliska likheterna mellan tyskan och svenskan var stora nog för att ett slags receptiv tvåspråkighet kunde uppstå (Moberg 1989:12, Rambø 2010:11 ff.). Förutom att tyskan hade en viss geografisk koncentration hade den också en stark ställning inom vissa domäner såsom förvaltning, handel och hantverk. I och med och efter reformationen stärktes också tyskans ställning i förhållande till latinets inom den religiösa domänen genom att texter som relaterade till reformationskyrkan i stor utsträckning översattes från tyska (Wollin 2005:57).

Av Stina Hanssons undersökningar av översättningar under 1600-talet framgår att av de verk som då översattes till svenska är flest översättningar från tyska, betydligt fler än från latin även med reservationer för vissa problem när det gäller att avgöra vilket källspråket var (Hansson 1982:29 ff.). En stor andel av dessa översättningar var andliga texter.

Det tyska språkets praktiska roll kan utläsas i det första arbetet av lexikografisk natur som innehåller tyska och svenska. Det är det lilla häftet *Samtaal på tyska och svenska, som almenneelighen brukas både i huushåld och annorstädes. Och ther brede vvidh itt litet Dictionarium eller Glosebook: Nyttigh för them som begge Språken lära wilia*, tryckt i Stockholm i slutet av 1620-talet. Detta är en praktisk hjälprede, tydlig i sin marknadsföring: ”thet är ingen, hwarken i Sverige eller i Tyskland, som här drifwer någhon Köphandel, som icke behöfwer thesse tu Språken, som vthi thenna Book äre beskreffne” (Samtaal s. [2]). Första delen består av åtta kapitel, de flesta i dialogform. De berör bland annat teman som ”Om köpande och säljande” och ”Om Skuld fordrande”, samt en brevställare med anvisningar om hur man skriver bl.a. kvitton. Materialet är parallellt uppställt i spalter: tyska till vänster, svenska till höger. Den andra delen innehåller en alfabetiskt ordnad tysk-svensk ordlista på närmare 900 tyska ord som förses med svenska motsvarigheter. Förordet till ordlistan innehåller en mycket konkret bruksanvisning om hur ordlistan ska användas och till vad:

När tu förthenskull wilt förändra en mening aff Tyskan på Swenska, behöfwer tu intet annat märckia, än vthaff hwilken Bokstaff ordet, som tu söker effter, begynnas, hwilket tu sedan lättelighen warder finnandes. Och när tu orden haffuer funnit, så må tu them således tilsammanfögha, såsom the vthi then förra Boken [alltså dialogsamlingen] satte äre.

Användarnas förtrogenhet med alfabetet och dess finesser tycks inte ha tagits för given.

Relationen mellan tyskan och det svenska språksamhället är under flera århundraden densamma som den är under medeltiden, tyskan användes i stor utsträckning av infödda tysktalande bosatta på svensk mark och i svenskarnas kontakt med dessa. Sålunda konstaterar Swedberg att ”Thet tyska språket läre wi Swenske bätst af öfningen / läsande och talande med infödda Tyskar; hwar af man ock här i landet gott tilfelle och tilråd hafwer” (se Holm 1986:III:9).

Förutom i *Samtaal* återfinns tyskan i ytterligare fyra ordböcker publicerade under 1600-talet och sammanlagt i ett 40-tal lexikografiska verk under tiden fram till 1850.

6.2.2 Finska och samiska

De första ordböckerna där svenska och finska förekommer är dels Erik Schroderus lilla flerspråkiga, ämnesindelade arbete *Lexicon latino-scondicum* (1637) med latin, svenska, tyska och finska, dels en variant av den likaledes ämnesvis ordnade *Variarum rerum* från 1644. Där har finskan lagts till som ytterligare ett målspråk utöver svenskan. *Variarum* hade då tryckts i ett tiotal upplagor från det att den kom ut första gången 1538. Både *Lexicon latino-scondicum* och *Variarum rerum* var snarare avsedda för latinstudiet än för att främja kommunikationen mellan svensk- och finstalande. Med tanke på den nära relationen mellan den finstalande och den svensktalande befolkningen i det svenska riket från tidig medeltid framstår den svensk/finska lexikografin som förvånansvärt blygsam. I *Variarum rerum* är det fortfarande latinet som står i centrum, och finskan i Schroderus arbete tycks snarare ha motiverats av hans språkvetenskapliga intresse för finskan än av att han ville främja kommunikationen mellan de båda språksamhällena (Hesselman 1929:XIV). Trots Romppanens (2001) omfattande studie av svensk–finsk och framför allt finsk–svensk lexikografi återstår fortfarande mycket att undersöka angående kommunikationen mellan de svensk- respektive finstalande befolkningsgrupperna. När det gäller de tidiga svensk–finska ordböckerna tycks andra ändamål än de kommunikativa ha varit primära.

Tvärtemot vad som var fallet med finskan var syftet med den första svensk–samiska ordboken, Pehr Fjellströms *Dictionarium sueco-lapponicum* (1738) att främja kommunikationen mellan svensktalande och samiskalande. Den var också ett led i arbetet med att ta fram ett samiskt skriftspråk samt framför allt avsedd att fungera som redskap i den kristna missionen bland samerna. År 1780 kom en betydligt större samisk–latinsk–svensk ordbok, Lindahls och Öhrlings *Lexicon lapponicum*, även den inriktad på kommunikation mellan svenskar och samer och också på studiet av samiskan. Den innehåller en lärd inledning av Johan Ihre och en relativt utförlig samisk grammatik av Johan Öhrling. Den information om uppslagsorden som ges på latin är betydligt fylligare än den på svenska. Huruvida ordförrådet i ordboken avspeglar ett centralt, samiskt ordförråd är svårt att avgöra. Att döma av artiklar som exempelvis ”Danskestet” kan man ana en viss påverkan från Knud Leems stora samisk–dansk–latinska ordbok (1768).

Danskestet, v. n. propr. *Danica imperite loqui*, tala illa Danska. *It. confabulari*, prata. Danskestime åbbå peiweb, *confabulabamus per totam diem*. Danskestatjet, *incipere Danica loqui, confabulari*, begynna tala Danska, &c. (Lindahl & Öhrling 1780.)

Trots den språkkontakt som är ofrånkomlig mellan den tvåspråkiga ordbokens pärmar skymtar andra syften än de kontakt- och kommunikationsfrämjande i den tidiga lexikografiska verksamheten. Medan den tvåspråkiga lexikografin i allmänhet bidrog såväl till konsolideringen av det svenska språket som till beskrivningen av detta språk kan även andra drivkrafter anas för den svensk/finska och den svensk/samiska lexikografin. De var tydliga utslag av de patriotiska strömningar som var inriktade på hela Sveriges och dess invånares storslagna forntid och som under stormaktstiden och dess efterdyningar bland annat tog sig lexikografiska uttryck (Ralph 2016).

6.3 Ordböckerna som språksamhällets spegel

Sammanfattningsvis kan konstateras att den tidiga tvåspråkiga lexikografin speglar både det flerspråkiga, svenska samhället och svenskarnas kontakter med andra språksamhällen utanför landets gränser. Dessutom kan man ana andra motiv till att ordböcker utarbetas, motiv som snarast är föranledda av politiska och ideologiska ambitioner.

Tvåspråkiga ordböcker är definitionsmässigt en samhällelig angelägenhet. Med dagens terminologi ingår lexikografiska verktyg i samhällets infrastruktur för kommunikation och utbildning. De utgör en viktig komponent i undervisningen i främmande språk, språk som kan vara samhällsekonomiskt och/eller kulturpolitiskt eller ideologiskt angelägna. I äldre tid kunde ordböcker också ingå i bygget av en nationell identitet – till och med innan nationen blev ett begrepp.

Själva förekomsten av en ordbok mellan två språk säger något om det samhälle där den har tillkommit. Ordböcker mellan svenska och ett annat språk är och har alltid varit ett tecken på att det mellan de båda språksamhällena finns relationer som anses vara viktiga. Kontakten mellan det svenska och andra språksamhällen har också alltid varit av växlande karaktär. Vissa språk har varit representerade av infödda talare av språket, samtidigt som de därigenom har utgjort naturliga inslag i det svenska samhället, medan kontakten med andra språk har varit indirekt och av kulturhistorisk art snarare än kommunikativ. Tvåspråkiga ordböcker har alltid bidragit till att underlätta kontakten med främmande språk – och vissa också med språkens talare.

7 Avslutning

Något som slår en när man öppnar en ordbok som publicerades för flera hundra år sedan är hur lik den är de moderna, tryckta ordböckerna. Pappret är gulnat

och lite grövre i strukturen, och är de tillräckligt gamla är vissa informationskategorier tryckta i frakturstil. Men uppläggningsen är i stort sett densamma. Man identifierar en sådan skrift omedelbart som just en ordbok.

De gamla ordböckerna var i vissa fall kanske avsedda som pedagogiska hjälpredor, men de är så mycket mer än så. Bland annat innehåller de i allmänhet en systematisk beskrivning av svenskans ordförråd och de svenska ordens egenskaper, bruk och betydelse för länge sedan. Genom den egenskap som konstituerar ordboken, symbiosen mellan empiri och analys, kan vi för en gångs skull få relativt klara samtida besked om språkhistoriska förhållanden.

Hesselman hade rätt i att Helsingius och Gothus inte hade skrivit av sina företrädare – de hade ju faktiskt inga. Till lexikografins mest typiska egenskaper hör inte bara en systematisk utveckling av föregångarnas arbete utan också ett lika systematiskt utnyttjande av deras insatser, föregångare som samtidigt förklaras som totalt odugliga av efterföljarna. Lexikograferna är alltså långt ifrån pålitliga i alla avseenden. Därför kan man inte ta deras uppgifter för god vara utan ett ingående granskningsarbete. Det är detta som gör det lexikografihistoriska studiet både nödvändigt och stimulerande. Men när det gäller deras uppgifter om det språk de beskrev, kan vi konstatera att deras prestationer i fråga om den lexikaliska beskrivningen av svenskan utgör ett viktigt bidrag till vår kunskap om äldre tiders språk. De gjorde en ovärderlig insats i det idébygge som resulterade i det språk som vi känner som svenska. Det är lexikografihistoriens uppgift att precisera, värdera och sätta in denna insats i ett större sammanhang. Ett naturligt sådant är den totala beskrivningen av svenska språket, det vi kallar svensk språkhistoria.

Litteratur

Columbus, Samuel 1670-tal/1963. *En Svensk Ordeskötsel*. Utg. med inledning och kommentar av Sylvia Boström. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Dalin, Anders Fredrik 1850–1853 [1855]. *Ordbok öfver svenska språket*. Stockholm.

Fjellström, Pehr 1738. *Dictionarium sueco-lapponicum, eller En orda-bok. I hwilken the förnämste svenska ord efter alphabetet upsökas kunna, och på lapska gifne finnas*. Stockholm: J. L. Horn.

Glossaret = Latinskt–svenskt glossarium.

Gothus, J. P. 1640. *Dictionarium. Latino-sveco-germanicum*. Lincopiæ: Ch. Güntherus.

Grønvik, Oddrun 2016. Vitskaplegheit og samfunnsrelevans for store ordboksverk. I: Asgerd Gudiksen & Henrik Hovmark (red.). *Nordiske studier i Leksikografi 13*. Rapport fra 13. Konference om leksikografi i Norden, København 19.–22. maj 2015. København: Københavns Universitet. S. 27–61.

Hannesdóttir, Anna Helga 1991. Relationer mellan Dalins olika ordböcker. I: Sven-Göran Malmgren & Bo Ralph (utg.). *Studier i svensk språkhistoria 2*. Göteborg: Göteborgs universitet. S. 78–89.

Hannesdóttir, Anna Helga 1998. *Lexikografihistorisk spegel. Den enspråkiga svenska lexikografins utveckling ur den tvåspråkiga*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Hannesdóttir, Anna Helga 2000a. Tvåspråkig lexikografi och språkplanering i 1700-talets Sverige. I: Lars-Erik Edlund (red.). *Studier i svensk språkhistoria 5. Förhandlingar vid Femte sammankomsten för svenska språkets historia*. Umeå 20–22 november 1997. Umeå: Umeå universitet. S. 224–235.

Hannesdóttir, Anna Helga 2000b. Ordböckernas roll i svenskans grammatiska standardisering. *LexicoNordica* 7. S. 23–40.

Hannesdóttir, Anna Helga 2011. From vernacular to national language: Language planning and the discourse of science in eighteenth-century Sweden. I: Britt-Louise Gunnarsson (red.). *Languages of Science in the Eighteenth Century*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter. S. 107–122.

Hannesdóttir, Anna Helga & Bo Ralph 1988. Early Dictionaries in Sweden: Traditions and Influences. I: Karl Hyldgaard-Jensen & Arne Zettersten (red.). *Symposium on Lexicography IV. Proceedings of the Fourth International Symposium on Lexicography April 20–22, 1988 at the University of Copenhagen*. Tübingen: Niemeyer. S. 265–279.

Hannesdóttir, Anna Helga & Bo Ralph 2010. Explicit och implicit information i tvåspråkig lexikografi. I: Harry Lönnroth & Kristina Nikula (red.). *Nordiska studier i lexikografi 10. Rapport från Konferensen om lexikografi i Norden, Tammerfors 3–5 juni 2009*. Tammerfors: Tammerfors universitet. S. 150–163.

Hansson, Stina 1982. "Afsatt på svensko". *1600-talets tryckta översättningslitteratur*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Haugen, Einar 1984. Introduction. I: Eva L. Haugen (red.). *A bibliography of Scandinavian dictionaries*. New York: Kraus International Publications. S. 1–52.

Haugen, Einar 1987. *Blessings of Babel. Bilingualism and Language Planning. Problems and Pleasures*. Berlin/New York/Amsterdam: Mouton de Gruyter.

Helsingius, Elaus Petri 1587. *Synonymorum libellus [...]*. Stockholmiae: Andreas Gutteruitz.

Hesselman, Bengt 1904. Kritiskt bidrag till läran om nysvenska riksspråket. *Nordiska studier tillägnade Adolf Noreen på hans 50-årsdag den 13 mars 1904*. Uppsala: K. W. Appelbergs boktryckeri. S. 375–395.

Hesselman, Bengt 1929. Inledning. I: Bengt Hesselman (utg.). *Ericus Johannis Schroderus Upsaliensis Dictionarium quadrilingue suedicum germanicum latinum græcum*. Uppsala. S. V–XXVI.

Holm, Lars 1986. *Jesper Swedbergs Svensk Ordabok – bakgrund och tillkomsthistoria*. Uppsala: Uppsala universitet.

Holm, Lars 2009 (utg.). *Jesper Swedberg Svensk ordabok. Utgiven efter Uppsala-handskriften, med tillägg och rättelser ur övriga handskrifter, av Lars Holm*. Skara: Stiftelsen för utgivande av Skaramissalet.

HSK = Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Bandle, Oskar m.fl. (red.). *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*. Volume 2. Berlin/New York: Walter de Gruyter.

Johansson, Monica 1997. *Lexicon Lincopense. En studie i lexikografisk tradition och svenskt språk vid 1600-talets mitt*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Larsson, Lennart 2003. *Varifrån kom svenskan? Om den svenska vokabulären i en fyrspråkig ordbok utgiven i Riga 1705*. Uppsala: Uppsala universitet.

Latinskt-svenskt glossarium efter Cod. Ups. C 20. Utg. av Erik Neuman. Uppsala: Almqvist & Wiksell.

Lexin. <<http://lexin.nada.kth.se/lexin/>>

Lincopensen = Gothus, J. P. 1640.

Lind, Olof 1749. *Teutsch–Schwedisches und Schwedisch–Teutsches Lexicon oder Wörter-Buch*. Orda-Bok på Tyska och Swänska, [...]. Stockholm: J. F. Lochner.

Lindahl, Erik & Johan Öhrling 1780. *Lexicon lapponicum cum [...] indice svecano lapponico*. Holmiæ: J. G. Lange.

Malmgren, Sven-Göran 1988. Almqvist, Dalin och den svenska definitionsordbokens födelse. I: Gertrud Pettersson (red.). *Studier i svensk språkhistoria*. Lund: Lund University Press. S. 195–213.

Moberg, Lena 1989. *Lågtyskt och svenskt i Stockholms medeltida tänkeböcker*. Uppsala: Uppsala universitet.

Mortensen, Lars Boje 2006. Den formative dialog mellem latinsk og folkesproglig litteratur ca 600–1250. Udkast til en dynamisk model. I: Else Mundal (red.). *Reykholt som makt- og lærdomssenter i den islandske og nordiske kontekst*. Reykholt: Snorrastofa, Menningar- og miðaldasetur. S. 129–171.

Möller, Levin 1745. *Nouveau Dictionnaire François–Svedois et Svedois–François. En ny frantzösk och swensk samt swensk och frantzösk lexicon, eller Orda-Bok*. Stockholm/Upsala: G. Kiesewetter.

Neuman, Erik 1973. *Inledning till utgåvan av latinskt-svenskt glossarium efter Cod. Ups. C 20*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.

Noreen, Adolf 1903. *Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning*. Lund: C. W. K. Gleerup.

Ralph, Bo 2001. Orden i ordning. Den historiska framväxten av en lexikografisk tradition i Sverige. I: Martin Gellerstam, Kristinn Jóhannesson, Bo Ralph & Lena Rogström (red.). *Nordiska studier i lexikografi 5. Rapport från Konferens om lexikografi i Norden, Göteborg 27–29 maj 1999*. Göteborg: Göteborgs universitet. S. 282–322.

Ralph, Bo 2016. Patriotic lexicography – an obsolete genre? I: Victoria Domínguez-Rodríguez m.fl. (red.). *Words across History. Advances in Historical Lexicography and Lexicology*. Las Palmas: Universidad de Las Palmas de Gran Canaria. S. 331–340.

Rambø, Gro-Renée 2010. *Historiske og sociale betingelser for språkkontakt mellom nedertysk og skandinavisk i seinmiddelalderen – et bidrag til historisk språksosiologi*. Oslo: Novus.

Rogström, Lena 1998. *Jacob Serenius lexikografiska insats*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Romppanen, Birgitta 2001. *Från målspråk till källspråk: utvecklingen av den finsk-svenska och den enspråkiga finska ordboken*. Vasa: Vasa universitet.

Rúgmann, Jón 1676. *Mono-syllaba Islandica*. Upsala.

Sahlstedt, Abraham 1769a. *Swensk Grammatika efter det nu för tiden i språket brukliga sättet författad*. Upsala: J. Edman.

Sahlstedt, Abraham 1769b. *Dictionarium Psevdo-Svecanum, Det är: Ord=Lista På främmande i Svenska Språket förekommande Ord*. Wästerås: J. L. Horrn.

Sahlstedt, Abraham 1773. *Swensk Ordbok*. Stockholm: C. Stolpe.

Samtaal på tyska och svenska, som almennelighen brukas både i huushåld och annorstädes [u.å.]. Stocholm: Ignatium Meurer.

Santesson, Lillemor 1986. *Tryckt hos Salvius. En undersökning om språkvården på ett 1700-talstryckeri med särskild hänsyn till ortografi och morfologi*. Lund: Lund University Press.

Schroderus Upsaliensis, Ericus 1637. *Lexicon latino-scondicum*. Holmiæ: Sueonum.

Spegel, Haqvin 1712. *Glossarium – Sveo-Gothicum*. Lund: A. Habereger.

Swedberg, Jesper 1716. *Schibbolet. Svenska Språkets Rycht och Richtighet*. Skara: Tryckt hos sal. Kiellbergs Ånckio.

Swedberg, Jesper 1722. *En kortt svensk grammatica*. Stockholm.

Swedberg, Jesper (ms. 1722). *Svensk Ordabok*. (Se Holm, Lars 2009.)

Teleman, Ulf 2003. *Ära, rikedom & reda. Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid*. Stockholm: Norstedts Ordbok.

Teleman, Ulf 2005. The role of language cultivators and grammarians for the Nordic linguistic development. *HSK* 22:2. S. 1379–1396.

T[holi]n, O[lof] 1837. *Svensk grammatika i sammandrag*. Örebro: P. M. Lindhs förlag.

Wallenius, Gabriel 1682. *Project af svensk grammatica. Hastigt och wälment å Papperet gifwit*. Åbo: J. Winter.

Warg, Kajsa 1755. *Hjelpreda i hushållningen för unga fruentimber*. Stockholm: Lor. Ludv. Grefing.

Variarum rerum vocabula cum sueca interpretatione 1538. Stocholm: [Kungl. tryckeriet].

Variarum rerum vocabula cum suetica et finnonica interpretatione 1644. Stockholm: Ignatius Meurer.

Wetterberg, Gunnar 1941 (red.). *Jesper Swedbergs lefwernes beskrifning*. Lund: C. W. K. Gleerup.

Wollin, Lars 1992. Hat Jöns Budde im 'Catholicon' geblättert? Niederdeutsches Lehngut in einem mittelalterlichen schwedischen Wörterbuch. I: Lennart Elmevik & Kurt Erich Schöndorf (red.). *Niederdeutsch in Skandinavien* III. Zeitschrift für deutsche Philologie, Beihefte 6. Berlin: Erich Schmidt Verlag. S. 77–99.

Wollin, Lars 2005. The significance of translations for linguistic developments from the 16th to the end of the 18th century: The case of Swedish. *HSK* 22:2. S. 1357–1361.

EN HISTORISK STUDIE AV PSEUDOSAMORDNING: KONSTRUKTIONEN *GÅ OCH V* I SVENSKAN

Peter Andersson & Kristian Blensenius

This article studies a special type of verbal coordination in Swedish, pseudocoordination, which involves two verbs or verb phrases typically combined with *och* ‘and’. Although it consists of two verbs with a conjunction between them, pseudocoordination in many ways behaves like a subordinating complex-predicate construction. In the literature, pseudocoordination is treated more or less explicitly as a unitary phenomenon, but previous diachronic studies of some types of pseudocoordination point in slightly different directions regarding the origin of pseudocoordinations with different first verbs. It has been claimed that they originate in (canonical) verbal coordinations, but it has also been claimed that they are originally hypotactic structures in which the conjunction is a covert infinitival marker (both are typically pronounced in the same way today). To the best of our knowledge, the *gå och V* ‘walk/go and V’ construction has not previously been studied both diachronically and corpus-based. By examining *gå och V* in historical corpora, we therefore add to the historical knowledge of pseudocoordination with *gå* in Swedish. The *gå och V* construction is particularly interesting since it has multiple meanings and since it, unlike the bulk of Swedish pseudocoordinations, also has subordination counterparts in Modern Swedish.

1 Introduktion

Verbkonstruktioner av den typ som illustreras i 1 har varit föremål för en del diskussioner i litteraturen (en redovisning av litteratur ges i kapitel 3).

1. Han ligger och läser på examen.

Exemplet är hämtat från *Riktig svenska* (Wellander 1939:41), där det illustrerar ett fall av så kallad ologisk samordning av verb: ”Talspråket samordnar gärna två predikatsverb, där det mera logiska skriftspråket underordnar eller undertrycker ettdera”. Samordningar av den här typen, ofta med positionsverben *sitta*, *stå* eller *ligga* i första ledet, har sedermera vanligen kommit att benämnas *pseudosamordning* av verb, till exempel i *Svenska Akademiens grammatik*, SAG (jfr SAG 4:902–909).

Det som är ”ologiskt”, eller ”pseudo”, med samordningar som den i 1 ovan är att de inte anses fungera som vanliga, egentliga samordningar med additiv betydelse, utan som underordnande konstruktioner liknande hjälpverbskonstruktioner. Jämför t.ex. pseudosamordningen i 1 med en egentlig verb-samordning som den i 2:

2. Min syster orienterar och seglar. (SAG 4:885.)

Medan meningen i 1 ovan främst anses ha som betydelse att subjektsreferenten utför den handling som det andra ledet uttrycker, dvs. läser (s.k. enhändelse-tolkning), betyder 2 att min syster utför båda handlingarna i lika utsträckning, dvs. hon såväl orienterar som seglar. Med andra ord är den lexikala betydelsen hos det första verbet i en pseudosamordning nedtonad, och de båda samordningsleden står i en sorts inklusionsförhållande till varandra (SAG 4:886): liggandet är en del av läsandet i 1, medan orienterandet och seglandet i 2 är distinkta aktioner.

2 Pseudosamordningens särdrag

I litteraturen behandlas vanligtvis en typ av pseudosamordning åt gången. Typiskt handlar det om pseudosamordning med positionsverb (t.ex. Kvist Darnell 2008), bl.a. eftersom denna konstruktion anses uttrycka progressivitet (t.ex. Bertinetto m.fl. 2000:523, Ebert 2000:607). Även vissa samordningar med *gå* som första ledet har behandlats (t.ex. Wiklund 2009, Josefsson 2014), t.ex. i *gå (runt) och samla pengar*.¹ De drag som redovisas antas emellertid ofta, mer eller mindre implicit uttryckt, utmärka hela kategorin pseudosamordning (se t.ex. Kvist Darnell 2008:1–3, men även SAG 4:902 f.). I enstaka fall uttrycks samhörigheten explicit, t.ex. i Ebert (2000:617): ”There is thus no clear evidence for distinguishing a motion progressive [en typ av *gå och V*, vår anm.] from postural verb constructions [typen *sitta och V*, vår anm.]”.

Det som utmärker pseudosamordningar är i litteraturen semantiska, prosodiska och syntaktiska drag. Semantiskt brukar den nedtonade lexikala betydelsen hos förstaverbet framhållas, liksom enhändelsetolkningen, särskilt i de fall förstaverbet är ett positionsverb. Inte sällan lyfts aspektuella egenskaper fram hos konstruktionen (något som Blensenius 2015 ifrågasätter). Prosodiskt uppvisar pseudosamordningar likheter med hypotaktiska verbkonstruktioner i att det första verbet, i likhet med ett hjälpverb i en verbkedja, ofta är obetonat.

¹ Nämnas ska även Andersson (1979) och Ekberg (1983), om bl.a. *vara och V*, och Ekberg (1993) och Wiklund (2009), om *ta och V*.

Syntaktiskt, slutligen, är de flesta forskare överens om att det finns en uppsättning kriterier som kan tillämpas för att avgöra om något är en pseudosamordning eller inte (t.ex. Josefsson 1991:140 f., SAG 4:903, Kvist Darnell 2008:56 ff.). Vi kan här nöja oss med redovisningen i SAG (4:903), där en stor del av de syntaktiska kriterier som tas upp i litteraturen redovisas. SAG anger nedanstående som typiskt för ”satser med samordning av denna typ (pseudosamordning)”:

- i. Verbet i det första ledet är obetonat, t.ex. *satt och sydde*.
- ii. Konstruktionen kan inte parafraseras med samordnade satser (med två uttryckta subjekt), t.ex. *Mona satt i det blå rummet och {Ø/?hon} sydde*.
- iii. Samordningsleden kan inte byta plats, t.ex. *Mona {satt och sydde/*sydde och satt} i det blå rummet*.
- iv. Konstruktionen kan inte ta både: *Mona {Ø/*både} satt och sydde i det blå rummet*.
- v. Ett subjekt (som inte är fundament) och ett satsadverbial vid fa-ordföljd måste stå efter det första finita verbet: *Nu {satt Mona tyvärr och sydde/*satt och sydde Mona tyvärr} i det blå rummet*.
- vi. Ett objekt eller bundet adverbial som hänför sig till det senare verbet (och som inte passar till det första verbet) kan stå som satsbas till hela satsen: *Den där artikeln har hon suttit och skrivit på hela dagen*. (Inte t.ex. ... *sovit och skrivit på hela dagen*.)

De redovisade kriterierna i SAG är nu inte samtliga kriterier, utan ett urval. Utifrån de redovisade exemplen kan man t.ex. också sluta sig till att båda samordningsleden, hädanefter V1 och V2, ska kongruera i tempus (*satt och sydde*, inte **satt och syr* eller **satt och sy*; jfr även Wiklund 2007:1 och Hansen & Heltoft 2011:979, där de senare talar om pseudosamordningar som ”kongruenskonstruktioner”). I alla händelser är kriterierna tänkta att kunna appliceras på olika typer av pseudosamordningar, där typerna definieras av V1-verbet. Nedan redovisas den uppdelning som ges i SAG (4:902–909):

V1 anger befintlighet (t.ex. **sitta** och *läsa*, **stå** och *röka*)²

V1 anger förflyttning utan mål (t.ex. **gå** [**runt**] och *sörja*) (se även Josefsson 2014)

V1 anger förflyttning med ett mål (t.ex. **gå** och *fiska*, **åka** och *handla mat*) (se även Josefsson 2014, Ahlberg m.fl. 2015:12)

V1 anger olika faser av en aktion (**börja** och *spela*, **fortsätta** och *sura*)

V1 inleder artighetsuttryck (**var vänlig** och *svara inom 14 dagar*)

V1 anger kanalen för en språkhandling (**ringa** och *beställa*)

² Fetstil i exempel är tillagd av oss i åskådliggörande syfte.

Något som sällan tas upp i litteraturen är att de kriterier för pseudosamordningar som anförs är tillämpliga i högst olika grad på olika typer av pseudosamordningar, och kriteriernas tillämpbarhet begränsas för övrigt inte nödvändigtvis av klassificeringen som just pseudosamordningar. Betrakta t.ex. kriterium (iii) ovan: att samordningsleden inte kan byta plats. Detta kriterium fungerar rätt väl för pseudosamordningar med positionsverb som i det redovisade exemplet (*satt och sydde/*sydde och satt*), men det fungerar inte självklart lika bra som kriterium för t.ex. en pseudosamordning med *gå* i V1, med betydelsen 'gå iväg'. Här fungerar det, åtminstone syntaktiskt, utmärkt att byta plats på samordningsleden (se 3a). Ett annat exempel på ett kriterium som inte alltid ger tydligt utslag är (vi) ovan, dvs. det att ett komplement i V2 ska kunna stå som satsbas till satsen i en pseudosamordning 3b:

3. a. Hon {gick och betalade/betalade och gick}.
- b. ?En tupplur gick han och tog. (Jfr: Han gick och tog en tupplur.)

Det är väl knappast någon överraskning att kriterier är mer eller mindre applicerbara på kategorimedlemmar, men man kan i alla händelser fråga sig hur homogena pseudosamordningar egentligen är. Att en pseudosamordning med *gå* i V1, som i 3, kan passera platsbyteskriteriet medan en med *sitta* i V1 inte gör det skulle kunna ha att göra med graden av självständighet hos V1: ett positionsverb står sällan självständigt i satser, dvs. utan adverbial eller i en pseudosamordning, utan att betydelsen blir ganska specifik (*Han satt {i soffan/och läste/?Ø}*), medan t.ex. *gå* utan svårighet också kan stå självständigt (*Han gick {till affären/och handlade/Ø}*). Medan *sitta* så att säga är självständigt i pseudosamordning, verkar t.ex. *gå*:s självständighet inte nödvändigtvis beroende av just pseudosamordningen, åtminstone i de fall samordningen har 'gå iväg'-betydelse.

Det är vidare intressant att märka att *gå och V*-konstruktionen till ganska nyligen (1800-talet) växlade med en infinitivkonstruktion, *gå att V.inf*, åtminstone i vissa texttyper. Vi finner t.ex. konstruktioner som *gick att bese slottet* i Almqvists *Jaktslottet* (Almqvist [1832] 2015), och i detta påminner *gå och V* om den nutida pseudosamordningen *hålla på och V*, som i *höll på och skrev*, som växlar med den mer standardspråkliga *hålla på att V.inf*, som i *höll på att skriva*. Infinitivkonstruktionen tycks dock vara begränsad till agentiva konstruktioner med final betydelse. Notera att t.ex. *sitta/stå/ligga* (m.fl.) *och V* inte växlar på detta vis, t.ex. **Hon satt att läsa*.

I anslutning till frågan om pseudosamordningars homogenitet kan för övrigt också frågan om hur pseudosamordning förhåller sig till egentlig verbal samordning lyftas fram helt kort, eftersom även vissa "egentliga" verbsamordningar

(dvs. tidigare inte beskrivna som pseudosamordningar) passerar flera pseudo-samordningskriterier. Ahlberg m.fl. (2015:17 f.) finner t.ex. nya potentiella V1-verb för kanalen för en språkhandling, t.ex. *maila och fråga*, och även verb för icke-verbal kommunikation: *{le/nicka/skratta} och säga*. Vidare har man funnit vissa verb som anger att en handling upphör, t.ex. *stanna och käka*, medan andra verb är rörelseverb som anger att en aktion inleds, t.ex. *{sticka/dra} och käka* (Ahlberg m.fl. 2015:18). Liknande tendenser visas för övrigt i Kinns studie av pseudosamordning i modern norska (Kinn, under utg.). Han konstaterar även bland annat att variationen av motsvarande V1-verb i konstruktioner som uttrycker förflyttning utan mål är mycket stor; han finner inte mindre än 167 olika typer.

Utifrån vad som sagts ovan, är syftet med föreliggande studie att undersöka om ett språkhistoriskt perspektiv kan ge ledtrådar till varför dagens pseudo-samordningar ibland beter sig olika och därigenom ifrågasätta deras ibland påstådda likheter. Vi genomför en diakron studie av verbet *gå* som V1 och jämför med de (få) studier som finns av andra V1-verb.

3 Beskrivningar av pseudosamordning i äldre tid

Ur ett samtida perspektiv har pseudosamordning i svenskan behandlats i ganska stor utsträckning i litteraturen (t.ex. Andersson 1979, Ekberg 1983, Josefsson 1991, Ekberg 1993, Kvist Darnell 2008, Wiklund 2009, Josefsson 2014, Blensén 2015). I fråga om övriga nordiska språk, har framför allt norska pseudosamordningar studerats (Lødrup 2014, Kinn, under utg.). Ur ett historiskt perspektiv har pseudosamordningen som sådan emellertid rönt förhållandevis lite uppmärksamhet. Detta har väl delvis att göra med svårigheten att belägga dem empiriskt och avgöra hur olika fall kan skiljas från egentlig samordning. Om olika kriterier kan vara svåra att tillämpa i modern tid är de förstås inte enklare att använda i studiet av historiska texter. Det finns t.ex. få fall av komplementsextraktion i äldre tid, dvs. att objekt eller bundna adverbial flyttas fram som satsbas (se Delsing & Falk u.a. för några exempel från 1500-talet och framåt), och det är inte särskilt lätt att i medeltida texter slå fast uppfyllandet av ett semantiskt kriterium som enhändelsetolkning. Det är dock möjligt att identifiera potentiella konstruktioner och följa dem över tid.

Runt 1900-talets början förekom en diskussion om sammanblandning och/eller fonetiskt sammanfall av infinitivmärket *att* och konjunktionen *och*, något som förts fram som tänkbar orsak till etableringen av pseudosamordningar i

fastlandsskandinaviska språk.³ Här ges en förkortad genomgång, men se t.ex. Blensenius (2015, studie III, s. 181 ff.) för en mer uttömmande redogörelse.

Den som kanske uttrycker sig allra bestämdast för svenskans del i fråga om *att/och* i verb-verb-konstruktioner är Beckman (1916), som bl.a. anför att "[d]et har nog från början alltid hetat *gå ut att gå*" (Beckman 1916:132). Han får i princip stöd av bl.a. Cederschiöld (1897), Ottelin (1900) och Östergren (1901), som samtliga ger exempel på konstruktioner med tempusböjt *gå* kombinerat med infinitiv verb i V2. Detta, menar de, tyder på en sammanblandning av infinitivmärket *att* och konjunktionen *och*.

Holm (1958:201), som också genomför en historisk undersökning av bl.a. rörelseverbet *fara*, intar något av en mellanposition i fråga om växlingen *att/och*. Han finner flera infinitivkonstruktioner men menar att samordning vid rörelseverb är "utomordentligt vanlig redan i den äldsta [fornvästnordiska] prosan". Han ger flera parallella exempel för att illustrera växlingen (nedan ur Orvar Odds saga, Holm 1958:202):

4. a. Fara þeir nú ok leita hans.
- b. Nú fara þeir at leita hans.

Exempel som de ovanstående visar enligt Holm (1958:206) att "en rent syntaktiskt – alltså icke fonetiskt – betingad koordinering kunnat uppträda mycket tidigt i nordiska språk även i sådana fall där det [...] kan tyckas föreligga skäl för den analyserande grammatiken att hävda infinitivkonstruktionens primat".

Andra författare menar att sammanfallet *att* och *och* nog kan ha påverkat utbredningen men att den knappast kan ha varit avgörande. Persson (1918:445) meddelar följande:

För min del vill jag ej bestrida, att sammanfallet af *och* och *att* medverkat till det ifrågavarande uttryckssättets utbredning [läs. *gå ut och gå*], men att detsamma alltigenom skulle vara sekundärt, att det, som Beckman uttrycker sig, från början alltid hetat t.ex. *gå att fråga*, *gå ut att gå*, synes mig osannolikt. Jag tror tvärtom, att samordningen med *och* (det koordinerande eller parataktiska uttryckssättet) i stort sedt är att betrakta som ursprunglig.

Persson får några år senare stöd av Sundén (1931:272), som dessutom hävdar att samordningen inte kan härledas till ett underordnande uttryck:⁴

³ Redan 1895 menar också Jespersen (1895:170 f.) att *å* i danska konstruktioner som *gå å drive* och *gå hen å købe* i grunden är ett förtäckt infinitivmärke *at*.

I samtalsspråk brukas uttryck såsom *gå och fråga*, *gå ut och gå*, *komma och titta på*, där den senare handlingen naturligast fattas ss. finalt subordinerad till den förra, dvs. = *gå (för) att fråga* osv. Detta bruk har gynnats av sammanfall av *att* och *och* till *å* men kan ej ha uppkommit därav, ty jfr lat. uttryck ss. *ire et rogare*. Utgångspunkten har väl varit uttryck som *gå och tala*, *sitta och sova*, där samordning är det naturliga och ursprungliga uttryckssättet men där den andra handlingen sedan fattats ss. logiskt (om än icke finalt) subordinerad, dvs. *gå* under talande osv.

Pseudosamordningar har även studerats ur ett grammatikaliseringsperspektiv. Ett exempel är Hesse (2009), som behandlar de mest etablerade V1:orna i framför allt norska (en stor del ägnas åt positionsverb). Hesse bygger emellertid sin studie på synkrona och i första hand konstruerade exempel för att dra slutsatser om deras diakrona utveckling och grammatikaliseringsgrad. Hennes detaljerade analyser av semantisk och syntaktisk utveckling är beaktansvärda, men bygger i princip på förbestämda utvecklingsvägar. Hesse delar in pseudosamordningar i aspektuella kategorier och menar att en blekt betydelse hos V1 leder till att de utvecklar grammatiska funktioner vilket också medför syntaktisk förtätning (*condensation*).

Andra har försökt att empiriskt testa hypotesen om grammatikalisering och då främst inriktat sig på syntaktisk förtätning. Vannebo (2003) behandlar t.ex. konstruktionen *ta och V* i norska och kommer fram till att den är etablerad i fornnordiskan (t.ex. *takið ok haldið henni* 'ta och håll henne', Vannebo 2003:179). Han menar att konstruktionen i modern norska troligen uppkommit ur två parataktiskt samordnade meningar där objektet fungerat som komplement till både V1 och V2. Han visar vidare att objektet över tid tydligare kommer att associeras med V2 (eller med hela konstruktionen).

Hilpert och Koops (2008) studerar konstruktionen *sitta och V* i relation till konstruktioner med *sitta* som enda predikatsverb och kommer fram till att *sitta* har en förändrad argumentstruktur över tid i kombination med ett annat verb, med tecken på både semantisk blekning och syntaktisk förtätning. Verben kommer att uppfattas som en enhet. I exempel 5 nedan är en enhändelsetolkning

---

⁴ Vidare får Persson och Sundén stöd för sin något mer återhållsamma hållning till sammanfallets betydelse av det faktum att förflyttningskonstruktioner med *gå och V* tycks vara förhållandevis etablerade i flera andra språk, utan att ett sammanfall mellan konjunktion och infinitivmärke har funnits, t.ex. fornengelska, portugisiska, bulgariska (Ross 2016) och grekiska (Sorou 2016). I dessa språk är verbet dock inte begränsat till betydelsen 'förflytta sig till fots', utan uttrycker snarast i likhet med engelskans *go* en mer allmän förflyttning.

av *sitta och tala* trolig då den står i en temporal bisats som ger bakgrunden till matrissatsens aktion (djävulens frestelse).⁵

5. Tha han kom til qwinnan oc sat och taladhe med henne, tha frestade diæfwllin honom (Hilpert & Koops 2008:251, egen översättning)
 'När han kom till kvinnan och satt och talade med henne, frestade djävulen honom'

Hilpert och Koops menar att *sitta* i dessa fall används som ett uttryck för progressiv aspekt snarare än för lokativ betydelse. De kommer fram till att lokativa adverbial saknas eller placeras allt mer utanför *sitta och V*-konstruktionen samt att komplementsextraktion ökar över tid. Det leder fram till slutsatsen att *sitta* i pseudosamordningen visar tecken på grammatikalisering. Hilpert och Koops analys av adverbialplacering är nu inte oproblematiserad, eftersom adverbialen är möjliga att placera fritt även i modern svenska (jfr *Mona sitter i soffan och syr*, *I soffan sitter Mona och syr*, *Mona sitter och syr i soffan*). Kriteriet för objektsextraktion är också svårt att tillmäta för stor vikt, eftersom författarna finner få belägg på sådan under äldre tid. Utanför pseudosamordningen kombineras förvisso *sitta* betydligt oftare med adverbial än vad den gör inom densamma, något som tyder på att *sitta och V* ska betraktas som en grammatisk konstruktion ganska tidigt (Hilpert & Koops 2008:252).

4 En studie av *gå och V*

4.1 *gå och V*:s betydelser

De pseudosamordningar som diskuteras ovan, bl.a. *sitta och V* och *ta och V*, skiljer sig uppenbart på så sätt att *V1*-verben har olika valensmönster: *sitta* är intransitivt, medan *ta* (utanför pseudosamordning) inte är det. Verben har dock det gemensamt att de båda uppträder som just samordningar redan i de äldsta texterna. En pseudosamordning som *gå och V*, som tidigare inte undersökts historiskt i svenskan i någon större utsträckning, har dock inte självklart tagit samma utvecklingsväg.

Särskilt intressant med *gå och V* är att konstruktionen har flera betydelser, till skillnad från de andra typiska pseudosamordningarna. Betydelseorna verkar vara tre till antalet (se t.ex. SAG 4:905 f., Wiklund 2009, Josefsson 2014): 'gå iväg' i 6a, 'gå omkring' i 6b och 'gå-oväntat' i 6c (exempel från Josefsson 2014:41–43):

⁵ Se även Delsing och Falk (u.a.), som menar att pseudosamordningar i fornsvenskan påfallande ofta står i temporal bisats.

6.
  - a. Hon gick och hämtade doktorn.
  - b. Hon gick och funderade på frågan.
  - c. Hon har gått och gift sig.

Medan 6a beskriver en aktion där subjektsreferenten går iväg, hädanefter gå iväg-konstruktion, är det i 6b snarast fråga om en 'gå omkring'-aktion (det konkreta gåendet kan dock vara nedtonat), hädanefter gå omkring-konstruktion. I 6c, slutligen, uttrycks något oväntat (ung. 'kan du tänka dig, hon har gift sig'), och här är gåendet ytterligare nedtonat. Hädanefter benämns den sistnämnda konstruktionen gå-oväntad-konstruktion.

Hur kan då *gå och V* ha utvecklat ovanstående ganska olika betydelser? Denna fråga ska vi beröra här genom att excerpera *gå* och *V*-strukturer i ett förhållandevis omfattande material. Vi har sökt efter *gå* (med dess böjningsformer) + lucka (t.ex. subjekt eller adverbial)⁶ + *och* (med varianter, t.ex. *oc*, *ok*, *å*) + verb. Sökträffarna har genomgått manuell granskning, varvid irrelevanta träffar såsom tydliga exempel på egentlig samordning (t.ex. *han gjorde sig färdig att gå, och kastade en afskedsblick på hästarne*) och felaktiga ordklasser (t.ex. *i går och x*) sorterats bort. En stor del av materialet från slutet av 1700-talet och framåt består av korpusen KubHist, en omfattande samling dagstidningar, digitaliserade av Kungliga biblioteket. Materialet är automatiskt inläst och innehåller ocr-fel, men fungerar väl för vårt syfte. I övrigt är delkorpusarna i tabell 1 exemplifierade med de texter som utgör merparten av materialet. Samtligt material finns specificerat under fliken historiskt i språkbanken.⁷ Vid exemplen nedan hänvisas till specifika texter i materialet.

⁶ Vi lämnar endast en lucka för att försöka undvika andra träffar än pseudosamordningar. Jfr SAG (4:903): "Ju fler egna bestämmningar som står omedelbart efter det första verbet, desto svagare är förbindelsens karaktär av pseudosamordning".

⁷ <https://spraakbanken.gu.se/korp/?mode=all_hist#/lang=sv>

Tabell 1. Korpusunderlag och antal V2-token och V2-typer⁸ per tidsperiod

1200–1500 Delkorpus: Fornsvenska textbanken	1500–1800 Delkorpusar: Nysvenska annexet (fornsv. textbanken), Äldre biblar, KubHist (de tidigaste dagstidningarna)
Storlek: 4 462 miljoner token	Storlek: 31 198 miljoner token ⁹
<i>gå och V</i> -token: 101	<i>gå och V</i> -token: 102
<i>gå och V</i> -typer: 65	<i>gå och V</i> -typer: 71

1800–1850 Delkorpusar: KubHist (främst Aftonbladet), Litteraturbanken	1850–1900 KubHist (främst Aftonbladet), Litteraturbanken
Storlek: 441 462 miljoner token	Storlek: 510 437 miljoner token
<i>gå och V</i> -token: 1 435	<i>gå och V</i> -token: 5 625
<i>gå och V</i> -typer: 393	<i>gå och V</i> -typer: 889

Det faktum att *gå och V* har indelats i flera olika typer utan att ha undersökts diakroniskt i svenska gör en studie särskilt motiverad. Den i särklass vanligaste varianten i vårt material är *gå iväg*-konstruktion, som tolkas sekventiellt: någon går först någonstans och genomför aktionen i V2 sedan. Inte sällan kombineras *gå* därför med partiklar som *bort* och *ut*.

Nedan presenteras och diskuteras resultaten av studien utifrån de fyra tidsperioderna i tabell 1.

4.1.1 Perioden 1200–1500

Under hela den fornsvenska perioden är *gå iväg*-konstruktionen närmast allena rådande. Följande exempel illustrerar typiska V2-verb i fornsvenskan, uttryckande perception, *se*, respektive kommunikation, *spörja*.

7. a. Iak skal **ganga oc see** thæssa vndirliga syn huru buskin brændhir ey j bland eld (Pentateuchparafrasen MB 1B, 1526).
'Jag ska gå och betrakta den här underliga synen att busken inte skadas/förstörs av eld'

⁸ En typ defineras som *gå*(samtliga böjningsformer) och *V*(samtliga böjningsformer av ett specifikt verb).

⁹ Materialet från perioden 1500–1800 är betydligt mer omfattande än det mellan 1200–1500 även om resultatet är snarlikt. Det beror sannolikt på att de tidigaste dagstidningarna som utgör merparten av det förra inte präglas av narrativ text till skillnad från det fornsvenska materialet.

b. The **gingo borth ok spordho** män ther till vm (Sju vise mästare 1440–1450)

’De gick bort och frågade människor om det’

I de flesta fall där vi kan tänka oss både en förflyttning mot ett mål och en förflyttning utan mål ger kontexten tydliga ledtrådar, t.ex. vid kommunikationsverb i andra ledet som *tala* och *spörja*, vilka är vanliga i fornsvenskan.

Otvetydigt är att det förekommer en växling mellan *och* och *att* i äldre tid. Lägg märke till följande exempel 8a–b där varianterna är identiska men hämtade från olika handskrifter av Pentateukparafrasen.

8. a. Ther äpter talar cayn til abel sin brodher **gangom oc glädhiom** os wt a mark (Pentateuchparafrasen MB 1A, 1400–1450)

’Låt oss gå ut i markerna och fröjda/förlusta oss’

b. her talar chain til abel sin brodhir **gangom at skæmta** os vt a markena (Pentateuchparafrasen, Cod MB 1B, 1526)

’Låt oss gå ut i markerna och fröjda/förlusta oss’

Det går knappast att fastställa något av de båda exemplen som ursprungligt i detta fall, även om *gangom at V* i 8b återfinns i den handskrift av Pentateuchparafrasen som antas spegla det äldre språkbruket (Thorell 1951). Växlingen mellan *att* och *och* i gå iväg-konstruktioner är vid en närmare studie vanlig ända in på 1900-talet.¹⁰ De finala konstruktionerna, motsvarande gå iväg-konstruktioner, kommenteras också av Hesse (2009). Hon menar att dessa knappast ska betraktas som pseudosamordningar med enhändelsetolkning eftersom de båda verben uttrycker ett sekventiellt skeende där subjektsreferenten går någonstans och i nästa steg utför den handling som uttrycks av V2. Hon poängterar vidare att konstruktionen existerar i flera andra språk utan att kallas pseudosamordning (ty. *ich gehe und bezahle die Rechnung*) och att den är utbytbar mot infinitivkonstruktionen *gå att V* (Hesse 2009:100). Viktigt, enligt Hesse, är också att ett adverbial för riktning måste stå mellan V1 och V2 i dessa fall och alltså inte kan betraktas som gemensamma för hela konstruktionen, *Vanessa gick till skolan/hem och frågade* (**Vanessa gick och frågade till skolan/hem*).

Till skillnad från, vad vi kan bedöma, de flesta språk där motsvarande gå iväg-konstruktion återfinns, har det utvecklats en förflyttningskonstruktion utan mål i

¹⁰ Konstruktioner med *gå att V* är dock inte tillnärmelsevis så vanliga som *gå och V*; i modernt språk är konstruktionen knappast bruklig (SAG 4:906). *Gå* i betydelsen ’förlöpa’, ’lyckas’ är naturligtvis undantagen eftersom den normalt konstrueras med infinitiv: *det går (bra) att anmäla sig nu*.

de fastlandsskandinaviska språken, gå omkring-konstruktionen. SAG (4:905) tar upp denna i samband med positionsverben i pseudosamordning, som en befintlighetsangivande konstruktion. I vår studie finns det endast ett fåtal belägg från fornsvenskan som kan tolkas i denna betydelse; betrakta t.ex. 9a–b.

9. a. varfrw **gik oc thagde**. Ok sköt sik til iohannem (Fornsv. textbanken: Bonaventura, 1410–1430)
'Jungfru maria gick och teg, och drog sig (närmare) till Johannes'
- b. Tha bwken är offwerfuldhher antiggia dragher han til sömpn at hwila owerfflödogha säkken ällar twingar til at **gaa oc spazsera** at han säkken swa tömer (Fornsv. textbanken: Själens kloster, 1480)
'Då buken är överfull, drar han antingen till sömns för att vila den överfulla säcken eller tvingas att gå och promenera så att han på så vis tömmer säcken'

Det finns ytterligare två exempel med *gå och spatsera* i yngre fornsvenska och konstruktionen är fortsatt etablerad i vårt senare material. Det är dock svårt att veta om det rör sig om förflyttning mot ett mål i syfte att promenera ('gå iväg och promenera') eller om det rör sig om förflyttning utan ett mål ('gå omkring och promenera'). Vid ett av beläggen i fornsvenska är adverbialet *widh syön* placerat efter V2, något som åtminstone tyder på att det bör röra sig om förflyttning utan ett särskilt mål (*tha gik aboten oc spazeradhe widh syön*).¹¹ Söderwall (1884–1918) anger ytterligare två intressanta exempel från äldre tid, dels ett där *gå* står tillsammans med infinitiv och *spatsera* 10a, dels exemplet i 10b där *gå och spatsera* står som particip. Båda beläggen i 10 tyder möjligen på att konstruktionen bör tolkas som en lexikaliserad konstruktion där *spatsera* uttrycker den mer generella handlingen av att gå omkring (för nöjes skull).

10. a. Nar sanctus raimundus ärkebiscopir aff kanturia gik til skola wilde han ey **ga at spazera** mz andrum piltum älla tala barna ordh mz them. (Söderwall, *spatsera Järteckensbok*, 1385)
'När St Raimundus ärkebiskop av Kanturia gick till skolan ville han inte gå och promenera med andra gossar eller tala det språk de talade'
- b. henrich . . . och hans . . . skulle . . . haffue **gaat spazerende** pa torgit til och ffran (Söderwall, *spatsera*, ca 1512)
'Heinrich och Hans skulle ha gått spatserande på torget fram och tillbaka'

¹¹ Hesse (2009) tar en sådan adverbialplacering till intäkt för att denna konstruktion är mer grammatikaliserad än den finala motsvarigheten. Det mest frekventa adverbialet i vårt material är dock *omkring*, vilket inte kan placeras efter V2 i svenska: **gå och promenera omkring*.

Utöver de exempel som upptagits här finns ett exempel från yngre fornsvenska där *gå* står tillsammans med det kognitiva verbet *tänka*, ”gik ensamin ok thänkte a gudh swa mykit som han kunne”.

4.1.2 Perioden 1500–1800

Under nysvensk tid mellan 1500 och 1800 ökar *gå* omkring-konstruktionen i frekvens. Intressant att notera är att de flesta belägg under denna tid specificerar det sätt på vilket man går eller liknande. Jämför följande exempel från nysvenskan:

11. a. men nu kan du så mycket dej lyster **gå och sprätta** helt allena (Gyllenborg, *Sprätthöken* 1740)
- b. Juncker mej hit, och Juncker mej dit, den som will röka tobak, så har han wäl tid, **at gå och söla** (Gyllenborg, *Sprätthöken* 1740)

Andra exempel som specificerar det sätt på vilket man går är exempel som *gå och vanka* och *gå och lulla*. Övriga exempel på *gå* omkring-konstruktionen fram till 1800-talet är också förhållandevis konkreta förflyttningskonstruktioner. Det rör sig alltså om en subjektsreferent som på något vis går omkring och utför en samtidig aktion, t.ex. *glisa* 'le', *tigga* eller *sälja*. Något exempel med *gå* i supinum tyder på att gåendet inte måste betraktas som särskilt konkret eller kontinuerligt i dessa konstruktioner – jfr *gått och pustat* 'strävat':

12. Här har **jag gått och pustat** för at upmuntra 100000 Menniskior, til at i sielfwa Gagnet ställa sig ädelsinte, nyttige, dygdige och behagelige mot sitt Fädernesland och sin Nästa (Dalin, *Argus*)

I likhet med den fornsvenska perioden är antalet exempel dryga 100 med ett större antal typer av V2, vilket gör att de flesta belägg förekommer ett fåtal gånger eller vid ett enda tillfälle.

4.1.3 Perioden 1800–1850

Från 1800-talet och framåt ökar beläggen av *gå och V* kraftigt på grund av ett allt större material. Vad vi kan anta som nästa fas i utvecklingen är belägg med kognitiva verb som V2, nämligen *gå och tänka/vänta/grubbla/fundera*. Före 1800 har vi endast funnit 2 belägg med *tänka* som V2 och inga andra kognitiva verb. Samtliga kognitiva verb återfinns bland de 30 mest frekventa typerna under perioden 1800–1850 och måste tolkas som exempel på *gå* omkring-konstruktion, *gå och tänka* (18), *grubbla* (12), *vänta* (27) och *fundera* (11). Notera att

adverbialet *omkring* inte vid ett enda tillfälle står efter *gå* när V2 utgörs av de kognitiva huvudverben; ett fåtal av dessa konstruktioner har dock andra adverb emellan som *här*, *nu* och *ofta*. Beläggen med kognitiva huvudverb kan sägas etablera en betydelse där gåendet är mindre konkret och knappast behöver ses som kontinuerligt.

13. Han **gick och grubblade** på problemet att vinna regeringen (KubHist, *Jönköpingsbladet* 1840-talet)

Utöver konstruktionerna med kognitiva V2:or är *gå omkring*-konstruktionen ofta representerad av *gå och sälja* (29) och *gå och tigga* (41) där adverbialet *omkring* vanligen placeras emellan V1 och V2:

14. han måste i sitt halfnakna och svagsinta tillstånd **gå omkring och tigga** hos grannarne (KubHist, *Aftonbladet* 1840-talet)

Den vanligaste typen även mellan 1800 och 1850 är emellertid *gå iväg*-konstruktioner som *gå (iväg) och fråga*, *gå iväg och se* och *gå iväg och lägga sig*. Vår tredje konstruktionstyp, *gå-oväntad*, som alltså antas ha en bibetydelse av överraskande eller oväntad aktion, är inte lätt att identifiera i materialet. Orsaken är att det är en tolkningsfråga hur oväntad eller överraskande aktionen är från fall till fall. En konstruktion som ofta får illustrera denna typ, *gå och gifta sig* (t.ex. Wiklund 2009:199, Josefsson 2014:27) är dock representerad under perioden (8 belägg) och ökar sedan stadigt från mitten av 1800-talet (se nästa avsnitt). Andra typer som möjligen kunde tolkas som oväntade under perioden är de förhållandevis frekventa konstruktionerna *gå och dränka/hänga sig* med 17 respektive 15 träffar.

15. en välkänd bondhustru i Södra Soneby under pågående bröllop det bedröfliga infallet **att gå och dränka sig** i den invid hennes bostad varande sjön Fryken (KubHist, *Aftonbladet* 1840-talet)

4.1.4 Perioden 1850–1900

Det mest anmärkningsvärda under den fjärde perioden är att V2:or som uttrycker sociala relationer (*gifta sig*, *fria*) eller emotion/värdering (*förälska sig*, *inbilla sig*, *sörja*) ökar kraftigt och återfinns bland de 30 mest frekventa konstruktionstyperna. Detta är intressant i relation till hur konstruktionen överlag tycks utöka sin klass av möjliga V2-verb. Likaså är konstruktionerna med dessa V2:or särskilt intressanta i relation till typen *gå-oväntad*. Låt oss studera några exempel i 16 och 17. (Kursiveringarna får sin förklaring nedan.)

16. a. *dåråktig nog* att **gå åstad och förälska sig utan tillstånd** (KubHist, *Bollnäs tidning* 1870-talet)

- b. Det är *minst sagt löjligt* att en gammal man som du kan **gå och förälska sig** flera gånger om året (KubHist, *Aftonbladet* 1860-talet)
17. a. Huru kommer det sig att kapten Flick **gått och gift sig** med den *der dumma och fula flickan* (KubHist, *Dalpilen* 1880-talet)
- b. När en enkling är *så dum* att han vill **gå åstad och fria** en gång till, så lät honom för allt i världen (KubHist, *Blekingeposten* 1860-talet).

En viktig aspekt i exemplen är att adverbet *åstad* 'bort, iväg' (fornsvenska *a stadh* 'från platsen') inte sällan står mellan *gå* och V2 i dessa fall. Det innebär således att vi i utgångsskedet tycks ha att göra med en ganska typisk förflyttningskonstruktion i likhet med *gå iväg*-konstruktionen, där aktionen i V2 (här giftermålet eller förälskelsen) ses som målet. Senare ses denna konstruktion som metaforisk, jfr SAOB om adverbialet *sta (åstad)*. Josefssons (2014) analys av denna konstruktionstyp bygger på att den motsvarar en egen huvudverbbetydelse hos *gå*, 'hända, ske' (som i *gå illa/bra* för någon). Josefsson påpekar att *gå* i betydelsen 'hända, ske' konstrueras med tre semantiska roller. Hon argumenterar vidare för att motsvarigheten som pseudosamordning endast kan ta två semantiska roller vilket gör att upplevarrollen "blir över". Denna roll associeras då istället med talaren, som blir en s.k. logoforisk agent (Josefsson 2014:45 f.). Att likställa *gå* i exempel 16–17 med huvud verbet *gå* 'hända', och räkna med en upplevarroll i konstruktionen *gå-oväntad*, måste ifrågasättas på empirisk grund, i synnerhet med tanke på den vanliga förekomsten av adverbet *åstad* i dessa konstruktioner.

Konstruktionen med emotionella V2:or och V2:or som uttrycker sociala relationer är visserligen vanligare utan adverbet *åstad* i vårt material, men att därifrån dra slutsatser om en helt annan verbbetydelse hos *gå* än den som återfinns i *gå iväg*-konstruktionen ligger inte nära till hands.¹² En alternativ analys är att räkna med en förflyttning som kommit att tolkas metaforiskt, "att gå bortom det förväntade" i likhet med Ekbergs (1993:131) förslag för konstruktionen i modern tid. Vi finner med mycket få undantag beläggen i en pejorativ kontext (se kursiveringarna i exempel 16 och 17 ovan, t.ex. *minst sagt löjligt* och *en vit kvinna av det allra värsta slaget*). Giftermål, förälskelse och kärlek uttrycks som något dumdrigt eller förhastat, och talaren uttrycker på ett sätt

¹² Lägg märke till att adverbet *åstad* används i identiska konstruktioner även i modern svenska. Ett exempel kommer från friidrottaren Stefan Holm i *Dagens Nyheter* 2005: *gick sta och gifte mig* <<http://www.dn.se/sport/hojdduell-med-bragdstempel>>. Jämför även med liknande verb som *fara*: *krogens stammisar far åstad och gifter sig* <<http://www.svd.se/pa-bullen-mots-klanen-i-nod-och-lust>>. Jämför slutligen också de vanliga motsvarigheterna i norska, t.ex. *gå av sted og gifte seg*, och i danska, t.ex. *gå hen og gifte sig*.

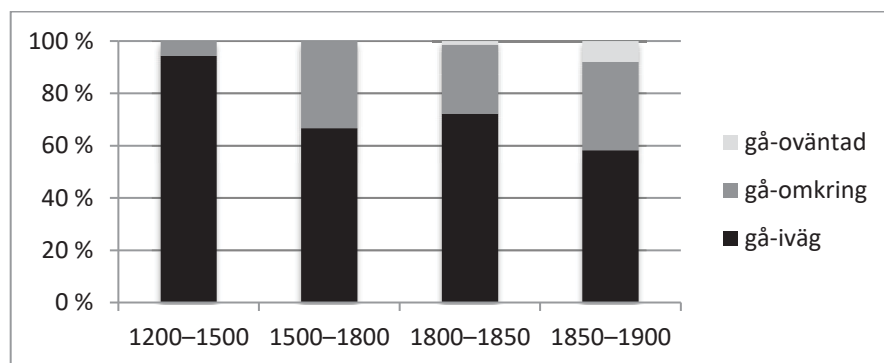
att subjektsreferenten har mist kontrollen och 'vandrat iväg' eller 'gått vilse'. Andra exempel som brukar anföras som "oväntade" i modern svenska är icke-agentiva konstruktioner bland annat med kopulaverbet *bli* och ett adjektiv som V2-led. En sådan variant återfinns också bland de 30 vanligaste verbtyperna mellan 1850 och 1900 med totalt 26 belägg, varav merparten står tillsammans med adjektivet *kär* 18a men även med näraliggande ord som *förtjust* 18b, *svartsjuk*, och *förälskad*.¹³ Infinita verbformer av *gå* är överrepresenterade i dessa fall.

18. a. Ja, men att han, som var en sån träbock kunde **gå och bli kär!**
(Strindberg, *Giftas* 1884)
- b. Inte har du **gått och blivit förtjust** i honom? (Benedictson, *Pengar* 1885)

Utvecklingen av konstruktionen *gå* och *bli* ADJ som i (18) har sannolikt uppstått genom analogi med tidigare frekventa konstruktioner där V2 utgörs av verb tillhörande samma semantiska fält (gifta sig, fria, förälska sig) (se vidare Andersson & Blenselius, under utg.).

4.2 Sammanfattning

Figur 1 nedan illustrerar relationen mellan de tre *gå* och *V*-typer som studerats i materialet. Från 1800-talet och framåt när materialet ökar kraftigt har vi analyserat de 30 mest frekventa konstruktionerna (totalt antal token).

Figur 1. Relationer mellan *gå* och *V*-typer i de olika perioderna.

¹³ I modern svenska är icke-agentiva konstruktioner som *gå* och *bryta benet* vanliga, vilka också uppmärksammas av Josefsson (2014) när hon diskuterar *gå* och *V* med överraskningsbetydelse, *gå-oväntad*. Möjligen är dessa konstruktioner en vidareutveckling av *gå-oväntad* i vårt material, där bibetydelsen kan betraktas som konventionaliserad i själva konstruktionen.

Något som blir klart när vi studerar förhållandet mellan de olika konstruktionerna är att gå iväg-konstruktionen är den i särklass vanligaste under hela perioden, från medeltiden och fram till 1900-talet. Enstaka exempel på gå omkring-konstruktionen återfinns i fornsvenska, och i perioden mellan 1500 och 1800 finns fler exempel på denna typ (21), även om de tycks vara av en ganska specifik typ (särskilt med V2-verb som uttrycker specifik rörelse). En hypotes är att konstruktionen *gå och promenera/spatsera* i fornsvenska har banat väg för ateliska rörelsekonstruktioner och senare andra exempel med *gå omkring och V*. Lägg märke till att antalet belägg skiljer sig kraftigt mellan de två första och de två sista perioderna (se tabell 1). Det innebär t.ex. att 10 % av beläggen i fornsvenska motsvarar dryga 10 faktiska belägg, medan ca 10 % av beläggen på gå-oväntad i den sista perioden motsvarar 170 belägg av totalt 2 111 belägg (de 30 mest frekventa konstruktionerna är redovisade i figur 1).

Från 1800-talet och framåt expanderar gå-konstruktionen till att inkludera ett stort antal olika V2-typer med en betydande ökning av kognitiva verb och senare från 1850 med emotionella verb och verb som uttrycker sociala relationer som V2. De senare har vi tolkat som en möjlig egen konstruktionstyp, närmare bestämt som exempel på gå oväntad-konstruktion.

5 Slutsatser och kommande forskning

I denna artikel har vi genom att gå igenom tidigare studier av några pseudosamordningar och genom att genomföra en egen diakronisk studie av *gå och V* velat betona att pseudosamordning nog är ett mer heterogent fenomen än vad det ibland kan framstå som i litteraturen. *Gå och V* tycks ha en något annorlunda historisk utveckling än övriga diakront studerade pseudosamordningar genom att växla med en infinitivkonstruktion, *gå att V*, samtidigt som den delar sig i potentiellt tre olika typer. Genom att utgå från de typer som diskuterats i modern tid (t.ex. SAG 4:905 f., Josefsson 2014) har vi försökt identifiera en utvecklingsgång och spekulera i tänkbara orsaker till densamma.

I fornsvenskan återfinns i princip endast vår gå iväg-konstruktion, med några intressanta undantag. Undantagen består av ett fåtal exempel som skulle kunna tolkas som gå omkring-konstruktion där verbet *spatsera* står som V2, dvs. förflyttningen specificeras på något sätt i likhet med dagens konstruktion *gå och promenera* (ung. 'gå promenerande'). Hur stor vikt vi ska tillmätta denna specifika konstruktion vet vi inte, men helt rimligt är att den bör ha varit viktig i utvecklingen mot att etablera en konstruktion som uttrycker förflyttning utan ett specifikt mål. I vårt nysvenska material mellan 1500 och 1800 återfinns

näraliggande typer av gå omkring-konstruktion, främst sådana där V2 utgörs av verb som på något sätt specificerar det sätt på vilket man går (*sprätta, vanka och flacka*).

Från 1800-talet och framåt ökar storleken på korpusarna avsevärt och vi finner ett stort antal pseudosamordningar med *gå*. Vi kan fastställa en intressant trend i utvecklingen genom att allt fler V2-typer dyker upp mellan 1800 och 1850, särskilt sådana som ger uttryck för kognition (*tänka, grubbla, fundera* och *vänta*), och senare verb som ger uttryck för emotion, värdering och sociala relationer (*gifta sig, förälska sig, bli kär* och *sörja*). Vi har diskuterat de senare i relation till *gå* och *V* med oväntad betydelse, som associerats med den s.k. överraskningsbetydelsen (t.ex. Josefsson 2014). Vi menar här att det är svårt att avgöra från fall till fall om ”överraskningsbetydelsen” är för handen. Vi ser dock att de aktuella beläggen *gå* och *gifta sig*, *gå* och *förälska sig* m.fl. återfinns i kontexter där den aktion som uttrycks i V2 omnämns som dumdristig eller oväntad. Vi har spekulerat i att det kan röra sig om en metaforisk version av *gå* iväg-konstruktionen, särskilt som vi inte sällan finner adverbet *åstad* mellan V1 och V2 i dessa fall. Ett sådant antagande måste visserligen undersökas mer i detalj, men vi menar att Josefssons (2014) koppling till huvud verbet *gå* ’hända, ske’ och den medföljande analysen där överraskningsbetydelsen är resultatet av en syntaktisk konfiguration av tematiska roller måste ifrågasättas.

Vi har svårt att uttala oss om argumentstrukturen hos *gå* i det undersökta materialet innan vidare analyser är gjorda, men tendensen är att vi inte kan identifiera några tydliga tecken på utflyttning av adverbial. I *gå* iväg-konstruktionen är det i princip omöjligt att lyfta ut adverbial (t.ex. **gå och handla åstad/bort/ut*), vilket kan tyda på en konkret förflyttningsbetydelse hos *gå*. Även i *gå* omkring-konstruktionen är det ovanligt (eller omöjligt vid omkring) att placera de mest frekventa adverbialen (*omkring, här, nu*) utanför konstruktionen. En ökad andel belägg utan adverbial kan naturligtvis vara tecken på grammatikalisering av *gå* (jfr Hilpert & Koops 2008 för *sitta* och *V*), särskilt i vår konstruktion *gå*-oväntad, där adverbial mer sällan är representerade. Denna typ visar då potentiellt tecken på grammatikalisering, även om det är oklart hur självständig status den har. På betydelsesidan har grammatikalisering främst förknippats med *blekning* av betydelse som innebär att ett ord förlorar lexikala egenskaper och så småningom övergår från ett betydelseord till ett formord (se Andersson 2007:38 ff.). Även om vi ser metaforiska betydelser hos *gå* i *gå* oväntad-konstruktionen (och potentiellt också i *gå* omkring-konstruktionen) är en sådan övergång långt ifrån fullbordad. Betydelseorna av de olika typerna tycks från början vara förknippade med ganska specifika konstruktioner snarare än att representera olika betydelser hos verbet *gå* (*gå* omkring-konstruktionen med V2

för specifik rörelse, gå-oväntad med V2 för emotion/sociala relationer). Vidare analys bör närmare undersöka relationen mellan olika konstruktionstyper och betydelsefält hos V2. Även fenomen som adverbialsplacering och komplements-extraktion bör studeras närmare, i likhet med Hilperts och Koops studie av konstruktionen med *sitta och V*, för att vi ska kunna uttala oss mer säkert om grammatikaliseringsstatus av de olika konstruktionerna.

Avslutningsvis är det värt att notera i detta sammanhang att majoriteten av belägg i vårt material återfinns i narrativ text, i olika typer av prosastycken, inte sällan i dagstidningar som *Aftonbladet*. Genren är naturligtvis också viktig att ta hänsyn till.

Litteratur

Ahlberg, Malin, Peter Andersson, Markus Forsberg & Nina Tahmasebi 2015. A case study on supervised classification of Swedish pseudo-coordination. *NEALT Proceedings Series 2015*. S. 11–19.

Almqvist, Carl Jonas Love [1832] 2015. *Jaktslottet*. Stockholm: Modernista.

Andersson, Lars-Gunnar 1979. *Några V-V-konstruktioner*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Andersson, Peter 2007. *Modalitet och förändring. En studie av må och kunna i fornsvenska*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Andersson, Peter & Kristian Blensénus (under utg.). Matches and mismatches in gå och V 'go and V' constructions in Swedish. An exemplar-based perspective. Publiceras i *Construction & Frames*.

Beckman, Natanael 1916. *Svensk språklära. För den högre elementarundervisningen*. 9. uppl. Stockholm: Bonnier.

Bertinetto, Pier Marco, Karen H. Ebert & Casper de Groot 2000. The progressive in Europe. I: Östen Dahl (red.). *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. S. 517–558.

Blensénus, Kristian 2015. *Progressive constructions in Swedish*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Cederschiöld, Gustaf 1897. *Om svenskan som skriftspråk*. Lund: Gleerup.

Delsing, Lars & Cecilia Falk (u.a.). *Svensk syntaxhistoria*.

Ebert, Karen H. 2000. Progressive markers in Germanic languages. I: Östen Dahl (red.). *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. S. 605–653.

Ekberg, Lena 1983. *Vara och – en markör för subjektets 'icke-plats'*. Lund: Lunds universitet.

Ekberg, Lena 1993. Verbet *ta* i metaforisk och grammatikaliserad användning. *Språk och stil* 3. S. 105–139.

Hansen, Erik & Lars Heltoft 2011. *Grammatik over det danske sprog*. Del 1–3. 2. uppl. Köpenhamn: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Hesse, Andrea 2009. *Zur Grammatikalisierung der Pseudokoordination im Norwegischen und in den anderen skandinavischen Sprachen*. Tübingen/Basel: A. Francke Verlag.

Hilpert, Martin & Christian Koops 2008. A quantitative approach to the development of complex predicates: the case of Swedish pseudo-coordination with *sitta* 'sit'. *Diachronica* 25:2. S. 240–259.

Holm, Gösta 1958. *Syntaxgeografiska studier över två nordiska verb*. Uppsala: Uppsala universitet.

Jespersen, Otto 1895. En sproglig værdiforskydning. *Og = at*. *Dania* III. S. 145–182.

Josefsson, Gunlög 1991. Pseudocoordination – a VP + VP coordination. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 47. Lund: Lunds universitet.

Josefsson, Gunlög 2014. Pseudocoordination in Swedish with *gå* 'go' and the "surprise effect". *Working Papers in Scandinavian Syntax* 93. S. 26–50.

Kinn, Torodd (under utg.). Asymmetric verb phrase coordination in Norwegian. Degrees of grammaticalization and constructional variants. I: Evie Coussé, Peter Andersson & Joel Olofsson (red.). *Grammaticalization meets Construction Grammar. Constructional Approaches to Language*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Kvist Darnell, Ulrika 2008. *Pseudosamordningar i svenska. Särskilt sådana med verben sitta, ligga och stå*. Stockholm: Stockholms universitet.

Lødrup, Helge 2014. There is no reanalysis in Norwegian pseudo-coordinations (except when there is). I: Hans Petter Helland & Christine Meklenborg Salvesen (red.). *Affaire(s) de grammaire. Mélanges offerts à Marianne Hobæk Haff à l'occasion de ses soixante-cinq ans*. Oslo: Novus. S. 43–65.

Ottelin, Odal 1900. *Studier öfver Codex Bureanus* I. Uppsala: Uppsala universitet.

Persson, Per 1918. Syntaktiska anmärkningar. I: *Studier tillegnade Esaias Tegnér den 13 januari 1918*. Lund: C. W. K. Gleerups. S. 444–454.

Ross, Daniel 2016. Between coordination and subordination: typological, structural and diachronic perspectives on pseudocoordination. I: Fernanda Pratas, Sandra Pereira, Clara Pinto (red.). *Coordination and Subordination. Form and Meaning – Selected Papers from CSI Lisbon 2014*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. S. 209–243.

SAG 1–4 = *Svenska Akademiens grammatik*. Del 1–4. Författad av Ulf Teleman, Staffan Hellberg & Erik Andersson 1999. Stockholm: Svenska Akademien.

SAOB = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien. Lund 1897– (jämte onlineversionen, <http://www.saob.se>).

Sorou, Soteria 2016. V1 and V2 Coordination, Multiple Inheritance, and Polysemy. Paper presented at International Conference on Construction Grammar 9. Juiz de Fora, October 2016.

Sundén, Daniel Anton 1931. *Svensk språklära i sammandrag för allmänna läroverken, kommunala mellanskolor m.m.* 28. uppl. Stockholm: J. Beckman.

Thorell, Olof 1951. *Fem moseböcker på fornsvenska – en språklig undersökning på grundval av de bevarade handskrifterna.* Uppsala: Hugo Gebers förlag.

Vannebo, Kjell Ivar 2003. *Ta og ro deg ned noen hakk*: on pseudocoordination with the verb *ta* 'take' in a grammaticalization perspective. *Nordic Journal of Linguistics* 26:2. S. 165–193.

Wellander, Erik 1939. *Riktig svenska.* Stockholm: Norstedts.

Wiklund, Anna-Lena 2007. *The Syntax of Tenselessness. Tense/Mood/Aspect-agreeing Infinitivals.* Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

Wiklund, Anna-Lena 2009. The Syntax of Surprise: Unexpected event readings in complex predication. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 84. S. 181–224.

Östergren, Olof 1901. Är sammanfallet af *och* och *att* att hänföra till fornsvensk tid? *Språk och stil* 1. S. 82–108.

FUTURAL BETYDELSE OCH HJÄLPVERBSSYNTAX HOS *VILJA* 1526–1950

Maria Bylin

Grammaticalization studies have mainly focused on the evolution of grams. The question of whether the semantic and syntactic properties so often found to co-evolve in grammaticalization studies also disappear simultaneously has hardly been addressed at all. This study focuses on the loss of future meaning of the Swedish auxiliary *vilja*, and investigates what happens with the raising properties associated with grammatical meaning in auxiliaries when that grammatical meaning is lost but the form survives in use, albeit with meanings located on the more lexical stretch of the lexical-grammatical continuum. The corpus material consists of The Swedish Academy Dictionary, and the study focuses on examples with inanimate and expletive subjects. Results indicate that the future meaning of *vilja* was frequently used during the 16th and 17th centuries, less so during the 18th century and hardly at all during the 19th century. *Vilja* with future meaning was possible to passivize over, with no change of meaning, a common indicator of subject to subject raising. This is no longer possible today. The results would thus imply that semantic and syntactic properties depend on each other not only when auxiliaries grammaticalize, but also when they vanish.

1 Uppkomster och förluster – går sambandet mellan semantik och syntax åt båda hållen?¹

När grammatisk betydelse uppkommer, händer det att den form som får mer grammatisk betydelse också får nya syntaktiska egenskaper. Det brukar beskrivas som grammatikalisering, och den gren av grammatikaliseringsforskningen som intresserar sig för hjälpverb och verbala böjningsaffix har resulterat i mängder av studier av hur verb gett upphov till hjälpverb och affix, hur temporala, modala och aspektuella betydelser växt fram, och hur de relaterar till förändringar i hjälpverbens syntax (t.ex. Heine 1993, Falk 2002, Andersson 2007, Larsson 2009, Bylin 2013 m.fl.). Det är också känt att utvecklingen i sällsynta fall kan gå åt andra hållet, även om avgörandet av enskilda fall oftast resulterat i långdragna diskussioner av hur degrammatikalisering ska definieras (Norde 2009, Börjars & Vincent 2011). Något som inte räknas som degrammatikalisering är när

---

¹ Tack till Bodil Rosqvist för hjälp med belägg och betydelseanalyser. Denna forskning har gjorts möjlig genom bidrag från Anna Ahlströms och Ellen Terserus stiftelse.

grammatiska betydelser helt enkelt går ur cirkulation, samtidigt som verbet med den ursprungliga lexikala betydelsen lever kvar (se t.ex. Andersson 2007:187–191 om *må*). Sådana fall kan beskrivas som förlorade betydelseskikt, och vad som då sker med de syntaktiska egenskaper som antas bero på den grammatiska semantiken är i princip outforskat.

Att förluster av grammatiska betydelser är så understuderade jämfört med utvecklingen av dem, beror förmodligen på att de har bedömts som teoretiskt ointressanta. Detta har i sin tur att göra med att grammatikaliseringsforskningen i så hög grad har sett som sitt syfte att kartlägga universella mönster för hur grammatiska betydelser blir till, för att därmed kunna säga något om vilka betydelseutvecklingar som är sannolika eller osannolika. Betydelseförluster är inte mönsterbildande, vilket gör dem ointressanta ur det perspektivet. Men för den som är intresserad av hur semantik och syntax påverkar varandra får även förlusters konsekvenser teoretisk relevans. De syntaktiska egenskaper som tenderar att utvecklas när (hjälp)verb får vissa grammatiska betydelser, borde ju rimligtvis också försvinna om den grammatiska betydelsen gör det. För att undersöka detta har jag studerat förekomsten av en syntaktisk hjälpverbs-egenskap hos *vilja*, som enligt tidigare forskning ska ha haft futural betydelse i svenskan, precis som i danskan och norskan, men förlorat den någon gång mellan 1526 och idag (Beckman 1917, Björkstam 1919, Delsing & Falk u.a.). *Vilja* har dock fortsatt att användas i andra betydelser, som skulle kunna vara grammatiska, som intentionell, epistemisk och proximativ, men också potentiell och behov (Delsing & Falk u.a., SAOB:s artikel om *vilja* u.a.). Den potentiella är i likhet med den futurala markerad som försvunnen i SAOB, men de övriga är ännu i bruk. Den futurala betydelsen verkar dock ha varit den centrala, och det är den som står i fokus för denna artikel. Därför diskuterar jag först de gränsdragningsproblem kring och inom den futurala betydelsedomänen som är relevanta för de futuralt besläktade betydelser *vilja* har haft genom historien. Därefter presenterar jag den satstyp som jag ser som en indikation på hjälpverbsmässig syntax, för att sedan presentera den empiriska analysen av *viljas* grammatiskt orienterade betydelser och deras förekomst i den satstypen.

2 Den futurala betydelsens gränsområden

Ett problem för såväl den teoretiska klassifikationen av futural betydelse som för den empiriska analysen av historiska belägg på *vilja*, är huruvida futurala hjälpverb ska räknas som temporala, dvs. som delar av tempussystemet, eller som modala hjälpverb. SAG påpekar att de futurala hjälpverben sällan är ”rent temporala utan har mer eller mindre tydliga modala inslag i sin betydelse” (SAG

4:229). Diakront har man också sett täta kopplingar mellan modalitet och temporalitet på så sätt att futurala betydelser ofta utvecklas till modala liksom omvänt, modala till futurala (Fleischman 1982:21–31, Bybee m.fl. 1994, van der Auwera & Plungian 1998).

Det primära argumentet för att klassificera futurala hjälpverb som modala är att de förlägger det infinita verbets aktion till framtiden, dvs. till en tidpunkt som vi inte kan veta något om. Det gör alla utsagor om framtiden till någon form av sannolikhetsbedömningar, oavsett hur hävdade de är. Många menar att futural betydelse därför alltid kan klassificeras som epistemisk och borde räknas som en underkategori inom det modala betydelsefältet (se t.ex. Fleischman 1982:24–28, Copley 2009, Jaszczolt 2009, Portner 2009:236–242). En slutsats att ta med sig till de empiriska analyserna blir följaktligen att epistemiskhet är ett ofrånkomligt inslag i futurala betydelser.

Till skillnad från epistemiskhet är intention en vanlig, men inte ofrånkomlig, betydelse hos futurala markörer (Dahl 1985, Christensen 1997). Dahl (1985), som undersöker hur semantiken hos futurala markörer ser ut typologiskt, finner att framtidsreferens är ett dominant inslag i futurala markörers semantik, samtidigt som intention och prediktion också är vanliga (Dahl 1985:105–108).² Christensen (1997) har en annan ingång till problemet, nämligen behovet att utifrån betydelsen kunna avgöra om en form ska räknas som ”ett centralt verbalt framtidsuttryck”. Hon menar att prediktionell betydelse, dvs. att situationens framtida existens hävdas, krävs för att räkna ett uttryck till de centrala verbala framtidsuttrycken, där ”central” ska förstås som ”så nära tempussystemet som möjligt” (Christensen 1997:22–23). Intention är ofta en del av ett centralt framtidsuttrycks betydelse, men bara intention och framtidsreferens, som t.ex. i *De planerar att ta tåget* räcker alltså inte för att Christensen ska klassificera ett uttryck som tempus-futuralt. Det måste också hävdas att situationen kommer att existera, som i *De ska ta tåget*, vilket kan vara intentionellt och prediktionellt samtidigt, eller *De kommer ta tåget*, som är prediktionellt. Bybee m.fl. (1994:256) ritar en generell modell för grammatikalisering av futurala betydelser där ’prediktion’ uppfattas som en betydelse utvecklad ur ’intention’, som i sin tur antas komma ur ’vilja, beredskap’ och ’önskan’. Börjars och Vincent (u.a.) ser också prediktion som det relevanta kriteriet för att beskriva germanska WILL-verb som funktionellt futurala/modala, men betonar också de metodiska problemen med att skilja önskan från intention, och prediktion från intention i

---

² Det kan verka märkligt att framtidsreferens inte *alltid* är ett inslag, men det beror på att Dahl utgår från former som uppfattas som futurala markörer, och dessa former används ibland också för att signalera prediktioner eller inferenser om andra tider än framtiden, som t.ex. *will* i *That will be the postman*.

läsningen av historiska belägg. Jag följer dem genom att se predikționalitet som teoretiskt avgörande för vad jag klassificerar som *futuralt*, även om de empiriska utmaningarna i tolkningen av enskilda belägg ofta gör att kriteriet känns just teoretiskt.

Vilja används, och har genom hela den undersökta perioden använts, intentionellt i betydelsen 'önskan, vilja, villighet', på ett sätt som förlägger det infinita verbets aktion i framtiden. SAOB förtecknar ett flertal nyanser av den betydelsen, och Delsing och Falk (u.a.) menar att *vilja* ofta hade tydligare inslag av avsikt och planering i fornsvenskan än idag, så den intentionella betydelsen verkar ha förändrats i det lilla, men på det stora hela förblivit ungefär densamma. Denna intentionella betydelse betraktas ibland, beroende på vilken definition av modalitet man använder, som modal. Men det relevanta för den fråga jag här ställer är egentligen inte om 'önskan, vilja, villighet' ska betraktas som just en modal betydelse, utan om det överhuvudtaget ska ses som en grammatisk betydelse. Vad det innebär att en betydelse är grammatisk har även det varit en fråga för intensiv diskussion, men viljebetydelsen är idag, vilket SAG (2:538) visar, inte så tätt förknippad med den infinita aktionen att de inte går att tidfästa vid olika tidpunkter:

1. Nu vill jag åka imorgon, men om väderleksrapporten försämras så vill jag hellre åka ikväll.

Detta ser jag som ett tecken på att *viljas* intentionella betydelse konceptualiseras som en separat aktion, snarare än som rent grammatisk information om den infinita aktionen eller satsen som helhet. Så även om den intentionella betydelsen hos *vilja* modifierar den infinita aktionen i modal-futural riktning, verkar det i det moderna *viljas* fall inte vara den typ av aktionsurblekta betydelse som brukar förknippas med grammatisk funktion.

Predikționalitet skiljer också de mer futurala användningarna av *vilja* från de aspektuella proximativa, som uttrycker att något är nära att ske eller visar tecken på att ske. Den betydelsen angränsar till det som ibland kallas närfuturum, men i de fall aktionen inte är hävdad klassificeras den som proximativ aspekt. Även som aspekt kan betydelsen vara mer eller mindre grammatikaliserad, här bedömt utifrån om det är subjektet som visar tecken på att vara på väg att utföra eller orsaka en aktion, eller om hjälp verbet tillför en mer subjektsoberoende information om att den underordnade aktionen är på väg att inträffa.

Predikționaliteten skiljer även mellan användningar av *vilja* i preteritum som å ena sidan tempusförskjutning i syfte att signalera den underordnade aktionens irrealitet eller osannolikhet, å andra sidan som futurum preteritum, vilken

hävdar aktionen. *Vilja* har nämligen historiskt använts såväl i futurum preteritum som i huvudsatser vars aktioner betingas av villkor, ofta kallade konditionala (se Sundqvist 1955:216–222).

Vilja har också haft potentiell betydelse. Potentiella hjälpverb kan referera såväl till subjektsreferentens förmåga eller möjlighet att utföra aktionen, som till mer allmänna omständigheter som gör att det är möjligt att utföra aktionen (Andersson 2007, SAG 4:301–303). *Vilja* kunde enligt SAOB användas på båda dessa sätt, men inte längre.

Sammanfattningsvis har *vilja* alltså använts över hela det betydelsemässiga hjälpverbsspektrat tempus, modalitet och aspekt. Eftersom den futurala betydelsen ändå varit den centrala grammatiska betydelsen, står den i fokus för denna studie, och de övriga diskuteras utifrån den.

3 En indikation på hjälpverbsmässig syntax

Givet det vi vet om sambandet mellan grammatisk betydelse och hjälpverbsrelaterad syntax, är det rimligt att anta att *viljas* förlust av grammatisk betydelse borde ha fått syntaktiska konsekvenser. Hittills har dock inga sådana kunnat påvisas hos *vilja*. Lagervall (2014) studerar frekvenser i modala hjälpverbs strukturella komplementstyper i fornsvenska och nusvenska. I hennes korpus ligger andelen infinita komplement till *vilja* på 87,2 % av totalt 2 930 belägg i den medeltida svenskan, och på 82,8 % av totalt 390 belägg i den nutida. Inte heller de övriga komplementstyperna, som är ganska marginella frekvensmässigt, som t.ex. adverbial, ellipser, eller de som är något mer frekventa, som *att-bisatskomplementen*, uppvisar några anmärkningsvärda frekvensskillnader (Lagervall 2014:232). Resultaten visar alltså inte på några påtagliga förändringar i *viljas* komplementsmönster, trots betydelseförlusterna. Denna studie fokuserar istället på *viljas* relation till sina subjekt, för att se om det då går att identifiera några förändringar.

I fokus för denna studie står hjälpverbstypisk egenskap, som identifieras genom en jämförelse mellan aktiva och passiva satser. Den kallas i SAG (2:509) aktiv≈passiv, och grundidén är att den ska visa att ett subjektsautonomt verb inte ska ha någon semantisk relation till subjektet. Så oavsett om subjektet har rollen agent i en aktiv sats, eller patient i en passiv sats, så ska satsens betydelse vara ungefär densamma, bortsett från den betydelseskillnad som passiveringsprocessen innebär. Till exempel visar sig *har* vara subjektsautonomt på denna punkt i följande satspar:

2. Jag har öppnat dörren.
Dörren har öppnats (av mig).

Det finns förstås en viss betydelseskilnad i och med att den ena satsen är aktiv och den andra passiv, men i princip beskrivs samma aktion med samma deltagare. Här är aktiv alltså ungefär lika med passiv, vilket kan jämföras med det nusvenska *vilja* i ett analogt satspar:

3. Jag vill öppna dörren.
Dörren vill öppnas (av mig).

Här blir betydelsen inte densamma, eftersom *vilja* implicerar att subjektet har en önskan, och denna önskan tillskrivs i den aktiva satsen *jag*, i den passiva satsen *dörren*. Aktiv är alltså inte ens ungefär lika med passiv. Passiva satser av denna typ brukar inte heller produceras spontant, annat än i metaforisk bemärkelse, vilket är ett grundantagande som metoden vilar på.

När den aktiva och passiva satsen betyder ungefär samma sak, som i satsparet med *har*, så brukar denna egenskap vanligtvis anföras som ett indicium på subjektshöjning (Davies & Dubinsky 2004:3, Eide 2005:175, SAG 2:509), och antas utifrån den analysen indikera att hjälpverbet i sin syntax har en lucka i stället för ett subjekt, samt att det underordnade verbets subjekt lyfts upp för att fylla denna lucka. Jag ansluter mig till den tolkningen, men min analys tillskriver också denna egenskap ytterligare hjälpverbsdrag. Det är ju inte bara så att subjektet hämtas från det infinita verbet, utan det är också det infinita verbets objekt som promotas till satsens subjekt i passiveringsprocessen, och det tolkar jag som ett indicium på att det infinita verbet bär de semantiskt-syntaktiska relationerna till satsens argument, och följaktligen fungerar som huvudverb, medan hjälpverbet snarare fungerar som en grammatisk markör som tar satsen som semantiskt argument (se också Bylin 2013:110–114). Det är utifrån den analysen som jag bedömer detta som en central syntaktisk hjälpverbsegenskap. Den har visat sig uppträda när hjälpverb utvecklar aspektuell grammatisk betydelse i svenskan (Bylin 2013), och här vill jag alltså undersöka om den i *viljas* fall också samvarierar med försvinnande grammatiskt betydelse.

4 Metod och material

Aktiva och passiva satser uppträder givetvis inte i minimala par i historiska texter, och aktiva satser säger inte mycket om hur hjälpverben ska tolkas vid en eventuell passivering. Metoden går därför ut på att finna passiverade satser med *vilja*, där det finns ett utsatt agentadverbial eller en tydlig agentföreställning.

Deras betydelse tolkas i relation till de betydelser *vilja* kunde ha i samtida aktiva satser, och detta illustreras också med konstruerade aktiva motsvarigheter där föreställningen om agenten explicitgörs.

Eftersom jag har velat ha en stor och genremässigt blandad, elektroniskt sökbar korpus att leta efter exempel på *vilja* med futurala betydelser och en viss typ av syntaktisk konstruktion i, har jag använt SAOB som korpus. Genom fritextsökningar på de olika stavningsvarianter av *vilja* som SAOB listar har jag fått 12 000 exempelmeningar där *vilja* ingår, meningar som exemplifierar andra uppslagsords betydelse. Ur de träfflistorna har jag silat fram 962 belägg på *vilja* med inanimata subjekt och infinitivkomplement, som alltså utgör det empiriska underlaget för studien.

Skälet till att jag sorterat bort de animata subjekten är att även om intention kan samförekomma med prediktion, så är de satser som går att läsa som prediktionella alltid också möjliga att tolka helt intentionellt när subjektet är animat. Det ställer till särskilda problem vid den passiva satstyp jag söker efter, eftersom ett belägg från 1700-talet, då *vilja* fortfarande förekom med futural betydelse, som exempelvis *Ja! – hopen vill bedras* (1790 i Leopold 1800:1:19) skulle kunna tolkas 'hopen kommer att bedras', men lika gärna 'hopen önskar att bedras' (vilket av sammanhanget att döma är den enda rimliga tolkningen). För att slippa konfrontera just dessa problem har jag endast excerperat belägg med inanimata subjekt, vilket också varit förenat med ett antal överväganden. Jag har följt Zaenen m.fl. (2004) genom att utesluta de gränsfall som brukar kallas opersonliga agenter: länder, organisationer etc., som ofta beter sig som animater genom att agera och göra uttalanden. Till skillnad från dem har jag dock klassificerat olika typer av fordon som inanimater, trots att de kan uppfattas som aktörer, och behandlas som animater ibland, bl.a. genom att man kan referera tillbaka till dem med personliga pronomen. De är alltså också en typ av gränsfall, men har fått vara med för att *vilja* ofta används med proximativ betydelse då de är subjekt, vilket är relevant för undersökningen av grammatisk betydelse.

5 *Viljas* grammatiskt relaterade betydelser och subjeksrelationer

Ovan argumenterade jag för att *viljas* intentionella betydelse inte bör uppfattas som en grammatisk betydelse, eftersom viljandet görs av subjeksreferenten och eftersom den kan separeras tidsmässigt från den underordnade aktionen.³ Den

---

³ Se Bylin (2017) för en mer genomförd argumentation kring *viljas* eventuella hjälpverbsstatus i nusvenska.

andra futuralt relaterade kandidaten till grammatisk betydelse var proximativitet, och den är framförallt tydlig med fordonssubjekt, vilket verkar ha ett samband med fordonens mellanstatus som inanimata aktörer, dvs. de har inga intentioner, men de rör sig och kan därmed visa tecken på att utföra aktioner. Dessa aktioner hävdas dock inte, utan ofta handlar nästa sats om hur man ska avstyra dem. I och med att aktionerna är möjliga att undvika, kategoriseras betydelsen som proximativ.

4. Esa fölgde wagnen, ther the kiörde HERrans Arck uppå: när han sågh att wagnen med Aarcken wille stiälpa, stegh han till och tog emot Arcken (1615:220 Rudbeckius)
5. Så snart Kryseglet vil komma back bör det brassas om på andra sidan, i annor händelse skulle det hindra Skeppets akterdel at gifwa sig öfwer åt lä (1793:118 Sjöbohm)
6. Genom oaktsamhet i styrningen, flagrande vind, sjögång på läbog i stiltje, eller genom skralning, kan skeppet vilja oförmodadt gå öfver stag (fånga ugglar eller prissälda), men bringas lätt att återfalla, om det har fart (1803:1:119 Roswall)
7. Så fort du märker att nosen vill svänga åt ett håll, skall du med en tryckning med foten åt motsatt håll möta denna tendens till svängning. (1935:74 Söderberg)

Detta mönster verkar vara konstant men lågfrekvent genom hela den undersökta perioden 1526–1950, och förekommer också med andra subjekt, särskilt kroppsdelar som är nära att gå sönder – men sannolikt inte kommer att göra det. Exempelen är nämligen snarare hyperboliska sätt att uttrycka känslor än förutsägelser om framtida aktioner.

8. Hvilken galen envis flicka! Rättnu vill mitt hufvud spricka Af så mycke prat och gräl. (1799:1 Nordforss)
9. I bröstet den våldsamma spänningen trycker, att hjärtats väggar vill springa i stycker. (1920:48 Ehrenpreis & Josephson)

Den proximativa betydelsen förekommer alltså med inanimater, men jag har inte funnit den med icke-referentiella *det*, vilket stämmer med tolkningen att det är tecken hos subjektsreferenten som ger skäl att anta att aktionen är på väg att inträffa.

Ytterligare en betydelse som är vanlig med inanimata subjekt och *vilja*, och som skulle kunna ses som grammatisk är 'behov'. Den förekommer ofta med växter, som ju också kan vara något av ett animathetsgränsfall. Det infinita verbet är oftast *ha*.

10. Åkren vil hafva stor ryct, grann sköttzel och mykit arbete. (1546:1:484 Svenska riksdagsakter)
11. Wijnbärs-buskar måste intet stå tätt, uthan hwart ståndh för sigh, hwart Åhr måste han omkring gräfwat, will hafwa godh Jord, (1690:14:31 Rålamb)
12. den långa rofwan vil hafwa diupare grund än den runda (1727:222 Serenius)
13. Hithörande former äro lättodlade i trädgårdarna, vilja ha full sol och torr, kalkrik jord. (1946:221 Laurent-Täckholm & Stenlid)

Inte heller denna betydelse bedömer jag som grammatisk, för även när den förekommer med andra subjekt än växter så är det subjektreferentens behov den ger uttryck för, som i exempel 14:

14. En tiock Rumpa wil haa en wijd brook. (1665:118 Grubbe)

Delsing och Falk (u.a.) skriver också att denna konstruktion idag endast är möjlig vid halvanimater.

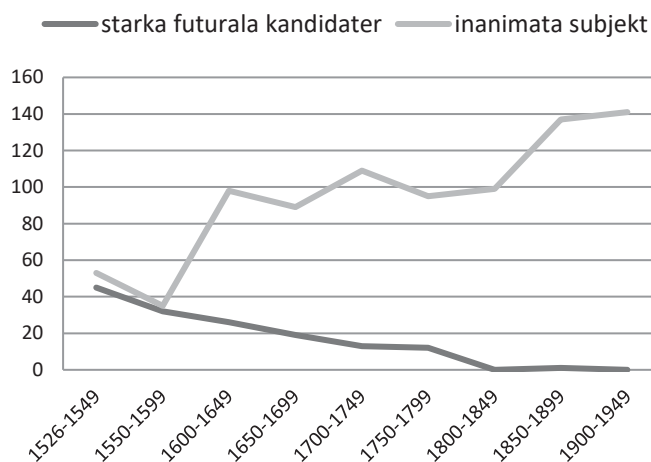
Klart är alltså att kontexten i form av subjektstyp och typ av underordnad aktion påverkar betydelsen och/eller tolkningen av *vilja*. Men även om intentionsbetydelsen i möjligaste mån rensats bort med de animata subjekten, och betydelserna proximitivitet och behov framstår som relaterade till subjektreferenten, så är satser med *vilja* ofta dubbeltydiga eller vaga mellan epistemisk och futural betydelse, och ibland mellan potentiell och futural, vilket ofrånkomligen gör betydelskategoriseringen till något av en bedömningssport. För även om en futural tolkning i många fall framstår som den rimligaste, är det aldrig den enda möjliga läsningen av ett belägg. Därför har jag valt att urskilja en kategori som jag kallar *starka futurala kandidater* och ser ut som 15–19.

15. Thet wil thå wara förseent til at anamma noghon godh lärdom när man dragher epter andan. (1529: A 3 b Petri)
16. När tu får see Månan på Himmelen, tå märck, är han bleek, tå wil thet regna. Men är han rödh, tå wil thet blåsa. (1662 Arosiandinus)
17. han hwad förflutit är i Minnet drar tillbaka/ Och räknar tidigt ut hwad effter hända will (1723:234 Ehrenadler)
18. Det wore sannerligen ingen ringa ting i hushållningen, at vid Mid-Wintren kunna weta hurudant, och huru tidigt slut Wintren wil taga. (Götheborgs Tidningar 1788:50:2)

19. Tungt det vill blifva till slut i min tysta boning att vandra, Ensam, af ingen bemärkt, när jag af mödan är mätt. (Malmström 1865:6:31)

I dessa fall ser jag alltså en prediktionell tolkning som det primära alternativet. Mina starka futurala kandidater har påfallande ofta icke-referentiella *det* som subjekt, vilket kanske snarast visar att det främst är då jag känt mig förvissad om att ingen subjeksrelaterad betydelse är för handen. Det innebär i sin tur att den futurala betydelsen troligen var mycket mer utbredd än min analys ger intryck av. Totalt fann jag 148 starka futurala kandidater, och jag redovisar deras trend i 50-årsperioder i figur 1. I och med att jag har använt SAOB som korpus finns inga uppgifter om hur mycket text eller hur många belägg på *vilja* som finns från varje år eller period. Men eftersom jag har excerperat alla belägg på *vilja* med inanimata och icke-referentiella subjekt, som de starka futurala kandidaterna är en delmängd av, kan jag redovisa deras trend som jämförelse. Och av den jämförelsen kan man utläsa att beläggen med inanimata och expletiva subjekt ökar, medan beläggen på starka futurala kandidater minskar och försvinner. Att jag bara finner två futurala kandidater med inanimata eller icke-referentiella subjekt under 1800-talet, och inget under 1900-talet kan alltså inte bero på att den delmängden av korpusen skulle minska – tvärtom ökar den.

Figur 1. Starka futurala kandidater.

Av denna undersökning att döma verkar det alltså som om *viljas* futurala betydelse fasades ut under senare delen av 1700-talet. Trendkurvan stämmer ganska väl med samtidens grammatikor, som beskriver *vilja* som ett av svenskans två primära futurala hjälpverb (det andra är *ska*) fram till 1738 (Aurivillius 1684 ur Stjernström 1884:18:127, Tiällman 1696, Heldmann 1738:177), men inte nämner det som futuralt alls under senare halvan av 1700-talet (Hof 1753, Ljungberg

1756, af Botin 1792, Sjöborg 1796). Om den prediktionella betydelsen samtidigt försvinner med animata subjekt framgår förstås inte av denna studie, eftersom jag bara har analyserat satser med inanimata subjekt. Klart är dock att den intentionella betydelsen, som också implicerar framtidsreferens, fortsätter att användas, men eftersom den betydelsen inte verkar vara utvecklad ur *viljas* futurala betydelse, utan tvärtom teoretiskt (Bybee m.fl. 1994:256) och empiriskt (Björkstam 1919:173–229, Delsing & Falk u.a.) verkar vara äldre, är detta inte att uppfatta som degrammatikalisering i Nordes bemärkelse (Norde 2009), utan som förlust av ett betydelseskikt.

I sin futurala betydelse kunde *vilja* alltså användas subjektsautonomt, dvs. med såväl inanimata som expletiva subjekt. Jag fann också ett fåtal exempel på den typ av passiva satser som här tolkas som indikationer på hjälpverbsmässig syntax.

20. Förthy opå Sommeren motte fast bättre köp tilförmodendis wara, effther nu szå myket adelens maltt in till Stocholm förtt är och elliest myken Spannemåle will iffrå the fremende städer inhemptet bliffwe, i thenne Szommer, etc. (1545:17:192 Konung Gustaf I:s registratur)

Förthy opå Sommeren motte fast bättre köp tilförmodendis wara, effther nu szå myket adelens maltt in till Stocholm förtt är och man elliest will inhempta myken Spannemåle iffrå the fremende städer, i thenne Szommer, etc. (konstruerad aktiv motsvarighet)

21. Till Kongl. Maj:s Breeff om Nougården swarar herr Jacob sålunda, att han tå först til sigh hade bekommit Undsätningen, men thet Nougårdske Toget angående, så wille thet medh fogh och togeligen företagas, althenstund ther hade sigh samlat en mehta myckenheet aff Baijorer, Cossaker, Strelitser, Borgare och Bönder undan för the Påhler, som widh Stararusa huserade (1671:278 Widekindi)

Till Kongl. Maj:s Breeff om Nougården swarar herr Jacob sålunda, att han tå först til sigh hade bekommit Undsätningen, men thet Nougårdske Toget angående, så wille de thet medh fogh och togeligen företaga, althenstund ther hade sigh samlat en mehta myckenheet aff Baijorer, Cossaker, Strelitser, Borgare och Bönder undan för the Påhler, som widh Stararusa huserade (konstruerad aktiv motsvarighet)

I exempel 21 står *vilja* i preteritum *wille*, och jag tolkar det som futurum preteritum och inte någon tempusförskjutning i syfte att markera irrealitet eller osannolikhet, eftersom det inte föreligger något villkor för att det Nougårdska tåget ska äga rum, utan tvärtom anges en orsak till dess genomförande: att det hade samlats mycket folk.

Dessa exempel är inte många. Jag har funnit totalt 7 stycken som kan läsas futuralt under perioden från 1529 till 1671, och ytterligare en med potentiell betydelse från 1814.

22. ”Herre”, Säger han, ”saker som ej bero af förnuftet, de vilja Ej med förnuft behandlas. Det hör till kärlekens plågor att krig vexlar med fred.” (1814:65 Adlerbeth)

”Herre”, Säger han, ”saker som ej bero af förnuftet, dem vilja ('kan') man Ej med förnuft behandla. Det hör till kärlekens plågor att krig vexlar med fred.” (konstruerad aktiv motsvarighet)

Vilja betyder här knappast att sakerna inte har förmågan att behandlas med förnuft, utan att det i en allmän mening inte är möjligt att behandla dem med förnuft. Så även om satstypen varit vanligast med futural betydelse, verkar den alltså inte specifikt knuten till den, utan snarare till grammatisk betydelse i allmänhet. Varken proximativ betydelse eller behovsbetydelse förekommer i dessa passiva satser. När den potentiella betydelsen försvunnit är oklart, men i SAOB är den markerad som utdöd, med sista exemplet daterat till 1857.

Konstruktionen är inte möjlig i nusvenskan. Det verkar därmed sannolikt att dessa indikationer på hjälpverbsmässig syntax hör samman med de grammatiska betydelser *vilja* har haft, och då främst den futurala, eftersom de flesta av dessa satser har prediktionell läsning.

6 Ett möjligt samband och dess premisser

Jag har argumenterat för att *vilja* hade en hjälpverbsmässig syntaktisk struktur under den tid det primärt var futuralt, men ibland också potentiellt hjälpverb, och att denna försvunnit i samband med de grammatiska betydelserna. Det förslaget vilar på ett antal premisser. En av dem är förstås att man accepterar analysen av de passiva satserna som en central indikation på att *viljas* infinita komplementsverb bär relationen till argumenten, och därmed att det infinita verbets objekt också är satsens objekt, vilket då antas synliggöras genom att det har promotats till subjekt. En annan är att man håller med om att de betydelser som *vilja* alltjämt fortsätter att användas i, som proximativ, behov och önskan, inte idag uppfattas som tillräckligt blekta för att klassificeras som grammatiska, för då håller inte sambandet mellan grammatisk betydelse och syntaktisk struktur. Men godtar man dessa premisser så verkar sambandet mellan en hjälpverbstypisk betydelse och hjälpverbsmässig syntax speglas även vid betydelseförluster hos *vilja*.

Källor och litteratur

Adlerbeth, Gudmund Jöran 1814. *Horatii satyrer och skalde-bref*. Stockholm: A. Gadelius.

Andersson, Peter 2007. *Modalitet och förändring. En studie av må och kunna i fornsvenska*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Arosiandrinus, Andreas Johannis 1662. *En lijten book, som kallas Bonde-Practica eller Wädher-Book*. Stockholm: Ignatio Meurer.

Auwera, Johan van der & Vladimir Plungian 1998. Modality's semantic map. *Linguistic Typology* 2. S. 79–124.

Beckman, Nathanael 1917. Hur uttryckes hos verbet framtid i forn- och nysvenskan? *Språk och stil* 17. S. 1–16.

Björkstam, Harald 1919. *De modala hjälpverben i svenskan I. Tör, lär, mon, må, måtte och vill*. Lund: Håkan Olssons boktryckeri.

Botin, Anders af 1792. *Svenska språket i tal och skrift*. Stockholm: Kongl. Ordens-tryckeriet.

Bylin, Maria 2013. *Aspektuella hjälpverb i svenskan*. Stockholm: Stockholms universitet.

Bylin, Maria 2017. Hit och dit i prototypkategorin. Historien om viljas hjälpverbsstatus. I: Emma Sköldberg m.fl. (red.). *Svenskans beskrivning 35. Förhandlingar vid trettiofemte sammankomsten Göteborg, 11–13 maj 2016*. Göteborg: Göteborgs universitet. S. 67–80.

Bybee, Joan, Revere Perkins & William Pagliuca 1994. *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. Chicago m.fl.: The University of Chicago Press.

Börjars, Kersti & Nigel Vincent 2011. Grammaticalization and directionality. I: Bernd Heine & Heiko Narrog (red.). *The Oxford handbook of grammaticalization*. Oxford: Oxford University Press.

Börjars, Kersti & Nigel Vincent (u.a.) Modelling step change: the history of WILL-verbs in Germanic.

Christensen, Lisa 1997. *Framtidsuttrycken i svenskans temporal system*. Lund: Lund University Press.

Copley, Bridget 2009. *The Semantics of the Future*. New York: Routledge.

Dahl, Östen 1985. *Tense and Aspect Systems*. Oxford: Blackwell.

Davies, William D. & Stanley Dubinsky 2004. *The Grammar of Raising and Control. A Course in Syntactic Argumentation*. Malden: Blackwell.

Delsing, Lars-Olof & Cecilia Falk (u.a.). *Svensk syntaxhistoria*.

Ehrenadler, Daniel 1723. *Telemachs Ulyssis Sons Äfwentyr av Francois de Salignac de la Motte Fenelon*. Stockholm.

Ehrenpreis, Marcus & Ragnar Josephson 1920. *Nyhebreisk lyrik (1870–1920) i urval och tolkningar*. Stockholm: P. A. Nordstedt & Söners Förlag.

Eide, Kristin Melum 2005. *Norwegian Modals*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Falk, Cecilia 2002. Hjälpverbet komma. I: Gunilla Harling-Kranck & Hanna Lehti-Eklund (red.). *Studier i svensk språkhistoria 6. Förhandlingar vid sjätte sammankomsten för Svenska språkets historia, Helsingfors 11–12 maj 2000*. Helsingfors: Helsingfors universitet. S. 89–98.

Fleischman, Suzanne 1982. *The future in thought and language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Grubbe, Christofer Larsson 1665. *Penu proverbiale*. Linköping.

Göteborgs Tidningar 1786–1842.

Hambraeus, Jonam 1620. *Erasmus av Rotterdam Liber aureus de civitate morum puerilium...: Thet ähr: En gyldenne book, om unga personers sedhers höffweligheet*. Stockholm.

Heine, Bernd 1993. *Auxiliaries. Cognitive Forces and Grammaticalization*. Oxford: Oxford University Press.

Heldmann, Andreas 1738. *Versuch einer schwedischen Grammatica*. Uppsala: Höjer.

Hof, Sven 1753. *Swänska språkets rätta skriftsätt*. Stockholm.

Jaszczolt, Kasia M. 2009. *Representing time. An Essay on temporality as Modality*. Oxford: Oxford University Press.

Konung Gustaf I:s registratur 17. 1871.

Lagervall, Marika 2014. *Modala hjälpverb i språkhistorisk belysning*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Larsson, Ida 2009. *Participles in Time. The Development of the Perfect Tense in Swedish*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Laurent-Täckholm, Vivi & Saima Stenlid 1946. *Husmoderns blomsterlexikon* 1. Stockholm: Åhlen & Åkerlunds förlag.

Leopold, Carl Gustaf 1800. *Samlade skrifter* 1. Stockholm.

Ljungberg, Carl Fredrik 1756. *Svenska språkets redighet*. Strängnäs.

Malmström, Bernhard Elis 1865. *Samlade skrifter* 6. Örebro: Lindh.

Månsson, Arvid 1645. *Practica, eller een liten doch nyttigh vnderwijsning, om åderlåtande*. Stockholm.

Norde, Muriel 2009. *Degrammaticalization*. Oxford: Oxford University Press.

Nordforss, Carl Gustaf 1799. *Theater-directeuren*. Stockholm.

Petri, Olaus 1529. *Een handbock påå Swensko*. Stockholm.

Portner, Paul 2009. *Modality*. Oxford: Oxford University Press.

Rosvall, Fabian Casimir 1803. *Försök till hjelpreda för nybegynnare i skeppsmanövern* 1. Stockholm.

Rudbeckius, Johannes 1615. *Thet är wälsignat konunga regemente*. Uppsala.

Rålamb, Åke 1690. *Adelig öfningz fiortonde tom, medh behörige kopparstycken*. Stockholm: Niclas Wankijffs tryckerij.

SAG = *Svenska Akademiens grammatik* 1999. Författad av Ulf Teleman, Staffan Hellberg & Erik Andersson. Stockholm: Svenska Akademien.

SAOB = *Svenska Akademiens ordbok* 1893–.

Serenius, Jacob 1727. *Engelska åker-mannen*. Stockholm.

Sjöbohm, Frederic 1793. *Bästa wägen för en ung sjöman, at framdeles winna förtroende*. Carlskrona.

Sjöborg, Gustaf 1796. *Schwedische Sprachlehre für Deutsche*. Stralsund.

Stjernström, Gustaf 1884. *Grammaticæ svecanæ specimen* av Aurivillius, Erici. Uppsala.

Sundqvist, Anders 1955. *Studier i svensk moduslära*. Lund: Gleerup.

Svenska riksdagsakter jämte andra handlingar som höra till statsförfattningens historia under tidehvarfvet 1521–1718. Stockholm.

Söderberg, Nils 1935. *Praktisk Flyglära* 1. Stockholm: Albert Bonniers förlag.

Tiällmann, Nils 1696. *Grammatica suecana: äller: en svensk språk- ock skrif-konst*. Stockholm: Henrich Keiser.

Widekindi, Johan 1671. *Thet swenska i Ryszland tijo åhrs krijgz-historie*. Stockholm: Niclas Wankijff.

Zaenen, Annie, Jean Carletta, Gregory Garretson, Joan Bresnan, Andrew Koontz-Garboden, Tatiana Nikitina, Catherine M. O'Connor & Tom Wasow 2004.

Animacy Encoding in English: Why and How. I: *Proceedings of the 42nd Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (ACL '04), Workshop on Discourse Annotation*. Barcelona. S. 118–125.

MORFOLOGISK VARIATION OCH SYNTAKTISK FUNKTION. VERBKONGRUENS I SATSER MED EXPLETIVT 'DET'

David Håkansson

The topic of this article is agreement patterns in expletive constructions. Building on a proposal made by Platzack (1983), the hypothesis is proposed that the difference between a variable and a stable agreement pattern depends on the syntactic status of the expletive pronoun. Only when the expletive pronoun has the syntactic status of subject is it a potential agreement controller that may cause variation in concord. It also follows from the hypothesis that, when not showing subjecthood, there can be no conflict between two different agreement controllers. The hypothesis may account for the variation in agreement pattern in the Scandinavian languages, both synchronically and diachronically.

1 Inledning*

I äldre svenska kongruerade det finita verbet normalt med subjektet i numerus. Ett expletivt led kunde dock inte styra kongruensen i plurala kontexter, utan SAOB (D 728 ff.) anger att verbet i sådana fall sattes i plural: *thz varo thwe kötlike brödir rike män*. Denna norm förändrar sig dock under svenskans historia: Wellander (1923) föreskriver kongruens med 'det' och menar att plural verbböjning i satser med expletivt 'det' är att betrakta som "ett rent språkfel" (s. 25). Samtidigt hade verbkongruensen då reducerats till ett renodlat skriftspråksfenomen (med undantag från vissa dialekter).

Det är inte bara i svenskan som denna variation i kongruensmönster har diskuterats. Mycket uppmärksamhet har riktats mot subjekt–verbkongruensen i engelska satser med expletivt *there*. Även om normen föreskriver kongruens med det egentliga subjektet (som i 1) är variationen omfattande såtillvida att även kongruens med expletivt *there* förekommer (som i 2). Enligt Atwood (1953:29) är singular verbböjning i satser med ett pluralt egentligt subjekt "heavily predominant in all areas except cultural speech". Senare studier har bekräftat detta resultat (se t.ex. Mecchan & Foley 1994).

---

* Jag vill tacka en anonym granskare för värdefulla kommentarer till en tidigare version av denna artikel. Min forskning har finansierats genom ett akademiforskaranslag från Kungl. Vitterhetsakademien.

1. There are definitely two views to the history. (pl)
2. It's no good for you to take those eggs because there's chickens in them. (sg)

Variationen i kongruens i engelska har förklarats som ett resultat av en "conflict between two possible agreement controllers in these constructions" (Nevalainen 2009:81). Någon motsvarande konflikt finns däremot inte i tyska – även om det precis som i engelskan finns två nominalfraser som potentiellt skulle kunna styra kongruensen är endast kongruens med det egentliga subjektet möjlig:

3. Es {sind/*ist} neue Probleme entstanden. (✓pl/*sg)
'Det har uppstått nya problem.'

Eftersom den konflikt som Nevalainen talar om för engelskans del inte finns i alla språk finns det skäl att anta att det expletiva elementet har olika syntaktisk status i olika språk. Skillnaderna mellan språk som tillåter kongruens med expletiva led (som t.ex. engelska) visavi språk som inte gör det (som t.ex. tyska) skulle då kunna föras tillbaka på rent strukturella faktorer. I linje med Platzack (1983) ska jag här argumentera för att *expletivens status som subjekt* spelar en avgörande roll när det gäller verbkongruensen. Medan avsaknaden av subjektstatus hos expletiven medför stabil kongruens med det egentliga subjektet (som t.ex. i tyska), resulterar subjektstatus hos expletiven i ett variabelt kongruensmönster, där inte bara det egentliga subjektet utan även det expletiva elementet kan vara styrande (som t.ex. i engelska). Min analys skiljer sig dock från Platzacks i ett centralt avseende: subjektstatus hos expletiven möjliggör singular verbböjning men kongruens med det egentliga subjektet är inte uteslutet. Därmed är det också möjligt att hantera den variation som bevisligen finns i många språk.

Ett enkelt test för att avgöra subjektstatusen hos ett expletivt element är att utgå från placeringsmöjligheterna. Enbart i de fall då expletiven kan uppträda i subjektpositionen, dvs. i en position till höger om det finita verbet i huvudsatser, kan den antas ha subjektstatus (jfr 4 och 5):

4. a. There was a man in the garden.
b. Was there a man in the garden?
5. a. Es kommt jemand auf der Straße.
'Det kommer någon på gatan.'
b. Kommt (*es) jemand auf der Straße?
'Kommer det någon på gatan?'

Det förslag som jag presenterar här skiljer sig från två tidigare analyser. Pollock (1986) har argumenterat för ett samband mellan förekomst av expletiva element och singular verbböjning i den meningen att enbart synliga expletiver kan kontrollera verbböjningen, medan Cardinaletti (1997) har lanserat hypotesen att enbart expletiva element som har en särskild nominativ kasusmarkering kan styra kongruensen. För tyskans del ger Cardinalettis hypotes korrekta prediktioner: *es* är ingen renodlad nominativ form (*es* kan vara både subjekt och objekt) och kan inte heller styra verbkongruensen:

6. a. Es hat das Heu gefressen. (*es* = das Pferd; subjekt)
'Den har ätit höet.'
- b. Das Pferd hat es gefressen. (*es* = das Heu; objekt)
'Hästen har ätit det.'

I de följande kapitlen ska jag emellertid försöka visa att varken Pollocks eller Cardinalettis förslag till analyser kan hantera varken den synkrona nordiska variationen eller den diakrona utvecklingen i svenskan.

2 Synkron variation i nordiska språk

När det gäller de önnordiska språken kan det konstateras att isländska och färöiska skiljer sig åt i kongruensmönster. I isländska är verbkongruensen stabil såtillvida att det finita verbet alltid kongruerar med det egentliga subjektet – även om expletivt *það* är utsatt (jfr Thráinsson 2007:309 ff.):

7. a. Það hafa komið upp ný vandamál. (pl)
'Det har uppstått nya problem.'
- b. Það eru mýs í baðkerinu. (pl)
'Det är möss i badkaret.'
- c. Það búa tröll í fjöllum. (pl)
'Det bor troll i bergen.'

Även i färöiska föreskriver normen – precis som i isländska – att det finita verbet rättar sig efter det egentliga subjektet i expletiva konstruktioner (Thráinsson m.fl. 2004). En skillnad gentemot isländska är dock att även det expletiva leDET kan styra kongruensen i färöiska. Exempel 8 (hämtade från Thráinsson m.fl. 2004:282) visar färöiska kongruensmönster som överensstämmer med de isländska, medan exempel 9 (hämtade från *Nordic Dialect Corpus*, Johannessen

m.fl. 2009) illustrerar att även kongruens med expletivt *tað* kan förekomma (se även Petersen 2010):

8. a. Tað eru mýs í baðikarinum. (pl)
'Det är möss i badkaret.'
- b. Tað blivu nógv hús keypt í Fuglafirði í fjør. (pl)
'Det köptes några hus i Fuglafjörður i fjol.'
9. a. tað skuldi bara koma nakrir vestanstormar (sg)
'Det skulle bara komma några västanstormar.'
- b. tað er kanska hundrað fólk í føroyum sum ... (sg)
'Det finns kanske hundra personer på färöarna som ...'

I de fastlandsnordiska standardspråken har verbkongruensen över tid gått förlorad. Det finns dock fortfarande varieteter som uppvisar subjekt-verbkongruens, t.ex. i övre Dalarna. Mönstret i dessa varieteter skiljer sig dock från det önnordiska. Piotr Garbacz (muntlig uppgift) menar att kongruens med det expletiva ledet är allennarådande i älvdalska, och hans iakttagelse bekräftas av exempel från dalmålet som Levander och Björklund (1961) anför:¹

10. a. ed i bere dar uppmín (sg; Älvdalen)
'Det är bär däruppe.'
- b. ä gor takkur åjtå sjum (sg; Mora)
'Det går vita vågor på sjön.'

I dagens nordiska varieteter kan alltså det finita verbet kongruera antingen med det egentliga subjektet (isländska) eller med det expletiva ledet (dalmål) samtidigt som kongruensmönstren inte behöver vara stabila (färöiska). En sådan variation kan inte hanteras inom ramen för en teori som vill se ett samband mellan synliga expletiva element och singular verbböjning (Pollock 1986) eftersom det är oförväntat att kongruens med det egentliga subjektet överhuvudtaget förekommer (jfr exempel 7 och 8 ovan). Inte heller följer variationen i de nordiska språken av den teori som Cardinaletti (1997) har lanserat: inte i någon av de nordiska varieteter som jag har berört här ovan har expletiven en särskild nominativ form. Se vidare exempel 11 (älvdalska) och 12 (isländska och färöiska):

---

¹ Tack till Kristina Hagren vid Institutet för språk och folkminnen i Uppsala för hjälp med exempel ur Dalmålsordboken.

11. An far slais 'n wiss int eð. (Garbacz 2010:111)
'Han beter sig som han inte vet om det.'
12. a. Hann sagði það sjálfur.
b. Hann segði tað sjálvur.
'Han sa det själv.'

Däremot följer den påvisade synkrona variationen i de nordiska språken direkt av den hypotes som jag har föreslagit här. I isländska saknar expletivt *það* subjektsstatus, medan motsvarigheterna i färöiska och i övre Dalarna har subjektsstatus. Detta framgår tydligt om vi ser närmare på placeringsmöjligheterna för de expletiva leden:

13. a. Hafa (*það) komið upp ný vandamál?
'Har det uppstått nya problem?'
b. Eru (*það) mýs í baðkerinu?
'Är det möss i badkaret?'
c. Búa (*það) tröll í fjöllum?
'Bor det troll i bergen?'
14. a. Eru tað mýs í baðikarinum?
'Är det möss i badkaret?'
b. Í fjør blivu tað nógv hús keypt í Fuglafirði.
'I fjor köptes det några hus i Fuglafjörður.'
(Thráinsson m.fl. 2004:285 f.)
15. I grası kann eð wårå uormer.
'I gräset kan det finnas ormar.' (Garbacz 2010:68)

Som framgår av exempel 13 saknar isländskans *það* subjektsstatus eftersom det inte kan invertera (Thráinsson 2007:312). Givet den aktuella hypotesen förväntar vi oss därmed att enbart kongruens med det egentliga subjektet ska vara möjligt, vilket också är fallet (jfr 7 ovan). I färöiska och i övre Dalarnas dialekter har däremot *tað* respektive *eð* möjlighet att uppträda i subjektspositionen (till höger om det finita verbet). Av denna subjektsstatus följer att kongruens med det expletiva ledet bör kunna förekomma (dock med möjlighet till variation). Denna prediktion är också korrekt, vilket exempen i 9–10 ovan visar.

3 Den diakrona utvecklingen: nysvenska och fornsvenska

I föregående kapitel sökte jag visa att expletivens syntaktiska status spelar en avgörande roll när det gäller kongruensmönster i de moderna nordiska språken. Endast i de fall då det expletiva ledet har syntaktisk status som subjekt kan det styra kongruensen. I detta kapitel ska jag vända blicken mot äldre svenska, och diskutera den diakrona utvecklingen i svenskans historia.

I dagens svenska kan expletivt *det* uppträda inte bara satsinitialt utan även till höger om det finita verbet i huvudsatser, såsom illustreras i 16. I äldre svenska var dock situationen annorlunda. I fornsvenska spelade expletiva led generellt en mer marginell roll än i dagens svenska och var – i den mån som de förekom – precis som i dagens isländska knutna till en satsinitial position. Se 17:

16.   a. Det kan finnas ormar i gräset.
           b. I gräset kan det finnas ormar.
17.   a. thz är et bisext om siw aar.
           b. Thz war en dygdhelikin ok wälborin piltir i franz
           (Fornsvenska; Varho 1995:71, 133)

Denna skillnad mellan fornsvenska och modern svenska kan tolkas så att expletivt *det* har subjektstatus i modern svenska, medan så inte är fallet för expletivt *thæt* i fornsvenska. Bruket av expletiva led i svenskans historia har kartlagts närmare av Cecilia Falk (1993). Falk kan visa att expletiva led under 1600-talet dels ökar i frekvens, dels börjar uppträda i en position till höger om det finita verbet, och hon tolkar dessa förändringar som ett utslag av att det expletiva ledet har reanalyserats som subjekt.

Eftersom expletivens syntaktiska status har förändrats i svenskans historia borde vi, givet den analys som jag har föreslagit här, förvänta oss att kongruensmönstren också har förändrats i svenskans historia. Som framgick i inledningen verkar så också vara fallet: enligt SAOB (D 728 ff.) kongruerade det finita verbet i äldre tid inte med expletivt 'det' medan kongruens med *det* senare blev normen (Wellander 1923, 1939). Utifrån tidigare studier är det dock svårt att närmare avgöra när en sådan förändring verkligen ägde rum. Moberg (1825) talar om att det finita verbet "hellre" står i singular än i plural när *det* är subjekt, och liknande uppfattningar kommer till uttryck hos Boivie (1826) och i *Svensk språklära utgifven af Svenska Akademien* (1836):

Då pronomen Personale *Det* stundom tyckes stå såsom ett öfverflödigt subjekt i en sats, måste alltid verbum sättas i singularis, ehuru det ordet,

som kunde anses vara det egentliga subjektet, står i pluralis; t.ex. Det heter väl: *Menniskor gifvas*, men: *Det gifves menniskor*; *Flere obekanta menniskor inkommo i sällskapet*, men: *Det inkom flera obekanta personer &c*, *Många olyckor hafva händt mig*, men: *Det har händt mig många olyckor*. (Boivie 1834:270.)

Oaktadt den följande nominativen är ett plural, sättes dock verbet vanligen i singularet. (*Svensk språklära utgifven av Svenska Akademien* 1836:257.)

Under yngre nysvensk tid förefaller det således som om kongruens med *det* närmast är regel. Detta är också vad vi förväntar oss om vi utgår från att *det* vid denna tidpunkt – som Cecilia Falk menar – har fått subjektstatus. Kongruensmönstren i fornsvenska och äldre nysvenska verkar dock inte vara kartlagda, och det är naturligtvis dessa perioder som är särskilt intressanta i sammanhanget med tanke på att det expletiva ledets syntaktiska status då var annorlunda. För att pröva bärigheten hos den analys som jag har föreslagit här har jag därför närmare undersökt verbkongruensen i satser med expletivt 'det' i fornsvenska och äldre nysvenska.

3.1 Material och excerperingsprinciper

Materialet för studien består av 10 yngre fornsvenska och 13 äldre nysvenska texter. För uppgift om titel, excerperad utgåva etc. hänvisar jag till bilaga 1. I dessa texter har jag excerperat expletiva led som uppträder tillsammans med en nominalfras i plural. Jag utesluter däremot koordinerade nominalfraser från undersökningen (se 18). Dessutom bortser jag från satser med en nominalfras som kvantitetsattribut (se 19).

18. Thz ær idhur fadher oc modher ... (SVM)

19. thz är xxx marc gwll (DI)

Det ska sägas att expletiva led i kombination med en nominalfras i plural som uppfyller de kriterier som jag specificerar här på det hela taget är ganska sällsynta i de excerperade texterna, och jag avstår därför genomgående från kvantitativa jämförelser.

3.2 Resultat

I detta avsnitt presenterar jag resultatet av min undersökning. Jag inleder med att presentera resultat från undersökningen av de äldre nysvenska texterna och går därefter vidare med att redogöra för situationen i yngre fornsvenska.

I de äldre nysvenska texterna förekommer närmast uteslutande singular verbböjning i de excerperade beläggen: det finita verbet kongruerar med andra ord i regel med det expletiva ledet, som i 20. Det enda undantaget bland de texter som jag har excerperat är *Gustav Vasas Bibel* där det finita verbet *inte* kongruerar med det expletiva ledet (se 21).

20. a. at däd war inge murar kring Sparta (sg; Columbus)
 b. Thet finnes Paddor bland dannemänn (sg; Runius)
21. Thet woro siw brödher, Och then förste toogh sigh hustru (pl)

Det ska dock framhållas att *Gustav Vasas Bibel* inte på något sätt är unik när det gäller kongruensmönster. Även Olson (1913) ger exempel på satser med plural verbböjning; det finita verbet kongruerar alltså inte undantagslöst med det expletiva ledet i äldre nysvenska:

22. Det äro många slagz Diur till uti Werlden. (1658)

Sammanfattningsvis kan alltså sägas att det i äldre nysvenska finns variation mellan singular och plural verbböjning på ett sätt som inte är helt olik situationen i dagens engelska eller färöiska. En sådan variation är också helt väntad givet den föreslagna analysen när 'det' under äldre nysvensk tid reanalyserades som subjekt.

Vad fornsvenskan anbelangar är förutsättningarna dock annorlunda. Om vi utgår från att expletiva led inte hade subjektstatus i fornsvenska, borde plural verbböjning vara den enda möjligheten eftersom ett led utan subjektstatus inte kan antas styra kongruensen. Vi borde med andra ord förvänta oss ett system i fornsvenska som är stabilt på samma sätt som i modern isländska eller tyska. Så verkar dock vid en första anblick inte vara fallet eftersom både singular och plural verbböjning förekommer i kombination med 'det' i fornsvenska. Jfr 23 och 24:

23. a. Thz waro twe brødhir (pl; ST)
 b. thz varo twe röuara (pl; Bo)
24. oc thet bliffwer ey mykith starka drykker (sg; Bond)

I exempel som 24 är dock 'det' referentiellt snarare än expletivt och kan därmed inte betraktas som ett giltigt motexempel i sammanhanget (jfr excerperingsprinciperna ovan). Gränsdragningen mellan expletiva och referentiella 'det' är dock inte självklar och försvåras av det faktum att flertalet av de belägg som jag har excerperat har strukturen ['DET' + KOPULAVERB + NP]. Enligt Falk (1993:233)

är det svårt att skilja ett referentiellt 'det' från ett expletivt 'det' i denna typ av strukturer. I de fall där jag har betraktat 'det' som entydigt expletivt led är emellertid plural verbböjning gängse.

3.3 Diskussion

Studien av kongruensmönster i äldre svenska ger vid handen att såväl singular som plural verbböjning förekommer under nysvensk tid. En sådan variation är också väntad om vi antar att det expletiva leDET under 1600-talet reanalyseras som subjekt. I fornsvenska är däremot mönstret mer stabilt genom att plural verbböjning framstår som den vedertagna formen. Även denna stabilitet följer av den föreslagna analysen: i fornsvenska saknade expletiven syntaktisk status som subjekt och hade därmed ingen möjlighet att styra kongruensen.

I föregående avsnitt sökte jag visa att den variation i kongruensmönster som föreligger i de moderna nordiska språken inte kan hanteras inom ramen för de analyser som tidigare har föreslagits av Pollock (1986) respektive Cardinaletti (1997). Samma invändning kan göras när det gäller kongruensförhållanden i äldre svenska. Pollock (1986) ser en koppling mellan förekomsten av ett synligt expletivt led och singular verbböjning, och en sådan teori kan inte hantera den variation som finns i äldre nysvenska. Cardinaletti (1997) förespråkar istället en analys där enbart expletiva led som har en entydig nominativ form kan avgöra verbkongruensen. För en sådan analys blir det problematiskt att kongruensmönstren i fornsvenska skiljer sig från de nysvenska trots att det expletiva leDET vare sig i fornsvenska eller nysvenska hade en entydig nominativ form. Utifrån Cardinalettis analys väntar vi oss snarast plural verbböjning genom hela svenskans historia. Som vi har sett i detta avsnitt är så inte fallet.

4 Sammanfattning

Med utgångspunkt i en tidigare analys av Platzack (1983) har jag i denna artikel föreslagit att verbkongruensen i satser med expletivt 'det' följer av det expletiva leDET syntaktiska status: om det expletiva leDET inte har status som subjekt är kongruens med det expletiva leDET inte möjligt. Kongruens med 'det' kan enbart förekomma under förutsättning att expletiven har subjektstatus, men subjektstatus hos det expletiva leDET utesluter samtidigt inte kongruens med det logiska eller egentliga subjektet. Medan kongruensmönstret i det första fallet är enhetligt är det således variabelt under de senare omständigheterna.

Till skillnad från tidigare analyser kan detta förslag inte bara hantera den synkrona variationen i några nordiska varieteter utan hypotesen gör också korrekta förutsägelser vad gäller den diakrona utvecklingen i svenskan.

I modern engelska föreskriver normen att det finita verbet i expletiva konstruktioner kongruerar med det egentliga subjektet – och inte med *there*. Det finns dock stor variation på denna punkt i engelska. Enligt Nevalainen (2009:81) är denna variation en konsekvens av en konflikt mellan två nominalfraser som båda har möjlighet att styra kongruensen. Slutsatsen av mitt resonemang i denna artikel är att en sådan konflikt först uppstår när det expletiva ledet har *blivit* subjekt – i annat fall är systemet i princip enhetligt.

Litteratur

- Atwood, Elmer Bagby 1953. *A survey of verb forms in the eastern United States*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Boivie, Pehr Gustaf 1834. *Försök till en svensk språklära jemte inledning, innehållande allmänna grammatikan*. Upsala: Palmblad & c.
- Cardinaletti, Anna 1997. Agreement and control in expletive constructions. *Linguistic Inquiry* 28:2. S. 521–533.
- Falk, Cecilia 1993. *Non-referential subjects in the history of Swedish*. Lund: Lunds universitet.
- Garbacz, Piotr 2010. *Word order in Övdalian. A study in variation and change*. Lund: Lunds universitet.
- Johannessen, Janne Bondi, Joel Priestley, Kristin Hagen, Tor Anders Åfarli & Øystein Alexander Vangsnes 2009. The Nordic Dialect Corpus – an Advanced Research Tool. I: Kristiina Jokinen & Eckhard Bick (red.). *Proceedings of the 17th Nordic Conference of Computational Linguistics*. Odense: Northern European Association for Language Technology. S. 73–80.
- Levander, Lars & Stig Björklund 1961. *Ordbok över folkmålen i övre Dalarna*. Uppsala: Dialekt- och folkminnesarkivet.
- Mecchan, Marjory & Michele Foley 1994. On resolving disagreement: Linguistic theory and variation—*There's bridges*. *Language Variation and Change* 6. S. 63–85.
- Moberg, Peter 1825. *Försök till en lärobok för nybegynnare i allmänna ock svenska grammatiken*. Stockholm: Marquardska Tryckeriet.
- Nevalainen, Terttu 2009. Number agreement in existential constructions: A sociolinguistic study of 18th-century English. I: Markku Filppula, Juhani Klemola & Heli Paulasto (red.). *Vernacular universals and language contacts. Evidence from varieties of English and beyond*. New York/London: Routledge. S. 80–102.
- Olson, Emil 1913. *Studier över pronomenet den i nysvenskan*. Lund/Leipzig: Gleerups/Harrassowitz.
- Petersen, Hjalmar P. 2010. *The dynamics of Faroese–Danish language contact*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Platzack, Christer 1983. Existential sentences in English, German, Icelandic and Swedish. I: Fred Karlsson (red.). *Papers from the Seventh Scandinavian Conference of Linguistics*. Helsinki: University of Helsinki. S. 80–100.

Pollock, Jean-Yves 1986. Sur la syntaxe de en et le paramètre du sujet nul. I: Mitsou Ronat & Daniel Couquaux (red.). *La Grammaire Modulaire*. Paris: Editions de Minuit. S. 211–246.

SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien* 1898–. Lund: Gleerups.

Svensk språklära utgifven af Svenska Akademien 1836. Stockholm.

Thráinsson, Höskuldur, Hjalmar P. Petersen, Jógvan Í Lon Jacobsen & Zakaris Svabo Hansen 2004. *Faroese. An overview and reference grammar*. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag.

Thráinsson, Höskuldur 2007. *The Syntax of Icelandic*. Cambridge: Cambridge University Press.

Varho, Minna 1995. 'Liggær lík a wighwalli ærræt ok undæt.' Existentialkonstruktionen i fornsvenskan. En undersökning av de äldsta existentiella satsstrukturerna i det svenska skriftspråket. Åbo: Åbo universitet. Otryckt.

Wellander, Erik 1923. Syntaktiska strövtåg. *Nysvenska studier* 3. S. 1–51.

Wellander, Erik 1939. *Riktig svenska*. Stockholm: Norstedts.

Bilaga 1: Excerperade och citerade texter

Excerperade fornsvenska texter

BJ = Barlaam och Josaphat. *Prosadikter från Sveriges medeltid*, utg. av G. E. Klemming. Stockholm 1887–1889.

Bo = *Bonaventura betraktelser öfver Christi lefverne*. Utg. av G. E. Klemming. Stockholm 1860.

Bond = *Peder Månssons Bondakonst*. Utg. av J. Granlund. Uppsala 1983.

Did = *Sagan om Didrik af Bern*. Utg. av G. O. Hyltén-Cavallius. Stockholm 1850–1854.

HT = *Historia Trojana*. Utg. av R. Geete. Stockholm 1892.

Jär = Järteckensbok. *Klosterläsning*. Utg. av G. E. Klemming. Stockholm 1877.

KM = Karl Magnus. *Prosadikter från Sveriges medeltid*. Utg. av G. E. Klemming. Stockholm 1887–1889.

Lu = Lucidarius. *Svenskt kyrkobruk under medeltiden*. Utg. av R. Geete. Stockholm 1900.

ST = *Siælinna Thrøst*. Utg. av S. Henning. Uppsala 1954.

SVM = Sju vise mästare. *Prosadikter från Sveriges medeltid*. Utg. av G. E. Klemming. Stockholm 1887–1889.

Excerperade äldre nysvenska texter

GVB = *Nya Testamentet i Gustav Vasas Bibel*. Utg. av N. Lindqvist. Stockholm 1941. [Lukasevangeliet och Markusevangeliet.]

Petri = [Olaus Petri:] *En Svensk Cröneka. Olaus Petri samlade skrifter IV*. Utg. av J. Sahlgren. Uppsala 1917.

Swart = [Peder Swart:] *Konung Gustaf I:s krönika*. Utg. av N. Edén. Stockholm 1912.

Gyllenstierna = Nils Gyllenstiernas brev och rapporter från den engelska beskickningsresan 1561–62. *Historiska handlingar* 33:1. Stockholm 1946.

Brahe = [Nils Brahe:] *Brahes krönika*. Utg. av O. Ahnfelt. Lund 1897.

Anna Vasa = *Anna Vasas brev till familjen Gyllenstierna 1591–1612*. Utg. av J. Dumanowski, P. Garbacz & O. Svensson. Kraków 2002.

Gyllenhielm = [Carl Carlsson Gyllenhielm:] Egenhändig anteckningar af Carl Carlsson Gyllenhielm rörande tiden 1597–1601. *Historiska handlingar* 20:2. Stockholm 1905.

Horn = [Agneta Horn:] *Beskrivning över min vandringstid*. Utg. av G. Holm. Stockholm 1959.

Hiärne = [Urban Hiärne:] *Stratonice*. Utg. av M. von Platen. Stockholm 1952.

Columbus = [Samuel Columbus:] *Mål-roo eller Roo-mål*. Utg. av B. Hesselman. Uppsala 1935.

Spegel = [Haqvin Spegel:] *Dagbok*. Utg. av S. Hildebrand. Stockholm 1923.

Stålhammar = Jon Stålhammars brev till hustrun Sofia Drake. *Karolinska krigares dagböcker* VII. Utg. av A. Quennerstedt. Lund 1912.

Runius = [Johan Runius:] Prosaiska skrifter. *Samlade skrifter av Johan Runius*. Utg. av E. Noreen. Stockholm 1950.

"HAN TALTE ICKE, MEN ÖGAT TALTE." OM VERBBÖJNINGEN HOS RNEBERG, TOPELIUS OCH NÅGRA TILL

Charlotta af Hällström-Reijonen

The article looks at verbs normally conjugated in the first conjugation, but which Johan Ludvig Runeberg often conjugates in the second, e.g., the verb ‘to speak’, *tala* (*talade/talte*). The article reports on Runeberg’s use of the preterite form of verbs and makes comparisons between formal verse on the one hand and prose fiction, non-fiction, diary notes and letters on the other. Comparisons are also made with Zacharias Topelius’s use of verbs. The final section presents the verb conjugation in Finland in the 19th century and in Sweden in the 18th and 19th centuries, respectively, according to Språkbanken (the Swedish Language Bank). The aim is to answer the following questions: How did Runeberg conjugate the preterite form of the verbs examined? Are there differences in formal verse and prose fiction, non-fiction, diary notes or letters? Did Runeberg and Topelius conjugate verbs in the same way? Was Runeberg’s conjugation of verbs typical for Swedish written in Finland in the 19th century? Were there differences in verb conjugation between the Finnish variant of Swedish and the variants used in Sweden? Was this language feature an archaism that was in wider use in Sweden in the 18th century? The study shows that Runeberg, compared to his contemporaries, had a clear preference for verb forms such as *talte*, particularly in poetry. Topelius also used the two-syllable forms of verbs, but in general not as frequently as Runeberg. Språkbanken shows that Runeberg’s use of verb forms was not typical of its time. My studies also show that there was a slightly stronger tendency to use these forms in Finland than in Sweden.

1 Inledning och syfte

I denna artikel belyses ett språkligt drag som förekommer hos Johan Ludvig Runeberg (1804–1877), nämligen böjning i andra konjugationen av vissa verb som vanligen böjs enligt första konjugationen.

Många doktorsavhandlingar har skrivits om Runeberg. Men de flesta som har studerat hans verk representerar litteraturvetenskapen, och endast ett fåtal språkvetare har tagit sig an hans språkbruk. Ändå är Runebergs språk av intresse, inte minst för att hans symbolvärde som nationalskald är stort.

Jag ser Runebergs språk som ett exempel på svenskan i Finland på 1800-talet, men det är självfallet inte representativt för all svenska i 1800-talets Finland. Dels tillhörde han en bildad samhällsklass, dels var han skönlitterär författare. Men hans språk får utgöra ett exempel på ett regionalt standardspråk, präglad av både regionala och personliga egenheter. Så här sammanfattar Ahlbäck (1962: 106–107) sin uppfattning av Runebergs svenska:

Runebergs språkbruk överensstämmer givetvis på det hela taget med samtidens skriftsvenska, men det har samtidigt en märkbar prägel av språkbruket i Finland, dels av språkvanor som var gångbara överallt i landet där bildad svenska talades, dels av mera lokalt begränsade egenheter och med tydlig övervikt för österbottniska drag.

Min undersökning gäller följande verb: *bruka, låna, löna, mena, ropa, spela, tala, visa, fråga, lofva (låfva), råka, smaka* och *svara*, vilket är verb som återfinns hos Runeberg i de undersökta formerna.¹ För enkelhetens skull har jag här begränsat mig till preteritumformerna av dessa verb (första konjugationen *brukade, lånade* osv., andra konjugationen *brukte, lånte* osv.). Jag undersöker frekvenserna av preteritumformerna enligt första och andra konjugationen utgående från Runebergs egen produktion, och delar in verben enligt om de förekommer i bundet versmått eller icke-bunden stil (dvs. prosa, sakprosa, dagboksanteckningar, brev) eftersom de tvåstaviga preteritumformerna kan vara lättare att få att passa in i bundet versmått och kan ha prefererats av Runeberg av den orsaken. Därtill jämför jag Runeberg med en annan samtida framstående och produktiv författare från Finland, nämligen Zacharias Topelius (1818–1898). Slutligen kommer jag att jämföra Runebergs verbanvändning med den som återspeglas i Språkbanken. Där jämförs verbanvändningen med 1800-talstexter från Finland och från Sverige, samt med 1700-talstexter från Sverige.

Syftet med dessa jämförelser är att få svar på följande frågor:

- Hur böjde Runeberg de undersökta verben i preteritum?
- Böjde han verben annorlunda i bunden vers än i prosa, sakprosa, dagboksanteckningar och brev?
- Överensstämde Runebergs och Topelius verbböjning med varandra?
- Var Runebergs verbböjning typisk för den finländska svenskan på 1800-talet?
- Skiljde sig den finländska svenskan från den sverigesvenska på denna punkt?
- Var detta språkdrag en arkaism som varit allmän i Sverige på 1700-talet?

---

¹ Verbet *värfva* finns också, men har uteslutits för att det är för infrekvent.

Artikeln inleds med en redogörelse för det undersökta materialet, dvs. Runebergs *Samlade skrifter*, *Zacharias Topelius skrifter*, Språkbankens delkorpus *Äldre finlandssvenska* respektive *Historiskt*. Därefter diskuterar jag verbböjningen på 1800-talet utgående från tidigare forskning, äldre källor samt sökningar i Språkbanken. I kapitel 4 redogör jag för Runebergs verbböjning, och ger exempel ur hans verk, i kapitel 5 jämförs Runeberg med Topelius samt språkbruket i Finland respektive Sverige enligt Språkbanken.

I artikeln används inte termen *finlandssvenska*, eftersom begreppet och termen *finlandssvenska* är en 1900-talsprodukt. I stället används t.ex. *språkbruket i Finland*, *finländskt språkbruk* eller *svenskan i Finland*.

2 Material och metod

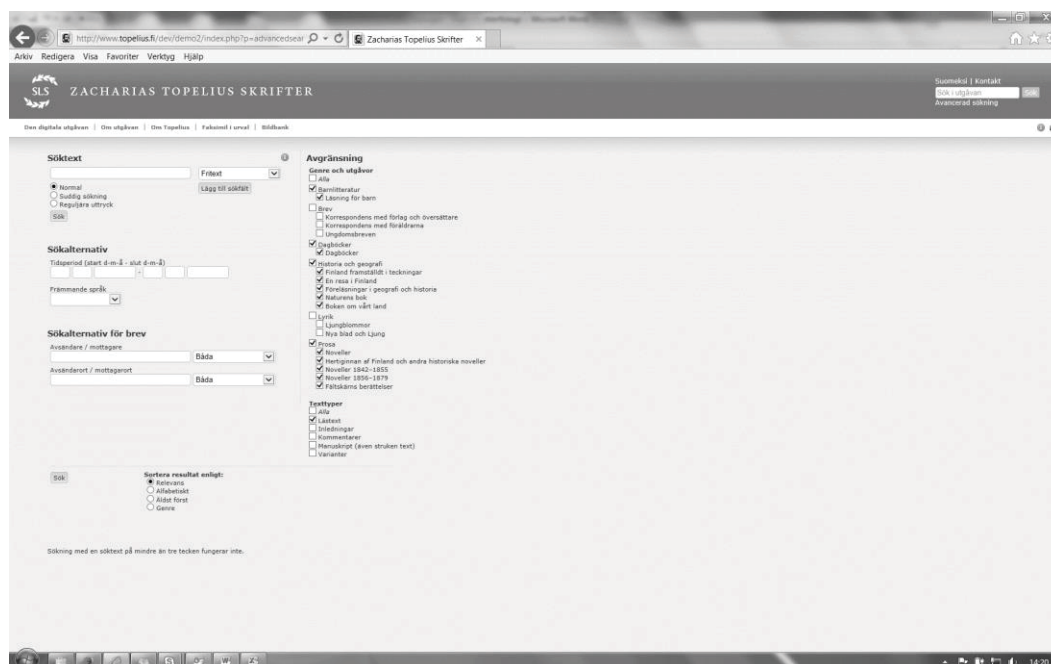
Jag har undersökt Runebergs verbböjning i *Samlade skrifter av Johan Ludvig Runeberg* (förkortas i fortsättningen SS följt av en romersk siffra för bandet i fråga, t.ex. SS I), som finns i digitaliserad form i Litteraturbanken (www.litteraturbanken.se). Även om Litteraturbanken inte är uppbyggd som en regelrätt språkkorpus, kan den utnyttjas för enkla sökningar med språkvetenskapligt syfte, t.ex. som i detta sammanhang granska en författares användning av enskilda verbformer. *Samlade skrifter* utkom i tryck i tjugo band under perioden 1933–2005. Verken omfattar sammanlagt 3 600 sidor och kommentarerna till dem 4 500 sidor. (Forssell 2009:171.) I mina sökningar har jag inte använt kommentarsbanden och inte heller band VIII:1 (Uppsatser och avhandlingar på latin) utan bara band I–VII, VIII:2, IX och XIX. För sökningarna i prosa har jag använt band VI, VII, VIII:2, IX och XIX.

Att använda Runebergs dikter som forskningsmaterial har både fördelar och nackdelar. Nackdelen är att bunden stil inte återspeglar ett alldeles naturligt språk, och att den också av rytmiska skäl styr författarens val av ord och form. Detta uppvägs emellertid av att också prosa och brevväxling ingår i det material som används, och därmed kan man, som i denna artikel, skilja mellan lyrik och prosa, vilket ger ytterligare en dimension. Man kan också tänka sig en indelning av prosan i litteratur och privata texter (närmast brev och dagböcker), men ju mindre enheter man delar in Runebergs produktion i, desto mindre blir materialet som man kan göra sökningar i och då blir också resultaten mindre generella. Runebergsmaterialet är redan i sig avsevärt mindre än både materialen i Språkbanken och Topelius-materialet.

För att undersöka Topelius språk har jag gjort sökningar i Topelius samlade skrifter (www.topelius.fi), i ett internt material som än så länge inte är tillgängligt

för alla. Eftersom Topeliusprojektet växer är mina sökresultat inte slutliga, men ändå tillräckligt intressanta för att ges utrymme här. Sökningarna är gjorda den 13 april 2016. Jag har sökt i allt tillgängligt material som inte är lyrik, nämligen förutom skönlitteratur som inte är lyrik också brev, dagböcker och ”historia och geografi”. Gränsen mellan lyrik och icke-lyrik är dock inte knivskarp. I det undersökta materialet ingår en begränsad mängd lyriska alster. Av tekniska skäl var jag tvungen att göra sökningarna i breven separat, för att begränsa sökningen till de brev som Topelius själv hade skrivit. Bild 1 är en skärmdump av söksidan (exklusive sökningar i breven).

Bild 1. Skärmdump av söksidan i *Zacharias Topelius skrifter* med de inställningar som använts.

För att undersöka de olika verbformernas förekomst i Finland på 1800-talet har jag använt delkorpusen *Äldre finlandssvenska* i Språkbanken, med tidsbegränsningen 1.1.1800–31.12.1899. Detta motsvarar ungefär 3,88 miljoner ord (Hammarstedt 2016). De genrer som ingår i det undersökta materialet är brev och dagböcker, myndighetstexter, sakprosa, skönlitteratur, tidningstexter, tidskrifter. I detta material ingår även texter av Runeberg och Topelius, vilket naturligtvis bör medvetandegöras. Runebergsmaterialet i *Äldre finlandssvenska* omfattar 84 050 ord, medan Topeliusmaterialet omfattar 237 122 ord.² Vilka texter av Runeberg och Topelius det handlar om framgår av bilaga 1.

² Ett stort tack till Pieter Claes (Svenska litteratursällskapet i Finland), som på begäran tagit fram dessa uppgifter.

För jämförelsen med sverigesvenskt språkbruk har jag använt delkorpusen *Historiskt*, dels med samma tidsbegränsning som ovan, dvs. 1.1.1800–31.12.1899, dels med tidsbegränsningen 1.1.1700–31.12.1799. I materialet finns genrerna tidningar, tidskrifter, biblar, lagar och skönlitteratur representerade. 1800-talsmaterialet i *Historiskt* omfattar ca 925 miljoner ord, medan 1700-talsmaterialet består av ca 38 miljoner ord. Eftersom allt material från Litteraturbanken finns i Språkbanken, finns Runebergs texter även där, men eftersom de är införda enligt utgivningsdatum (1900- och 2000-tal) finns de inte i det undersökta materialet. (Hammarstedt 2016.)

De olika materialen i Språkbanken är av varierande storlek, men eftersom jag har jämfört andelen böjningsformer, inte antalet, påverkar det inte resultatet nämnvärt. Men resultatet är naturligtvis mer generellt i de större materialen, särskilt i fråga om mindre frekventa ord.

Orsaken till att 1700-talet tas med är för att se om detta språkdrag är en arkaism som lever längre kvar i Finland eller om det är ett 1800-talsdrag.

I slutet av artikeln sammanställs allting i en tabell, och de fem frågorna i kapitel 1 besvaras.

3 Verbböjning på 1800-talet

På 1800-talet uppvisar svenskan på båda sidor av Bottenviken en viss brokighet i fråga om verbböjningen (Lehti-Eklund 2007:23). Lehti-Eklund har jämfört det tidiga 1800-talets verbböjning i Finland med Rydqvists *Svenska språkets lagar* (1850) och SAOB för att se om det finländska språkbruket avviker från det sverigesvenska. Det finländska 1800-talsmaterial hon undersöker består av brev, memoarer och dagböcker av fem manliga yrkesmilitärer och en 13-årig högreståndsflicka: Georg Jägerhorn från Savolax, Carl Leijstén från Bjärnå, Jakobina Charlotta Munsterhjelm från Elimä, Carl M Möllersvärd från Borgå, Fredrik Nyberg från Helsingfors samt Herman Wärnhjelm från Sveaborg.

Lehti-Eklund (2007) har bl.a. sett på böjningen av verb som i dag böjs enligt första konjugationen, men där preteritum-, perfekt particip- och supinum-formerna på 1800-talet ofta följde andra konjugationens mönster. Man har t.ex. använt formerna *lånte*, *lånt* i stället för *lånade*, *lånat*. Lehti-Eklund delar in verben i tre grupper:

- 1) sådana som hör till andra konjugationen i bägge länderna,
- 2) sådana där bruket vacklar och böjningsformer enligt andra konjugationen uppfattas som vardaglig och
- 3) sådana som i Finland men inte i Sverige kan böjas enligt andra konjugationen.

Det är alltså fråga om dels ett gemensamt språkbruk (grupp 1), dels vissa stilistiska skillnader mellan Finland och Sverige (grupp 2), dels klart finländska särdrag (grupp 3) (Lehti-Eklund 2007:24–27). Denna indelning ligger som bas för min studie. Fokus ligger på sådana verb där det föreligger en skillnad mellan svenskan i Finland och i Sverige (grupp 2 och 3). Jag kommer för enkelhetens skull att kalla dem grupp 2 och 3 även i denna studie. Verb som tillhör grupp 1 undersöks alltså inte alls.

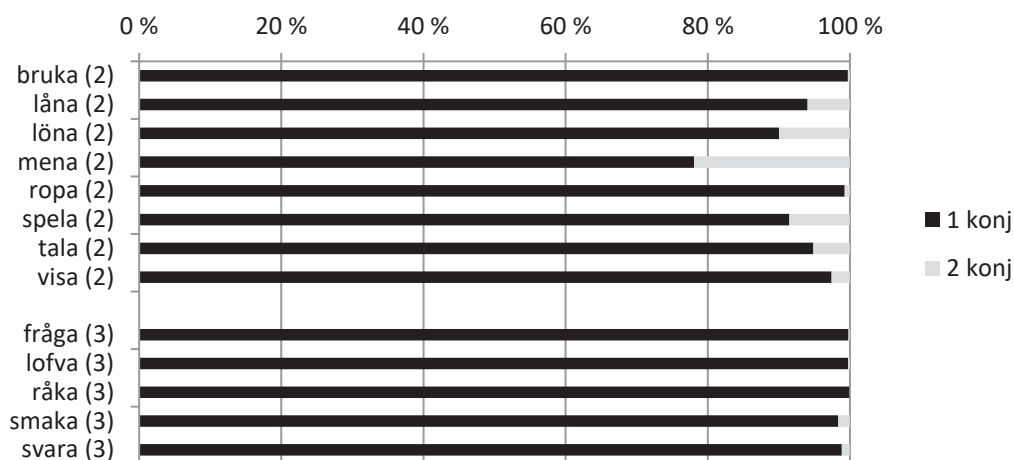
I tabell 1 är de undersökta verbens böjningsparadigm och stilanvisning enligt första upplagan av *Svenska Akademiens ordlista* (SAOL 1) sammanställda. Till grupp 2 hör *bruka, låna, löna, mena, ropa, spela, tala* och *visa*. Det är alltså ord där böjningen enligt andra konjugationen kan förekomma i mindre vårdad prosa. Till grupp 3 hör *fråga, lofva, råka, smaka* och *svara*, som enligt SAOL bara kan böjas enligt första konjugationen.

Tabell 1. De undersökta verben och deras böjning enligt *Svenska Akademiens ordlista* (upplaga 1, 1874)

Verb (grupp)	Böjning enligt SAOL 1 (1874)
bruka (2)	-ar, -ade, -at, -ad; böjningen <i>brukte, brukt</i> nyttjas ej gerna i vårdad prosa
låna (2)	-ar, -ade, -at, -ad; formerna <i>lån-te, lånt</i> användas ej gerna i vårdad prosa
löna (2)	-ar, -ade, -at, -ad; formerna <i>lön-te, lönt</i> användas ej gerna i vårdad prosa
mena (2)	-ar, -ade, -at, -ad; formerna <i>men-te, ment</i> brukas ej gerna i vårdad prosa
ropa (2)	-ar, -ade, -at, -ad; formerna <i>rop-te, ropt</i> brukas ej gerna i vårdad prosa
spela (2)	-ar, -ade, -at, -ad; formerna <i>spel-te, spelt</i> brukas ej gerna i vårdad prosa
tala (2)	-ar, -ade, -at, -ad; formerna <i>tal-te, talt</i> användas ej gerna i vårdad prosa
visa (2)	-ar, -ade, -at, -ad; böjningsformerna <i>viste, vist</i> användas ej gerna i vårdad prosa
fråga (3)	-ar, -ade, -at, -ad
lofva (3)	-ar, -ade, -at
råka (3)	-ar, -ade, -at, -ad
smaka (3)	-ar, -ade, -at, -ad
svara (3)	-ar, -ade, -at, -ad

Eftersom ordböcker och verklighet inte alltid behöver stämma överens, har jag också jämfört verbens preteritumformer enligt 1 och 2 konjugationen i Språkbanken på 1800-talet. Resultatet visas i figur 1. Man kan se att SAOLs norm stämmer ganska väl överens med bruket.

Noteras bör att det finns två homonymer som ökar förekomsten av andra konjugationen, nämligen *svarte*, som förutom preteritum av *svara* även kan vara adjektivet *svarte* (*svarta*) samt *viste*, som kan vara preteritum av *visa*, men också av *veta* (*visste/viste*) eller substantivet *viste* 'vistelseort'. Detta påverkar dock inte helhetsbilden.

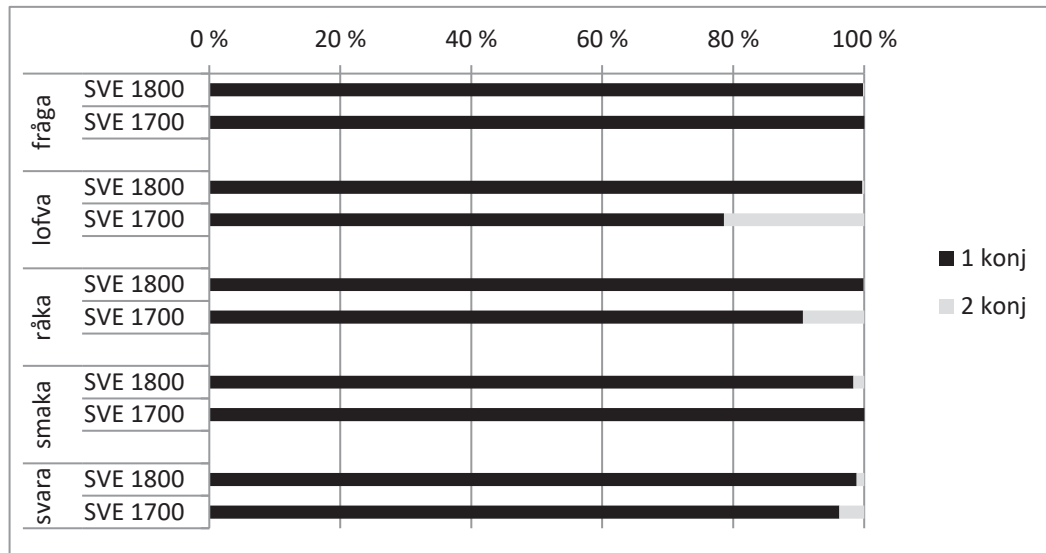

Figur 1. Verbens böjning enligt konjugation i Språkbanken, sverigesvenskt material från 1800-talet. Siffrorna inom parentes efter verben anger den grupp de tillhör enligt SAOL 1.

Böjningen enligt andra konjugationen noteras av Ahlbäck (1971:34–35), som skriver att den är okänd i de svenska dialekterna i Finland och därmed alltså ett drag som kommit från Sverige, där den finns i många dialekter.³ Ahlbäck (1971:26) har hittat detta drag i urkunder från Åbo på 1600-talet. Lehti-Eklund (2007:26) antar att formerna i grupp 3 före 1800-talet varit gemensamma för både svenskt och finländskt språkbruk. En jämförelse med sverigesvenskt material i Språkbanken stöder detta i fråga om verben *svara*, *råka* och *lofva*,

³ Enligt Karlholm (2016) är böjningen fortfarande vanlig i sverigesvenska dialekter, framför allt i traditionell dialekt: "Utifrån ett stickprov av verbet **låna** påträffas formen LÅNTE i följande landskap i Sverige: Skåne, Blekinge, Halland, Småland, Västergötland, Östergötland, Öland, Gotland, Värmland, Närke, Sörmland, Uppland, Gästrikland, Hälsingland, Härjedalen, Jämtland, Medelpad, Ångermanland, Västerbotten, Lappland och Norrbotten." Ståhle (1981:6) meddelar att formerna *ropte*, *talte*, *spelte* (grupp 2) och *frågte*, *svarte* (grupp 3) länge förekom också i s.k. bildat talspråk hos äldre stockholmare; Han exemplifierar med att den kände språkvårdaren Erik Wellander gärna sade både *frågte* och *svarte*. Läs också Areskog (1936).

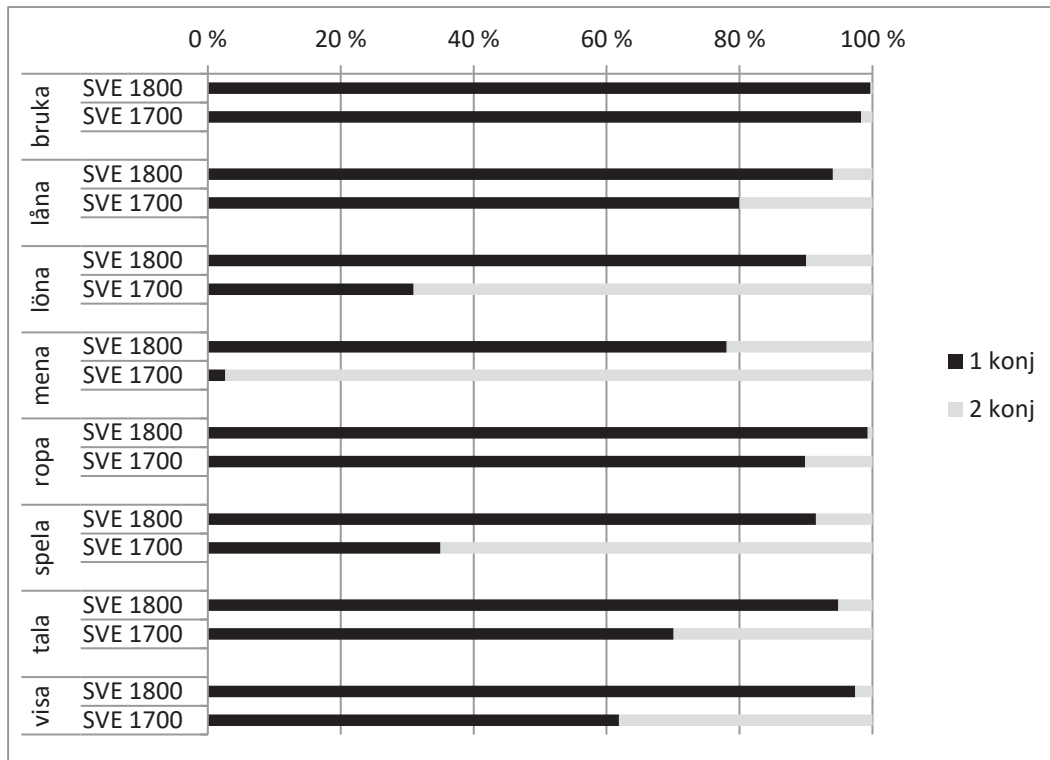
men inte i fråga om verben *smaka* och *fråga*. Figur 2 visar förhållandet i Sverige mellan första och andra konjugationen av verben i grupp 3, dels på 1700-talet, dels på 1800-talet i Sverige.

Figur 2. Verben i grupp 3, förekomster i Sverige indelade enligt konjugation och sekel.

Av figur 2 kan man avläsa att vissa av de verb som på 1800-talet tillhörde grupp 3 ibland kunde böjas enligt andra konjugationen i Sverige på 1700-talet. Detta gäller särskilt *lofva* och *råka*.

I figur 3 visas förhållandet mellan första och andra konjugationen av de verb som kan anses höra till grupp 2, dels på 1700-talet, dels på 1800-talet. Här kan man tydligt se en tillbakagång för andra konjugationen.

Figur 3. Verben i grupp 2, förekomster i Sverige indelade enligt konjugation och sekel.

Både figur 2 och 3 visar att andra böjningen enligt andra konjugationen i fråga om dessa verb var vanligare i Sverige på 1700-talet än på 1800-talet. Draget verkar alltså vara en arkaism som levde längre kvar i Finland än i Sverige.

4 Runebergs preteritumformer

En genomgång av Runebergs skrifter visar att Runeberg både använde sådana böjningsformer som var stilistiskt markerade (grupp 2) och sådana som var rent finländska särdrag (grupp 3). Huldén (2004:20) påpekar att formväxlingen inte är konsekvent hos Runeberg, medan Haskå (1982:24) påpekar att en form som *talte* särskilt i tvåstavsetaktig vers är mer lätthanterlig än en form som *talade*. Även Wretö (1972) anser att de kortare formerna bäst uppfyller de metriska kraven, och har gjort följande noteringar i den episka dikten *Hanna*:

I *Hanna* noteras följande alternativa verbformer: *Svarte* – *svarade*, *talte* – *talade*, *viste* – *visade*, *skapta* – *skapad*. Det vanligaste av dess (!) formpar, *talte* – *talade*, förekommer i nämnd ordning 15 respektive 10 gånger. Den tendens att föredraga den tvåstaviga formen enligt andra konjugationen, som kan inläsas i denna fördelning, understryks av andra

exempel, där alternativa former saknas: *delte*, *låfte* (av *lova*), *mente*, *ropte*. (Wretö 1972:237.)

Rydqvist (1850:60) skriver om verben i grupp 2:

Väl säges icke gerna i vårdad prosa, men i hvardagligt och i vers, *talte*, *talt*, *delte*, *delt*, *spelte*, *spelt*, *mante*, *mant*, *mente*, *ment*, *lånte*, *lånt*, *lönt*, *lönt*, *viste*, *vist*. [...] I god prosa nyttjas sällan *brukte*, *brukt*, *skapte*, *skapt*, *ropte*, *ropt*. [...] Verskonsten tillåter sig dock en och annan frihet, icke alltid med fördel, icke alltid utan offer af uttryckets ädelhet.

Denna frihet har Runeberg alltså tillåtit sig; ett exempel bland många andra finns i den kända dikten *Den enda stunden*:

Allena var jag,
han kom allena,
förbi min bana
hans bana ledde.
Han dröjde icke,
men tänkte dröja,
han **talte** icke,
men ögat **talte**.
(*Den enda stunden*, SS I s. 281, min fetstil.)

Runeberg använde sig också av andra konjugationen i verb som hör till grupp 3, dvs. de rent finländska formerna. Exempel hittas t.ex. i dikten *Sveaborg*.

Har havvets bottenlösa svall
Det i sin afgrund sänkt
Har himlens blixst har oskans knall
Dess fasta murar sprängt
Fanns ingen man på vallen kvar?
Det **frågtes** blott, det gafs ej svar.
(*"Sveaborg"*, *Fänrik Ståls sägner*, SS V s. II.3, min fetstil.)

Man kan konstatera att Runeberg i fråga om nästan alla undersökta verb använde preteritumformer både enligt första och andra konjugationen. Ibland är fördelningen jämn, som i fråga om *låna* och *råka*, t.ex. i fråga om verbet *mena* är skillnaden däremot stor. I prosan är andelen preteritumformer enligt andra konjugationen genomgående mindre. Överlag är andra konjugationens böjning vanligare i fråga om de verb som hör till grupp 2, dvs. där andra konjugationen enligt tidens norm uppfattades som vardaglig. Det betyder dock inte att Runeberg uppfattade dessa former som vardagliga.

5 En jämförelse med Topelius, Finland och Sverige

Den något yngre Zacharias Topelius använde andra konjugationen i mindre utsträckning än Runeberg. Man kan notera att Topelius produktion var avsevärt större än Runebergs, och därför är också det sökbara materialet större och resultatet av sökningarna mer representativt. Topelius var mer återhållsam med andra konjugationen än Runeberg. Bara formen *spelte* är något vanligare hos Topelius än i Runebergs prosa. Jämför man Topelius med det finländska materialet i Språkbanken noterar man att verbböjningen verkar likartad, utom i fråga om *smakte* och *lånkte*, som Topelius använde mer än andra svenskspråkiga finländare vid denna tid (se figur 4). Det är ändå värt att notera att dessa tre verbformer förekommer allra mest hos Topelius på 1830-talet och blir betydligt mindre frekventa i hans senare texter.

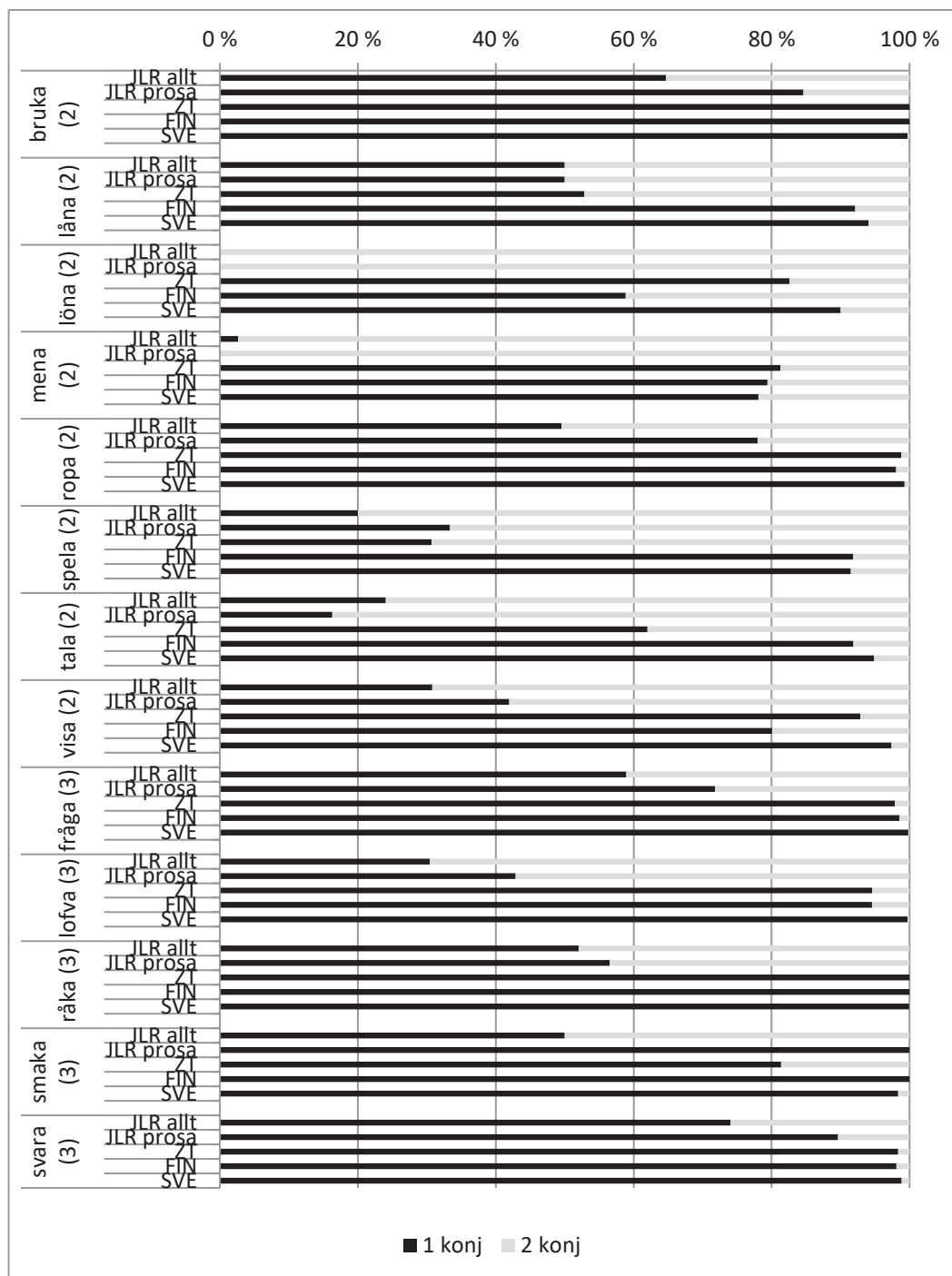
När brädlådan bars upp befanns hon läka, eller rättare blöda, ty det var rödt. Jag törs intet se när hon öppnas, för nu är visst allt i en gröt, sade Mille. Men så illa var det ej, utan det var endast vår goda systers Larsmo hallonsaft, som funnit stugan för trång. Kruket låg på sida, och saften hade helt beskedligt skjutit ut korken och begifvit sig uti frihet. Allt annat, hjortron och vinbutelj, var alldeles oskadadt; endast fåglarna voro helt varma af granskapet med ångpannan. Emellertid **smakte** de bra med sås på. (Brev från Zacharias Topelius till modern Catharina Sofia Topelius 26.9.1865.)

Man hade också mig fram till pianot, och medan Lundmark ifrigt disputerade i salen **spelte** jag några nya valser och annan persilja. Gudskelof, jag har ej hög tanke om min talent, synnerligen sedan jag hört Emmy spela. – Emellertid började det hällregna; vi pratade än en stund med flickorna, **lånkte** parapluier och promenerade hem. (Dagbok 1837. Första Acten – 1 Jan. till 9 Febr.)

Det sverigesvenska 1800-talsmaterialet kännetecknas av färre former böjda enligt andra konjugationen, och man kan konstatera att den norm som SAOL beskriver, återspeglas i det sverigesvenska materialet i Språkbanken. Verben *fråga*, *lofva*, *smaka* och *svara* böjs nästan uteslutande enligt första konjugationen (se figur 4).

En genomgående skillnad mellan språkbruket i Finland och i Sverige är att andra konjugationens former är vanligare i det finländska materialet i Språkbanken, men långt ifrån lika vanliga som hos Runeberg. Topelius placerar sig ofta mellan Språkbankens finländska material och Runeberg. *Lofte* förekommer inte alls i Sverige på 1800-talet.

I figur 4 finns en sammanställning av allt det undersökta materialet.

Figur 4. Sammanställning av preteritumformerna, procentuell andel av totalantalet förekomster för respektive verb i första respektive andra konjugationen. Förekomst i allt Runebergsmaterial, Runebergs prosa, Topeliusmaterialet, Språkbanken Finland på 1800-talet, Språkbanken Sverige på 1800-talet.

6 Sammanfattning

Denna studie visar att Runeberg i jämförelse med sin samtid hade en klar förkärlek för de tvåstaviga preteritumformerna (andra konjugationen), t.ex. *mente*, *frågte*, *svarte*. Runeberg var långt ifrån ensam om att använda dem, men andelen är större i hans texter än i de jämförda texterna. Vid en jämförelse av hans prosa och lyrik kan man notera att de tvåstaviga verbformerna var något vanligare i lyriken, kanske för att tvåstaviga verb är lättare att passa in i versrytm än trestaviga verb. Skillnaden är ändå inte särskilt stor. Orsaken till varför Runeberg använde dessa former så frekvent kan man bara spekulera i, men uteslutet är i varje fall att de skulle basera sig på hans hembygdsdialekt, eftersom de tvåstaviga verbformerna inte förekommer i de svenska dialekterna i Finland (Ahlbäck 1971:34–35).

Även Topelius använde de tvåstaviga verbformerna, men andelen är överlag mindre än hos Runeberg. *Råkte* och *brukte* skrev han aldrig. *Lånte*, *spelte* och *talte* använde han mer än svenskspråkiga finländare i allmänhet. *Spelte* är något vanligare hos Topelius än i Runebergs prosa.

Runeberg överanvände former som *frågte*, och hans svenska var alltså inte särskilt typisk för sin tid på just denna punkt. I fråga om dessa verbformer ligger det finländska materialet i Språkbanken mycket närmare det sverigesvenska än vad Runebergs språk gjorde, och för de flesta verben är det bara en liten del av beläggen som är böjda enligt andra konjugationen. Ändå är tendensen att använda dessa former något större i Finland än i Sverige. Mina sökningar visar att de också förekom i Sverige.

Källor och litteratur

Ahlbäck, Olav 1962. Språk- och stildrag hos Runeberg. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 37. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 101–114.

Ahlbäck, Olav 1971. *Svenskan i Finland*. Andra upplagan. Fotografiskt omtryck av första upplagan 1956. Stockholm: Nämnden för svensk språkvård.

Areskog, Gertrud 1936. *Östra Smålands folkmål*. Lund: Gustav Adolfs Akademien för folklivsforskning.

Forssell, Pia 2009. *Författaren, förläggarna och forskarna. J. L. Runeberg och utgivningshistorien i Finland och Sverige*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Hammarstedt, Martin 2016. E-post till artikelförfattaren 30.6.2016.

Haskå, Inger 1982. Kommentrar till lyriska översättningar. *Samlade skrifter av Johan Ludvig Runeberg* XIII:2. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Huldén, Lars 2004. Inledning. *Samlade skrifter av Johan Ludvig Runeberg* XV S. 7–20.

Karlholm, Annika 2016. E-post till artikelförfattaren 9.6.2016.

Lehti-Eklund, Hanna 2007. Svenskan i Finland på 1800-talet: variation mellan dialekter och standard, tal och skrift. I: Lars Wollin, Anna Saarukka & Ulla Stroh-Wollin (red.). *Studier i svensk språkhistoria* 9. Åbo: Åbo Akademi. S. 13–34.

Rydqvist, Johan Er. 1850. *Svenska språkets lagar I*. Stockholm: Joh. Beckman.

SAOL 1 = Svenska Akademiens ordlista upplaga 1 (1874).

Språkbanken 2016. [Citerat april 2016]. Tillgänglig: <https://spraakbanken.gu.se/korp>.

SS = Samlade skrifter av J. L. Runeberg. Tillgänglig: www.litteraturbanken.se.

Ståhle, Carl Ivar 1981. Stockholmsspråket och finlandssvenskan. *Folkmålsstudier* 27. S. 1–13.

Topelius, Zacharias. Zacharias Topelius samlade skrifter. Tillgänglig: www.topelius.fi.

Wretö, Tore 1972: Om språk och vers i Runebergs hexameterdiktning. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 46. S. 227–248.

Bilaga 1. Det material av Runeberg respektive Topelius som ingår i korpusen
Äldre finlandssvenska i Språkbanken

Författare	Titel	År/Datum	Kategori
Runeberg, Johan Ludvig	Den gamle trädgårdsmästarens brev 1	1836-08-16	1800–1849
Runeberg, Johan Ludvig	Den gamle trädgårdsmästarens brev 2	1836-06-20	1800–1849
Runeberg, Johan Ludvig	Den gamle trädgårdsmästarens brev 3	1837-06-20	1800–1849
Runeberg, Johan Ludvig	Fru Lenngren	1832	1800–1849
Runeberg, Johan Ludvig	Försök till en naturalhistorisk beskrifning öfver den poetiska örnen	1832	1800–1849
Runeberg, Johan Ludvig	Några ord om nejderna, folklynnnet och lefnadssättet i Saarijärvi socken	1832	1800–1849
Runeberg, Johan Ludvig	Några ord om Svenska akademimens valspråk: Snille och smak	1832	1800–1849
Runeberg, Johan Ludvig	En anmärkning om konstnärens förhållande till naturen	1833	1800–1849
Runeberg, Johan Ludvig	Några ord om metoden att uppläsa bunden stil	1833	1800–1849
Runeberg, Johan Ludvig	Om parodien	1834	1800–1849
Runeberg, Johan Ludvig	Lucrezia Borgia, dram af Victor Hugo	1835	1800–1849
Runeberg, Johan Ludvig	Törnrosens bok	1835	1800–1849
Runeberg, Johan Ludvig	Skaldestycken af F.M. Franzén. Femte bandet	1836	1800–1849
Runeberg, Johan Ludvig	Ramido Marinesco	1837	1800–1849
Runeberg, Johan Ludvig	Till författaren af "Svar till den gamle trädgårdsmästaren"	1838	1800–1849
Runeberg, Johan Ludvig	Är Macbeth en kristlig tragedi?	1842	1800–1849
Runeberg, Johan Ludvig	Några ord om poemet "Fjalar" och Saimas kritik öfver detsamma	1845	1800–1849
Runeberg, Johan Ludvig	En julkväll i lotskojan	1832	1800–1849
Runeberg, Johan Ludvig	Den väntande	1836	1800–1849
Runeberg, Johan Ludvig	Processmakaren	1836	1800–1849
Runeberg, Johan Ludvig	Eldsvådan	1854	1850–1899
Runeberg, Johan Ludvig	Lurendrejaren	1854	1850–1899
Runeberg, Johan Ludvig	Fästningsfångare (skizz)	1867	1850–1899
Topelius, Zacharias	Simeon Levis resa till Finland	1860	1850–1899
Topelius, Zacharias	Finland framställt i teckningar	1845–1852	1800–1849
Topelius, Zacharias	En resa i Finland	1872–1874	1850–1899

Topelius, Zacharias	En Natt och en Morgon	1843	1800–1849
Topelius, Zacharias	Kringelflickan	1843	1800–1849
Topelius, Zacharias	Herminas bekännelser	1844	1800–1849
Topelius, Zacharias	Påsk-Äggen	1844	1800–1849
Topelius, Zacharias	Lindanserskan	1845	1800–1849
Topelius, Zacharias	Trollkarlens Dotter	1845	1800–1849
Topelius, Zacharias	Bruden	1846	1800–1849
Topelius, Zacharias	En spritterny Händelse	1846	1800–1849
Topelius, Zacharias	Vargen	1846	1800–1849
Topelius, Zacharias	Vedergällningens Dag	1846	1800–1849
Topelius, Zacharias	Salig Fänrikens Tofflor	1847	1800–1849

ANAFOR, ASYNDES OCH ANDRA STRUKTURDRAG – ETT FÖRSÖK ATT BESKRIVA SYNTAKTISKA RESURSER FÖR ATT UTTRYCKA STRUKTURELLA HIERARKIER I FORNSVENSKAN

Håkan Jansson

This paper sets out to investigate whether any development in the way structural hierarchies are expressed between clauses as well as between clauses and non-clausal constituents are to be found in the time period encompassed by runic inscriptions and the writings of St. Bridget of Sweden. The method used in the investigation departs from – predominantly philological – well-documented studies. Added to this is an attempt to describe text structure in a way that is inspired by the framework of Systemic Functional Grammar, SFG (Halliday & Matthiessen 2004). SFG provides tools enabling descriptions of the functional relations between clauses (or non-clausal constituents) to be made prior to any categorization with regard to parataxis or hypotaxis. In contrast to traditional ways of determining hierarchical order, where formal means are used, this approach will enable us to examine functional and structural relations between clauses and constituents first, and then look into what formal means are used to express them. The key terms from SFG in this paper are *elaboration*, *extension* and *enhancement*. These terms are themselves neutral with regard to clause type, such that main clause as well as auxiliary clause could both instantiate the text structural relation elaboration. Elaboration does, however, entail a prior clause that is being elaborated. In a complete SFG system, descriptive means for this would be provided, but in this case, a term for the clause being elaborated is missing. This leads to the introduction of *primärsats* (Engl. primary clause) for the clause being elaborated. By means of this description model, it will eventually be possible to point to clear differences in the way concatenation is practised in runic inscriptions, medieval laws and the writings of St. Bridget.

1 Inledning

De svenska runstenarna innehåller relativt få exempel på samordning eller underordning av satser. Något annat är kanske inte heller att vänta. Nutida minnesstenar gömmer som regel inte heller några längre berättande texter. Det lilla runberättande som finns, ger ändå ett prov på hur ristaren hierarkiskt strukturerar sin text. Så kan man t.ex. på Högbysten (Ög 81) läsa följande: **pukir * resþi * stin * þansi * eftiR * asur * sin * muþur * bruþur * sin * iaR * eataþis * austr * i * krikum** [Torgärd reste denna sten efter Assur sin

morbror sin {som/han} dog österut i Grekland]. Här har vi ett exempel på ett berättande i det lilla formatet, som är förhållandevis typiskt för svenska runstenar. Förutom de mer eller mindre obligatoriska upplysningarna om vem som hedras och vem som har rest stenen, bjuds vi på ytterligare en sats som närmare beskriver den *Assur* som stenen rests till minne av. Det finns således ett mindre antal runstenar som ger prov på sammanfogade satser. Dessa kan ge en liten idé om hur man kunde binda text under runsvenskan.

Två till trehundra år efter att Assurs minne gömts åt eftervärlden börjar vi få fler skriftliga källor. Det synnerligen sparsmakade berättandet från runstenarna avlöses av lagarnas pregnanta presentationer av hypotetiska fall:

1. Nu kan kirkia brinna ælla stulin uraþa ipnum durum: þa skal præstin göra sokninne ræt. ok mæle han til klokkarans.

Nu kan kyrka brinna eller bli bestulen bakom olåsta dörrar: då ska prästen ansvara inför socknen. och han må föra tal mot klockaren.

Östgöotalagen, Kyrkobalken, inledningen flock 5.

Två generationer efter att texten om den brinnande kyrkan har nedtecknats, har vi en än mera värtalig uppmaning om vad som ska göras vid en hotande katastrof:

2. þa sigin þem opinbarleka þæt i saghin konugin hemelika oc sigin at i vilin ængum kættara þiæna ælla forraþara oc eg hans syni æn han vil vil sins faþurs gærningum fylghia oc takin idar siþan en for man þær a kronunu vægna striþ orloghar

säg dem då öppet det ni sade konungen hemligt och säg att ni inga kättare vill tjäna eller förrädare och ej hans son om han vill fullfölja sin faders gärningar och tag er sedan en ledare som strider å kronans vägnar

Birgitta autograf B r. 43–47.

Heliga Birgitta har här genom en uppenbarelse gjort sig själv till kristenhetens språkrör i sin egen strid med sin släkting kung Magnus Eriksson.

Intressant i sammanhanget är också att den lagman i Östergötland, som anses vara mest trolig som den ursprunglige redigeraren av Östgöotalagen (jfr Ståhle & Holm 1988:113 f.) var morfar till den i Uppland födda Heliga Birgitta. Modern Ingeborg Bengtsdotter dog när Heliga Birgitta bara var 11 år, och hon flyttade då till sin moster Katarina Bengtsdotter i Östergötland. Detta innebär att den svenska som här presenteras har stark koppling till landskapet Östergötland, även om dialektala aspekter troligen inte har någon större betydelse för resultaten.

1.1 Syfte

Avsikten med den här uppsatsen är att genom några nedslag i den tidigaste svenskan, från runsvenska till Östgötalagens och Heliga Birgittas fornsvenska, undersöka om man kan hitta någon utveckling i sättet att uttrycka strukturella hierarkier mellan satser inbördes och mellan satser och satsfragment. Det undersökta materialet faller inom olika textgenrer – runtext, lagtext och personligt hållen pamflett – vilket innebär att det inte är möjligt att göra alltför långtgående tolkningar av de skillnader som man kan se mellan de tre texterna. Å andra sidan är runstenar och lagar i princip det enda man har att tillgå för de respektive perioderna. För 1300-talstexter finns det naturligtvis mycket mer att välja bland, t.ex. Magnus Erikssons landslag eller östgötska diplom, men det finns annat som talar för Birgitta-autografen: De nära släktbanden till Östgötalagens redaktör samt att språket är talspråksnära och sannolikt i det närmaste opåverkat av latinets stilideal. Vidare innehåller handskriften ett stort antal överstrykningar, vilket kan ses som ett starkt indicium på att texten inte är renskriven.

2 Teoretiska utgångspunkter

Förutom ett antal uppsatser, avhandlingar och handböcker från nordistikens sfär – t.ex. Höder (2010a, 2010b), Högman (2009), Jörgensen (1987), Rosenkvist (2004), Collin m.fl. ([1830] 1980), Stroh-Wollin (1995, 2015), Ståhle och Holm (1988), Wessén (1965) – som naturligtvis är viktiga för den undersökning som här presenteras, hämtar analysen viktig inspiration från det teoretiska ramverk som finns inom *Systemic Functional Grammar* (SFG) (se Halliday & Matthiessen 2004), eller, på svenska, funktionell grammatik (se Holmberg & Karlsson 2006 för en svensk introduktion).

Den analysmodell som Halliday och Matthiessen (2004) lanserar – se särskilt kapitel 7 (s. 373 ff.) – gör det möjligt att beskriva strukturella relationer mellan satser utan att först avgöra om man har att göra med samordning eller underordning. Modellen ger oss verktyg att först beskriva vilken typ av funktionell relation som råder mellan satserna (eller satsfragmenten) innan man tar ställning till frågan om samordning eller underordning. Där den traditionella grammatiken utgår från junktorstyp eller ordföljd för att fastställa den hierarkiska ordningen, blir det här istället möjligt att utgå från de strukturella relationerna som råder mellan satserna och undersöka vilka formella medel som användes för att uttrycka dem.

Av utrymmesskäl kommer inte SFG-modellen att beskrivas närmare här. Vidare ska det noteras att SFG-modellen inte har använts i full utsträckning, så att hela dess beskrivningspotential har kommit till användning, utan det är bara delar av den som här har kommit i bruk. De tre begrepp från SFG som här har använts är *utveckling*, *tillägg* och *specifisering*. De används i enlighet med bruket inom SFG-traditionen, men de är dock här uttagna ur sitt SFG-sammanhang, vilket skapar vissa svårigheter. Termerna är i sig neutrala i förhållande till satstyp, på så sätt att såväl en huvudsats som en bisats kan vara instanser av den textstrukturella relationen *utveckling*. Däremot förutsätter *utveckling* alltid ett tidigare led som ”utvecklas”. I ett komplett SFG-system kommer detta naturligt till uttryck, men här saknas beteckning för den sats som utvecklas. Jag inför därför termen *primärsats* för den sats som utvecklas. Här följer exempel på bruket av termerna ur mitt material:

3. þæt æru hans lagha forfall. liggær sialuær i sot.
Det är hans laga förfall. [Han] ligger själv i sot.

Här är den första satsen *primärsats* och den andra *utveckling*. Vi ser här att utvecklingen exemplifierar det som anges i primärsatsen. I 3 har vi två huvudsatser, och då måste satsen som utgör utveckling alltid komma linjärt efter primärsatsen. Är den däremot en bisats, då kan den som i 4 komma före primärsatsen. I mitt material är den konstruktionen vanlig just i samband med frågeformade konditionalsatser (hädanefter förkortat *ffk*):

4. uill egh æn þa. þa stæmne þriþia þing.
Vill [denne] fortfarande inte, då må stämma till ett tredje ting.

En typ av *utvidgning* (sammanfattande begrepp för *utveckling*, *tillägg* och *specifisering*) som fanns på runstenarna var *tillägg*:

5. : harþi : auk : sikrif : litu : haukua : haili : þaisi : auk : kairþu : buru
: þaisi : aiftiR . nan . buþur : sin :
Harde och Sigrev lät hugga denna häll och gjorde denna bro efter sin bror Nan.

Primärsatsen är här *Harde och Sigrev lät hugga denna häll medan och gjorde denna bro efter sin bror Nan* är tillägg, eftersom den kommer med något nytt som går utöver det som redan ingår i diskursen.

Utvidgningstypen specifisering är den minst vanliga i mitt material. Det är också ungefär vad man skulle vänta sig, eftersom den till stor del motsvarar vad som är TSR-adverbial i modernt språk. I 6 är specifiseringen understruken:

6. i anduarþen þem i hændar sinum høxta vin ouini suat þe æru
aldrih mæþ han lifar gozs ælla lif felughe

Ni överlämnade dem i deras värste oväns händer så att de aldrig är
trygga till liv eller gods så länge han lever.

3 Material

Det undersökta materialet är i sig väl undersökt och beskrivet, vilket innebär att källmaterialet finns publicerat under vetenskapligt säkerställda former, med rikliga kommentarer till såväl källäge som språkliga former.

Runmaterialet består av samtliga runinskrifter på svenska som finns förtecknade i *Östergötlands runinskrifter* (Brate 1911–1918) samt de inskrifter som i Samnordisk runtextdatabas (1993–) är angivna som östgötska. Brate har varit den huvudsakliga källan, och de där förekommande avbildningarna har också varit källan till de egna läsningar som gjorts för varje sten. De östgötska runstenar som upptäckts eller beskrivits på nytt efter att *Östergötlands runinskrifter* gått i tryck har Samnordisk runtextdatabas som källa, tillsammans med de vidare referenser till artiklar etc. som redovisas där. Runmaterialet består upphavligen av 172 stenar, varav två stenar på latin har exkluderats, och med hänvisning till oklarheten kring hur Rökstenen egentligen ska läsas, förefaller det rätt att inte heller räkna med den. Ytterligare fem stenar (Ög 35, Ög 39, Ög 49, Ög 57 samt Ög HADS30;13R †M) är med största sannolikhet medeltida. När dessa stenar räknats bort återstår ett runmaterial om totalt 164 stenar som innehåller 1 857 ord.

Östgöotalagen representeras i den här undersökningen av Kyrkobalkens fem första flockar, som tillsammans innehåller 587 ord. För detta ändamål har Collin m.fl.:s utgåva av Östgöotalagen använts. Närmare beskrivning av Östgöotalagens text-historia ges förutom i Collin m.fl. (1980) också i Ståhle och Holm (1988). Huvudhandskriften bakom Collin m.fl.:s utgåva är Cod. Holm. B 50, som är den enda fullständiga fornsvenska handskrift av Östgöotalagen som har bevarats till våra dagar.

Heliga Birgitta har efterlämnat två handskrifter (autograf A och autograf B), som i princip oomtvistat är av hennes egen hand. För den här framställningen har autograf B – som med sina 825 ord är den något kortare av de två – valts. Den är undersökt utifrån Högmans reviderade utgåva från 2009.

4 Undersökningen

Resultaten kommer att redovisas på så sätt att vi först ser lite närmare på de tre textgrupperna var och en för sig, för att sedan betrakta dem alla tre i ett helhetsperspektiv. Strävan har varit att presentera data för de olika textgrupperna på ett likartat sätt, för att underlätta jämförelser mellan texterna. Tabellerna skiljer sig åt på ett sätt; det är inte meningsfullt att ange satstyp för runtexterna, varför tabell 1 saknar den kolumnen. Enligt mitt sätt att se finns inget i satsstrukturen på runstenarna som entydigt pekar på en skillnad mellan huvudsats och bisats.

4.1 Runtexterna

Tabell 1 visar vilka olika strukturella nivåer som finns i runtexterna samt vilka bindeled eller konnektiva strategier som används för att binda samman led på olika strukturell nivå. Av tabellen framgår att drygt hälften (105 av 164 stenar) av runmaterialet finns på stenar med bara en sats, och att en stor del av de återstående stenarna bara har ytterligare satser utan strävan till bindning mellan dem:

7. **aosa : lit : kiara : kumbl : þita : eftiR : auar faþur : (s)in : kuþan : kuþ : ialbi selu : auars**
Åsa lät göra detta kummel efter sin gode far Örjar. Gud hjälpe Örjars själ. (Ög 154)
8. **kuþr * karl * kuli * kat * fim * syni * feal * o * furi * frukn * treks * asmutr**
Gode bonden Gulle fick fem söner. Föll på föret djärve kämpe Asmund. (Ög 81)

Exempel 7 och 8 visar exempel på asyndetiska satser utan någon bindning genom anafora pronomen eller liknande. Det ska dock tilläggas att exempel 8 är taget ur en längre text, som genom helheten får en sammanhängande berättelse, trots att texten, på ett undantag när, är asyndetisk.

Tabell 1. Bindeled/konnektiv strategi i satshierarkiska strukturer i runtexter

	FALL	JUNKTOR	ANAFOR	ÖVRIGT
ENDA EN SATS	105	–	–	–
PRIMÄRSATS	61	–	–	–
ASYNETISK SATS (PÅ SAMMA STEN)	39	–	–	–
UTVECKLING	26	2 en (+ pron.)	12 eR/es 4 hann 2 saR 1 sa 1 þæiR	4 underförstått pron.
TILLÄGG	12	6 ok 4 en	1 hann	1 underförstått pron.
SPECIFIERING	0	–	–	–
SUMMA SATSER	243			

Undantaget på Ög 81, exempel 9, har en bindningsstruktur där den senare satsen är en *utveckling* av primärsatsen och där satserna binds samman av ett pronomen, **iaR** (normaliserat *eR*):

9. * þukir * resti * stin * þansi * eftiriR * asur * sin * muþur *
brufur * sin * iaR * eataþis * austr * i * krikum *

Torgerd reste denna sten efter sin morbror Assur (sena?);
{som/han} dog öster i Grekland. (Ög 81)

Det är brukligt att översätta *eR* med *som*, vilket här olyckligen skapar en föreställning om bisats för en modern läsare. Alla instanser av *eR* som finns i mitt material skulle dock lika gärna kunna översättas med *han*, vilket istället skapar en lika otvetydig föreställning om huvudsats. Se för övrigt Wessén (1965:55 f., 255 f.) samt Stroh-Wollin (2015) och där angivna referenser för frågan om *eR* som personligt pronomen. Jag menar därför att det i ett runsvenskt perspektiv inte går att dra slutsatsen att *som/han dog öster i Grekland* är en relativbisats.

Det framgår av tabell 1 att det annars är just pronomen med anaforisk syftning som är det vanligaste sättet att binda samman två satser. Här följer ett exempel med *han* som sammanbindande led:

10. siksten : let : rasti : stain : þe(n)... : eftiR : ikuar : sun : sin
: han : uarþ : austr : tauþr

Sighsten lät resa denna sten efter sin son Ingvar; han vart död i öster. (Ög 30)

11. **x saþur + risti + ifti + þura + buþur + sin + uar + tauþr**

Sätor reste [stenen(supplerat)] efter sin bror Tore; [han (supplerat)] vart död. (Ög 30)

Exempel 11 visar att även ett utelämnat led kan skapa bindning. För att texten ska kunna tolkas måste vi förstå rektionen i primärsatsens prepositionsfras som subjekt för *utvecklingen*.

Sammanfattningsvis kan vi av tabell 1 utläsa att de östgötska runstenarna inte innehåller några satser som utgör led i en högre hierarkisk struktur; notera att textdelarna där binds samman med konjunktioner och med referensbindning, där den sats som utgör *utveckling* eller *tillägg* inleds av ett befintligt eller underförstått pronomen som har sin antecedent i primärsatsen.

4.2 Östgötalagens kyrkobalk

När vi lämnat de runsvenska texttyperna, kan det vara relevant att tala om satstyper, och därför har kolumnen satstyp införts fr.o.m. tabell 2. Trots det ska vi inte förvänta oss att den distinktion huvudsats/bisats som vi idag gör, innebär att den nutida bisatsens roll i matrissatsens struktur motsvarades av den roll en underordnad sats hade i fornsvenskan. Exempel 12 visar hur som-satsen – kursiverad i exempel 12 – får stå fri gentemot ”matrissatsen”, trots att den är bestämning till ett led i satsen (*böndær*) och inte till satsen som helhet. Detta står i skarp kontrast till behandlingen i Wessens och Holmbäcks (1933) nutida översättning, där bestämningen knyts så hårt till huvudordet, att den inte ens får vara satsattribut (som relativsats) utan reduceras till prepositionsattribut:

12. gör præstær mæssu fall a þöm dagh sum
forhælghuþ ær firi. þa ær han sakær at þrim
markum.
þöm aghu böndær taka *sum i þerre sokn æru.*
utan han ulti lagha forfall sin:
þæt æru hans lagha forfall. ligger sialuær i sot.
ælla far af biskuþe sinum buþ

Gör prästen mässfall på en dag,
då förhelg går förut, då är han
saker till tre marker.
– dem skola bönderna *i socknen*
taga – om han ej visar laga
förfall.
Detta är hans laga förfall: han
ligger själv sjuk eller är kallad av
sin biskop.

Östgötalagen, Kyrkobalken, flock 2.

Lägg även märke till lagtextens interpunktion. Konventionen är att dess punkt (.) motsvaras av dagens komma (,), medan dess kolon (:) idag motsvaras av punkt (.) (se vidare Collin & Schlyter 1980:III). Vi noterar då att alla satser i lagen utom *sum*-satserna är utmärkta med skiljetecken.

Tabell 2 förtecknar förutom 81 fullvärdiga satser även 27 ”satsliknande uttryck”. Bland de sistnämnda finns 19 nominalfraser vars kategorisering som ”satsliknande uttryck” bl.a. motiveras av interpunktionen. Eftersom de konsekvent är avgränsade med textens punkt (vårt komma), samtidigt som *sum*-satserna inte avgränsas, menar jag att det finns anledning att tro att lagens redaktör ser på dem som i det närmaste satsvärdiga. Ett exempel på en sådan fras – *och själv [vara] den trettonde* – har vi i exempel 13:

13. Sīþan skal biskuþe buþ fa: han skal i sokn koma mæþ mannum tolf. ok sialuær han þrættande:

Sedan ska biskopen få bud. Han ska komma till socknen med tolv män i följe, och själv [vara] den trettonde.

Östgötalagen, Kyrkobalken, flock 2.

För att dröja sig kvar i kolumnen satstyp kan det vara intressant att konstatera att huvudsatserna är drygt dubbelt så många som de som klassats som bisatser (57 huvudsats mot 28 bisats). Vi kan vidare notera att satser av typen *ffk* – se exempel 4 ovan – börjar dyka upp, och de binds samman med sin primärsats med hjälp av subjunktionen *þa*, som i Östgötalagen blivit den näst vanligaste junktoren. Vanligast är fortfarande *ok*, som var en av två lika vanliga konjunktioner under runsvensk tid.

Kvar sedan runsvensk tid finns också sättet att skapa bindning mellan satser med hjälp av anafora pronomen. Det har dock blivit betydligt mindre vanligt att använda den strategin. Å andra sidan kan man notera en begynnande tendens att använda pronomen som subjunktioner. Jämför här två sätt att använda *þöm* (dem):

14. a) *þa ær han sakær at þrim markum. þöm aghu böndær taka (þöm använt som ”vanligt” pronomen)*

Östgötalagen, Kyrkobalken, flock 5.

då är han skyldig att böta tre mark, dem ska bönderna ha

- b) */.../ utan allum sæmi a. þöm i sokn aghu. (korrelatet till *þöm* är *allum*; *som* är den enda möjliga översättningen till modern svenska)*

Östgötalagen, Kyrkobalken, flock 4.

/.../ om inte alla, som har del i socknen, kommer överens om det,

Behandlingen av *þöm* aktualiserar frågan om vad som ska definieras som junktorer i tabellerna. För runsvenskans del var den frågan enkel. De enda junktorer som användes där – *ok* och *en* (*och*, *men*) – har nusvenska motsvarigheter och bruket av dem motsvarar i stort sett nusvenskans. I det fornsvenska materialet har jag valt att för det första inte redovisa någon skillnad mellan

konjunktion och subjunktion, och för det andra att helt utgå från funktionen. Om ett ord används som *junktor* (dvs. konjunktion eller subjunktion) redovisas det som sådan (jfr 14 ovan), oavsett andra synpunkter på ordets ordklassstillhörighet.

Tabell 2. Bindeled/konnektiv strategi i satshierarkiska strukturer i Östgöotalagens kyrkobalk

	FALL	JUNKTOR	ANAFOR	ÖVRIGT	SATSTYP
PRIMÄRSATS	28	13 þa 1 siþan	2 þæt	–	28 huvudsatser
UTVECKLING	34	6 sum 4 huat 4 þa (alla hs) 2 vtan 1 þöm 1 alla þa	1 þæt (hs) 1 þöm (hs)	7 ffk 6 asyndes (4 hs) 1 oblik	10 huvudsatser 22 bisatser 1 annex 1 ledförkortn.
TILLÄGG	39	24 ok 5 ælla 2 þa 1 antuiggia ... ælla	–	2 asyndes 1 ok+ffk	14 huvudsatser 1 bisats 5 ledförkortn. 1 inf.fras 18 självst. nom
SPECIFIERING	7	2 sum ok siþan ær	–	1 mæþ 1 a	5 bisatser 1 självst. nom 1 prep.fras
SUMMA SATSER	108	varav 81 fullständiga satser + 27 ofullständiga satsliknande uttryck			

I såväl Östgöotalagen som Birgitta-autograften finns exempel på bindning mellan led som genom sin kasusböjning visar att de har en gemensam roll gentemot den överordnade satsen (jfr 14 b ovan). Ett liknande exempel finns i 15 nedan, där ett led (kursiverat) genom interpunktion har pekats ut som självständigt, samtidigt som det genom kasusböjningen (oblik/dativ) binds till det led som det bestämmer (understruket).

15. ok skruþ allan þæn sum hialpa skal mæþ manne i hem ok ur heme.
baþe kuikum ok döpum:

och den skrud, som ska brukas mannen till hjälp, då han kommer i världen eller går ur världen, både för levande och döda.

Östgöotalagen, Kyrkobalken, flock 1.

Detta oblika satsled förefaller mest likna det som SAG (1999) kallar annex (jfr SAG IV:456), och om vi jämför med Wessens och Holmbäcks annars utmärkta översättning, ser vi hur svårt det är att i modern svenska hantera informationsflödet på ett lika elegant sätt som Östgöotalagen gör.

4.3 Birgitta-autograf B

I beskrivningen av Östgöotalagen kom interpunktionen att få stor betydelse för tolkningen av satsernas hierarkiska struktur. Birgitta-autograf B har inga skiljetecken i sin handskrift. Autograf A, som inte har studerats här, har lodstreck som avgränsar fraser och satser omväxlande. Bruket av lodstreck i autograf A för tankarna till vad som vore naturlig frasering vid högläsning. Som tidigare nämnts ovan innehåller autograf B flera överstrykningar och dessutom tillägg i marginalen och mellan raderna. Detta kan man se som ett starkt indicium på att texten inte är renskriven, utan att den är en avspegling av en pågående skrivprocess.

Tabell 3. Bindeled/konnektiv strategi i satshierarkiska strukturer i Birgitta-autograf B

	FALL	JUNKTOR	ANAFOR	ÖVRIGT	SATSTYP
PRIMÄRSATS	32	7 da/pa æn þylar (dess hellre) þyt (ty /att/)	–	asyndes varav 13 pron. 2 adv. 4 imp.	32 huvud- satser
UTVECKLING	61	7 at, 2 huat, sua, suat, sut, sua at 3 sum, 2 þa (sam- ordn.) 2 vtan, þæn, 5 þæt 3 þær 3 þot 2 þy (s- ordn. + u- ordn) þyt til þæs	–	6 ffk 2 ackusativ 2 ”relativ- sats” utan som huat (interr. pron.)	51 bisatser 5 huvud- satser 2 rel. utan som 2 inf.fraser adv.fras
TILLÄGG	29	18 oc en ælla oc æt (=att) vtan	–	annat þriþar fiærþa 2 asyndes (med indef. pron.)	14 huvudsatser (varav 2 imp.) 10 bisatser 4 inf.fras prep.fras
SPECIFIERING	15	2 fyr æn, 2 æn, for furst, huat, mæþ, æpte, þa, þær, vtan, sua sum	–		11 bisatser satsförkort- ning rel. utan som inf.fras adv.fras
SUMMA SATSER	137	varav 126 fullständiga satser + 11 satsliknande uttryck			

Vid en jämförelse mellan tabell 2 och 3 ser vi att några av de mest uppenbara olikheterna mellan Östgöotalagen och Birgitta-autografen är att anaforiska pronomen inte längre är en textbindningsstrategi i Birgitta-autografen; vi ser också att mängden av och variationen mellan junktorer har ökat samt att förhållandet

mellan det som kan klassas som huvudsatser och bisatser har förändrats. I Birgitta-autograften är bisatserna ca 40 % fler än huvudsatserna.

Utvecklingen av subjunktioner ur vanliga pronomen kan illustreras med hur *þæt* har kommit att användas:

16. a) kan sua vara *þæt* þe vilia eg lyþa (r. 42)
[Det] kan så vara, *att* de ej vill lyda,
- b) þa sigin þem opinbarleka *þæt* i saghin konungi hemelika (r. 43–44)
säg dem då öppet, *vad* [alt. *det (som)*] ni sa till kungen i hemlighet
- c) *þæt* han vili vart land atar vinna (r. 37)
att han må vilja vårt land åter vinna
- d) vi hafum nokot *þæt* sigia *þæt* idra siæl varþa (r. 25)
vi har något *att* säga [Er], *som* gäller er själ

Exemplen visar att *þæt* utvecklas från att vara ett vanligt pronomen – i 16 b är det fortfarande möjligt att tolka *þæt* som ett pronomen som allmänt syftar på något som diskuterats tidigare – till att fungera som ett vanligt bisatsinledande *att* – som i 16 a och c. I 16 d tycks *þæt* till och med få rollen av infinitivmärke: *þæt* *sigia* – att säga. På samma sätt som *þæt* har utvecklats, utvecklades dess dativform *þy* redan på runsvensk tid – jfr Hellquist (1939:1254) – till att få funktionen som junktor och adverb.

17. a) iac biþar idar at i maghin arfuda at rikit finge þæn kunung *þy* matte hiælpa til guþleka gærniga oc høfiska siþuanno (r. 16–17)
jag ber er, att ni må arbeta för, att riket finge den kung, *som* skulle förmå att hjälpa [det/riket] till Gudi behagliga gärningar och till höviska sedvänjor.
- b) *þy* i ælskin me[r] men en gud ælla idra egna siæl ælla idra egna husfru (r. 28–29)
ty [därför *att*] ni älskar män mer än Gud, eller er egen själ, eller er egen hustru.

I exempel 17 a är det uppenbart att *þy* får en subjunktionsfunktion, men i 17 b leder *ty* till en tolkning av den följande satsen som huvudsats, medan *därför att* leder till att den tolkas som bisats. Med tanke på att propositionen är starkt hävdad, menar jag dock att det är ganska självklart att välja läsningen med *ty*, vilket gör satsen till huvudsats i ett nusvenskt perspektiv.

Birgitta-autografen har också som enda text i mitt material subjunktionslösa relativsatser. I exempel 18 a och b följer relativsatsen direkt på det nominala led som den är bestämning till:

18. a) en af þem ær þæn *konungin lyde* þa han var værælslikar (r. 11)
 en av dem är den, *som kungen lydde*, då han var världslig.
- b) ær þæt *min sun hafar valt* þa varþar han fulkumnaþar (r. 47)
 är det [den], *som min son har valt*, då varder han fullkomnad
- c) hafin þæta raþ hemelikt i fyre *iac nu sigar* (*iac nu sigar* i marginalen, r. 22)
 håll detta råd, *som jag nu säger*, hemligt, ni fyra

Det är emellertid svårt att säga var relativsatsen egentligen hör hemma i 18 c, eftersom den är tillagd i marginalen. Ståhle (1968:138) har till och med placerat den i en annan sats än den har placerats här och hos Högman (2009:80). På den här platsen står den dock som närmast sin faktiska placering, och enligt min mening är den här platsen bättre, även med hänsyn till textflödet.

Slutligen får den topikaliserade kluvna satsförkortningen (*att pro hemlighålla det så som en bikt*) i exempel 19 illustrera den medvetenhet med vilken Birgitta-autografen är strukturerad:

19. oc sua sum skriptama[l] biþiu[m] vi id[ar] þæt lena (r. 25–26)
 Och så som en bikt ber vi er att det hemlighålla

Genom att fokusera jämförelsen med bikten, kommer vikten av diskretionen betonas; att det sedan kräver en avancerad grammatisk konstruktion tycks inte vara något hinder.

4.4 Korta jämförande iakttagelser

I de föregående tre avsnitten har de olika texternas sätt att strukturera bindning mellan och inom textnivåer beskrivits, dels i löpande text, dels i tabellform. För att göra det möjligt att lättare jämföra de siffror som tabellerna innehåller sammanställs här resultaten från tabell 1–3 i tabell 4. Tabell 4 innehåller också några beräkningar som underlättar jämförelse mellan de olika stora textmassorna.

Tabell 4. Statistisk översikt över resultaten i tabell 1–3

	RUNTEXTER	ÖSTGÖTALAGEN	BIRGITTA-AUTOGRAF B
ANTAL ORD	1 857	587	825
ANTAL SATSER (INKL. FRASER, SATSFRAGMENT)	243	108	137
ANTAL SATSER (EXKL. FRAS)	243	85	123
ANTAL SATSER (EXKL. FRAS) / 100 ORD	13,1	14,5	14,9
HUVUDSATSER	243	57	51
HUVUDSATSER / 100 ORD	13,1	9,7	6,2
BISATSER	–	28	72
BISATSER / 100 ORD	–	4,8	8,7
JUNKTORER, Σ TYPER	2	11	24
JUNKTORER, Σ TYPER / 100 ORD	0,1	1,9	2,9
JUNKTORER, Σ ANTAL	12	69	77
JUNKTORER, Σ ANTAL / 100 ORD	0,6	11,8	9,3
ANAFORER, Σ TYPER	6	3	0
ANAFORER, Σ TYPER / 100 ORD	0,3	0,5	–
ANAFORER, Σ ANTAL	21	4	0
ANAFORER, Σ ANTAL / 100 ORD	1,1	0,7	–

Vi ser här att antalet satser per etthundra ord är ungefär konstant, vilket paradoxalt nog visar att huvudsatserna blir längre, om bisatserna är inbäddade i huvudsatserna: Om vi har en huvudsats som är 10 ord lång får den måttet 10 satser/100 ord, men om vi har en huvudsats med två bisatser som är 30 ord lång får den (3 satser/30 ord) också måttet 10 satser/100 ord. Därför är det mer intressant att jämföra antalet huvudsatser per hundra ord. Vi ser då att antalet satser per hundra ord sjunker, dvs. att satserna blir längre. Vi kan också notera att bisatsernas frekvens ökar från att vara ca 50 procent av huvudsatsernas i Östgötalagen till att vara ca 140 procent av huvudsatsernas i Birgitta-autogرافen.

Med en stigande frekvens av bisatser ökar också behovet av sammanbindande led. Huvudsatser kan samordnas asyndetiskt, men bisatser kräver normalt något bindeled eller annan sammanbindande strategi, som t.ex. i de framförställda frågeformade konditionalsatserna; sådana satser fanns representerade såväl i Östgötalagen som i Birgitta-autogرافen. De enda exempel på bisatsfogning utan bindeled eller annan bindestrategi som fanns i mitt material var de tre

relativsatserna som nämnts ovan i exempel 18. Samtidigt som behovet av bindeled ökar, så minskar bruket av anaforer. I Östgötalagen finns några få exempel med anaforisk bindning (se tabell 2), men i Birgitta-autografen inga. Anaforisk bindning fungerar också bara mellan huvudsatser; när samma pronomen som används för anaforisk bindning mellan två huvudsatser istället används för att binda mellan huvudsats och bisats, så kommer det – åtminstone ur ett nusvenskt perspektiv – att tolkas som en bisatsinledare. Användningen av *böm* i exempel 14 ger ett pregnant exempel på detta fenomen. Tabell 4 visar tydligt att variationen, mängden junktorer ökar betydligt från runtexternas enda *ok* och *en* till alla 24 i Birgitta-autografen.

5 Diskussion och slutsatser

Syftet med den här uppsatsen var att undersöka om man kan hitta någon utveckling i sättet att uttrycka strukturella hierarkier mellan satser. Det kan man nog göra. Vi har här sett hur utvecklingen gått från att man i runtexterna använder få junktorer, till att man gradvis använder fler i Östgötalagen och ännu fler i Birgitta-autografen. Strategin att använda anaforiska pronomen för textbindning minskar å andra sidan från runtexterna till Östgötalagen, för att slutligen försvinna helt i Birgitta-autografen. Som ovan har beskrivits kan pronomen inte gärna tolkas som pronomen om de används för att binda mellan bisats och huvudsats. Det innebär att ett och samma pronomen – t.ex. *böm* i exempel 14 – kommer att tolkas som en anaforisk pronominal bindning om det binder mellan huvudsatser, men som en subjunktion om det binder mellan bisats och huvudsats.

En annan förändring mellan texterna är, att det enligt min mening inte är meningsfullt att använda distinktionen huvudsats/bisats i runtexterna. I Östgötalagen kan man däremot ana att redaktören har en idé om relativa bisatser som del av huvudsatsen, eftersom denne i sin mycket konsekventa interpunktion inte sätter ut skiljetecken vid relativa bisatser, medan andra satser som vi nog skulle betrakta som bisatser markeras. Jfr exempel 20:

20. biskupær a en af taka slikan sum han uill. præst ok egh pæpplingh. utan allum sæmi a.

biskopen har att välja en av [dem] sådan som han vill, en prästvigd och inte en prästkandidat, om inte alla [i socknen] kommer överens [om det]

Östgötalagen, Kyrkobalken, flock 4.

I tabell 4 har vi också kunnat se att andelen bisatser fortsätter öka från att motsvara ca 50 procent av andelen huvudsatser i Östgötalagen till att motsvara

140 procent av andelen huvudsatser i Birgitta-autografen. I Birgitta-autografen blir satsstrukturen stundtals också ganska komplicerad, vilket vi kan se i exempel 21:

21. {hafþe þu vitit {at konungi ville eg lyða}} da hafþe þu ge egi urit
 varit sua væl viliugh honum alt {æpte þy þu hørþe} at sigha
 {hade du vetat {att kungen ej ville lyða}} då hade du inte varit så
 beredvillig att säga honom allt {av det du fått höra}

Satsen inleds med en frågeformad konditionalsats, därefter kommer huvudsatsens kärna som splittras av *æpte þy þu hørþe* som tydligen behöver vara placerat intill sitt huvudord. Därmed splittras även infinitivfrasen *att säga honom allt*.

Sammanfattningsvis kan man nog säga att det går att se en förändring över de undersökta texterna:

- Det blir alltmer relevant att göra distinktionen huvudsats/bisats.
- Användningen av anaforiska pronomen för textbindning minskar för att slutligen försvinna.
- Samma pronomen som tidigare användes för anaforisk bindning, kommer senare att användas som junktorer.
- Användningen av junktorer ökar; särskilt gäller det subjunktioner.
- Variationen bland junktorer ökar, i synnerhet bland subjunktionerna.

I enlighet med vad som noterades i föreliggande arbets inledning, är det dock svårt att generalisera dessa rön. De undersökta texterna skiljer inte bara åt med avseende på *när* de är skrivna utan också med avseende på *hur* de är skrivna, dvs. i så måtto att de möjligen är skrivna som medlemmar av olika genrer. Såväl litteraturvetare som nordister räknar runtexter och medeltida lagtexter som medlemmar av distinkta genrer. Det förefaller därmed naturligt att säga att framtida undersökningar inom detta problemkomplex bör sträva efter att hitta texter som gör det möjligt att hålla faktorn genre i högre grad konstant.

Litteratur

Brate, Erik 1911–1918. *Sveriges runinskrifter. Bd 2, Östergötlands runinskrifter*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets akademien.

Collin, Hans Samuel, Carl Johan Schlyter & Gösta Holm 1830/1980. *Östgötalagen. Facsimile edition with addendum by the main part of Emil Olson, Östgötalagens 1300-talsfragment and Carl Ivar Ståhle, De Liedgrenska fragmenten av Östgötalagens C-text*. Lund: Ekstrand.

Halliday, M. A. K. & Christian M. I. M. Matthiessen 2004. *An introduction to functional grammar*. London: Arnold.

Hellquist, Elof 1939/1980. *Svensk etymologisk ordbok*. Ny omarbetad och utvidgad uppl. Lund: Gleerup.

Holmberg, Per & Anna-Malin Karlsson 2006. *Grammatik med betydelse: en introduktion till funktionell grammatik*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.

Höder, Steffen 2010a. Ohne Punkt und Komma. Was ist Subordination im Altschwedischen? *Sprachwissenschaft* 35. S. 311–335.

Höder, Steffen 2010b. *Sprachausbau im Sprachkontakt. Syntaktischer Wandel im Altschwedischen*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.

Högman, Bertil (utg.) & Heliga Birgitta [Birgersdotter] 2009. *Heliga Birgittas originaltexter*. Uppsala: Svenska fornskriftsällskapet.

Jørgensen, Nils 1987. *Studier över syntax och textstruktur i nordiska medeltidslagar*. Uppsala: Svenska fornskriftsällskapet.

Rosenkvist, Henrik 2004. *The emergence of conditional subordinators in Swedish – a study in grammaticalization*. Lund: Lund University.

SAG = *Svenska Akademiens grammatik* 1999. Författad av Ulf Teleman, Erik Andersson & Staffan Hellberg. Stockholm: Svenska Akademien.

Samnordisk runtextdatabas 1993–. Uppsala: Uppsala universitet. Tillgänglig: <http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>.

Stroh-Wollin, Ulla 1995. Varför säger vi *som*? Om inbrytningen av runsvenskt *sum* i funktionen som relativpartikel. *Språk och stil* 4. S. 99–131.

Stroh-Wollin, Ulla 2015. *Han and hon – Anaphoric pronouns in Early Scandinavia*. I: Martin Hilpert, Jan-Ola Östman, Christine Mertzlufft, Michael Riessler & Janet Duke (red.). *New Trends in Nordic and General Linguistics*. Berlin/Munich/Boston: De Gruyter. S. 162–180.

Ståhle, Carl Ivar & Gösta Holm 1988. *Studier över Östgötalagen*. Uppsala: Svenska fornskriftsällskapet.

Wessén, Elias 1965. *Svensk språkhistoria III. Grundlinjer till en historisk syntax*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

LATINISMER OCH ANTIKEN I SVENSKA 1700-TALSTEXTER

Mikko Kauko

In this paper I present a case study as a part of a project in which I study the influence of Latin and Roman literature on selected Swedish texts from different centuries. Latin and Roman literature had a prominent role in all education in Sweden in the late 18th century. In this paper, I discuss the influence of Latin and Roman literature on selected texts by Chydenius, Oxenstjerna and Leopold from the late 18th century. The texts represent different genres but are from the same period. Latin influence on literary Swedish and code-switching between Swedish and Latin are typical of the texts I have selected. I first discuss the role of Latin in Sweden in general. Then I present examples of morphological, syntactic, stylistic and rhetorical Latinisms. I also discuss how Roman literature is referred to and why. Finally, I compare the texts from the 18th century with medieval texts. I show that both continuity and discontinuity occur. There are also differences that depend on individual preferences or different genres. The use of Latinisms relates to the identity of the author and also to the identity of the reader. To exhibit one's learning is a crucial function of Latinisms.

1 Inledning

Latinet och den romerska litteraturen hade en central betydelse för den europeiska kulturen under medeltiden och den tidigmoderna tiden. Det latinska inflytandet på svenska texter var starkt från den fornsvenska tiden ända fram till 1800-talet. I Kauko (2015) har jag behandlat det latinska språkets och den romerska litteraturens roll i Jöns Buddes skrifter från senare hälften av 1400-talet. Jag undersöker det latinska inflytandet på den litterära svenskan från 1300-talet till ca 1800 i en serie fallstudier av texter från olika tider inom ett större projekt som denna artikel utgör en del av. I denna artikel diskuterar jag latinismer och hänvisningar till den klassiska antiken i texter från slutet av 1700-talet. Texterna är skrivna av tre olika författare och representerar olika genrer, men texterna är samtida med varandra. En av författarna, Chydenius, är från det nuvarande Finland, de två övriga, Oxenstjerna och Leopold, från det nuvarande Sverige.

I kapitel 2 redogör jag för materialet och metoden för undersökningen. I kapitel 3 behandlar jag latinets roll i lärda kretsar i Finland och i Sverige i slutet av 1700-talet. I kapitel 4 diskuterar jag hur det latinska inflytandet syns i texterna. I

kapitel 5 behandlar jag hänvisningar till den klassiska grekisk-romerska antiken, i synnerhet den romerska litteraturen. Jag jämför 1700-talsmaterialet med medeltida texter i kapitel 6 och diskuterar kontinuitet och diskontinuitet mellan materialen. Jag avslutar artikeln med en kort sammanfattning.

2 Material och metod

I denna artikel presenterar jag en fallstudie som metodologiskt sett innebär en kvalitativ närläsning av valda texter. Både språkliga och innehållsliga detaljer diskuteras och närläsningen representerar filologi (jfr Lönnroth 2016, Kauko 2016:186 f.). Materialet för fallstudien utgörs av texter skrivna av Chydenius, Oxenstjerna och Leopold. Undersökningen innebär närläsning av sammanlagt 1 312 sidor text.

Anders Chydenius (1729–1803) var kyrkoherde i Gamlakarleby och en vittert intresserad upplysningstänkare med kontakter till mösspartiet. Han var intresserad av näringsfrihet, tryckfrihet, trosfrihet och rättigheter för tjänstehjonen (Wrede 1999:96, 146, 152 f.). Hans produktion representeras i denna undersökning av hans verk *Homiletiska försök IV* som är tryckt i Uppsala 1782. Jag har använt originalupplagan som omfattar 449 sidor.

Johan Gabriel Oxenstjerna (1750–1818) var född i Södermanland, bedrev studier vid Uppsala universitet och dog i Stockholm. Han var greve och ledamot av Svenska Akademien. Oxenstjernas poesi tog intryck av de romerska klassikerna och hans stil har kallats pseudoklassicism (Olsson m.fl. 2009:132 f.). Av Oxenstjernas produktion har jag emellertid valt prosaiska verk, närmast tal från åren 1780–1808 som ingår i tredje delen av den äldsta upplagan av Oxenstjernas samlade skrifter som gavs ut medan han ännu levde. Bandet omfattar 384 sidor.

Carl Gustaf Leopold (1756–1829) bedrev estetiska och filosofiska studier i Uppsala och Greifswald. Hans kulturella kontext var upplysningen och den franska klassicismen men bland de texter som han skrev fanns bl.a. lärodikter och satirer (Alving & Hasselberg 1965:101), alltså genrer med rötter i antiken. Av hans produktion har jag excerperat tredje bandet av den äldsta upplagan av hans samlade skrifter som gavs ut medan Leopold ännu levde. Bandet innehåller skådespel, dikter och ”afhandlingar rörande vitterheten, filosofien och samhället” (Leopold 1802:225) och omfattar 479 sidor.

3 Latinets ställning

Under senare delen av 1700-talet var latinet en central del av universitetsstudier i Sverige och i Finland. Till exempel vid Åbo akademi spelade det klassiska latinet en central roll. Professorerna i vältalighet (latin) Henrik Hassel (1700–1776, professor 1728–1776; Autio 2000:840) och Henrik Gabriel Porthan (1739–1804, professor 1777–1804; Autio 2000:855) ansåg det vara centralt att studenterna lärde sig använda det klassiska latinet flytande med Cicero som förebild (Kinnari 2015:270). Även prästens predikan hade ofta Ciceros retorik som förebild, eftersom den hade en viktig roll i universitetsstudierna (Kinnari 2015:275). Prästen kunde i predikan citera Bibeln, kyrkofäder och hedniska författare från antiken (Kinnari 2015:285). Dissertationer skrevs på latin. Man fick använda grekiska eller hebreiska i stället men denna möjlighet utnyttjades nästan aldrig (Laine & Laine 1997:19). År 1752 blev det tillåtet vid Åbo akademi att skriva dissertationer även på svenska, men det var möjligt bara i vissa, närmast naturvetenskapliga ämnen (Laine & Laine 1997:19). År 1852 blev det tillåtet vid Helsingfors universitet att använda svenska språket i dissertationer oberoende av ämnet och svenskan började dominera under samma årtionde (Karlsson 1998:33). Dissertationerna var i regel författade av professorer och den som disputerade fick bara försvara dem på latin (Kinnari 2013:38). I Sverige var 92 % av dissertationerna från perioden 1600–1855 på latin, men det blev vanligare att skriva dissertationer på svenska på 1850-talet, först i praktiska ämnen som ekonomi (Johansson 2016:129).

Latinet hade en central ställning också i alla skolor (Laine & Laine 1997:19). Ett citat från Topelius (1922:36) illustrerar den dominans latinet hade i skolorna ca år 1830: "Latin var summan av skolans undervisning och detta språk lärde vi grundligt [...]. Även teologin samt grekiska och hebreiska grammatikan inhämtades ur latinska läroböcker. [...] Allt annat betraktades i skolan nästan som bisak." I läsordningen ingick under Topelius' skoltid tolv timmar latin per vecka och därtill sex timmar grekiska och två timmar hebreiska. Läroböcker i teologi, hebreiska och grekiska var på latin och tryckta på 1700-talet eller 1600-talet (Vasenius 1912:309, 311). Latinet var sålunda en självklar del av all utbildning och skolsystemet förblev länge oförändrat.

4 Det latinska inflytandet

1700-talstexterna är genomsyrade av latinskt inflytande på olika språkliga nivåer. Latinet har påverkat ordböjningen och syntaxen. Stilistiska och retoriska fenomen har ofta förebilder i latinet. Enstaka latinska ord förekommer ibland i

de svenska texterna. Med *latinismer* avser jag här formuleringar på svenska som är påverkade av latinet eller har förebilder i latinet. Med *kodväxling* avser jag att man inom en svensk text ställvis byter till latin. Latinismer och kodväxling är alltså inte synonymer med varandra, men i vissa fall är gränsen dem emellan oklar (ordböjningen nedan). Kodväxling är ett sätt att skapa en gemensam identitet eller att visa solidaritet och grupptillhörighet – man kan å andra sidan också ta avstånd från andra grupper och markera det språkligt (Adams 2003:318, Henricson 2015:129, Rissanen 2015a:178 f., Johansson 2016:128). Kodväxling är också ett sätt att ge texten auktoritet (Skaffari & Mäkilähde 2014:266). Latinismerna kan fylla samma funktioner. De användes ofta medvetet och det är sannolikt att även läsarna var medvetna om dem.

Jag inleder med ordböjningen. Hos Chydenius får främmande namn i regel latinska böjningsändelser: *af den Heliga Apostolen Paulo* (Chydenius 1782:25, ablativ), *Uriae hustru* (Chydenius 1782:27, genitiv), *genom Propheten Jeremiam* (Chydenius 1782:33, ackusativ). Latinska ändelser förekommer i olika kasus som framgår av exemplen. Det finns också belägg på ändelser som är främmande även för latinet, t.ex. *genom Mosen* (Chydenius 1782:123, grekisk ackusativ). Även andra än antika och bibliska namn kan få latinska ändelser enligt konventionen i tidens latinska texter, t.ex. *Lutheri ord* (Chydenius 1782:236). Ställvis får även vissa lånord latinska böjningsändelser: *i Evangelio* (Chydenius 1782:381). Latinska böjningsändelser kan beläggas också hos Leopold och Oxenstjerna men bara i genitiv: *Plinii berättelse* (Leopold 1802:354), *Gymnasii Bibliotek* (Oxenstjerna 1808:301). I genitiv är latinska ändelser vanliga hos alla tre författare, men Chydenius skiljer sig från de två andra genom att använda latinska ändelser även i andra kasus. Det kan sammanhånga med att Chydenius är något äldre än Oxenstjerna och Leopold men hellre med att Chydenius' texter är teologiska, vilket innebär att skillnaden närmast är genrebetingad eller stilistisk. I stelnade uttryck förekommer latinska genitivändelser fortfarande, t.ex. *Kristi himmelfärdsdag* (SAG 2:148). Att Chydenius använder latinska ändelser även i andra kasus än genitiv har en parallell däri att böjningen även annars är relativt arkaisk hos honom. Dativformer förekommer ofta, t.ex. *En Christen vet, at det är hans skyldighet at vara androm en eftersyn i goda gärningar* (Chydenius 1782:168), *Gudi behagelig* (Chydenius 1782:250). Detta hör till den religiösa och bibliska stilen men får stöd också från latinet. Att namn får främmande kasusändelser är ett välbelagt fenomen även annanstans och en speciell typ av kodväxling. Till exempel i latinska texter får namn ofta grekiska ändelser, vilket sammanhänger med namnbärarens grekiska identitet, grekiskans höga prestige hos romarna och viljan att uttrycka det exotiska (Adams 2003:369–372). Alla dessa funktioner är

aktuella också i svenska 1700-talstexter. Skribentens och den antagna läsarens identitet spelar också en roll.

Försöken att bevara tregenussystemet kan också ha stöd i latinet (och i tyskan). Detta illustreras med det följande exemplet, där syntaxen även annars är i hög grad påverkad av latinet. I latinet intar *vero* 'men', *autem* 'emellertid' och *enim* 'ty, nämligen' andra rummet i satsen (Sjöstrand 1960:421–423) enligt Wackernagels lag (Ringe 2008 [2006]:64). Placeringen av ordet *emedlertid* i exemplet nedan följer detta mönster. Hela exemplet påminner om den latinska periodbyggnaden (Sjöstrand 1960:437).

Örlogsflottan emedlertid, under Hertig CARLS befäl, återkommen från sin kryssning vid Kögebugt, der **hon** fåfängt afbidat en Rysk eskaders utgång, som sedan förra året hvilat i Köpenhamn, mötte vid Åland den flotta, som från Cronstadt var utgången att i Sundet förenas med den förra. Angripen af den Svenska och mot sin vilja tvungen att träffa, igenkände **hon** åter Hoglands anförare och föresåg sitt nederlag. Tolf skepp, af vinden fördröjde, voro från **henne** redan afskurne: ett genombrott, af samma vind gynnadt, feltes allenast att för evigt skilja dem från **hennes** afbrutna ordning (Oxenstjerna 1808:111).

Konstruktionen *accusativus cum infinitivo* (*jag ser honom komma* i stället för *jag ser att han kommer*) har även inhemska rötter (Wessén 1965:338–345), men den har påverkats starkt av latinet för vilket denna konstruktion är typisk. Konstruktionen är vanlig i svenska 1700-talstexter: *Jag tillstår mig vara långt skild från deras mening* (Leopold 1802:283).

Konjunktiv används mycket och ställvis under inflytande från latin (och tyska), t.ex. *De sporde den blindas Föräldrar, om han vore deras Son, och om hans ögon verkligen hade blifvit öppnade?* (Chydenius 1782:61).

Så kallade korresponderande konjunktioner (Sjöstrand 1960:422) förekommer ofta i 1700-talstexterna och förebilden ligger i lat. *non solum – sed etiam* 'inte blott – utan även'. Flera varianter av uttrycket förekommer vid sidan av varandra, t.ex. *ej allenast – utan ock, icke allenast – utan äfven, icke allenast – utan ock, ej allenast – utan äfven, icke allenast – utan, icke blott – utan, ej allenast – men äfven, ej allena – utan äfven, icke blott – men äfven*. Olika författare favoriserar olika varianter, men även samma författare använder sig av flera varianter för omväxlingens skull, eftersom uttrycket är frekvent. I det följande exemplet ser man varianten *ej allenast – utan ock*:

Det dåraktiga snack och otuktiga skämt, som så mycket brukas i vår tid är et grufveligt förgift för själen, det flyter utur en stinkande källa, utur et orent och besmittadt hjerta, och liknar en eld, som då den utspys, itänder **ej allenast** dens begär, som utspyr det, i en häftigare låga, **utan ock** alla deras som höra det (Chydenius 1782:37).

Retoriska figurer används i latinet för att göra framställningen livligare, färgrikare och eftertryckligare (Synnerberg 1888:69, Sjöstrand 1960:439). Också i svenska 1700-talstexter används olika figurer som har förebilder i latinet. Ett exempel på figurerna är anafor som innebär upprepning av samma ord i början av två eller flera på varandra följande satser (Synnerberg 1888:70, Sjöstrand 1960:440). Det följande exemplet är från Leopold (1802:84): **Jag** *quäfs*, **jag** *andas knappt*, **jag** *vet ej hvad som sker*.

Asyndeton innebär utelämnande av kopulativa konjunktioner eller samordning av satser eller satsdelar utan konjunktion (Synnerberg 1888:69, Sjöstrand 1960:424). De två följande exemplen är från Leopold: *dessa egentligen vittra arbeten, som afhandla allmänna ämnen i **moral, filosofi, politik*** (1802:341); *hvart och ett försök i **historiska, filosofiska, moraliska, poetiska ämnen*** (1802:344). Det naturligaste för svenskan är att använda konjunktionen *och* före det sista momentet i listan, men det är vanligt i latinet att konjunktionen uteblir som i exemplen ovan. Å andra sidan förekommer i latinet ofta polysyndeton som innebär att konjunktion används mellan alla leden (Sjöstrand 1960:418).¹ Också detta kan beläggas hos Leopold (1802:75): *Som du med hopadt våld af **mord och skymf och rån***.

Även retoriska frågor är typiska för den latinska stilistiken. En retorisk fråga är till formen fråga men till innebörden påstående eller uppmaning (Sjöstrand 1960:407). Retoriska frågor är vanliga i latinsk prosa, t.ex. Ciceros tal (Salomies 2015:78). Till exempel Chydenius (1782:278) använder sig av dem i sina svenska texter: *Har du icke ofta roat dig hemligen med dessa syndiga begär? Har du icke ofta gått hafvande med dem, i upsåt at utöfva dem?*

Det är också typiskt för Chydenius (1782:21) att han tilltalar läsaren eller åhöraren, t.ex. *Dömen då sjelfve, mine Åhörare, om icke et sielfsvåld af så svåra fölgher för människligheten och så stridande emot förnuftet och uppenbarelsen, bör anses för en vederstyggelig hordoms-synd*. På samma sätt tilltalar Cicero t.ex. domare (*iudices*). Som ett exempel kan anföras Ciceros tal *pro Caelio* som inleds: *si quis, iudices, forte nunc adsit...* (Cic. Cael. 1.1). 'om någon, domarna, är

¹ I latinet förekommer i regel antingen asyndeton (*mord, skymf, rån*) eller polysyndeton (*mord och skymf och rån*) men typen *mord, skymf och rån* är främmande för det. Typiskt för latinet är däremot enklitiskt *-que* 'och', t.ex. *mihi cari estis semperque eritis* 'ni är **och** skall alltid vara mig kära' (Sjöstrand 1960:10).

av en tillfällighet nu närvarande, som...'. Tilltalet får åhöraren att känna att hen egentligen själv var av samma åsikt redan innan talaren tog upp frågan. Tilltalet är alltså ett effektivt sätt för talaren att få åhöraren på sin sida. Detta är ett konkret exempel på att Ciceros retorik påverkat prästernas sätt att predika (jfr ovan).

Chydenius använder sig också av latinska termer och uttryck vilket innebär kodväxling mellan svenska och latin. Någons ord kan t.ex. tas *sensu absoluto* 'i en sträng mening' eller däremot *sensu limitato* (Chydenius 1782:84). De latinska uttrycken uppfattades som entydiga och exakta och användes därför. Flera detaljer tyder på att Chydenius använde sig av källor som var på latin. Chydenius förklarar t.ex. ofta Bibelställen och anger då ibland vilka ord som används i grundtexten på hebreiska och grekiska. Betydelsen av de grekiska orden förklaras närmast på latin, t.ex. *ὅμοιος* anges betyda 'similis' och *ἴσος* anges betyda 'aequalis' (Chydenius 1782:153). Samma gäller ofta hebreiska ord (t.ex. Chydenius 1782:63–69, 84). Detta tyder på att Chydenius använt hebreiska och grekiska ordböcker där orden förklaras på latin. Han ansåg kanske också att latinska översättningar var att föredra framför svenska.

5 Den romerska litteraturen och den klassiska antiken

Som framgått ovan var grundliga kunskaper i latin en central del av all utbildning på 1700-talet. Latininläringen innebar att man läste romerska klassiker på originalspråket. Kännedomen om antikens litteratur var sålunda också på en hög nivå. Därför tog de svenska författarna intryck från romerska klassiker medvetet och omedvetet. Författarna hänvisar till romerska författare, nämner dem vid namn och citerar dem. Källhänvisningarna är emellertid ofta oprecisa eller saknas. Till exempel Leopold (1802:332) ger detta citat på latin: *humanum paucis vivit genus*, 'människosläkten lever för några få'. Leopold ger ingen översättning och inte heller någon källhänvisning. Citatet är från Lucanus (*Pharsalia* 5, 343). Leopold konstaterar att citatet väcker "åtlöje och afsky" i regenter i hans dagar – citatet kan tänkas passa som råd för oligarkiska tyranner. Leopold antar att läsaren kan översätta citatet själv och det är också viktigt om läsaren kommer ihåg varifrån citatet är taget: så skapas solidaritet och samhörighetskänsla t.ex. mellan lärda personer (Skaffari & Mäkilähde 2014:272).

På ett annat ställe citerar Leopold (1802:354) Horatius: *nec Babylonios tentaris numeros*, 'undersök inga babyloniska nummer'. Att undersöka babyloniska nummer betyder här att man förutspår framtiden. Det vill Horatius avråda från och Leopold instämmer med honom. Leopold ger ingen översättning för citatet,

men nämner att det är från Horatius. Källhänvisningen är emellertid oprecis, eftersom Leopold inte berättar var i Horatius' texter citatet finns. Citatet är från Horatius' oder (Hor. Od. 1, 11, 2–3). Leopold citerar Horatius även i början av en skrift som bär rubriken *Om Rollin, och om Historisk Skrifart*. Rollin är den franske historikern Charles Rollin (1661–1741). Leopold (1802:448) ger ett citat från Horatius som ett slags motto i början av skriften. Citatet lyder: *Haec ego mecum// [...] ubi quid datur oti// Illudo chartis: Hoc est mediocribus illis// Ex vitiis unum*. Leopold översätter inte citatet. Han berättar att citatet är från Horatius men nämner inte var Horatius skriver så. Citatet är från Horatius' satirer (Hor. Sat. 1, 4, 137–140). Som framgår också av Leopolds skrift har han förkortat citatet. Hos Horatius lyder stället: *haec ego mecum// compressis agito labris; ubi quid datur oti// inludo chartis. hoc est mediocribus illis// ex vitiis unum*, 'Dessa överväger jag för mig själv med sammanpressade läppar. När jag har tid, nedskriver jag dem lekande. Detta är ett av de vanliga felen'. Det som Leopold hoppar över är *compressis agito labris*, 'jag överväger med sammanpressade läppar', vilket inte har någon betydelse för hur textstället som helhet skall förstås. Horatius var en av de centralaste klassikerna som läsarna kunde förutsättas känna till och ha läst. Läsaren kunde troligen utan problem hitta stället och översätta det själv. Citaten vittnar också om Leopolds kännedom om den romerska litteraturen. Han har känt till texterna som helheter och varit medveten om kontexten där citaten ursprungligen förekommer.

I en text som handlar om rädslan för spökeri hänvisar Leopold (1802:355) till flera romerska författare: *Ankises skugga visar sig för Eneas hos Vergilius; Pompeji för Kornelia hos Lukanus, och hos Ovidius hotar Dido sin trolösa älskare, att med sin blodige hamn ännu efter döden förfölja honom*. Leopold visar en god kännedom om den romerska litteraturen genom att hänvisa till detaljer i texter av Vergilius, Lucanus och Ovidius. Leopold nämner emellertid inte textställen hos diktarna. Som källhänvisning räcker alltså skaldens namn. Å ena sidan visar Leopold sin lärdom, å andra sidan får läsaren känna att även hen hör till de lärda om hen vet vilka ställen Leopold hänvisar till. Anchises var fader till Aeneas som möter sin döde fader på de Elyseiska fälten i den sjätte boken av Vergilius' epos (Verg. Aen. 6, 679–702). Didos trolösa älskare är också Aeneas och Leopold hänvisar tydligt till Ovidius' *Heroides* (Ov. Her. 7, jfr Verg. Aen. 4, 584–705). Cornelia hos Lucanus är Cornelia Metella som var Pompeius' femte hustru. Hon såg hur Pompeius mördades (Luc. Phar. 8, 596–662). Det är oklart vilket ställe hos Lucanus Leopold menar: i början av nionde boken visar den döde Pompeius sig för Brutus och Cato (Luc. Phar. 9, 1–23) och Cornelia utför begravningsriter (Luc. Phar. 9, 167–185). Möjligen hänvisar Leopold till Lucanus direkt från minnet, eftersom det är oklart vilket ställe han menar. Det är en intressant detalj att namnet Lucanus stavas Lukanus, alltså med <k>. I romerska

namn brukar man numera både i Sverige och i Finland använda den ursprungliga stavningen och skriva namnen i samma form de har på latin – vilket inte är lika övligt i många andra länder. Under tidigare århundraden har det emellertid ställvis funnits en tendens mot en lätt försvenskning av namnen, vilket kommer till uttryck t.ex. i stavningar med <k> som i namnet Lukanus.

Antiken påverkar även ämnesvalet. Ett exempel är Leopolds (1802:1–103) skådespel *Virginia*. I skådespelet är replikerna på vers. Replikerna i skådespelen var inte på prosa i antiken heller och Leopold följer traditionen även om hans versmått inte är från antiken. Verket vimlar av personer från den romerska historien som Appius Claudius Crassus (konsul 471 f.Kr.), Lucius Junius Brutus (republiken 509 f.Kr.) och den siste kungen Lucius Tarquinius Superbus (535–510 f.Kr.). Leopold förklarar inte vem t.ex. Appius Claudius Crassus är utan förutsätter att läsaren vet det.

6 Medeltiden och 1700-talet – kontinuitet och diskontinuitet

Det är inte enkelt att jämföra medeltiden med den tidigmoderna tiden, eftersom t.ex. medeltiden inte är enhetlig utan tvärtom mycket mångsidig. Det anses i allmänhet ha funnits både kontinuitet och diskontinuitet från tiden före reformationen till tiden efter reformationen (Schmidt 2000:113, Heinonen m.fl. 2016:9 f.).

Som framgått ovan får namn och även vissa lånord ofta latinska kasusändelser i 1700-talstexter. Hos Chydenius förekommer latinska ändelser i olika kasus, hos Leopold och Oxenstjerna endast i genitiv. Latinska böjningsändelser förekommer också i fornsvenska texter. I synnerhet namn men även latinska lånord får ofta latinska ändelser i 1300-talets religiösa prosa (Norde 1997:44 f.). I Jöns Buddes översättningar från senare delen av 1400-talet är det vanligt att namn och latinska lånord får latinska ändelser i alla kasus. Namn får nästan alltid latinska ändelser men praxisen är varierande vad gäller lånord – samma ord kan ibland få svenska ändelser, ibland latinska (Kauko 2015:188, fotnot 189). Det finns alltså en klar kontinuitet i synnerhet mellan fornsvenska texter och Chydenius. Leopold och Oxenstjerna är modernare, eftersom bruket av latinska ändelser är inskränkt till genitiv.

Korresponderande konjunktioner som behandlats ovan och som har latinets *non solum – sed etiam* som förebild är frekventa också i fornsvenska texter, t.ex. hos Heliga Birgitta och Jöns Budde. Birgittas bevarade svenska text är en återöversättning från latinet och Budde översatte likaså från latin. Jämförelsen

mellan den svenska texten och den latinska versionen av Birgittas uppenbarelsen visar att svenskan följer latinet troget, t.ex. *The æru ey atenast like hiupumen vtan æmuæþ thornomen siælfwum* (Andersson 2014:185). Den latinska texten lyder: *Jpsi quippe non solum fructui sed et spine similes sunt*² (Andersson 2014:264). 1700-talstexterna följer samma tradition och det finns en klar kontinuitet. De undersökta texterna är inga översättningar men de latinska förebilderna till språkbruket är uppenbara.

Det förekommer många latinismer både i senmedeltida och i tidigmoderna texter. Som framgår ovan är det latinfärgade språkbruket på 1700-talet elegant och finslipat. I medeltida texter följer man ibland den latinska förlagan slaviskt och använder sig av konstruktioner som inte är naturliga i svenskan. Ett exempel på en konstruktion som är en ren latinism är *futurum particip* som ofta förekommer t.ex. hos Jöns Budde (Kauko 2015:192 f., fotnot 194). Belägg på *futurum particip* kan anföras också från Birgittas uppenbarelsen, t.ex. *komaskolande* (Andersson 2014:175),³ *blifwaskulande* (Andersson 2014:199). Liknande har jag inte kunnat belägga i 1700-talstexter där man inte följer latinet lika troget.

Citat från antiken förekommer både i senmedeltida texter och i 1700-talstexter. Källhänvisningar saknas eller är oprecisa och ibland felaktiga under båda perioderna, men det finns även skillnader. Det är tydligt att författarna på 1700-talet kände till de antika klassikerna som helheter och visste om deras kontext. Under medeltiden var citaten däremot för det mesta avlägsnade från den ursprungliga kontexten och plockades från citatsamlingar eller *florilegia* (Kauko 2015:206, Varila 2016:62, 75, 304). Citaten användes för nya syften i nya kontexter och den som använde citaten behövde inte veta varifrån de var tagna.

² Som framgår av exemplet har latinet allitteration: *sed et spine similes sunt*. Den svenska versionen har ingen allitteration här, men allittererande uttryck är vanliga både i den svenska och i den latinska texten. I den svenska versionen finns t.ex. följande belägg: *madkana j muldinne* (Andersson 2014:185), *fugla ok flughu* (Andersson 2014:183), *stokka ok stena* (Andersson 2014:183). Det sistnämnda exemplet är det enda av de anförda ställen där båda versionerna har allitteration på samma ställe, den latinska versionen har *ligna et lapides* (Andersson 2014:262). Allitteration som fenomen är kännetecknande för båda versionerna men de enskilda svenska beläggen beror inte på att den latinska versionen skulle ha allitteration på samma ställe.

³ Den svenska översättningen följer den latinska versionen troget. Den svenska formuleringen *komaskolande* motsvaras i den latinska versionen av *futuri sunt* (Andersson 2014:258) som är en direkt motsvarighet. Ett annat exempel på att den svenska texten följer latinet troget är att båda versionerna har konstruktionen *accusativus cum infinitivo* t.ex. på följande ställe: *Dicunt enim legem ipsam strictam esse* (Andersson 2014:257) = *Thy at the sighia laghin wara trangh* (Andersson 2014:175). Som framgår av det anförda exemplet följer latinet i regel Wackernagels lag (ordet *enim* på andra platsen i satsen) – i detta hänseende avviker den svenska texten från den latinska. *Figura etymologica* överförs direkt från latinet till svenskan: *non odorabunt odorem illum suauissimum* (Andersson 2014:261) = *the skulu ey lokta the søto loktena* (Andersson 2014:180).

Källhänvisningarna var under senmedeltiden och reformationstiden ofta oprecisa och ibland felaktiga både vad gäller citat från Bibeln och citat från andra källor (Ejder 1976:181 f., Pihlajamaa 2012:100, 113, Kauko 2015:219–222, Rissanen 2015b:251, Varila 2016:7). Citat kunde också tillskrivas t.ex. Seneca eller Cicero bara för att ge dem en större auktoritet.

1700-talstexter kan vara mer raffinerade än medeltida texter, men viljan att visa lärdom har säkert påverkat båda. I de medeltida texterna syns antiken emellertid närmast därför att den utgör en del av den europeiska kulturens rötter. Under 1700-talet var kännedomen om den romerska litteraturen och antikens kultur så djup att de lärda författarna var på ett annat sätt på sin mammas gata när de tog intryck av latinet och antikens kultur. Båda perioderna kännetecknas också av att gammalt stoff gärna återanvändes och bekanta citat upprepades – först senare började man sätta större värde på originalitet (Kinnari 2010:172, 2015:271, Rissanen 2015b:247, Varila 2016:105, jfr Salomaa 1935:203, Ankarloo 2003:114). På 1700-talet var förebilden Ciceros klassiska latin. Under medeltiden togs intryck av munklatin som användes i religiösa sammanhang. Man hade alltså kontakt med olika varianter av latin.

7 Sammanfattning

I denna artikel har vi sett att inflytandet från latinet och den romerska litteraturen är starkt i svenska 1700-talstexter. Det sammanhänger med att dessa spelade en stor roll i utbildningen. Latinismer, kodväxling och hänvisningar till antikens litteratur är uttryck för den lärda identiteten och ett sätt att skapa samhörighet mellan skribenten och läsaren. Motsvarande är vanligt även allmänna och inte bara i svenska texter. Kontinuitet från senmedeltiden till 1700-talet finns i många hänseenden. Det finns också diskontinuitet vilket delvis beror på olika utbildning. Det finns också skillnader som är individuella eller genrebetingade. Vissa skillnader beror också på att latinet inte heller är enhetligt utan det finns olika varianter av det.

Källor och litteratur

Chydenius, Anders 1782. *Fortsättning af predikningar öfver tio Guds bud. Homiletiska försök IV*. Stockholm/Upsala/Åbo: Swederus.

Leopold, Carl Gustaf 1802. *Samlade skrifter*. Tredje bandet. Stockholm: Carl Delén och J. G. Forsgren.

Oxenstjerna, Johan Gabriel 1808. *Arbeten*. Tredje delen. Stockholm: C. Delén.

Adams, James Noel 2003. *Bilingualism and the Latin Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Alving, Hjalmar & Gudmar Hasselberg 1965. *Svensk litteraturhistoria*. Femte upplagan. Stockholm: Svenska bokförlaget/Bonniers.

Andersson, Roger (utg.) 2014. *Heliga Birgittas texter på fornsvenska. Birgittas uppenbarelser. Bok I*. Stockholm: Runica et Mediævalia.

Ankarloo, Bengt 2003. *Helvetet. Döden och de eviga straffen i Västerlandets kristna tradition*. Lund: Historiska media.

Autio, Veli-Matti (red.) 2000. *Suomen professorit. Finlands professorer*. Helsinki: Professoriliitto.

Ejder, Bertil 1976. *Det bibliska materialet i de östnordiska postillorna på folkspråken*. Lund: Svenska fornskriftsällskapet.

Heinonen, Meri m.fl. 2016. Reformeista reformaatioon. I: Meri Heinonen & Marika Räsänen (red.). *Pohjoinen reformaatio*. Turku: Turku Centre for Medieval and Early Modern Studies/Turun Historiallinen Yhdistys. S. 9–21.

Henricson, Sofie 2015. Svenska och finska i samma samtal. I: Marika Tandefelt (red.). *Svenskan i Finland – i dag och i går I:2. Gruppspråk, samspråk, två språk*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 127–142.

Johansson, Lars-Erik 2016. Historisk språksociologi. Prolegomena till ramverk för analys av varietetsval. I: Daniel Andersson m.fl. (red.). *Studier i svensk språkhistoria 13. Historia och språkhistoria*. Umeå: Umeå universitet/Kungl. Skytteanska Samfundet. S. 119–134.

Karlsson, Fred 1998. *Kielitieteiden tohtorinväitöskirjat Suomessa 1840–1997*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Kauko, Mikko 2015. *Jöns Budde och hans skrifter – yngre fornsvenskt textmaterial och mannen bakom det*. Turku: Turun yliopisto.

Kauko, Mikko 2016. Jöns Budde och hans skrifter – yngre fornsvenskt textmaterial och mannen bakom det. Lectio praecursoria i ämnet nordiska språk vid Åbo universitet 2.10.2015. *Folkmålsstudier* 54. S. 183–189.

Kinnari, Inkeri 2010. Antiikkia Turun akatemiassa. Porthanin väittelijän teesit ja klassinen kirjallisuus. I: Tiina Hiekkalinna & Minna Seppänen (red.). *Philologia classica. Lähteitä, lähestymistapoja ja metodeja*. Turku: Turun yliopisto. S. 171–181.

Kinnari, Inkeri 2013. Porthan ja turkulaisten yliopistojen historia. *Turun historiallinen arkisto* 62. S. 38–40.

Kinnari, Inkeri 2015. Turkulaiset ylioppilaat Ciceron jalanjäljillä. Turun akademia ja Cicero 1700-luvulla. I: Kalle Knaapi m.fl. (red.). *Tullius noster. Kirjoituksia Cicerosta*. Turku: Faros. S. 268–288.

Laine, Tuija & Esko M. Laine 1997. Turun akademia. I: Tuija Laine (red.). *Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 14–24.

Lönnroth, Harry 2016. Filologi i Facebooks tidevarv – vad, hur och varför? I: Daniel Andersson m.fl. (red.). *Studier i svensk språkhistoria 13. Historia och språkhistoria*. Umeå: Umeå universitet/Kungl. Skytteanska Samfundet. S. 31–49.

Norde, Muriel 1997. *The History of the Genitive in Swedish. A Case Study in Degrammaticalization*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Olsson, Bernt m.fl. 2009. *Litteraturens historia i Sverige*. Femte upplagan. Stockholm: Norstedts.

Pihlajamaa, Lauri 2012. Raamatunlauseet ”Sielun lääkkeessä”. I: Kaisa Häkkinen (red.). *Tutkimuksia Westhin koodeksista*. Turku: Turun yliopisto. S. 93–116.

Ringe, Don 2008 [2006]. *From Proto-Indo-European to Proto-Germanic. A Linguistic History of English Volume I*. Oxford: Oxford University Press.

Rissanen, Veli-Matti 2015a. Cicero ja kirjeenkirjoittamisen taito. I: Kalle Knaapi m.fl. (red.). *Tullius noster. Kirjoituksia Cicerosta*. Turku: Faros. S. 163–185.

Rissanen, Veli-Matti 2015b. Non tantum perfectus orator, sed etiam philosophus – Ciceron filosofisten teosten jälkivaikutuksesta. I: Kalle Knaapi m.fl. (red.). *Tullius noster. Kirjoituksia Cicerosta*. Turku: Faros. S. 247–267.

SAG = *Svenska Akademiens grammatik* 1999. Författad av Ulf Teleman, Staffan Hellberg & Erik Andersson. Stockholm: Svenska Akademien.

Salomaa, Jalmari Edward 1935. *Filosofian historia I. Vanhan ajan ja keskiajan filosofia*. Porvoo/Helsinki: WSOY.

Salomies, Olli 2015. Roomalainen oikeudenkäynti ja Ciceron toiminta asianajajana. I: Kalle Knaapi m.fl. (red.). *Tullius noster. Kirjoituksia Cicerosta*. Turku: Faros. S. 63–117.

Schmidt, Wilhelm 2000. *Geschichte der deutschen Sprache. Ein Lehrbuch für das germanistische Studium*. 8., völlig überarbeitete Auflage, erarbeitet unter

der Leitung von Helmut Langner und Norbert Richard Wolf. Stuttgart: S. Hirzel Verlag.

Sjöstrand, Nils 1960. *Ny latinsk grammatik*. Andra upplagan. Lund: Gleerups.

Skaffari, Janne & Aleksi Mäkilähde 2014. Code-Switching in Historical Materials: Research at the Limits of Contact Linguistics. I: Robert Nicolai (red.). *Questioning Language Contact. Limits of Contact, Contact at its Limits*. Leiden/Boston: Brill. S. 252–279.

Synnerberg, Carl 1888. *Kort handledning i latinsk stilistik*. Helsingfors: Weilin & Göös.

Topelius, Zacharias 1922. *Självbiografiska anteckningar*. Utg. av Paul Nyberg. Helsingfors: Holger Schildts förlagsaktiebolag.

Varila, Mari-Liisa 2016. *In Search of Textual Boundaries. A Case Study on the Transmission of Scientific Writing in 16th-Century England*. Turku: University of Turku.

Vasenius, Valfrid 1912. *Zacharias Topelius. Hans lif och skaldegärning*. Första delen. Helsingfors: G. W. Edlunds förlagsaktiebolag.

Wessén, Elias 1965. *Svensk språkhistoria III. Grundlinjer till en historisk syntax*. Andra upplagan. Stockholm/Göteborg/Uppsala: Almqvist & Wiksell.

Wrede, Johan (utg.) 1999. *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Åren 1400–1900*. Helsingfors/Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland/Atlantis.

SUBJEKTIVT OCH INTERSUBJEKTIVT *NOG*. OM GRAMMATIKALISERING OCH BRUK I LJUSET AV PAUL SINEBRYCHOFFS BREVVÄXLING KRING 1900

Jan Lindström & Therese Lindström Tiedemann

Nog (appr. ‘surely’) is a common clausal adverbial or modal particle in Swedish. The word historically meant ‘enough’, but has developed into an epistemic marker of subjective certainty which can also be used intersubjectively, for example, to ask for the hearer’s consent. In this article we investigate how the particle was used around the turn of the last century in correspondence between the Finland-Swedish art collector Paul Sinebrychoff and various people in Sweden from whom he bought art. Our study shows that there are no referential uses (corresponding to ‘enough’) in the material, even though we can still find them today (as we show in examples from dramatic dialogue from the 1990s). We have mainly found subjective modal uses, but we also note that there are slightly more intersubjective uses in the Finland-Swedish letters. However, we claim that this is hardly attributable to a difference in the varieties; rather, this is the result of the participation framework. It is the Finland-Swedish art collector who is seeking agreement, concessions and services from his addressees, and this outward orientation merges with the functions of *nog* in his correspondence.

1 Inledning

Nog hör till svenskans enstaviga och i synnerhet i talspråk vanliga modala satsadverbial eller modalpartiklar tillsammans med *ju*, *väl* och *nu* (för termerna, se SAG 4:95, 117, Lindström 2008:95, Aijmer 2016). Eftersom vår analys i det följande innesluter användningar både som adverb och pragmatisk partikel hänvisar vi till *nog* antingen med beteckningen referentiellt eller modalt adverb. Den modala betydelsen hos *nog* har med epistemiska förhållanden att göra: talaren tar ställning till säkerhetsgraden i det sagda, t.ex. *Det är nog brev-bäraren som hörs i trappan* (se *nog* i SAOB). Den epistemiska användningen kan härledas till en tidigare referentiell betydelse ‘tillräckligt’ som i *Skiner solen blir det vin nog* (SAOB, se även Borgstam 1977). Den här referentiella betydelsen finns också kvar i det produktiva mönstret adjektiv eller particip + *nog*, t.ex. *dumt nog*, *egendomligt nog*, *ledsamt nog*, med vilket talaren gör en bedömning eller värdering (se Malmgren 2014, SAOB s.v. *nog*, kategori II:2, SAG 4:110).

I denna artikel koncentrerar vi oss på olika epistemiska användningar av *nog* såsom de framkommer främst i en affärsbrevväxling kring sekelskiftet 1900. Vi är särskilt intresserade av den pragmatiska betydelsevariation som *nog* härvid uppvisar och huruvida användningarna som vi noterat kan ses som resultat av *subjektifiering* eller *intersubjektifiering*. Detta har att göra med utvecklingen från en referentiell till en (mer) pragmatisk betydelse som beskrivits som grammatikalisering (bl.a. Traugott 1989, 1995, 1999, 2003, 2014a, 2014b, Lehti-Eklund 1990, 2002, Aijmer & Simon-Vandenberg 2011) eller pragmatikalisering (bl.a. Erman & Kotsinas 1993, Aijmer 1997).

I Svenska Akademiens ordbok (SAOB) noteras ett modalt (satsadverbiellt) bruk av *nog* (kategori III). Här listas fyra betydelser som representerar sådana pragmatiska användningar som intresserar oss främst:

1. beteckning för (subjektiv) visshet; *Wänner finnas nogh när dhe intet behöfwes*. SAOB ur Grubb 551 (1665)
2. beteckning för sannolikhet; *Bölden går nog bort af sig sielf*. SAOB ur Lagerström *Westph.* 59 (1737)
3. för att förstärka en vädjan; *Nog kan väl fröken ta ledigt någon annan kväll, se jag måste absolut vara borta i kväll*. SAOB ur SvD (B) 1945 nr 196, s. 10
4. uttryck för medgivande; *"Nog går jag, om du inte går" sade Sten*. SAOB ur KalSvFolkskV 1902 s. 49

Det är inte alltid lätt att dra en gräns mellan betydelserna 1 och 2, men den förra framträder klarare om utsagan gäller sådant som talaren själv bäst kan bedöma (*Jag hörde nog!*) eller när *nog* inleder satsen och är mer betonat: *Så nog finns det krut i er kvinnokamp* (se SAG 4:118). Denna första betydelse är också allmänt förekommande i finlandssvenska, medan betydelse 2 numera är mer utbredd i Sverige – en skillnad i bruk (jfr Bergroth 1917/1928, Saari 1979, 1995) som faktiskt kan leda till missförstånd mellan finlandssvenskar och sverigesvenskar (se Lindström & Norrby 2016).

Vi presenterar nu först vårt syfte (kapitel 2), följt av en presentation av det material vi använt (kapitel 3). Sedan redogör vi för tidigare studier av det pragmatiska *nog* (kapitel 4), följt av ett kapitel (5) som ger en orientering om subjektivitet/subjektifiering och intersubjektivitet/intersubjektifiering. Efter detta presenteras vår analys (kapitel 6) och sammanfattning (kapitel 7).

2 Syfte

Vi undersöker *nog* speciellt vid en tidpunkt kring förra sekelskiftet för att få en bättre förståelse för dess historiska användning. Vi kommer att utgå från processerna *subjektifiering* och *intersubjektifiering* (Traugott 2003, 2014a, 2014b). Analysen gör således ett bidrag till forskningen om grammatikalisering från referentiella betydelser till pragmatiska funktioner, där ett språkligt uttryck blir mer talarorienterat (subjektivt) eller mottagarorienterat (intersubjektivt). Dessa beskrivs av Traugott (2014a:12) som interpersonliga funktioner i en kommunikativ grammatik. Studien kan även anses vara den första som sätter den intersubjektiva pragmatiska betydelsepotentialen hos ordet *nog* i förgrunden.

Vi studerar hur *nogs* pragmatiska funktioner kan definieras i den kontext där de förekommer i ett historiskt brevmaterial och redogör för ordets och funktionernas distribution mellan olika skribenter. Dessutom försöker vi se om vi redan i detta tidiga läge ser någon tendens till skillnad mellan den finlandssvenska och den sverigesvenska användningen av *nog*, eftersom en sådan skillnad uppmärksammats i samtiden av Bergroth (1917/1928).

3 Material

Studien baseras främst på *Paul Sinebrychoffs brevsamling*. Sinebrychoff (1859–1917) var en fabrikör och konstsamlare som skrev många brev angående förhandlingar kring konstaffärer. Det unika med samlingen är att han inte bara sparade de svar han fick utan också kopierade sina egna brev och sparade dessa. Därigenom tycks mer eller mindre kompletta brevkedjor finnas bevarade, även om vissa brev gått förlorade och hans egna kopior kanske i något fall inte är exakt ordagranna med de brev som han sände i väg. Breven har tillhandahållits av Sinebrychoffs konstmuseum som i mitten av 2000-talet kontaktade ämnet nordiska språk vid Helsingfors universitet för att få hjälp med translittereringen av breven i samband med utgivningen därav. Breven finns således i elektronisk form och är därför relativt enkelt sökbara t.ex. med konkordansprogram.¹

Brevkedjorna som vi studerat har skrivits under perioden 1899–1904 och består av ca 47 000 ord totalt, dvs. bara en del av breven är hittills inklassificerade i kedjor. Mottagarna i Sverige är konstsamlaren Axel Durling, amanuensen vid Nordiska museet i Stockholm Osvald Sirén (som dock var finlandssvensk men

---

¹ Breven finns numera också som elektronisk korpus både i svenskt original och i finsk översättning: https://korp.csc.fi/?mode=swedish#?lang=sv&corpus=sinebrychoff_orig. Ett urval av dem finns på webbsidorna för Sinebrychoffs konstmuseum, där de dessutom kan ses i ursprunglig handskriven form.

bosatt i Sverige sedan 1899) och Bukowskis konsthandel som representeras av två olika personer (biträdet och senare delägaren Sigrid Lindqvist och Dr Carl Ulrik Palm, Bukowskis direktör och ägare från 1900). Det förekommer också att Sinebrychoff adresserar sina brev till företaget Bukowski som helhet och att S. Lindqvist ofta undertecknar i företagets namn men genom sig själv.²

Om vi relaterar antalet modala *nog* i denna lilla huvudkorpus till antalet ord utan att närmare gå in på deras användning och funktion, så ser vi en viss skillnad mellan de olika varieteterna i att *nog* är något frekventare i det sverigesvenska materialet och att en person, Sigrid Lindqvist, använder *nog* mycket oftare än männen.³

Tabell 1. Andelen *nog* i korpusen som kan ses som modalt adverb

	Finlands-svenska	ppm ⁴	Sverige-svenska	ppm
Axel Durling			11/11 662	9
Osvald Sirén	6/11 041	5		
S. Lindqvist			7/2 066	34
C. U. Palm			3/4 180	7
P. Sinebrychoff	19/18 079	11		
SUMMA	25/29 120	9	21/17 908	12

Vi har även undersökt en del brev som i nuläget inte är inklassificerade i dessa kedjor, där dock vissa kan komma att sorteras in i kedjorna i framtiden. Förutom denna brevsamling har vi också använt korpusen *Svensk dramadialog under tre sekler* som referensmaterial. Denna textkorpus innehåller 45 oavkortade dramer från 1725–2000 bestående av ca 800 000 ord (Melander Marttala & Strömquist 2001). De flesta dramerna är skrivna på svenska som prosa, men för 1700-talet har en del översättningar tagits med, bl.a. *Tartuffe* som vi använt i vår näranalys.

4 Tidigare studier av pragmatiskt *nog*

Betydelser hos *nog* finns beskrivna i Svenska Akademiens ordbok (se inledningen ovan) och Svenska Akademiens grammatik (SAG 4:117). SAG kategoriserar *nog* som *modalt satsadverbial* och säger att *nog* har två huvudsakliga användningar: 1) visa på att talaren tycker att det sagda är troligt, 2) för att intyga att något är

² Informationen om mottagarna är baserad på ett kommande kapitel av Hanna Lehti-Eklund (se även Lehti-Eklund & Silén 2014).

³ Vad gäller förekomsten av *nog* har Saari (1979) undersökt dess frekvens i sverigesvenska och i finlandssvenska, samt i tornedalssvenska utifrån antal *nog* i förhållande till antal (makro)syntaxmer. Helsingforssvenskan var då rikast på *nog*.

⁴ Relativ frekvens per miljoner ord.

sant. Grammatiken påpekar också en skillnad gentemot *väl* eftersom *nog* inte kan användas för att be lyssnaren bekräfta något, dvs. i frågefunktion. Den andra betydelsen kan enligt SAG innebära en markering av att talaren verkligen ska hålla sitt löfte eller en hotelse. Dessutom påpekas det att om *nog* inleder ett påstående om något som lyssnaren antas kunna avgöra bättre än talaren så kan det leda till att det får ”karaktär av vädjan eller fråga”, t.ex. ”*Nog* lagar du kärran åt mig?” (SAG 4:118, se även Aijmer 2016:164 samt modal betydelse 3 i SAOB och i inledningen ovan). Enligt Aijmer (2016:157) kan ordets koppling till om talaren har bra grunder för att anse något som sant tolkas som att *nog* är subjektivt eller talarorienterat. Aijmer menar även att *nog* kan markera hövlighet, t.ex. som ett sätt att mildra ett uttalande som utan mildring skulle kunna uppfattas som stötande av den andre, t.ex. ”Jag kan nog inte svara på den frågan, herr Orloff” (Aijmer 2016:159–160, jfr även 161–162). Sådana användningar, i likhet med de vädjande, kan anses som intersubjektiva.

Som nämnts ovan finns det tidigare studier av skillnader i bruket mellan finlandssvenskan och sverigesvenskan (se även SAG 4:118). I en rätt berömd passus konstaterar Bergroth (1917/1928:135) att ”vårt finlandssvenska vardagstal utmärker sig [...] genom ett överflödigt bruk av till betydelsen försvagade småord”. Här går Bergroth sedan vidare och beträffande *nog* nämner att ordet i allmänhet används mer i Finland och särskilt ofta i satsinitial position. Frekvensskillnaden bekräftas av Saari (1979:238) som relaterar förekomsten av *nog* till hundra meningsmakrosyntagmer: frekvensen för *nog* i Helsingforssvenskan blev därmed 15,4, vilket var klart mer än i sverigesvenskt material (Borås 3,6, Tornedalen 8,2).

I en senare studie påpekar Saari (1995:77) att det är svårt att bedöma om *nogs* speciella användning i finlandssvenska beror på arkaism eller finsk påverkan (jfr finskans *kyllä*). Hon menar att ”[s]åväl syntaktiskt som pragmatiskt sammanfaller den finska och den finlandssvenska användningen av ordet så gott som helt”. Samtidigt påpekar hon att *nog* i sverigesvenska ofta har ”en annan betydelse, ’troligen’ [...] som i finlandssvenskan är sällsynt”. Hon tolkar denna skillnad som påverkan från finskans *kyllä* som inte kan ha betydelsen ’troligen’ (Saari 1995:94). Sedan väljer Saari (1995:103) att i slutänden härröra det finlandssvenska bruket till ett ålderdomligare bruk som bland annat är dokumenterat i SAOB (se vår inledning).

Vad gäller sverigesvenskt samtalsspråk noterar Nilsson (2005:136) att *nog* i praktiken aldrig förekommer satsinitialt i hennes (västsvenska) material och rätt sällan i final position. Detta återspeglar Bergroths (1917/1928, se ovan) iakttagelse att medial position är vanligare i språkbruket i Sverige än i Finland.

Bland ordets funktioner noterar Nilsson kategorier som sannolikhetsgraderande, hypotetiskt, förmildrande och osäkerhetsmarkör, dvs. funktioner som mest sammanhänger med betydelsen 'troligen'.

5 Subjektivitet/-fiering och intersubjektivitet/-fiering

Studiet av den subjektiva och intersubjektiva användningen av adverb och diskursmarkörer kan sägas ta sin start i Traugotts arbete (t.ex. 1989, 1995). Det man kallar för *subjektiv* användning karaktäriseras av det som säger något om talarens tro och inställning till propositionen som uttrycks. Traugott och Dasher (2002:174) formulerar detta som så att "SP[eaker]/W[riter] uses the adverbials to make explicit his or her commitment to the truth of the utterance". Brems m.fl. (2014:1) har också beskrivit studiet av *subjektivitet* (*subjectivity*) som utforskandet av hur talarens involvering yttrar sig lexikalt, grammatiskt och genom konstruktionsval. Det är fråga om en process där subjektifieringen ökar som del av att talaren/skrivaren⁵ synliggör sin inställning till uttalandet (Traugott & Dasher 2002:174). Detta kan inkludera också koncessiva och kontrastiva yttranden, vilka, om än dialogiskt orienterade, utgår från talarens perspektiv (Traugott & Dasher 2002:174, Traugott 2014a:12–13). Typiskt är alltså att det finns en slags orientering inåt talaren själv: det handlar om talarens slutsatser och argument, vilka skulle kunna göras explicit med omskrivningar som "jag tror, tycker, känner x" (se Traugott 2014a:18). Med termen *subjektifiering* (*subjectification*) avses den diakrona process som leder till att ett uttryck utvecklar mer och mer subjektiva funktioner i stället för konkret referentiella (Traugott 2014a:9).

Med *intersubjektiv* användning menar man något som visar på att talaren orienterar sig mot mottagarens (förmodade) inställning, kunskap eller sociala identitet. Det kan röra sig om att man söker en viss interaktion, t.ex. fråga–svar. Orienteringen är således typiskt utåtriktad mot den man kommunicerar med och handlar om mottagarens deltagande och eventuellt en förhandling med denne. En förtydligande omskrivning skulle i detta fall vara något som "jag hoppas/vill att du håller med och förstår" (se Traugott 2014a:18), eller "jag antar att du (redan) vet/känner till detta". Traugott och Dasher (2002:174) menar också att om diskursmarkörer används som gardering ("hedge"), för att exempelvis mildra ett påstående "with the purpose of acknowledging the addressee's actual or possible objections", så är detta en intersubjektiv användning. De säger också att denna typ av betydelser (dvs. *hedge*) ofta har en koppling till epistemiska

---

⁵ Vi kommer nedan endast att tala om "talaren" men detta innefattar även den som skriver.

betydelser (ibid. 174–175). Sådana intersubjektiva dimensioner av pragmatiska markörer har hittills studerats i en begränsad omfattning (Brems m.fl. 2014:1), men kan identifieras i en del studier av grammatikalisering. Med *intersubjektifiering* (*intersubjectification*) avses den diakrona process under vilken ett uttryck börjar utveckla mer och mer intersubjektiva, dvs. mottagarorienterade användningar (Traugott 2014a:9). Engelskans *surely* och *no doubt*, som funktionellt i viss mån liknar *nog*, har diskuterats av Traugott (2014a, 2014b) vad gäller deras utveckling i anslutning till subjektifiering och intersubjektifiering, och där speciellt det förra evolverat åt intersubjektivt håll.

Traugott och Dasher (2002:281) har formulerat en hypotes om att intersubjektiva (eller interpersonliga) användningar föregås av subjektiva i den språkhistoriska utvecklingsprocessen, men i en senare studie visar Traugott (2014a:88) evidens som motsäger hypotesen. Eftersom vårt huvudmaterial inte är diakront är frågan om grammatikaliseringsgången utanför vår analytiska räckvidd. Vi har dock resultat som talar för att subjektifiering och intersubjektifiering sannolikt är parallella processer i en utveckling från ett referentiellt bruk mot ett pragmatiskt.

Traugott (2014a:20–21) diskuterar problemet med att objektivt undersöka pragmatik i (historiska) korpusar, eftersom vi t.ex. inte kan fråga vad talarna/skrivarna menade. Men hon påpekar att man med hjälp av t.ex. parafraaser kan försöka säkerställa exempelvis om säkerheten ligger hos en referent som beskrivs eller hos talaren. I det senare fallet kan utsagan innehålla uttryck som anger talarperspektiv (*jag tror/tycker att...*) eller de går att tolka in i sammanhanget. Intersubjektivt bruk kan på liknande sätt identifieras genom en parafraas som anger en orientering mot den andres kognitiva värld, t.ex. *jag hoppas/vill att du håller med/förstår* (se Traugott 2014a:21). Förekomsten av tilltal, t.ex. subjekt i andra person, vinklar också en användning åt det intersubjektiva hållet (Traugott 2014b:85).

Vi ansluter oss till ovanstående resonemang, när vi i vår analys kategoriserat användningar av *nog* som referentiella, subjektiva eller intersubjektiva. I referentiella användningar är ursprungsbetydelsen 'tillräckligt' påtaglig (t.ex. *Hafwer jag icke wijsat ståndachtighet nog mot Valere?*).⁶ I subjektiva användningar gör talaren en bedömning av visshetsgraden i det sagda, men mottagaren har inte tillgång till de fakta som talaren har (t.ex. *Jag kan nog betala detsamma som svenska samlare*).⁷ Intersubjektiva användningar karaktäriseras av mer öppenhet i visshetsbedömningen och den kan relateras till mottagaren (t.ex. *Ni minnes*

⁶ Ur Tartuffe (1731), *Svensk dramadialog*.

⁷ Ur Sinebrychoffs brev till Bukowskis 18/12 1901.

nog vilka jag menar).⁸ Ofta kan intersubjektiva användningar röra mottagarens minne, kunskap eller förmåga.

I praktiken är inte en vattentät kategorisering så enkel, eftersom intersubjektifierade uttryck ofta är multifunktionella, bevarande något av den ursprungliga funktionella potentialen (se Traugott 2014a:10), något som i allmänhet karakteriserar uttryck som genomgått grammatikalisering (se t.ex. Hopper 1991). I vår kategorisering har vi tagit fasta på kontextuella vinkar av ovanstående slag: är det ”jag” som hävdar något eller inkluderas mottagaren, vem kan rimligtvis veta bäst om det sagda? Som utdragen nedan visar kan uppdraget ändå vara klurigt. Bakgrunden till frågan (1) och responsen (2) är att Sinebrychoff varit intresserad av en sekretär som Bukowskis varit på väg att skaffa åt honom på auktion; det blev dock ingenting av detta eftersom priset blev så högt. I sitt svar till Sinebrychoff (2) konstaterar S. Lindqvist att det *nog* hade gått att betala för en man som honom.

1. Porslinet var förtjusande och att jag ej fick sekretären, har ej vidare gått mig till sinnes, ty jag antager att den blef betydligt öfver betald. (Sinebrychoff till Bukowskis 10/5 1904.)
2. Jag var riktigt glad när jag läste att H H ej saknar sekretären ty det är ju så svårt att ropa på en sak så högt för en person som ej sett varan. Den var mycket vacker, men var **nog** [betalb.] (Sigrid Lindqvist till Sinebrychoff 18/5 1904.)⁹

Lindqvist är den som i första hand kunde bedöma om varan var värd priset och hon kan tänkas ha haft en viss uppfattning om den andres tillgångar också – såtillvida är bruket subjektivt (’jag antar’). Men samtidigt antar hon något som mottagaren vet bäst (om dennes tillgångar) och kan tänkas kunna bekräfta, vilket lägger till en intersubjektiv aspekt.

6 Analys: subjektiva och intersubjektiva dimensioner av *nog*

Som nämnts ovan är antalet *nog* något fler i den sverigesvenska delen av brevkedjekorpusen än i den finlandssvenska (se tabell 1). Tittar vi på andelen per skribent ser vi också att det är ganska jämnt mellan de flesta manliga skribenterna, men en klar skillnad i andelen *nog* syns i Sigrid Lindqvists brev (34 ppm). Männen ligger mellan 5–10 ppm, så hon har 3–6 gånger fler *nog*.

⁸ Ur Sinebrychoffs brev till Sigrid Lindqvist 4/10 1901.

⁹ Vi använder fetstil för att markera *nog* i exempelutdragen.

Sigrid Lindqvist, senare Carlsund, var den som ofta svarade på Sinebrychoffs brev till Bukowski och hjälpte honom med många inköp. Hennes brev innehåller uppskattningar om värden och råd om hur Sinebrychoff bör handla, som gör det naturligt att hon vill använda subjektiva *nog* som markör för att detta är något hon personligen kan bedöma, med de fakta hon har tillgång till:

3. Att säga hvad porträttet kan vara värdt är mycket svårt, men **nog** tycker jag man godt kan betala för detsamma omkring 300 kronor. (Sigrid Lindqvist till Sinebrychoff 14/10 1901.)
4. Något riktigt vackert i tafvelväg har inte kommit in medan jag varit borta, men hoppas jag att snart få något, men inte goss-porträttet, ty det sitter **nog** ännu fast. (Sigrid Lindqvist till Sinebrychoff 14/7 1904.)

Samtidigt ser vi att det kan finnas en tendens i Sigrid Lindqvists brev att *nog* kan kunna tolkas som en anhållan om att adressaten förhoppningsvis ska hålla med, t.ex. i det första exemplet ovan. Vi bedömer dock (3) som i första hand subjektivt på grund av den tydliga subjektiva förankringen i *tycker jag*.

Genom kategorisering av *nog*-användningarna i brevmaterialet får vi följande indelning mellan referentiella, subjektiva och intersubjektiva användningar som redovisas i tabell 2 nedan.

Tabell 2. Antal fall av *nog* i referentiell, subjektiv och intersubjektiv betydelse

	Finlandssvenska	Sverigesvenska	TOTALT
Referentiell ¹⁰	0	0	0
Subjektiv	17 6 ppm	18 10 ppm	35 7 ppm
Intersubjektiv	8 3 ppm	3 2 ppm	11 2 ppm
SUMMA	25/29 120 9 ppm	21/17 908 12 ppm	46/47 028 10 ppm

I hela materialet finns det fler subjektiva användningar av *nog* än intersubjektiva. Samma ordning ser vi också i de två varieteterna, även om de sverigesvenska skribenterna skiljer ut sig på så vis att de har lite mindre intersubjektiva användningar än de finlandssvenska och ganska mycket mer subjektiva. Detta innebär också att om vi jämför andelen subjektiv och intersubjektiv användning är skillnaden i sverigesvenska mycket större (sv.sv. subj.

¹⁰ Nio *nog* faller utanför denna studie. Det rör sig om *nog* som använts i kombination med adjektiv i t-form (*dumt nog*); se Malmgren (2014) och SAG (4:110). Detta bör ses som en speciell konstruktion och tas därför inte med i denna studie.

86 %, intersubj. 14 %; jfr fi.sv. subj. 68 %, intersubj. 32 %). I det finlandssvenska materialet är också den subjektiva användningen vanligast, men den intersubjektiva användningen är dock något vanligare än i det sverigesvenska materialet i relation till antalet ord. Det förefaller rimligt att fördelningsmönstret förklaras av relationerna och rollerna mellan skrivarna. De intersubjektiva användningarna är tydligen vanligare hos Sinebrychoff (4 ppm jämfört med 0–2 ppm hos de andra) därför att det är han som försöker förhandla sig till att få köpa det han vill ha (till ett pris som är bra för honom) och påverka andra; se tabell 3.

Tabell 3. Subjektiva och intersubjektiva *nog*/person

	Subjektiv	ppm	Intersubjektiv	ppm
Axel Durling	9	8	2	2
Osvald Sirén	5	5	1	1
S. Lindqvist	7	34	0	–
C. U. Palm	2	5	1	2
P. Sinebrychoff	12	7	7	4
SUMMA	35		11	

I det följande tar vi en närmare titt på subjektiva och intersubjektiva användningar av *nog* i brevmaterialet, men vi inleder först med en diskussion av några referentiella fall som hämtats från korpusen *Svensk dramadialog*.

6.1 Referentiellt *nog*

Referentiellt *nog* förekommer alltså inte i den brevsamling vi arbetat med. Det som finns är satsinledande konstruktioner med adjektiv/particip + *nog* (t.ex. *Dumt nog stod ej angifvet i katalogen*).¹¹ Vi har dock uteslutit dessa från våra beräkningar och vår analys, emedan uttryckssättet förtjänar att bli analyserat som en egen konstruktionsresurs. Konstruktionen finns främst i det sverigesvenska materialet och i Osvald Siréns del av det finlandssvenska, men Sirén var då också bosatt i Sverige så man kan fundera om detta är något som varit vanligare i Sverige.

Eftersom grammatikaliseringsscenarioet gör det troligt att det skett en utveckling från referentiell till subjektiv betydelse så ville vi ta fram tidigare material för att se om vi där hittade mer av det referentiella bruket, möjligen under utveckling mot det mer pragmatiska. Därtill har vi också konsulterat senare material i samma kontrollerande syfte. I korpusen *Svensk dramadialog* hittar vi flera fall

¹¹ Osvald Sirén till Sinebrychoff 20/3 1902.

av referentiellt *nog* i betydelsen 'tillräcklig mängd', exempelvis i dramat *Tartuffe* (1731):

5. VALERIUS: Ney, nu är det **nog**; nu hafwer hon allaredan mer än förmycket giordt narr utaf mig (*Tartuffe*, 1731.)
6. MARIANA: Hafwer jag icke wijsat ståndachtighet **nog** emot Valere? Wist **nog** är det, at himmelen förbiuder et eller annat werldzligt Nöje (*Tartuffe*, 1731.)

I det senare fallet i (6) kan vi skönja en potentiell utveckling från referentiell betydelse mot epistemisk, från 'tillräcklig' kunskap till gradering av kunskap. Denna övergång i funktion har möjligen skett just i samband med uttryck som har med det epistemiska att göra, som i följande exempel, *Det är sant nog* (fortfarande ur *Tartuffe*), där dock sambandet med en referentiell ursprungsbetydelse också är påtagligt:

7. CLEANTES: Efter han hafwer sådana Wapn i händerna emot eder som han hafwer, så haden I icke bordt låta det komma så wida som skedt är.

ORGON: Det är sant **nog**, men hwad skal man göra dertil? (*Tartuffe*, 1731.)

Det är vanligt för de äldsta dramerna i korpusen att *nog* ofta postmodifierar ett ord, såsom i *ståndachtighet nog*, *högt nog*, *sant nog*.¹² Detta kan säga något om grammatikaliseringsstadiet: det referentiella ursprungsbruket är fortfarande starkt närvarande både i betydelse och i konstruktionssätt. Den nya modala funktionen har definitivt slagit rot när den sammanfaller med en ny syntaktisk distribution (satsinitial eller -medial position, t.ex. *Nog är det sant*, *Det är nog sant*), dvs. då det nya uttryckssättet har *konstruktionaliserats* (se Traugott & Trousdale 2013, Traugott 2014b:79).

För att länka denna diskussion till dagens bruk kan vi notera att dramakorpusen även innehåller referentiella *nog* i det modernare materialet från 1990-talet:

8. STIG: Det gjorde ni inte alls. Tänk er att det går en osynlig linje på marken här. Det här är ert, och det här är vårt, och så pratar vi inte mer med varandra. Nu får det vara **nog**. (*Människor i solen*, Jonas Gardell 1997.)

¹² Preferensen för denna ordföljd i äldre språkbruk kan också ha gett upphov till konstruktionen *x:t nog* (t.ex. *Dumt nog stod ej angifvet i katalogen*), som Malmgren (2014) kopplat ihop med engelskans *x:ly enough* (t.ex. *curiously enough*).

9. BARBRO: Min mamma till exempel. Hon var ju en fullständig idiot. Hon klarade ju ingenting. Hon klarade inte av sin moderskärlek. Det fanns ingen modersroll som var liten **nog** för hennes format. Det fanns ingenting som var litet **nog** för hennes format. Hon var absolut inkompetent i alla sammanhang. (*Idlaflickorna*, Kristina Lugn 1993.)

Detta vittnar om att bruket fortfarande är levande, samtidigt som den satsinitiala och -mediala omgivningen är reserverad för modala användningar av ordet.

6.2 Subjektivt *nog*

I brevmaterialet hittar vi framförallt fall av subjektiv betydelse, t.ex. i (10):

10. Det var det vackraste af dervarande Scheffel-porträtt, ehuru väl ett Svea Hofrätt tillhörigt dylikt porträtt **nog** låg öfver i konstvärde. (Durling till Sinebrychoff 28/10 1900.)

Här tolkar vi det som att detta *nog* uttrycker ett 'antar jag', 'utifrån min kunskap eller förmåga att bedöma'.

Vi har noterat att närvaron av negation har tendensen att föra tolkningen av *nog* i riktning mot talarens subjektiva visshet: att bestrida ett sakförhållande innebär ett subjektivt (och ofta affektivt) ställningstagande vid uttryck av oenighet (se Dik 1997:176). Vi visar ett exempel från brevkedjan med Durling (11), där denne är förbannad på det låga bud Sinebrychoff gett hans tavla och där han kommer med tilläggsmotiveringar till ett högre pris, något som också understryker skrivarens visshet:

11. I sjelfva verket var **nog** detta pris icke så högt, enär National-museum gick med vid försäljningen ända till 2,800 kronor och dess ombud afstod, först sedan det blifvit klart att köparen skulle betala nästan hvad som helst. (Durling till Sinebrychoff 3/9 1899.)

Enligt SAG (4:118) framträder betydelsen av subjektiv visshet klarare då *nog* inleder en sats. Följande exempel, återigen Durling till Sinebrychoff, belyser detta bruk. Notera att den subjektiva vissheten understryks med tillägget "derom är jag öfvertygad":

12. **Nog** komma vi öfverens till ömsesidig belåtenhet, derom är jag öfvertygad! (Durling till Sinebrychoff 16/10 1899.)

Denna utsaga utgör en lättad respons på komplicerade förhandlingar (jfr ex. 11 ovan och 14 nedan): Sinebrychoff är intresserad av att köpa en tavla av Durling,

medan denne vill ha en silverkanna som finns i Sinebrychoffs ägo.¹³ Efter ett antal förvecklingar har Sinebrychoff i brevet som Durling här svarar på signalerat att det finns möjligheter till en lösning: "Vi skola hoppas att vi därvid kunna komma till en uppgörelse som tillfredsställer oss båda." Det finns sålunda dialogiska aspekter på (12): det är fråga om en respons och den formuleras i första person pluralis. Det avgörande är dock skrivarens kraftfulla subjektiva bekräftelse. Det är en funktion som i övrigt ofta samförekommer med satsinitialt *nog*, t.ex. i kombination med svordomar som i *Nog fan finns det pengar* (se SAG 4:118).

6.3 Intersubjektivt *nog*

I brevmaterialet finns också flera användningar som snarast bör tolkas som intersubjektiva. Den intersubjektiva betydelsen framkommer när brevväxlingen rör en förhandling och brevskrivaren söker den andres medhåll eller när brevskrivaren antar något om vad den andra vet (eller kan eller minns). Detta förekommer främst i Sinebrychoffs egna brev, men det finns också exempel i Palms, Durlings och Siréns och är därigenom representerat i såväl sverigesvenska som finlandssvenska.

Ett exempel på en användning där skrivaren gör ett antagande om den andres kunskaper finns i det följande:

13. Ehuru Ni **nog** torde hafva Eder bekant allt som är känt rörande Gyllenståhlska familjen, bifogar jag här en afskrift af mina anteckningar om första innehafvaren af den mång[---] kannan. (Sinebrychoff till Durling 13/10 1899.)

Här hänvisar Sinebrychoff till någonting som hör till Durlings kunskapsområde (den Gyllenståhlska familjen), och som handling är det något som förutsätter dennes acceptans, om än inte nödvändigtvis en explicit respons.

Även utmanande, och inte bara samförståndssökande, handlingar hör enligt Traugott (2014a) till sådana som kan kategoriseras som intersubjektiva – såväl en vädjan som en utmaning är responssökande handlingar. En missnöjd respons från Durling på Sinebrychoffs låga bud på en tavla belyser detta på ett intressant sätt:

14. Detta blir **nog** vår sista tafvelaffär, ty "Flöjtblåsaren" säljer jag icke för erbjudna 1,500 kronor och von Bredas älskliga barnporträtt vill jag alls icke sälja. (Durling till Sinebrychoff 3/9 1899.)

---

¹³ Dessa förhandlingar är beskrivna i Lehti-Eklund & Silén (2014).

Durlings handling utgör en hotelse som presenterar strandade affärer som ett tänkbart resultat, men resultatet är något som Sinebrychoff har möjlighet att påverka med en tillmötesgående handling (vilken han de facto kommer med i brevet som svarar på det aktuella brevet; jfr analysen i samband med ex. 12). Vi kan också notera i senare brev att deras affärer, inklusive tavelaffärer, med varandra fortsätter även flera år efter denna kris – utmaningen fick sålunda tydligen en tillfredsställande respons.

Mottagarorientering och intersubjektiv funktion blir vidare påtaglig när en utsaga formuleras med tilltal i andra person, t.ex. *Ni vet nog...*, *Nog borde ni dessutom veta att...* Tilltalet har *du*-form i breven mellan Osvald Sirén och Paul Sinebrychoff, men annars används det formella *Ni*, som t.ex. i (13). Detta sammanhänger med att Sirén och Sinebrychoff hade en närmare relation till varandra, medan de övriga deltagarna mest var affärsbekanta.

7 Sammanfattning

Med denna analys har vi försökt kasta ljus över grammatikaliseringen av adverbet *nog* i riktning mot modala användningar, som har såväl subjektiva som intersubjektiva dimensioner. Eftersom vårt huvudsakliga material utgörs av en brevväxling från några år kring förra sekelskiftet får vi emellertid bara ett utsnitt av utvecklingen: i vilket skede av processen *nog* var under perioden ifråga.

Referentiellt *nog* förekommer inte i breven, bortsett från konstruktionen adjektiv/particip + *nog*, som t.ex. kan inleda satser (*Dumt nog stod ej angifvet i katalogen*). Att referentiellt *nog* inte förekommer har snarast med topikerna att göra – i övrigt är det en funktion som fortfarande är levande, och belagt t.ex. i de nyare dramerna i *Svensk dramadialog*. Däremot visar de äldre dramerna i korpusen att referentiellt *nog* är mycket vanligt och att ordet i övrigt gärna används som efterställd modifierare (*Det är sant nog ...*). Vi ser att *nog* blir rörligare i satsen när det får mer pragmatiska (modala) användningar, i initial och medial position (*Nog komma vi öfverens ...; Detta blir nog vår sista tavelaffär ...*). Därmed sammanhänger utvecklingen av nya funktioner med uppkomsten av en ny syntaktisk distribution, dvs. det handlar om konstrukcionalisering.

Vi kan i breven se att *nog* böjer sig för både subjektiva och intersubjektiva användningar, vilket för tankarna till Traugotts (2014a, 2014b) beskrivningar av *surely* som har i viss mån liknande semantik. Subjektiva användningar har med talarens (skrivarens) visshet och betoning av den att göra (*... men nog tycker jag man godt kan betala ...*). Breven innehåller främst subjektiva *nog*, men det finns

också kontexter där *nog* enligt vår analys har utvecklat intersubjektiv funktionspotential. Dessa användningar förekommer i utsagor där talaren tilltalar, vädjar till eller utmanar den andre eller hänvisar till vad den andre bör veta eller kunna (*Ehuru Ni nog torde hafva Eder bekant ...*). Vi ser också att dessa funktioner är vanligare i de brev som Sinebrychoff skrivit, vilket vi tolkar som beroende av deltagarrollerna. Det är nämligen Sinebrychoff som oftast är den som försöker förhandla och påverka de andra för att få till en god affär för sig själv, medan Bukowskis och Durling har i uppgift att försöka uppfylla hans önskningar. Detta betyder också att vi inte utgående från detta material kan säga något om var de sverigesvenska och finlandssvenska varieteterna ligger i förhållande till varandra. Trots att intersubjektivt *nog* är vanligare i de finlandssvenska breven tolkar vi detta enligt nuvarande analys som en tillfällighet som har med materialets art att göra.

Vår tentativa slutsats är således att subjektifiering och intersubjektifiering är olika sidor av samma mynt som kommit till genom en process där ett referentiellt uttryck börjat utveckla interpersonliga funktioner. Vilken sida som kommer i förgrunden i ett aktuellt fall har då främst med kontexten – ämnet, talarrelationer och handlingstyper – att göra. Icke desto mindre vore det intressant att mer allmänt undersöka hur subjektiva respektive intersubjektiva sidor av *nog* profilerar sig i de svenska och finländska varieteterna och om detta har något att göra med att *nog* numera uppfattas som epistemiskt svagare i Sverige än i Finland.

Litteratur

Aijmer, Karin 1997. *I think* – an English modal particle. I: Toril Swan & Olaf Jansen Westvik (red.). *Modality in Germanic Languages. Historical and comparative perspectives*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. S. 1–47.

Aijmer, Karin 2016. The Swedish modal particle *nog*. A contrastive analysis. *Nordic Journal of English Studies* 15:3. S. 149–170.

Aijmer, Karin & Anne-Marie Simon-Vandenberg 2011. Pragmatic markers. I: Jan Zienkowski, Jan-Ola Östman & Jef Verschueren (red.). *Discursive pragmatics*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. S. 223–247.

Bergroth, Hugo 1917/1928. *Finlandssvenska.Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift*. Helsingfors: Schildts.

Borgstam, Stina 1977. Nog är tillräckligt. *Nysvenska studier* 57. S. 217–226.

Brems, Lieselotte, Lobke Ghesquière & Freek Van de Velde 2014. Intersections of intersubjectivity. I: Lieselotte Brems, Lobke Ghesquière & Freek Van de Velde (red.). *Intersubjectivity and Intersubjectification in Grammar and Discourse – Theoretical and descriptive advances*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. S. 1–5.

Dik, Simon C. 1997. *The theory of functional grammar. Part 2: Complex and derived constructions*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

Erman, Britt & Ulla-Britt Kotsinas 1993. Pragmaticalization: the case of *ba* and *you know*. Stockholm: Almqvist & Wiksell. S. 76–92.

Hopper, Paul 1991. On some principles of grammaticization. I: Elizabeth Closs Traugott & Bernd Heine (red.). *Approaches to Grammaticalization*. Vol I. Amsterdam: Benjamins. S. 17–36.

Lehti-Eklund, Hanna 1990. *Från adverb till markör i text. Studier i semantisk-syntaktisk utveckling i äldre svenska*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Lehti-Eklund, Hanna 2002. Om *att* som diskursmarkör. *Språk och stil* 11. S. 81–118.

Lehti-Eklund, Hanna & Beatrice Silén 2014. En brevkedja från 1899 – utbyte av varor och tjänster. I: Jan Lindström m.fl. (red.). *Svenskans beskrivning* 33. Helsingfors: Helsingfors universitet. S. 246–255.

Lindström, Jan 2008. *Tur och ordning – introduktion till svensk samtalsgrammatik*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Lindström, Jan & Catrin Norrby 2016. Nog är det tillräckligt. *Språktidningen* 8/2016. S. 26–31.

Malmgren, Sven-Göran 2014. *Konstigt nog, klokt nog ... Om en ganska ny typ av satsadverb i svenskan och andra språk*. I: Karin Helgesson m.fl. (red.). *Fint språk*. Göteborg: Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning. S. 109–115.

Melander Marttala, Ulla & Siv Strömquist 2001. *Korpusen Svensk dramadialog: användarhandbok*. Uppsala: Uppsala universitet.

Nilsson, Jenny 2005. *Adverb i interaktion*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Saari, Mirja 1979. Om adverb *ju*, *nog* och *väl*. *Festskrift till Björn Pettersson 29.12.1979*. Tammerfors: Tammerfors universitet. S. 219–243.

Saari, Mirja 1995. ”Jo, nu kunde vi festa nog”. Synpunkter på svenskt språkbruk i Sverige och Finland. *Folkmålsstudier* 36. S. 15–108.

SAG = *Svenska Akademiens grammatik* 1999. Band 4. Författad av Ulf Teleman, Staffan Hellberg & Erik Andersson. Stockholm: Svenska Akademien.

SAOB = *Svenska Akademiens ordbok*. Lund: Svenska Akademien.

Svensk dramadialog under tre sekler. Tillgänglig: <http://www.nordiska.uu.se/forskning/projekt/drama>.

Traugott, Elizabeth Closs 1989. On the rise of epistemic meanings in English: an example of subjectification in semantic change. *Language* 65:1. S. 31–55.

Traugott, Elizabeth Closs 1995. The role and the development of discourse markers in a theory of grammaticalization. Konferenspresentation från *International Conference on Historical Linguistics*, Manchester, Storbritannien 1995. Version 11/97. Tillgänglig: <http://web.stanford.edu/~traugott/ect-papers-online.html>.

Traugott, Elizabeth Closs 1999. From subjectification to inter-subjectification. Konferenspresentation vid Workshop on Historical pragmatics, Fourteenth International Conference on Historical Linguistics, Vancouver, Canada juli 1999.

Traugott, Elizabeth Closs 2003. From subjectification to inter-subjectification. I: Raymond Hickey (red.). *Motives for language change*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 124–139.

Traugott, Elizabeth Closs 2014a. Intersubjectivity and clause periphery. I: Lieselotte Brems, Lobke Ghesquière & Freek Van de Velde (red.). *Intersubjectivity and Intersubjectification in Grammar and Discourse – Theoretical and descriptive advances*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins S. 7–27.

Traugott, Elizabeth Closs 2014b. On the function of the epistemic adverbs *surely* and *no doubt* at the left and right peripheries of the clause. I: Kate Beeching & Ulrich Detges (red.). *Discourse functions at the left and right periphery. Crosslinguistic investigations of language use and language change*. Leiden/Boston: Brill. S. 72–91.

Traugott, Elizabeth Closs & Richard B. Dasher 2002. *Regularity in semantic change*. Cambridge: Cambridge University Press.

Traugott, Elizabeth Closs & Graeme Trousdale 2013. *Constructionalization and constructional change*. Oxford: Oxford University Press.

PSALTARPSALMERNÄ I *DEN SVENSKA TIDEBOKEN* 1525 – EN KATOLSK "REFORMATIONSBIBEL"

Rickard Melkersson

In 1525, a Catholic Book of Hours in Swedish (later called *Den svenska tideboken*) was printed in Uppsala, in the very same printing house that would issue the first Swedish translation of the New Testament in 1526. Whereas the latter, along with the other translations of biblical texts of the Lutheran reform, has been a frequent subject of philological research, the former has rather been regarded as a less interesting example of the linguistic decay of the pre-reform era, as the 19th century editor Klemming puts it. This paper examines three features of the language in the 40 psalms found in *Den svenska tideboken*, in comparison with the reform Psalter of 1536: the infinitive, the genitive and the word order in subordinate clauses and in infinite verb phrases. As to the infinitive and to orthography in general, it is clear that *Den svenska tideboken* shows a significant number of variation, while the 1536 Psalter is both more consistent and more faithful to the Old Swedish system. On the other hand, the genitive and the word order in *Den svenska tideboken* could be described as more faithful to the older system. There are also significant differences within *Den svenska tideboken* that deserve to be the subject of further research.

1 Inledning

1.1 Bakgrund

När G. E. Klemming (1854) under titeln *Den svenska tideboken* ger ut *varfruwe tydher paa svenskä*, tryckt hos Richolff i Uppsala ca 1525, gör han det närmast motvilligt, eller åtminstone med en tydlig reservation för det språk han därmed låter sin samtid ta del av:

Utgifvaren har [...] rättat många uppenbara språk- och meningsfel, tillkomna af ovårdsamhet i trycket; hvad icke bestämdt kunnat antagas såsom tryckfel har deremot förblifvit kvarstående, hvarför ock det hela tjenar till att afgifva ett märkligt prof på det djupa förfall, hvarifrån reformatorerne räddade språket. (Klemming 1854:[5].)

Än skarpare tongångar kan möta hos forskare längre fram i tiden. Lindqvist (1929) noterar först i en jämförelse mellan Nya Testamentet 1526 och dess

samtids språk att bibeltexten skiljer sig avsevärt från den samtida kanslistilen och fortsätter:

Lika tydligt märker man avståndet mellan Nya Testamentets språk och det språk, som växte vilt i en hel del av dåtidens uppbyggelselitteratur, med en fruktansvärd blandning av gamla vadstenaformer, danska och lågtyska skrivningar och svenska dialektegendomligheter. Detta språk tar sig ett nästan skrämmande uttryck i den året förut från samma tryckeri utgångna Svenska Tideboken, där den språkliga och ortografiska oredan var så stor, att ett och samma ord kunde hava 6 à 7 olika stavningar. (Lindqvist 1929:177.)

Varför då lyfta fram denna skrift idag? *Den svenska tideboken* är en svensk-språkig version av det som brukar kallas ”medeltidens bestseller” (se t.ex. Wieck 1988:27). Dess konstitutiva innehåll är det s.k. lilla Mariaofficiet, ”Vår Frus tider”, en del av det offentliga gudstjänstlivet som samtidigt kom att fungera som en utomordentligt populär andaktsform för lekfolket. Det är alltså en bok med en central ställning i fromhetslivet, jämförbar med den som Bibel, psalmbok och katekes senare kom att få på lutherskt håll (se t.ex. Duffy [2006] 2011, Hagberg 2008, Reinburg 2014). En rimlig hypotes borde kunna vara att tidebokens språk, även om det starkt avviker från språket i t.ex. NT 1526, ändå representerar ett språkbruk som var tänkt att av samtiden uppfattats som välfungerande, prestigefyllt och korrekt. Men tideboken är också till en inte obetydlig del faktiskt en bibelöversättning; den innehåller 40 psalmer ur psaltaren och några andra kortare bibliska texter. Även om forskningen delvis har beaktat tideboken som en del av reformationsbiblarnas språkhistoriska kontext, verkar ingen ha undersökt de eventuella textuella sambanden – bibelöversättningar emellan. Den tidigt etablerade bilden av tidebokens språk som ett ”sämre” språk kan säkert ha bidragit till detta, och det gör en närmare undersökning dubbelt intressant. Vari består detta ”förfall”? Vilken blandning av dialektegendomligheter, vadstenaformer och danismer är det som är ”skrämmande” och vilken är helt enkelt vår svenska? För det är ju uppenbart att även den moderna svenskan med fog kan kallas för en blandning av alla de uppräknade ingredienserna.

1.2 Syfte

Det främsta syftet med föreliggande undersökning är att jämföra de 40 psaltarpsalmerna i *Den svenska tideboken* (hädanefter DST; Klemming 1854) med motsvarande psaltarpsalmer i 1536 års psaltare (hädanefter PS1536; Sjögren 1956) med avseende på några språkdrag som vi vet har varit föremål för variation under övergången från fornsvensk till nysvensk tid, nämligen: 1. infinitivens

ändelsevokal, 2. substantivens ändelser i genitiv och 3. ordföljden i bisatser och infinita verbfraser.

Dessa språkdrag har valts utifrån grundantagandet att vad man under tidigare epoker har ansett som språkligt förfall har någon koppling till vad som räknats som *nytt* (i förhållande till tidigare språkskeden), *främmande* eller *allmänt inkonsekvent*. De är alla fenomen där något *äldre*, *inhemskt* och *konsekvent* ganska tydligt kontrasterar med just sådana motsatser. Ett bisyfte är således att i någon mån sätta vissa empiriska data i relation till de inledningsvis anförda omdömena från Klemming (1854) och Lindqvist (1929).

Infinitivvokalen nämns av Lindqvist (1929) som ett drag där det reformatoriska bibelspråket kontrasterar mot ett mer dansk- och tyskpåverkat samtida språk. Bisatsordföljden, däremot, är enligt Ståhle (1970) ett drag där bibelspråket just ger prov på tyskt inflytande. Det generaliserade genitiv-s:et är en novation som handböckerna (som t.ex. Wessén 1941) brukar betrakta som helt genomförd på 1500-talet, men där redan en flyktig blick på DST ger en annan bild. Vi har alltså att göra med tre enkelt definierade, frekventa och i sammanhanget relevanta språkdrag som redan i en begränsad undersökning som den föreliggande borde kunna ge ett signifikativt utslag (se också vidare i 2 nedan).

Ett andra bisyfte med jämförelsen är dessutom att visa huruvida psaltarpsalmerna i DST framstår som en språkligt enhetlig text eller om den uppvisar tecken på inbördes olikheter i tillkomsthistoria. Ett tredje bisyfte är att helt översiktligt ge en karakteristik av den eventuella textuella likheten mellan de aktuella psalmerna i DST och PS1536. En sådan karakteristik ges i 4.1.

2 Tidigare forskning

Forskningens intresse för DST har varit minst sagt sporadiskt, och det inskränker sig ofta till kommentarer av det slag som inledningsvis citerats och då ofta i samband med någon fråga som rör bibelspråket. Det sistnämnda är ju desto mer uppmärksammat.

Någon som faktiskt undersökt språkliga aspekter i DST är Palmér (1926), som jämför denna med *Een nyttwgh Wnderwijsning*, tryckt vid samma tryckeri som DST i februari 1526, efter flytten till Stockholm och före utgivningen av NT, och som Palmér karakteriserar som "vår första reformationsskrift" (Palmér 1926:22) och med själva NT 1526. Palmér undersöker nästan uteslutande stavning och de lexikala enheternas form, och inte böjningsmorfologi eller syntax. Hans slutsats är att det är samma två sättare som tillsammans utfört sättningen av samtliga

dess tre publikationer, och att dessa båda sättare är av dansk härkomst. De olikheter som uppträder mellan DST, *Wnderwijsning* och NT 1526 tillskriver Palmér snarare en successivt ökande noggrannhet och stränghet i korrekturläsningen än olikheter i tryckförlagornas språkdräkt. Palmér tycker sig se ortografiska olikheter mellan de två sättarna, olikheter som han framförallt bedömer som olika grad av trohet mot förlagans språk och inte som olikheter i sättarnas eget språkbruk. I DST menar han att den senare delen från s. 39 i Klemmings utgåva är ett verk av den sättare som visar störst trohet mot – den okända – förlagan (Palmér 1926:32–34).

Det är först i modern tid som DST tilldragit sig ett visst intresse i egen rätt, och då inte så mycket som en språkhistorisk urkund utan som en del av en sen-medeltida bönbokskontext.

Hedström (2009) lyfter fram DST i sin omfattande undersökning av vadstenasystrarnas skriftbruk och handskrivna bönböcker från Vadstena, och belyser vissa beröringspunkter som hon menar förtjänar ett närmare studium (se t.ex. Hedström 2009:363). Intresset för DST:s plats bland de i Sverige tryckta latinska tideböckerna kommer till uttryck i flera av bidragen i Hagberg (2008), inte minst Hedström (2008).

Forskningen om 1500-talets svenska bibelöversättningar (främst då NT 1526 och Bibeln 1541) är däremot som bekant tämligen omfattande. Det är dock anmärkningsvärt i hur hög grad även den språkvetenskapliga forskningen uppehållit sig vid frågan om att identifiera en översättare, och i hur hög grad man då sysslat med rena ortografiska iakttagelser (se t.ex. Lindqvist 1918). Det är också i detta sammanhang som Palmér (1926) skriver in sig. Palmérs bidrag till denna diskussion är framförallt att han så starkt framhåller sättarnas roll i processen, och menar att flera slutsatser i den tidigare debatten om översättarens språkbruk och identitet egentligen grundat sig på egenheter hos sättarna (se t.ex. Palmér 1926:22). Palmér går härvidlag längre än Lindqvist (1918), som visserligen finner likheter mellan DST och NT 1526 som han tillskriver tryckeripersonalen och räknar som lågtyskt inflytande, men endast räknar med ett mycket begränsat urval språkliga företeelser som berörs av detta (Lindqvist 1918:186–191).

Som redan framgått av det inledningsvis anförda citatet från Lindqvist (1929), vill denne inte se någon språklig koppling mellan NT 1526 och den samtida fromhetslitteraturen, så påtagligt företrädd av DST. Det är dock anmärkningsvärt att han inte alls nämner DST som källa till eller exempel på just förreformatoriskt bibelarbete, som han annars ägnar visst utrymme. Intressant är att Lindqvist (1929:177) trots detta lyfter fram det äldre vadstenaspråket som förebild till den

ortografiska konsekvensen i NT 1526. I detta sammanhang skall det också lyftas fram att Lindqvist som ett exempel på de ”danska och tyska skrivvanor” i tidens kanslisstil som NT 1526 avviker från bland annat ger just ett generaliserat *-e* i ändelser (Lindqvist 1929:176).

Adell (1936) uppehåller sig framförallt vid översättarfrågan, men till hans verkliga förtjänster hör att han väger samman resultatet från sin egen historiskt upplagda undersökning med tidigare litteraturhistorisk, exegetisk och språkvetenskaplig forskning kring materialet, och så lyckas ge en helhetsbild som på det hela taget förefaller mycket plausibel. I detta sammanhang är det framförallt den bild han ger av 1525 års förarbeten till NT som är värd att notera. I Adells tappning är detta fram till tryckeriets Stockholmsflytt ännu ett projekt i den gamla kyrkliga hierarkins regi, alltså samma katolska miljö som DST måste vara sprungen ur. Om Adell har rätt finns det all anledning att söka paralleller mellan DST och NT 1526.

Sjögren (1949) är också värd att framhålla i detta sammanhang, eftersom han är en av de få som berör de fyra gammaltestamentliga böcker, varibland Psaltaren, som översattes 1536. Undersökningen behandlar framförallt ordförrådet, men även i viss mån kasusbruket, dock utan att i detta sammanhang särskilt behandla vare sig PS 1536 som sådan eller genitiv- eller infinitivändelserna (jfr Sjögren 1949:110–112). Sjögren diskuterar dock frågan om förlagorna till PS 1536, och framhåller framförallt Luthers tyska översättning av vissa gammaltestamentliga böcker av år 1524; varje koppling till äldre inhemska bibelarbeten avfärdas generellt, och DST nämns inte ens i detta sammanhang (Sjögren 1949:53 f., 71–74).

Stähle (1970) är en av de få som berör reformationsbiblarnas bisatsordföljd, och då framförallt i anslutning till NT 1526:

I bisatser hade det i senmedeltidens svenska skriftspråk blivit allt vanligare att efter tyskt mönster skjuta predikatet mot satsens slut.[not] Självfallet möter ordställningstypen *tå tjdhen fulbordat war, tå han thet hörde* ymnigt också i NT 1526 – Luther var ju en av huvudförlagorna – även om den i nusvenskan normala ordföljden dominerar. (Stähle 1970:24.)

Jag har inte kunnat finna att någon undersökning direkt lyfter fram genitivändelsen som något som i reformationsbiblarna eller deras samtid uppvisar någon variation, åtminstone inte ifråga om närvaron eller frånvaron av ett slut-s på substantiven, även om formen på det som föregår *s:et* ibland diskuteras (se t.ex. Sjögren 1949:110). En handbok som Wessén (1941) placerar också genitivs:ets frambrytande i femininum och i plural i yngre fornsvensk tid och

konstaterar för den äldre nysvenskans del kategoriskt: "Genitiven bildas i skriftspråket av alla ord och i alla former med ändelsen -s" (Wessén 1941:124), men meddelar samtidigt i en fotnot på samma sida att enstaka genitiv plural på -a förekommer i GVB 1541. En modern handbok som Petterson (2005) ansluter i princip helt till denna beskrivning.

3 Undersökningens material och metod

Denna undersökning behandlar alltså endast just psaltarpsalmerna i DST och deras motsvarigheter i PS1536. Och det är då bara den liturgiskt använda psalmtexten som avses, sådan den möter i just DST, och inte de rubriker och ingresser som själva bibeltexten, och därför PS1536, ibland har.

För undersökningen av DST har Klemmings utgåva (1854) använts. Denna utgåva har, trots sin höga ålder, bedömts som tillräckligt tillförlitlig, just för att utgivaren så explicit meddelar att han inte förbättrat språket i fråga om väsentligheter. För undersökningen av PS1536 har Svenska fornskriftsällskapets faksimilutgåva använts (Sjögren 1956).

Psaltarpsalmerna uppträder i DST i tre olika avdelningar av boken: i *Maria-officiet* ("vorfruwe tydher", sidorna i–xxvii hos Klemming 1854), i *Den helige Andes officium* ("helghe andz tidher", s. xxix–xxxviii) och i *Botpsalmerna* ("syw Psalmana", s. xlii–xlvi). Dessa delar kommer i analysen delvis att betraktas som separata enheter. I uppställningen nedan framgår vilka psalmer som återfinns i var och en av delarna.

Mariaofficiet: Ps 95, 8, 19, 24, 93, 100, 63, 67, 148, 149, 150, 120–131, 110, 113, 147B, 132, 133, 134 (29 psalmer)

Den helige Andes officium: Ps 1, 15, 54, 70, 87, 128 bis. (6 psalmer)

Botpsalmerna: 6, 32, 38, 51, 102, 130 bis., 143 (7 psalmer)

Det rör sig alltså om 40 olika psaltarpsalmer, varav två stycken (Ps 128 och Ps 130) förekommer i sin helhet två gånger. Även dessa upprepningar har medtagits i materialet. Psaltarpsalmernas nummer anges här enligt den svenska (och hebreiska) bibelns numrering, vilken också är den som används i PS1536. I DST används inga psalmnummer, utan psalmerna identifieras genom att de latinska inledningsorden ges vid varje psalm. Även PS1536 ger dessa latinska inledningsord (enligt Vulgata!) vid varje psalm, utöver numret. (Den psalm som här kallas Ps 147 B avser verserna 12–20 i den svenska bibeltextens Ps 147 och räknas här som en egen psalm. Detta är Vulgatans Ps 147; den svenska bibelns Ps 147:1–11 är Vulgatans Ps 146.)

Materialet har exciperats i sin helhet med avseende på de tre fenomen som studeras: 1. *infinitivvokalen*, 2. *genitivändelsen* och 3. *ordföljden i bisats och vid infinita verb*. Nedan preciseras urvals- och analyskriterierna för respektive kategori av belägg.

1. Samtliga infinitiver i materialet har räknats med, utom sådana som har stamslut på betonad vokal (som t.ex. *gå*) och utom former med ett påhängt enklitiskt pronomen (som i ”*iach wille **förtiyat***” i DST). Både aktiva och passiva former räknas, och i resultatredovisningen görs ingen skillnad mellan dessa. Former på *-as* tas upp som belägg för infinitiv på *-a*.

2. Vid excerperingen av genitivformer räknas samtliga substantiv i uppenbart genitivisk funktion, utom sådana med stamslut på *-s* och som i den aktuella instansen saknar slutartikel. Formen *husets* tas således med, men inte *hus*, även om det står i uppenbar genitivfunktion. Vid klassificeringen är det endast själva substantivets och/eller slutartikelns form som beaktas, och om en av dessa slutar på *-s* räknas instansen som ett belägg för *s-genitiv*. I annat fall räknas formen som ett belägg för *annan genitiv*. Formerna *världens* eller *världsens* räknas alltså som *s-genitiver*, medan frasen *vars herra* räknas som *annan genitiv*. Eventuella *-s* på adjektiviska attribut räknas alltså inte. Som ett substantiv i genitivisk funktion räknas även någon gång sådant som kanske av en modern språkkänsla snarast skulle uppfattas som förledet i ett särskrivet sammansatt ord, medan förledet i verkligt sammanskrivna ord naturligtvis inte räknas. Jag har också valt att ta med alla förekomster av substantiv tillsammans med konstruktionen *för ... skull*, trots att det förefaller osäkert om det för texternas upphovsmän alltid varit genitiv som avsetts i dessa fall. Beläggen tas med eftersom det ändå förekommer uppenbar *s-genitiv* i några sådana fall i materialet. *För-skull*-beläggen noteras som en egen kategori och redovisas också delvis för sig.

Genitivbeläggen klassificeras inte på ett systematiskt sätt i förhållande till sin ”historiska korrekthet”, alltså i förhållande till sin överensstämmelse med det fornsvenska systemet. Däremot redovisas de belägg som står i plural delvis separat, detta för att ge en viss bild av hur variationen i materialet förhåller sig till det äldre systemet. I plural kan ju varje *s*-form om man så vill betraktas som ohistorisk. (I praktiken gäller denna särbehandling av plural enbart beläggen i DST, eftersom det endast är där som vi möter någon egentlig variation ifråga om genitiv-*s*:et.)

3. I undersökningen av ordföljden i bisats och vid infinita verb noteras förekomsterna av två ordföljdstyper, V-X och X-V, där V står för ett finit verb i bisats eller en infinit verbform, dvs. ett verb som inte är finit verb i en huvudsats och

alltså inte står på typplatsen i det för huvudsats och bisats gemensamma positionsschemat. X står för ett nominalt objekt eller för en infinitiv eller supinumform som är underordnad V. Här ges några konstruerade exempel på de båda typerna (både V och X står i fetstil, V är understruket):

V-X: att han **gör det**, han vill **göra det**, han har **gjort det**, att han **vill gå** ("svensk ordföljd")

X-V: att han **det gör**, han vill **det göra**, han har **det gjort**, att han **gå vill** ("tysk ordföljd")

Ibland kan det naturligtvis uppstå kedjor där flera sådana här enheter hänger ihop; en infinitiv som är X åt ett V kan själv vara V åt ett annat X. Sådana kluster räknas alltid som endast ett belägg, och en enda förekomst av typen X-V gör att hela belägget klassas som X-V:

X-V: att han **det göra vill**, att han vill **det göra**

I analysen av dessa belägg kommer en högre frekvens av X-V att ses som en högre grad av tysk påverkan, även om det ifråga om enskilda belägg skulle kunna vara felaktigt att se denna ordföljd som resultatet av någon yttre påverkan. X-V borde visserligen i det närmaste få 0 % i modern svenska (med enstaka undantag som *den som det visste*) och 100 % i modern högtyska. Den klassiska fornsvenskan borde dock, t.ex. på grund av kilkonstruktionen, placera sig någonstans däremellan, och det är väl troligt att det samma kan sägas om svenska 1500-talstexter i stort.

4 Resultat

4.1 Allmän karakteristik

Att påståendena om DST:s bristande konsekvens i fråga om stavning m.m. överensstämmer med verkligheten blir uppenbart redan vid en flyktig besiktning, vilket framgår av nedanstående exempel. Ps 130 förekommer alltså i sin helhet på två ställen i DST och så här lyder v. 1b–2 i båda versionerna (min fetstil):

O Herre **jach** roper til tig aff diupith, herre hör mina röst. Thin **orden** scolo wara paa tänkiandes **at** höra **myna** böns röst. (Ur Mariaofficiet, Klemming 1854:xix–xx.)

O Herre **jac** ropar til tig aff diupith herre hör mina röst. Thin **öron** scholo wara paa tänkiandes **ath** höra **mina** böns röst. (Ur botpsalmerna, Klemming 1854:xlvi.)

Olikheterna rör alltså framförallt stavningen (*jach–jac; myna–mina*) men även morfologin (*roper–ropar*), och tycks ibland endast vara en fråga om korrektur eller redaktion (*orden–öron*). Man kan säga att dessa skillnader inte är enorma, särskilt inte med medeltida mått, men jag anser att det ändå är talande för den allmänna enhetlighetsnivån i publikationen att ett och samma bibelställe renderats så olika på två olika ställen.

Lika uppenbart blir det vid ett flyktigt ögonkast att DST och PS1536 inte härrör ur samma översättnings- eller redaktionsprocess. De två första verserna ur Ps 8 kan tjäna till illustration av detta:

Ps 8:2–3 i DST

Herra war herra huru underligit är tijth nampn vtoffuer alth iorderike.

For thy thyn mechtughet är vphögd offuer alla himbla.

Utaff barnanas mwn och the som sugha haffuir thu fulkomnat loffuedh for thina owener schuld ath thu scalt fordärffua thin owen oc hämpnaren. (Klemming 1854:iiij.)

Ps 8:2–3 i PS1536

Herre vår herre / huru herligit är titt nampn j alla land ther man tackar tich j himmelen

Uthu vnga barnas mund och theras som än nw diya. haffuer tu ena krafft vprettat. för tina fiendar skull / på thet tu skalt nedhertysta fienden och thñ hemdgyrugha (Sjögren 1956:VIv–VIIr.)

4.2 Infinitivvokal

Som framgår av tabell 1 är Ps 1536 helt konsekvent i sitt användande av *-a* som slutvokal i infinitiv medan DST uppvisar en tydlig variation.

Tabell 1. Förekomsten av olika infinitivvokaler i materialet

	-a	-e	-ä	Tot.
Ps 1536	146	0		146
DST tot.	123	25	1	149
–Maria	68	20	1	89
–Hl. Ande	16	4		20
–Botps.	39	1		40

Vad som dock också blir tydligt är att variationen är olika stor i olika delar av materialet. Ändelsen *-e* eller *-ä* (1 belägg) förekommer i ca 17 % $([25+1]/149)$ av fallen i hela DST. I de psalmer som återfinns i Mariaofficiet är dock andelen *-e/-ä*

ca 24 % ([20+1]/89) och för psalmerna i den Hl. Andes officium är siffran 20 %, med 4 -e av sammanlagt 20 infinitiver. När det gäller botpsalmerna är bilden radikalt annorlunda: här finns endast ett -e av 40 infinitiver, vilket ger en procentsiffra på 2,5 %. Botpsalmerna tycks alltså tillhöra ett annat skikt i DST än de övriga psalmerna. Så även om DST ifråga om infinitivens slutvokal helt klart uppvisar ett större avstånd till tidigare språkskeden – och alltså enligt detta kriterium skulle kunna sägas uppvisa en större grad av förfall – rör det i praktiken endast vissa delar av boken. Botpsalmerna har det gamla infinitiv-*a*:et kvar.

I detta sammanhang har jag inte undersökt huruvida växlingen mellan -*a* och -*e* där den uppträder följer något system (som t.ex. vokalbalans), och vi kan därför inte med säkerhet säga om den enbart skall ses som ett uttryck för inkonsekvens. Nedanstående exempel (1–2), båda ur Ps 95, visar dock att samma lexikala enhet kan uppträda med båda infinitivvarianterna.

1. *wij scholo **kome** ffor hans anlethe* (DST Ps 95:2, Klemming 1854:ij.)
2. *the scholo ey **koma** j myna huila* (DST Ps 95:11, Klemming 1854:ii.)

4.3 Genitiv-s

Även ifråga om genitiv-s:et står en tydlig variation i DST mot en betydligt större enhetlighet i Ps 1536. Skillnaden gentemot förhållandena vid infinitivvokalen är dock att det alltså här är det konsekventa s:et i PS1536 som markerar ett avstånd från det fornsvenska systemet, medan DST:s växling mellan olika sätt att bilda genitiv måste ses som en kvarleva av ett äldre språkssystem – förutsatt att växlingen inte är fullkomligt arbiträr.

Tabell 2. Genitivändelserna i materialet

	-s	annan	Tot.
PS1536	142 (92 %)	12 (8 %)	154 (100 %)
DST tot.	95 (71 %)	38 (29 %)	133 (100 %)
–Maria	77 (82 %)	17 (18 %)	94 (100 %)
–Hl. Ande	8 (67 %)	4 (33 %)	12 (100 %)
–Botps.	10 (37 %)	17 (63 %)	27 (100 %)

Som framgår av tabell 2 är s-ändelsen inte fullkomligt allena rådande bland de undersökta beläggen i PS 1536; hela 12 belägg eller 8 % har en annan form. Här hör dock nästan alla (11) belägg hemma i konstruktionen *för* – *skull* (ex. 3–4 nedan). Det tolfte belägget utgörs av frasen ”tijn barna barn” (PS 1536, Ps 128),

som ju närmast skulle kunna beskrivas som en särskrivna sammansättning. Det är uppenbart att cirkumpositionen *för – skull* intar en särställning som eventuell genitivkontext, men man kan inte utan vidare avfärda tanken på att den av PS 1536:s redaktörer faktiskt upplevts styra genitiv, eftersom exempel med tydlig *s*-genitiv faktiskt finns (ex. 5 nedan). Det skall dock noteras att den *s*-lösa formen ibland, som genitiv betraktad, är uppenbart ohistorisk till sitt utseende, såsom är fallet i ex. 4.

3. *för tina mildheet skull* (PS1536 Ps 6:5, Sjögren 1956:Vr.)
4. *för mina synder skull* (PS1536 Ps 38:4, Sjögren 1956:XLIIr.)
5. *för tin tienares Daidz skull* (PS1536 Ps 132:10, Sjögren 1956:XLIIIv.)

Även om *s*-genitiv alltså inte med säkerhet kan kallas allenarådande i de kontexter som här har undersökts i PS1536, är det uppenbart att andra – eventuella – genitiver är mycket sparsamt förekommande och då i en begränsad typ av kontext.

I DST är däremot annan genitiv än *s*-genitiv relativt vanligt förekommande och utgör 29 % av beläggen. Även här är som framgår av tabell 2 skillnaden mellan de olika delarna av boken påtaglig; i botpsalmerna utgörs hela 63 % av beläggen av andra genitivformer än *s*-genitiv mot bara 18 % i Mariaofficiets psalmer. Det är här uppenbart att konstruktionen *för – skull* spelar en mycket liten roll för resultatet. Den finns endast belagd 4 gånger tillsammans med ett substantiv i DST, varav 1 med *-s* och 3 utan. Eftersom alla genitivformer har räknats – även sådana som historiskt sett också borde ha *-s* – är 100 % ”annan genitiv” alltså inte en tänkbar maximal nivå av historiskt korrekta former, då en sådan fornsvensk maxnivå skulle ligga på en lägre siffra. Någon sortering av samtliga belägg utifrån historisk korrekthet har dock alltså inte gjorts. En sådan sortering skulle också bli ganska komplex och behöva beakta faktorer som vacklande genus och en eventuell förändring i bruket av dubbel kasusböjning vid den bestämda slutartikeln.

En fingervisning om huruvida växlingen mellan *-s* och annan genitivform i DST är arbiträr eller systematisk, och i vilken grad den i det senare fallet följer det fornsvenska systemet, får vi om vi som i tabell 3 endast betraktar de belägg där substantivet måste uppfattas som plural. Här är ju varje *s*-form ohistorisk.

Tabell 3. Genitivändelserna i plural i DST

	-s	annan	Tot.
DST tot.	9	19 (68 %)	28 (100 %)
–Maria	8	8 (50 %)	16 (100 %)
–Hl. Ande	1	3 (75 %)	4 (100 %)
–Botps.	0	8 (100 %)	8 (100 %)

Av tabell 3 framgår alltså att det i plural är betydligt vanligare med en annan genitivform än s-genitiv i psaltarpsalmerna i DST. I botpsalmerna är genitiv plural på -s helt frånvarande, medan den i Mariaofficiets psalmer förekommer i så många som hälften av fallen. Även om vi i detta sammanhang inte kan gå närmare in på saken är det helt klart att den påtagliga närvaron av det som här kallats ”annan genitiv” faktiskt är en rest av eller ett uttryck för det äldre systemet. Men det är likaledes uppenbart att många av de s-former vi finner i DST är ohistoriska i förhållande till detta system. Nedan följer några exempel på såväl historiskt korrekta former med och utan -s (6–10) som ohistoriska s-former (11–15). De avsedda formerna har satts i fet stil. Notera exempel 12, där en historisk s-lös form (*herra*) står sida vid sida med en ohistorisk s-form i plural (*henders*). Man kan också lägga märke till att flera av de övriga exemplen av kontrasterande slag återfinns i samma psalmer, t.ex. återfinns formerna *ärona* och *ärones* båda i Ps 24.

6. ***gudz*** äre (DST Ps 19, Klemming 1854:iiiij.)
7. *mys* ***hierta*** tanka (DST Ps 19, Klemming 1854:iiiij.)
8. ***herrans*** berg (DST Ps 24, Klemming 1854:v.)
9. ***ärona*** konunger (DST Ps 24, Klemming 1854:v.)
10. *mina* ***osynlighet*** närwaru (DST Ps 38, Klemming 1854:xliiij.)
11. ***hymblanas*** stadga (DST Ps 19, Klemming 1854:iiiij.)
12. *vars* ***herra henders*** gerninga (DST Ps 19, Klemming 1854:iiiij.)
13. ***werlzens*** ända (DST Ps 19, Klemming 1854:iiiij.)
14. ***dygdenes*** herre (DST Ps 24, Klemming 1854:v.)
15. ***ärones*** konunger (DST Ps 24, Klemming 1854:v.)

4.4 Ordföljden i bisats och vid infinita verb

Det tredje och sista språkliga draget som har undersökts är alltså placeringen av nominala objekt, infinitivformer och supinumformer i förhållande till finita verb i bisatser och andra infinita verb. Som framgår av tabell 4 är det inte fråga om några slående skillnader inom materialet, varken mellan PS1536 och DST eller mellan de olika delarna av DST. Den ”tyska” ordföljden X-V har visserligen ca dubbelt så många belägg i PS 1536 som i DST, men båda böckerna har en tydlig övervikt av den ”svenska” V-X ordföljden.

Tabell 4. Placeringen av objekt, infinitiv och supinum (X) i förhållande till finit verb i bisats eller infinita verb (V)

	V-X	X-V	Tot.
PS1536	152 (77 %)	45 (23 %)	197 (100 %)
DST tot.	164 (88 %)	23 (12 %)	187 (100 %)
–Maria	91 (88 %)	13 (12 %)	104 (100 %)
–Hl. Ande	26 (96 %)	1 (4 %)	27 (100 %)
–Botps.	47 (84 %)	9 (16 %)	56 (100 %)

Det är vidare intressant att notera att botpsalmerna, som ju i fråga om de övriga språkdragen framstått som den ”minst förfallna” delen av DST, här faktiskt har högst andel av den ”främmande” X-V-ordföljden, även om skillnaderna mellan delarna rent numerärt inte är stora. Det går att finna flera parallella ställen där DST och PS1536 har gjort samma val ifråga om ordföljden. I exempel 16–17 har båda X-V i bisats, i exempel 18–19 båda V-X.

16. *hwo **thom gömer*** (DST Ps 19:12, Klemming 1854:iii.)
17. *then som **them håller*** (PS1536 Ps 19:12, Sjögren 1956:XIXv.)
18. *Thetta är släkten som **söker gud** och **spör jacop gudz anlethe*** (DST Ps 24:6, Klemming 1854:v.)
19. *Thetta är thet slecte som **söker honom** / thet som **söker titt andlete iacob*** (PS1536 Ps 24:6, Sjögren 1956:XIIIv.)

I exempel 20–21 ser vi däremot att man valt att gå olika vägar, här med en supinumform som X.

20. *manan och stiernaner som thu **haffui stadfest*** (DST Ps 8:4, Klemming 1854:ii.)
21. *månan och stiernonar som tu **bereedt haffuer*** (PS1536 Ps 8:4, Sjögren 1956:VIir.)

Slutligen ges två exempel (22–23), denna gång från olika psalmverser, där V utgörs av en supinumform. Detta ställe i DST (ex. 22) ger en slående bild av hur fri denna ordföljdsvariation måste ha upplevts, och närmast stilistiskt motiverad.

22. Herren haffuer **hört myna bön** oc herren haffuer **mina bön wnfangith** (DST Ps 6:10, Klemming 1854:xlíij.)
23. haffuer tu **ena krafft vprettat** (PS1536 Ps 8:3, Sjögren 1956 VIIr.)

Det skall medges att undersökningsmetoden i fråga om just ordföljden varit en aning trubbig, eftersom ingen distinktion har gjorts mellan inhemska arvkonstruktioner som kilkonstruktionen, mellanvarianter med t.ex. objekt före verbet men adverbial efter, och rent tysk ordföljd. Exempelen får härvidlag tjäna som uppslag till fördjupad forskning. Det kvantitativa resultat som här redovisas måste alltså ses som *relativa* upplysningar om *tendenserna* i de båda skrifterna.

5 Slutsatser och diskussion

Syftet med denna begränsade studie har inte varit att bevisa att *Den svenska tideboken* från 1525 är en högkvalitativ trycksak, eller att överhuvudtaget bedöma dess språkliga kvaliteter i jämförelse med den reformatoriska bibelsvenskan, här representerad av år 1536 års psaltare – detta anser jag överhuvudtaget inte vara språkvetenskapens sak. Men utifrån några begränsade språkliga företeelser menar jag mig ha visat att DST inte på ett entydigt sätt i högre grad representerar det icke-forna, det främmande eller det inkonsekventa – sådant som man ju gärna avser när man talar om förfall – än reformationens första psaltaröversättning.

När det gäller infinitivändelsen uppvisar verkligen DST en högre grad av ett sådant ”förfall”, i det den har många infinitiver på -e och stor variation. Det avseende där eftervärldens mest kritiska omdömen är lättast att förstå är också kanske just frågan om allmän konsekvens. Redan den stickprovsartade allmänna karakteristiken i 4.1 visar hur frapperande den är i DST. Men frågan är hur mycket reformationsbiblarnas större stringens skall ses som en utveckling av rutinerna och höjning av kompetensen vid berörda tryckerier (som Palmér 1926 antyder) snarare än som en ”räddning” av språket från reformatörernas eller någon annans sida.

Även bibelöversättningarnas genitiv-s kan ju ses som en – låt vara ohistorisk – större konsekvens och reda. Men just genitiven anser jag ändå kunna tjäna som ett gott exempel på hur selektiv eftervärldens dom kan vara. Egentligen är det ju

det utbredda genitiv-s:et som i ett historiskt perspektiv borde kunna ses som ett förfall – ett förfall som visserligen har framtiden för sig. DST har ännu i början av 1500-talet flera av de gamla genitivändelserna kvar, detta trots att den etablerade beskrivningen (t.ex. Wessén 1941) redan då har räknat ut dem ur språket.

På ett liknande sätt är det när det gäller ordföljden i bisats och vid infinita verb-former PS1536 som framstår som mest påverkad av främmande mönster, medan DST ligger såväl fornsvenskan som den moderna svenskan närmare.

Jag vill mena att språket i DST framförallt är ett prov på den tidiga reformations-tidens (och kanske hela 1500-talets) oerhört komplexa språkliga situation i Sverige, där ”gamla vadstenaformer, danska och lågtyska skrivningar och svenska dialektegendomligheter” (jfr Lindqvist 1929:177) ännu konkurrerar om platsen i det gryende standardspråkets grammatik och lexikon. Språket i PS1536 är helt enkelt ett annat sådant prov, låt vara ett som i några viktiga avseenden representerar de segrande varianterna och därför mindre sticker i en sentida betraktares öga.

En viktig fråga för en annan undersökning att besvara är om olikheten i DST mellan botpsalmerna och de övriga psalmerna gäller endast just psalmerna eller större partier av boken. Den skillnad som har observerats här stämmer väl överens med Palmér (1926) hypotes om två olika sättare. Gränsen går på rätt ställe och skillnaden i t.ex. preferensen av infinitivvokal stämmer väl med den karakteristik av sättarna som Palmér gör. Att den högre andelen infinitiver på -e i den förra delen skulle kunna bero på en dansk sättare som låter sitt eget språk lysa igenom mer, är lätt att föreställa sig. Men om det visar sig att botpsalmerna skiljer sig även från andra partier i bokens senare del måste man börja fråga sig om de kan gå tillbaka på en äldre psaltarredaktion som gått förlorad. Genitivändelsen och syntaxen är fenomen av en typ som Palmér inte beaktat, och det är möjligt att en helhetsundersökning utifrån dessa fenomen skulle peka i en egen riktning. Vidare skulle en jämförelse mellan DST, NT1526 och *Een nyttwgh Wnderwijsning*, som tog fasta på fler företeelser än Palmér (1926), kunna bidra till en fördjupad kännedom om hela denna språkhistoriska kontext.

Andra, verkligt stora frågor återstår. Vem tog initiativet till DST och varför? Vilken var den tänkta målgruppen? Vilka var förlagorna? Vad är kopplingen till Vadstenatraditionen? Dessa frågor kan möjligen aldrig helt besvaras, men jag hoppas likväl att i något sammanhang få tillfälle att återkomma till dem.

Litteratur

Adell, Arthur 1936. *Nya testamentet på svenska 1526. Till frågan om dess tillkomst och karaktär. En kyrkohistorisk studie.* Lund: Gleerup.

DST = Klemming (1854).

Duffy, Eamon [2006] 2011. *Marking the Hours. English People and their Prayers.* New Haven/London: Yale University Press.

Hagberg, Johnny (red.) 2008. *Horae de Domina. Vår Frus Tider. Studier, transkription, översättning och faksimil av inkunabeln från Vadstena klostertryckeri 1495.* Skara: Skara stiftshistoriska sällskap.

Hedström, Ingela 2008. Bönbokstraditionen. I: Johnny Hagberg (red.). *Horae de Domina. Vår Frus Tider. Studier, transkription, översättning och faksimil av inkunabeln från Vadstena klostertryckeri 1495.* Skara: Skara stiftshistoriska sällskap. S. 11–37.

Hedström, Ingela 2009. *Medeltidens svenska bönböcker. Kvinnligt skriftbruk i Vadstena kloster.* Oslo: Universitetet i Oslo.

Klemming, Gustaf Edward (utg.) 1854. *Den svenska tideboken.* Stockholm: Norstedt.

Lindqvist, Natan 1918. *Studier över reformationstidens bibelsvenska. Språket i Nya testamentet 1526 i belysning av de svenska reformatörernas språk.* Stockholm: Hæggströms boktryckeriaktiebolag.

Lindqvist, Nathan 1929. Bibelsvenskans medeltida ursprung. *Nysvenska studier* 8. S. 165–260.

Palmér, Johan 1926. Reformatorerna och översättningen av Nya testamentet 1526. *Arkiv för nordisk filologi* 42. S. 20–60, 134–192.

Pettersson, Gertrud 2005. *Svenska språket under sjuhundra år.* 2. uppl. Lund: Studentlitteratur.

PS1536 = Sjögren (1956).

Reinburg, Virginia 2014. *French Books of Hours. Making an Archive of Prayer, c. 1400–1600.* Cambridge: Cambridge University Press.

Sjögren, Gunnar 1949. *Om språket i de svenska bibelöversättningarna 1526–1541.* Lund: Gleerup.

Sjögren, Gunnar (utg.) 1956. *Bibelöversättningarna av år 1536 utgivna av Gunnar Sjögren. I. Davidz Psaltare.* Svenska fornskriftsällskapet.

Ståhle, Carl Ivar 1970. *Svenskt bibelspråk från 1500-tal till 1900-tal*. Stockholm: Nämnden för svensk språkvård.

Wieck, Roger S. 1988. *Time sanctified. The Book of Hours in Medieval Art and Life*. New York: George Braziller.

Wessén, Elias 1941. *Svensk språkhistoria. Ljudlära och formlära*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

SCHLAGERTEXTER NÄR MORMOR VAR UNG. FLERSPRÅKIGHET OCH EXOTISM

Marianne Nordman

This article introduces views on multilingualism and exoticism in the lyrics of hit songs from the time when grandmother was young. The hit song lyrics are written down by hand in Swedish in a number of waxcloth notebooks from 1959 to 1963. This study deals with thematic aspects such as what is expressed in a language other than Swedish in the lyrics. The study focuses not only on the form of the foreign elements but also on their function, primarily the function of creating exoticism. The themes that emerge in the Swedish lyrics are personal characteristics, words associated with love, salutations, words for parting, as well as exclamations. The material includes many elements from Italian, Spanish, English, German and also French. By retaining words and phrases in other languages in the Swedish translations, there is a stronger connection between the lyrics and the source text; recipients get an impression of exoticism, a glimpse of the other world outside their own culture.

1 Bakgrund

Vid en insamling av minnen från ungdomsdanserna i Österbotten fick jag sex tjocka vaxdukshäften i min hand där en informant hade skrivit ner schlagertexter under åren 1959–1963. Också det är historia i dag fastän ur ett kortare perspektiv. Texterna är sammanlagt 737 stycken, samtliga på svenska. Den finlandssvenska schlagervärlden hade på den tiden mycket gemensamt med den sverigesvenska. Det var i huvudsak samma låtar som man dansade till både på de sverigesvenska och på de finlandssvenska dansgolven även om det ibland fanns en liten tidsförskjutning när det gällde vad som var populärt. Det sverigesvenska kom ofta snäppet före det finlandssvenska. För den österbottniska danspubliken och för de österbottniska orkestrarna var det sverigesvenska den absoluta modellen. (Om inspirationskällor före 1950 se A-M. Nordman 2003:153–154.) Men i de svenska schlagertexterna finns ett stort antal fraser och ord på andra språk och i olika funktioner. Av de 737 schlagarna har 101 eller 13,7 % inslag på andra språk: ord, fraser eller t.o.m. hela meningar. (Om schlagertitlar i materialet från 1959–1963 se också M. Nordman 2016.)

Texterna visar alltså prov på kulturblandningar, ackulturationer. Hur musiken, och även texterna, förändras i en ackulturationsprocess beror bl.a. på vad som

anses vara viktigt i den nya kontexten och på vad man vill lyfta fram. (Jfr Lilliestam 2013:48.) Musik skapas av människor, individer eller grupper, följer genrekonventioner och håller sig inom de ramar som kulturen sätter. Men musiken påverkas också av en tidsfaktor. Lilliestam (2013:60) konstaterar att ett och samma tema kan skildras på olika sätt under olika tider. Kärlek t.ex. beskrivs ofta på ett annat sätt i dagens sångtexter än vad som var fallet för 30 år sedan. Och de flerspråkiga inslagen är till vissa delar andra i dag än de var i början av 1960-talet.

I mitten av 1950-talet gjorde rockmusiken insteg i Sverige. Före det var det äldre schlagerstilar som gällde. Många låtar skildrade brytningen mellan det gamla och det nya i Sverige. Sjömansvalser som t.ex. *En gång jag seglar i hamn* och *Gamla Nordsjön* var populära. När Gösta "Snoddas" Nordgren sjöng sin *Flottarkärlek* 1952 skildrade han ett yrke som var på upphällningen. Med schlagersångare som Lill-Babs, Gunnar Wiklund och Lasse Lönndahl kom en modernare prägel in med inslag från amerikansk och annan utländsk musik.

Åren 1959–1963 rådde en stilistisk ambivalens inom populärmusiken. Svenska hitlistor dominerades av svenska schlagerartister med Anita Lindbloms *Sånt är livet* och Towa Carsons *Spara sista dansen för mig*. Ett slags "nyfolkighet" möter i *Vid foten av fjället* (1959), *Te dans med Karlstatöserna* (1961) och *Spel-Olles gånglåt* (1963). Även "upp-poppningar" av svenska skillingtryck och schlagrar som *Alpens ros*, *En sliten grimma*, *Jämtgubben* och *Johan på Snippen* var populära. Dessa gav musiken en speciell svensk profil. (Lilliestam 2013:81–83.)

Men det finns också ett stort utbud av musik som har sitt ursprung i främmande kulturer och som har importerats till Sverige. Detta gäller alla typer av musik, även populärmusik, och särdragen finns inte bara på ett tonalt plan utan även i texterna. (Lilliestam 2013:55.)

Utländska låtar översattes nästan alltid till svenska på 1950-talet och det var vanligen schlagrar från Tyskland, Frankrike och Italien som var heta även om de angloamerikanska trenderna var på kommande. När svenska rockartister som t.ex. Rock-Rolf och Chris Lennert i mitten av 1950-talet intog scenen sjöng de fortfarande på svenska, helt i takt med tidens praxis. Utländska låtar skulle fortsättningsvis översättas till svenska, men översättningarna kunde vara ganska fria. Lilliestam (2013) ger exempel på Chris Lennerts version av Little Richards *Tutti Frutti*, här först i en engelsk tappning och sedan i en svensk:

I got a girl, named Sue, she knows just what to do,
I got a girl, named Sue, she knows just what to do,
She rocks to the East, she rocks to the West
But she is the girl that I know best.
Tutti frutti ...

Jag har en brud, en stark sak, en pingla hela dan.
Jag har en brud, en stark sak, en pingla hela dan.
Jag sökte i öst, jag sökte i väst,
men pinglan min hon är nog bäst.
Tutti frutti ...

Det mesta i schlageren översattes således, om än ganska fritt, men inte text-raderna "a-wop-bop-a-loo-bop a lop-bam-boom" och "tutti frutti all rooty" utan de fick bli kvar från ursprungsversionen. (Lilliestam 2013:75–76.)

Jämsides med det genuint svenska förekom alltså en mängd slagertexter som hade sitt ursprung utomlands och som kom in som översättningsprodukter. Om det var sällsynt att man översatte svenska schlagrar till andra språk så var det betydligt vanligare att utländska låtar fick svensk språkdräkt.

2 Syfte

Min avsikt med granskningen av slagertexter när mormor var ung är att med utgångspunkt i en modell utarbetad av Eriksson och Haapamäki (2011) granska flerspråkigheten i slagertexterna. Då schlagrarna är översättningar från andra språk till svenska leder detta ofta till att ordvändningar ur källtexten får bli kvar i måltexten. På så sätt uppstår flerspråkighet. Jag kommer att studera tematiska aspekter som t.ex. vad i texterna som uttrycks på annat/andra språk än på svenska. Fokus kommer att ligga på de främmande inslagens form, särskilt den manifesta, men också på deras funktion, där jag speciellt uppmärksammar funktionen hos det annorlunda, det exotiska.

3 Metod

Inom Erikssons och Haapamäkis (2011:49) modell diskuteras initialt den kommunikativa kontexten, dvs. sändare och mottagare av budskapet samt tema. Man intresserar sig för sändarens språkliga kompetens, i mitt fall slagarförfattarens eller översättarens. Mottagaren i mitt speciella material är danspubliken på den österbottniska landsbygden, dvs. det rurala danssamhället, där flerspråkigheten i mitten av 1900-talet inte var speciellt utpräglad. Men den primära mottagaren var ju en svensk danspublik överhuvudtaget. Sändaren och

mottagaren lämnas i huvudsak utanför min undersökning även om det finns många intressanta aspekter som man kunde gå djupare in på. Däremot granskar jag närmare vilka teman som blir flerspråkiga. I min analys ser jag 'tema' som ett snävt begrepp där en schlager kan ta upp flera teman, innehållskomponenter, i samma text, ibland med svenskt språkval, ibland med språkväxling. (Se diskussionen om 'text' och 'tema' i Landqvist & Björklund 2014:125–126.) Likaså granskar jag formen för språkväxlingen. Eriksson och Haapamäki ser formen ur synvinklarna latent och manifest. Den latent byggd på metaspråkliga kommentarer och kontextuella ledtrådar och förekommer endast sparsamt i schlagertexterna varför jag i huvudsak förbigår den i min analys. Den manifesta språkväxlingen som inbegriper allt från enskilda ord till längre sekvenser på andra språk är påtaglig i schlagertexterna och är värd en närmare granskning. Till slut diskuterar jag språkväxlingens funktion utgående från konkreta exempel i schlagertexterna.

4 Tema

Frekvenserna för flerspråkigheten i mitt material är svåra att beräkna, eftersom samma låt kan innehålla fraser på flera språk och likaså kan vissa låtar ha många inslag ur källspråket. Men en summarisk blick på materialet visar att italienskan står för drygt en tredjedel av de främmande inslagen, engelskan står för en knapp tredjedel medan franskan och spanskan är betydligt mindre företrädda liksom också tyskan. Därutöver finns endast enstaka inslag på t.ex. danska, norska, finska, japanska och chilenska.

De temaområden som tydligast framträder med språkväxling i schlagertexterna är personbeteckningar, ord med anknytning till kärlek, hälsnings- och avskedsfraser samt utrop. Men utöver dessa finns det ett rikt urval ord och fraser på andra språk utan att det på ett enkelt sätt går att föra samman dem i tematiska fallor.

Personbeteckningarna anger kön som t.ex. *mister*, *signor*, *signorina*, *senorita*, *amigo*, *bambino* och *lady* som i exemplet:

Hej Mister Banjo, spela nu för mig ...
Marcellino, Marcellino är den sötaste bambino ...
... natten är kort senorita ...
Förlåt mig signor.
Adios Amigo, adios min vän ...
Luna Rossa för signorinor sköna...

Många personbeteckningar uttrycker kärlek som *cheri*, *sweethart*, *darling*, *honey*, *cara mia*, *amado mio* som i exemplen:

*Cheri, cheri hör du kärlekens locksång ...
... och så min sweethart i El Paso ...
"Oh cara mia, det finns blott vi."
Amado mio tag mig för alltid.*

Låten *Kyss mig honey, honey, kyss mig ...* är Stikkan Anderssons översättning av Michael Juliens och Al Timothys låt *Kiss me, honey, honey, kiss me* från 1959. Början av den svenska texten följer rätt nära den engelska och lånar också in personbeteckningen *honey*, men i fortsättningen är översättningen mycket fri. Ett utdrag ur den engelska texten och ur den svenska lyder:

*Kiss me, honey, honey, kiss me
Thrill me, honey, honey, thrill me
Don't care even if I blow my top
But, honey, honey, don't stop.*

*Kyss mig honey, honey, kyss mig,
Smek mig honey, honey, smek mig,
Ta mig i din famn och ge som nyss
Åh honey, honey en kyss.*

Andra lånade ord med anknytning till kärlek är t.ex. *bel ami*, *besame*, *anema e core*, *jetaime* som i

*... så ska vi tala om amore ...
Och så några ömma ord. Basta amore, basta amore.
Ditt hjärta kan bli krossat utav en stor amour.
... att det blir tango jalousie ...
Besame mucho, orden på spanska som löften om kyssar mig ger.*

Låten som börjar med *Besame mucho* är skriven 1940 av mexikanskan Consuelo Velázquez och översatt till svenska av Ninita (Ingrid Reuterskiöld). I den får mottagaren information om det språk som gäller men också om vad den spanska frasen innebär. Så explicita är schlagertexterna inte alltid.

Utrop och hälsnings- och avskedsfraser är egentligen inte centrala för att man ska förstå texten utan bidrar mest med en lokalfärg (jfr Tidigs 2014:58), ett slags exotism. Denna typ av flerspråkiga inslag finns i mitt material på italienska, spanska, engelska och franska som i

*Oh yes, jag är en cowboy ...
Hasta la vista senora vi ses när nästa vår står grön.
Ciao, ciao bambina. En kyss en sista ...
Goodbye, goodbye, mitt blå Hawaii ...*

*Jag friade och du sa "oui".
 Au revoir, vi ses igen.
 Bye, bye min älskling ...
 Vaya con Dios, min älskling,*

Ciao, ciao bambina. En kyss en sista ... utgår egentligen från en italiensk sång skriven av Domenico Modugno och Eduardo Verde. Sången framfördes i Eurovision Song Contest 1959. Låten översattes till svenska av Gösta Rybrant 1959 och han lånade in hela fraser från den italienska originaltexten (Franzon 2015).

Låten *Vaya con Dios, min älskling, vaya con Dios, min vän* komponerades av Russell, James och Pepper 1952 och börjar på engelska *Vaya con Dios my darling, May God be with you my love*. Sven-Olof Sandberg gjorde den svenska versionen med ett kvarhållet *vaya con Dios* men i övrigt en fri översättning. Att göra en ny målspråklig text är ganska vanligt på den populära musikmarknaden och ett viktigt mål är då att sången ska ha slagkraft i målkulturen (Franzon 2009:7, 181).

De flesta orden och fraserna i schlagrarna bildar ett mångfasetterat spektrum och är därför svåra att gruppera tematiskt. Schlagertexterna ger ord som *music, luna, piazza, la paloma, primavera, wonderful, maybe, mistakes*. Bland fraser och hela meningar hittar man *cest la vie, only sixteen, mama quiero bailar, la plume de ma tante* och *that's amore*.

5 Manifest språkväxling

Manifest språkväxling är frekvent i schlagertexterna och innefattar allt från enskilda ord till hela meningar. Man brukar studera hur den manifesta språkväxlingen markeras och utgår då från tre synvinklar: typografi, översättning och andra kommentarer. Texterna i mitt material är handskrivna och innehåller inte speciella typografiska markeringar för språkväxlingen. Däremot är det intressant att studera i vilken grad orden och fraserna översätts, parafraseras eller förklaras eller om de förekommer bara som sådana i texten. Tidigs (2014:59) använder termen *glossering* för de olika praktikerna.

I många fall ger sångtexten i sig en översättning till uttrycket på främmande språk. Den spanska meningen *Mama quiero bailar* (eg. 'mamma jag vill dansa') får sin svenska översättning först på den sista raden i sången och lyder *Mamma dansa med mej*. Men förklaringen kan komma betydligt tidigare som i början av refrängen i *Auf Wiedersehen vi ses igen. Auf Wiedersehen jag viskar ömt*, eller i *Tyst du viskade till mig Manyana, det betydde vi ses i morgon igen, men jag ljög när jag svara Manyana ...*

Ibland är flerspråkigheten påfallande mångsidig som i schlagnern *Arrivederci Roma* där refrängen börjar på italienska och sedan går vidare på engelska och franska: *Arrivederci Roma. Goodbye. Au revoir*. I slutet av refrängen kommer så den svenska versionen *På återseende mitt underbara Rom*.

Ett annat flerspråkigt exempel finns i schlagnern *Silver och guld* där kärleksförklaringen ges på flera språk. En del av versen lyder:

I New York, Paris och Hjo
 ”Jetaime” eller ”I love you”
 är ”Jag älskar dej” för du är god och huld
 och är mer än silver och guld.

En riktig språklektion ges i:

La plume de ma Tante
 Det lär betyda mosters penna.
 La papier de mon oncle
 Är morbrors papper, inte sant?
 ... kan du inte ”parlee francaise” ...
 La plume de ma Tante
 Betyder också fasters penna
 La papier de mon oncle
 Blir farbrors papper inte sant.

I många fall får mottagaren tips om ordens betydelse på ett annat sätt än genom direkt översättning. En låt berättar genom ett återkommande inslag på italienska om våren i Italien: *Våren är här – Italiens primavera, ... då är det vår – det är primavera, ... då är den kommen, vår primavera*. Sammanhanget ger tydliga indikationer om vad *primavera* innebär. Också i *Amore scusami* ges förklaringen indirekt i *Amore scusami. Om jag tar första steget ... förlåt din vän! Amore scusami! Amore scusami. Du borde också säga scusami*. Frasen *Hasta la vista senora* åter får en indirekt förklaring i fortsättningen på texten med *vi ses när nästa vår står grön*.

Vid de allra flesta språkväxlingarna får mottagaren inte direkta eller indirekta förklaringar utan orden på annat språk står bara som växlingsmarkörer i sångtexterna. Så är det t.ex. med

Jag lever blott för dig, anema e core,
 Min längtan går till dej och min amore
 – – –
 När du emot mig ler, å min amore.
 Du öppnar himlens port, anema e core.

Så är det också med språkväxlingen i schlagrarna *La Paloma* och *Little Banjo Boy*:

La paloma vår sång skall beständigt oss minna
"La Paloma", vår sång när tysta stjärnor brinna.

Sjung en sång, sjung en sång
Little Banjo Boy, Banjo Boy, Banjo Boy!
Din musik och din sång
Little Banjo Boy, Banjo Boy den gör oss glad.

I *Little Banjo Boy* har översättaren låtit en del av den engelska texten, dvs. tilltalet, bli kvar som en språkväxlingsmarkör. Så är det också i *Sugartime* av Charlie Phillips och Odis Echols från 1958. Översättaren till svenska, Eric Sandström, har gett måltexten en klar svensk karaktär men inför samtidigt ursprungsmarkeringar genom att i den svenska översättningen använda sig av många språkväxlingsmarkörer (Franzon 2015), ibland t.o.m. klart markerade som direkta citat.

Sugar in the morning, sugar in the evening
Sugar at supper time
Be my little sugar and love me all the time
Honey in the morning, honey in the evening
Honey at supper time
Be my little honey and love me all the time
Put your arms around me honey hold me tight
Say you're mine forever in a heaven of light
Sugar in the morning, sugar in the evening
Sugar at supper time
Be my little honey and love me all the time

Sugar in the morning, sugar in the evening,
Sugar varenda da.
Tänk så mycket sugar det finns i USA.
Honey alla morgnar, honey alla kvällar.
Honey varenda da'
Tänk så mycket honey det finns i USA
... och svär "by the stars above"
vill du bli min för evigt "in a heaven of love".
... För sugartime är varje "time"
när man är i någon kär
men det skall va' förstås i USA
där allt är "a heaven of love"

Ett alldeles speciellt exempel på språkväxling möter i följande låt där Rolf Bolin gjort den svenska texten och musiken är av Al Hoffman och Dick Manning:

Denna stygga pippi har jag gett ett namn.
 Det är Vissel gnissel knarrisula
 Aufgeveka på morgonkula
 Örgesplitter Loudenboomer bird.

Aufgeveka eller korrekt stavat *aufgeweckt* är tyska och *örgesplitter* är ett nonsensord utan speciell betydelse. Men det finns en typ av gevärspatron som kallas *eargesplitten Louderboomer*. *Loudenboomer bird* är delvis engelska, delvis nonsens och troligen till en del skapat för att låta roligt. En sökning på Google visar att samtliga dessa ord förekommer i olika versioner av sångtexten med olika stavsätt och med olika ljudkombinationer. Jag har presenterat den version som står i min informants sånghäfte. För den som lyssnar till den levande musiken känns allt, oberoende av stavsätt, som en enda språkväxling och även om den är fejkad blir intrycket starkt exotiskt.

6 Språkväxlingens funktion

Språkväxling kan i skönlitterära sammanhang ha som uppgift att skapa en äkthetskänsla eller ge en illusion av ett autentiskt språk eller en autentisk miljö (Eriksson & Haapamäki 2011:50). Samtidigt som språkväxlingen ger mottagaren ett intryck av autenticitet i schlagertexterna så fjärrar den också mottagaren från närheten till textinnehållet. Ord som *amore*, *cheri* och *darling* antyder att låtens ursprung inte är genuint svenskt och orden låg kanske inte så väl tillrätta hos den inte alltid så språkkunniga mottagaren. Visst förstår danspubliken vad som avses med orden, men det är inte just dessa som ligger bekvämt i den egna munnen. Samtidigt blir de språkväxlande orden och uttrycken ett påtagligt inslag av exotism i sångtexterna. Det är inte en värld här och nu som skildras utan det är intryck och förhållanden i världen utanför som språkväxlingen signalerar.

För den som översätter texterna kan det å ena sidan ligga en viss bekvämlighet bakom de kvarhållna främmande inslagen. Översättaren söker inte fram slagkraftiga ord på sitt eget språk och anpassar dem till en redan existerande musik. Ofta är orden och fraserna på källspråket dessutom centrala nyckelord i refrängen eller genomgående i låttexten. Fastän schlageröversättaren i princip har en total frihet att omgestalta låten ligger det då nära till hands att låta nyckelorden stå kvar i ursprunglig språkdräkt (Franzon 2009:184).

Språkväxlingen kan å andra sidan stå för en medveten vilja hos översättaren. Genom att bibehålla orden och fraserna på ett annat språk binder översättaren på ett tydligt sätt samman sin översättning med källtexten, håller kvar de centrala fraserna som ursprungligen är kopplade till musiken och frammanar samtidigt impulser ur en främmande kultur. På samma gång bibehålls också den

dynamik som källtexten ursprungligen har. Allt detta sker på ett medvetet sätt från översättarens sida. Resultatet blir ett mått av respekt för källtexten och samtidigt ett mått av omtanke om slagkraften i måltexten (Franzon 2010:57). Främmande ord måste ju inte nödvändigtvis översättas eller förklaras för att ha effekt. Det viktigaste är att mottagaren upplever att det är fråga om något annorlunda. (Jfr Tidigs 2014:53, 104.) Då kommer exotismen som en tilläggsfaktor, som en positiv sådan.

Språkväxlingen kan också ge en förstärkning, en tyngd, åt uttrycket, just därför att orden och fraserna finns på ett annat språk och på så sätt blir de mer betonade och får större kraft. Ett *cheri* eller t.o.m. ett *darling* har kanske mer laddning än ett svenskt *älskling*. Och också ett *besame mucho* är mer laddat, har mer kraft och mystik, än ett svenskt *kyss mig*, *kyss mig mycket*. Ur psykologisk synvinkel kan man naturligtvis fundera på de främmande ordens funktion i kommunikationen. Tas man mer på allvar om man tilltalar sin partner med *cheri* än om man närmar sig med tilltalet *älskling*? Men den funktion som översättaren kanske har eftersträvat med sin text behöver naturligtvis inte sammanfalla med de funktioner som målgruppen konstruerar i sin tolkning av texten (jfr Eriksson & Haapamäki 2011:49).

7 Slutord

Den första Svensktoppenlistan publicerades den 13 oktober 1962 och listan existerar ännu i dag även om man gjorde ett kort uppehåll åren 1982–1985. Svensktoppen ger oss alltså ett mått på vilka schlagrar som var populära på 1960-talet och framåt. Det fanns också en del andra topplistor av och till men på Svensktoppen hamnade bara de artister som sjöng på svenska och listan tjänade som motvikt mot angloamerikanskt inflytande inom schlagervärlden. Svensktoppen blev en gyllene arena för översatta schlagrar fram till 1974 då man började kräva att också kompositören skulle vara svensk (Franzon 2015).

Låtar på andra språk än på svenska var alltså till en början medvetet få. När man ser till de 10 mest populära låtarna år för år märker man att låtar på andra språk var bara några enstaka fram till 2003. År 1970 var en fransk låt med och åren 1974, 1976 och 1993 låg en engelskspråkig låt på listan bland de 10 främsta. Men från och med år 2003 skedde en vändning. I januari 2003 ändrades listans regler och sångarna fick nu sjunga på valfritt språk förutsatt att texten och musiken i original var skriven av en svensk medborgare. Från 2003 fram till 2013 har det blivit allt fler låtar på engelska som rymts med på topplistan, åren 2008 och 2010 är de engelskspråkiga låtarna 7 medan de svenskspråkiga är endast 3. Detta om

något berättar om den förändring i låtpolicy inom schlagervärlden som ägt rum på 2000-talet.

När man i dag söker exotism, inslag på andra språk, i schlagarna eller i schlager-texterna som helhet, är det främmande mer regel än undantag. Det är också ett faktum att effekten av flerspråkighet förändras över tid och plats (Tidigs 2014:70). Det språk som dominerar i dag, som har total genomslagskraft, är naturligtvis engelskan. Glömda är de tyska, italienska och franska inslagen som skapade exotismen i början av 1960-talet. Men visst finns något kvar av inslagen på annat språk än engelska. Ett exempel är After Darks låt *La Dolce Vita* som gruppen framförde i melodifestivalen 2004. Kanske är målgruppen för schlagrar i dag också en annan till sina förväntningar och till sina reaktioner. Den kulturella kontexten har förändrats och ackulturationen har blivit mer ensidig än den var när mormor var ung.

Litteratur

Eriksson, Harriet & Saara Haapamäki 2011. Att analysera litterär flerspråkighet. I: Sinikka Niemi & Pirjo Söderholm (red.). *Svenskan i Finland 12. 15 och 16 oktober 2009 vid Joensuu universitet*. Joensuu: Östra Finlands universitet. S. 43–52.

Franzon, Johan 2009. *My Fair Lady på skandinaviska. En studie i funktionell sångöversättning*. Helsingfors: Helsingfors universitet.

Franzon, Johan 2010. Sångöversättning – någonstans mellan respekt och slagkraft. I: Ritva Hartama-Heinonen & Pirjo Kukkonen (red.). *Kiasm*. Helsingfors: Helsingfors universitet. S. 49–63.

Franzon, Johan 2015. Schlageröversättning. *Svenskt översättarlexikon*. [Citerat 8.5.2015]. Tillgänglig: <http://www.oversattarlexikon.se/artiklar/schlager-oversattning>.

Landqvist, Hans & Siv Björklund 2014. Att analysera flerspråkighet och språkväxling i skönlitteratur på svenska: förslag till analys av textuella komponenter. I: Siru Lamminpää & Christian Rink (red.). *Demokratia, Demokrati, Democracy, Demokratie*. VAKKI-symposiumi XXXIV 13.–14.2.2014. Vasa: Vasa universitet. S. 122–133.

Lilliestam, Lars 2013. *Rock på svenska. Från Little Gerhard till Laleh*. Göteborg: Bo Ejeby Förlag.

Nordman, Anna-Maria 2003. *Takt och ton i tiden. Instrument, musik och musiker i svenskösterbottniska dansorkestrar 1920–1950*. Åbo: Åbo Akademis förlag.

Nordman, Marianne 2016. Schlagertitlar 1959–1963: kärlek, längtan och lite exotism. I: Margareta Södergård, Marianne Nordman & Alice Lillas: *Det var dans bortom vägen. Österbottningar minns sin ungdom*. Vasa: Scriptum.

Tidigs, Julia 2014. *Att skriva sig över språkgränsen. Flerspråkighet i Jac. Ahrenbergs och Elmer Diktonius prosa*. Åbo: Åbo Akademis förlag.

A TERMINOLOGIA LATINA TILL SWENSKA ORD. EN STUDIE AV LATINSKA OCH SVENSKA LEXIKALA ENHETER I TVÅ JURIDISKA HANDBÖCKER FRÅN 1670-TALET

Lena Rogström & Hans Landqvist

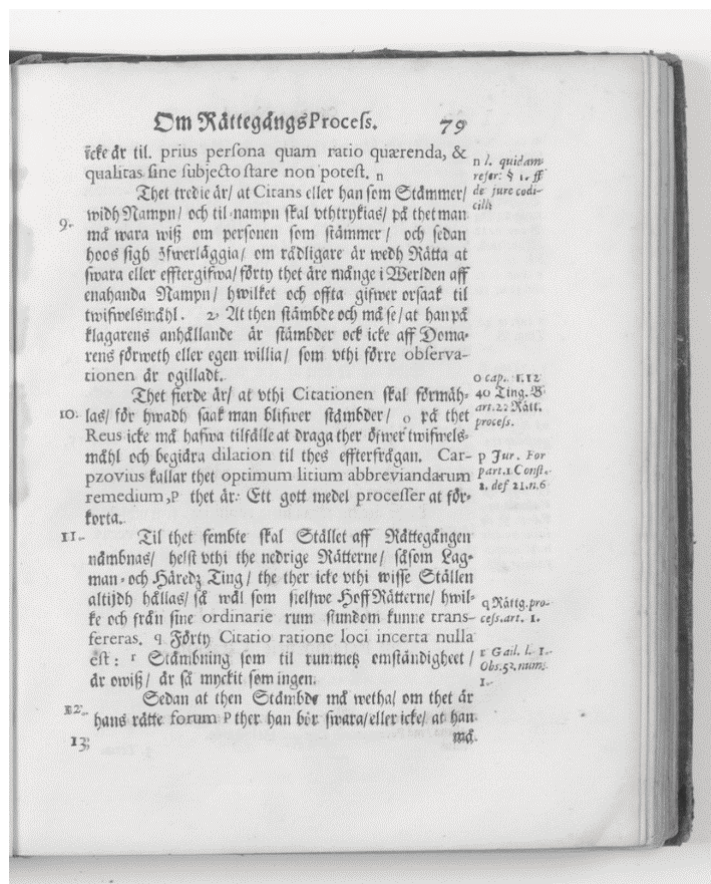
In this paper we investigate the use and consolidation of legal vocabulary in two Swedish legal handbooks from 1674 and 1676, written by Clas Rålamb and Claudius Kloot respectively. The handbooks were intended for use by judges, attorneys, plaintiffs and defendants. Both handbooks were written in Swedish, but Rålamb and Kloot were also inspired by Latin. We have analysed from a lexicological starting point sections of the handbooks that deal with civil cases. The survey focuses on 106 legal concepts (LC) and 169 lexical units (LU) from four key semantic areas of the legal process: the ACTIONS, the ACTORS, the ARENAS and the TOOLS. The study shows that Kloot uses more LC and more LU than Rålamb, who, on the other hand, shows larger lexical differentiation than Kloot. Rålamb also is shown to use a larger number of Latin LU than Kloot. The area of TOOLS has the closest connection to Latin, whereas the other semantic areas are more closely related to Swedish. Both authors make use of Latin LU that are still part of Swedish legal vocabulary. Kloot, however, has a stronger tendency to use Swedish LU when possible, while Rålamb more freely combines Swedish and Latin LU.

1 Inledning

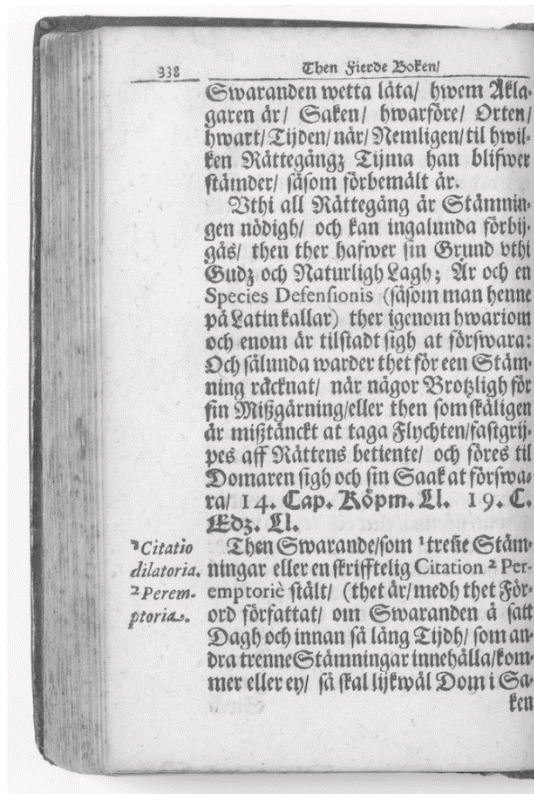
Fram till 1800-talet spelade latin en viktig roll inom rättsvetenskapen i det då förenade Sverige-Finland, och latin används fortfarande inom juridikens område på svenska (jfr Mattila 2000). Men redan på 1600-talet utgavs de två första juridiska handböckerna med svenska som huvudspråk: "OBSERVATIONES JURIS PRACTICÆ. Thet är Åthskillige påminnelser vthi rättegångs saker [...]" (Rålamb 1674, versaler i originalet) och "Then Swenska Lagfarenheetz Spegel vthi Fyra Böcker Fördeelt och Beskrefwen aff CLAUDIO Kloot" (Kloot 1676, versaler i originalet). Clas Rålamb (1622–1698) studerade juridik i Uppsala, Holland och Frankrike och var bl.a. verksam som riksråd, kammarråd och president för Göta hovrätt. Också Claudius Kloot (ca 1612–1690) hade studerat juridik i Uppsala liksom i Holland. Kloot innehade ämbetena som Göteborgs stads sekreterare, som rådman i Göteborg och som justitieborgmästare i Vänersborg. Översikter om Rålamb person och gärning ges av Almquist (1946:26, 150–162), Björne (1995:35–37, 401) och Westerberg (2012), medan

Hallberg (1934), Almquist (1946:24–26) och Björne (1995:32–35, 394) behandlar Kloot.

Genom handböckerna erbjuder Rålamb och Kloot juridisk vägledning på svenska till personer i samtiden vilka inte behärskar latin. Det är i första hand fråga om domare i underrätter, åklagare och saksförare men även enskilda personer kan ha nytta av böckerna. Huvudspråket är svenska, men författarna verkar ha något olika förhållande till latin. Redan en översiktlig granskning visar att Rålamb mestadels införlivar latinska ord, fraser, satser och längre citat i sin svenska text. Han använder även marginalerna för noter med till största delen latinsk text. Kloot använder däremot i stort sett enbart svenska, och i marginalerna ger han korta latinska förklaringar av vissa svenska ord och uttryck i huvudtexten. Detta visas i bilderna 1 och 2.

Bild 1. Sidan 79 i Rålamb (1674). Foto: Humanistiska biblioteket, Göteborgs universitet.

Bild 2. Sidan 338 i Kloot (1676). Foto: Humanistiska biblioteket, Göteborgs universitet.

Användningen av svenska som huvudspråk i handböckerna kommenteras kortfattat av några forskare utifrån (rätts)historiska utgångspunkter. Enligt Almquist (1946:152) är Rålambs arbete ”huvudsakligen avfattat på svenska”. Westerberg (2012:45, 309) hävdar att Rålambs arbete är skrivet på svenska trots titelns tre inledande ord och ”en hel del latinska termer”. Enligt Björne (1995:33) visar ”begreppen på latin i marginalen” att Kloots arbete är beroende av romersk rätt.

Rålambs och Kloots handböcker har – vad vi har kunnat klarlägga – aldrig utnyttjats för att undersöka hur fackmän i äldre tid meddelar juridisk information till icke-fackmän på svenska i stället för latin. Genom sitt val av språk anknyter Rå lamb och Kloot omedvetet till 1686 års lagkommission, som bl.a. skulle finna ersättningsord för en del latinska ord och uttryck (Rogström 2010:189–190). Den undersökning som vi här redovisar ingår i projektet ”Svenska på latinsk grund. De första juridiska handböckerna på svenska”. Genom projektet vill vi bidra till att täcka en forskningslucka när det gäller bruket av svenska inom juridikens område och etableringen av svenska som ett alternativ till latin inom olika fackområden (Rogström & Landqvist 2015b).

2 Syfte och frågor

I artikeln redovisar vi en komparativ studie av ett antal begrepp med tillhörande lexikala enheter inom juridikens, närmare bestämt civil(process)rättens, område i valda avsnitt ur Rålamb (1674) och Kloot (1676). Syftet med studien är dels att klarlägga hur de båda handboks författarna använder juridiska facktermer och andra inslag på latin jämfört med hur de använder svenska termer och andra svenska inslag, dels att diskutera hur Rålamb och Kloot verkar resonera om latin kontra svenska.¹ För att uppnå syftet undersöker vi materialet utifrån tre frågor:

1. Vad förenar och vad skiljer handböckerna åt vad gäller uppsättningen av begrepp och lexikala enheter?
2. Vad förenar och vad skiljer handböckerna åt vad gäller fördelningen av lexikala enheter med svenskt och latinskt ursprung?
3. Vad kan handboks författarnas hantering av lexikala enheter med latinskt ursprung säga om en begynnande standardisering av svenska lexikala enheter inom juridikens område?

3 Begreppsdefinitioner och notation

I sammanhanget måste några begrepp avgränsas. Som framgår ovan talar vi inte om ”juridiska facktermer” utan om ”juridiska facktermer och andra inslag”. Anledningen är att juridik har särdrag som skiljer området från många andra fackområden. För det första är juridikens område mer kulturbundet och nationellt förankrat än exempelvis medicinens övergripande område, vilket får konsekvenser för hur juridiska begrepp definieras (jfr Strandvik m.fl. 2016:50–53). Samtidigt kan juridikens fackområde, i alla fall i en europeisk kontext, sägas ha en gemensam övernationell grund i den romerska rätten (jfr Apathy m.fl. 2016/1994:18). Även i svensk rätt förenas element från inhemsk och romersk rätt (jfr Björne 1995:376). Detta innebär i sin tur att termer och andra inslag på såväl svenska som latin kan användas i juridiska sammanhang, både i äldre tider och i nutid (jfr Björne 1995:378). För det andra är termer inom juridikens område inte alltid resultat av ett systematiskt terminologiarbete med begreppssystem, begrepp, referenter och språkliga benämningar – termer (jfr Pilke 2000:43–68 om terminologilärans centrala begrepp). Därför använder vi i det följande ofta benämningen *lexikal enhet (LE)* i stället för *term*. Det bakomliggande begreppet

---

¹ Här används formuleringen ”svenska termer och andra svenska inslag”. Den ska förstås som en förkortad version av den mer generella formuleringen ”termer och andra inslag på svenska och andra germanska språk” (jfr Rogström & Landqvist 2015a:200). Likaså ska ”latin” här förstås som ”latin eller annat utländskt ursprung” (jfr Rogström 2014:388).

definieras som 'semantisk enhet som utgörs av ett/flera lexikonord' (Rogström & Landqvist 2015a:200).

Som framgår av bild 1 och 2 används främst frakturstil i Rålamb's och Kloots handböcker. Därtill kommer schwabach(er) i många rubriker m.m. samt antikva för inslag på latin. För vår undersökning är det tillräckligt att markera antikvan i exempel, och det görs med kursiv stil. Som framgår redan av boktitlarna ovan återger vi versaler i materialet som sådana. Svenska LE återges här med normaliserad ortografi och morfologi, medan latinska LE återges som i handböckerna, inklusive eventuella varianter.

4 Material

Första upplagan av Rålamb's "OBSERVATIONES JURIS PRACTICÆ. Thet är Åthskillige Påminnelser vthi Rättegångs Saker [...]" utkom 1674 och en andra upplaga utkom redan 1679. Storleken på den första upplagan är okänd, men den såldes slut, och därför utgavs en andra. Enligt förordet började Rålamb sitt arbete redan på 1650-talet, men han fick möjlighet att revidera sitt manuskript inför utgivningen. I handboken behandlas civil- och processrätt. (Landqvist & Rogström 2016a:11, 28.)

Kloots "Then Swenska Lagfarenheetz Spegel vthi Fyra Böcker Fördeelt och Beskrefwen aff CLAUDIO Kloot" utkom 1676. Uppgifter om upplagens storlek saknas. I förordet uppger Kloot att han inledde sitt arbete redan på 1640-talet. Väntan på trycktillstånd, liksom svårigheter att bekosta tryckningen, försenade utgivningen ända till 1670-talet. Liksom Rålamb behandlar Kloot främst civilrätt men därtill kommer vissa straffrättsliga frågor. Jämfört med Rålamb presenterar Kloot, i handbokens förord, mer tydliga mål med sin handbok, anger vilka de tänkta läsarna är och motiverar varför han skriver på svenska. Däremot nämner Kloot inte Rålamb's handbok, som utkom bara två år tidigare. (Landqvist & Rogström 2016a:11, 28.)

Materialet för vår undersökning utgörs av två delmaterial. Det första utgörs av Observatio I och II i Caput III, "Om *Citationer* och Stämbningar", i Book II i Rålamb's handbok (s. 75–82). Det andra delmaterialet består av I Cap.–III Cap. som inleder IV Book, "Om Rätten, som hörer till Sakernes Lagsökning effter som then i *Processen* är begripen", i Kloots arbete (s. 330–342). Mätt i antal graford är det fråga om 4 499 respektive 1 970 graford. Skillnaden i omfång spelar dock knappast någon roll med tanke på syftet och frågeställningarna, eftersom Rålamb och Kloot i de angivna avsnitten behandlar samma övergripande ämne: Vilket ansvar har domare vid stämningar och vilka krav ställs på en korrekt stämning?

5 Forskningssammanhang och metodiska överväganden

Inom projektet ”Svenska på latinsk grund. De första juridiska handböckerna på svenska” undersöker vi Rålamb och Kloots handböcker ur lexikala och textvetenskapliga perspektiv (jfr Rogström & Landqvist 2015a:207, 2015b, Landqvist & Rogström 2016a:2–3.). Projektet anknyter även till det nyligen avslutade projektet ”Lexisering bakom kulisserna. En undersökning av lagkommissionens språkliga arbete inför 1734 års lag”, med stöd av Riksbankens Jubileumsfond (projekt nr P11-0090:1), liksom till det planerade projektet ”Populärjuridik ur ett språknormeringsperspektiv”. Detta ägnas försök till språkstyrning som författare bakom juridiska handböcker för lekmän, utgivna från 1700-talet till det tidiga 2000-talet, gör i sina verk (Landqvist & Rogström 2016b).

Metoden för den här undersökningen utgår från en tidigare delstudie inom projektet ”Svenska på latinsk grund. De första juridiska handböckerna på svenska”. I Rogström och Landqvist (2015a) redovisas en studie av ett antal juridiska begrepp med tillhörande lexikala enheter i Rålamb (1674). Begreppen och de lexikala enheterna, med latinskt respektive svenskt ursprung, kopplas till fyra grundläggande semantiska kategorier som vi identifierar inom civil(process)rätten i samband med tvister och stämningar inför domstol. Kategorierna är AKTIONER (*vad* gör någon?), AKTÖRER (*vem* gör något?), ARENOR (*var* gör någon något?) och VERKTYG (*hur* eller *med vad* gör någon något?) (jfr Lindell 1998). Exempel på begrepp inom kategorin AKTIONER är ’döma’, ’stämna’ [inför rätta], ’svara’ [inför rätta], exempel inom AKTÖRER är ’domare’, ’kärande’, ’svarande’, exempel inom ARENOR är ’häradsrätt’, ’hovrätt’ och exempel inom VERKTYG är ’dom’, ’rekvisit’, ’stämning’.

Vi genomför inte någon fullständig terminologisk analys utifrån den terminologiska begreppstetraedern med mentala föreställningar, begrepp, referenter och benämningar (jfr Pilke 2000:43–68). Men vi talar alltså om *begrepp* och om *benämningar* – lexikala enheter (LE). Det kan finnas ett ett-till-ett-förhållande mellan begrepp och benämning, men det kan även finnas flera benämningar för samma begrepp. LE som tillhör kategorierna AKTÖRER, ARENOR och VERKTYG har formen av substantiv eller nominalfraser, medan LE inom kategorin AKTIONER har formen av verb eller verbfraser.

I Rogström och Landqvist (2015a) identifierar vi först begrepp i det material ur Rålamb som är aktuellt också här. Sedan för vi begrepp med tillhörande lexikala enheter till respektive semantisk kategori för att därefter kategorisera de lexikala enheterna utifrån språklig härkomst. Vissa LE uppträder uteslutande på latin,

vissa på både latin och svenska och vissa enbart på svenska. Slutligen redovisar vi, med stöd av utvalda ordböcker, en bedömning av olika lexikala enheters grad av fackspråkighet och kopplar bedömningen till olika möjliga processer i fråga om facktermer och deras utveckling över tid. En mer utförlig beskrivning av de aktuella ordböckerna, liksom möjligheter och begränsningar med att utnyttja ordböcker i sådana sammanhang, ges av Rogström (2010, 2014).

Liksom i Rogström och Landqvist (2015a) gör vi här en korsklassificering av de fyra semantiska kategorierna och de tre språkliga kategorierna enbart latin, både latin och svenska samt enbart svenska. Härigenom kan vi visa hur latin respektive svenska används i fråga om de semantiska kategorierna med tillhörande LE. Vi anser att valet att kombinera de fyra juridiskt baserade kategorierna med de tre språkliga är en intressant metodisk möjlighet och att kombinationen är ett mer kraftfullt redskap för att belysa hur Rålamb och Kloot använder latin och svenska i sina respektive handböcker än att enbart undersöka detta utifrån språkliga kategorier.

6 Resultat och diskussion

I det här kapitlet redovisas och diskuteras resultaten av vår studie.

6.1 Semantiska kategorier: begrepp och lexikala enheter

Den första delen av den tredelade undersökningen syftar alltså till att besvara frågan vad som förenar och skiljer de båda handböckerna åt i fråga om uppsättningen av begrepp och lexikala enheter inom civil(process)rättens område utifrån de fyra semantiska kategorierna AKTIONER, AKTÖRER, ARENOR och VERKTYG. Först redovisas resultat för varje kategori och därefter ges en summering.

I tabell 1 redovisas antalet begrepp och lexikala enheter i delmaterialen i fråga om AKTIONER.

Tabell 1. AKTIONER: antal begrepp och lexikala enheter i delmaterialen

Delmaterial	Begrepp	Lexikala enheter
Rålamb	12	13
Kloot	25	36

Av tabell 1 framgår det att Kloot svarar för klart fler begrepp och lexikala enheter än Rålamb i fråga om AKTIONER: 25 begrepp och 36 LE mot 12 begrepp och 13

LE. En förklaring kan vara att Kloot i vissa fall använder synonyma lexikala enheter för samma begrepp, exempelvis *döma* och *avdöma* till 'döma'. Den större förekomsten av begrepp och LE hos Kloot kan dessutom vara en följd av att han beskriver rättegångsprocessen mer ingående än Rålamb. Bland annat är Kloot ensam om de lexikala enheterna *förhöra*, *rannsaka* och *anklaga* med bakomliggande begrepp.

I tabell 2 redovisas antalet begrepp och lexikala enheter i delmaterialen vad gäller AKTÖRER.

Tabell 2. AKTÖRER: antal begrepp och lexikala enheter i delmaterialen

Delmaterial	Begrepp	Lexikala enheter
Rålamb	4	21
Kloot	25	29

Tabell 2 visar att Kloot också i fråga om AKTÖRER registreras för många fler begrepp än Rålamb: 25 jämfört med 4. Kloot sorterar också de jämförelsevis många aktörerna i tre överordnade kategorier. Dessa är *De personer som bekläda rätten – domare* med olika positioner, *De personer som komma för rätten* – bland andra *åklagare*, *kärande* och *svarande* samt *De personer som tjäna rätten* – bland andra *notarier*, *skrivare* och *brevdragare*. Möjligen spelar Kloots erfarenheter av arbete i underrätter en roll för detta resultat. Av tabellen framgår vidare att Rålamb med 4 begrepp och 21 LE har klart fler lexikala enheter per begrepp än Kloot med 25 begrepp och 29 LE. Detta resultat diskuteras mer ingående senare i det här avsnittet.

I båda delmaterialen återfinns de tre grundaktörerna i ett tvistemål, nämligen *domare*, *kärande* och *svarande*, medan Kloot är ensam om ytterligare tre aktörer, nämligen *fullmäktige förespråkare* ('försvarare'), *åklagare* och *vittne*. Avsaknaden av i dag mer bekanta LE för begreppet 'försvarare' som *advokat* eller *juridiskt ombud* kan möjligen förklaras med att det är först under 1600-talet som en professionell advokatkår börjar växa fram i det dåtida svenska riket (Björne 1995:36).

I tabell 3 redovisas antalet begrepp och lexikala enheter i delmaterialen i fråga om ARENOR.

Tabell 3. ARENOR: antal begrepp och lexikala enheter i delmaterialen

Delmaterial	Begrepp	Lexikala enheter
Rålamb	3	7
Kloot	3	4

Som framgår av tabell 3 innefattar kategorin ARENOR endast tre begrepp. Dessa är gemensamma för båda delmaterialen och avser domstolar på olika nivåer i rättsväsendet. Den högsta av de aktuella instanserna är *hovrätten*. Sådana instiftas i det dåtida svenska riket från 1614 och framåt (Landqvist & Rogström 2016a:9). För lägre instanser använder Kloot en enda lexikal enhet, *nederrätt*, medan Rålamb har tre: *nedrig rätt*, *häradsting* och *lagmansting*. Möjligen kan denna större differentiering ha något att göra med Rålamb's erfarenheter som jurist med perspektiv på rättsväsendet som helhet.

I tabell 4 redovisas antalet begrepp och lexikala enheter i delmaterialen i fråga om VERKTYG.

Tabell 4. VERKTYG: antal begrepp och lexikala enheter i delmaterialen

Delmaterial	Begrepp	Lexikala enheter
Rålamb	14	23
Kloot	20	36

Av tabell 4 framgår att Kloot svarar för klart fler begrepp och lexikala enheter än Rålamb: 20 begrepp och 36 LE gentemot 14 begrepp och 23 LE. Värdena visar dessutom att båda använder förhållandevis många synonyma lexikala enheter till begrepp inom kategorin. Exempelvis använder Rålamb och Kloot såväl *rättegång* som *process* (*processus*) liksom både *stämning* och *citation*. I denna kategori verkar influenser från utländsk rätt spela en större roll.² Ett exempel är Rålamb's bruk av den lexikala enheten *requisita* (*requisitium*) med det bakomliggande begreppet 'villkor i lag som måste vara uppfyllt för att lagen ska vara tillämplig'.

I tabell 5 summeras förekomsten och fördelningen av begrepp och lexikala enheter inom de fyra semantiska kategorierna för de båda delmaterialen. Likaså anges kvoten LE/begrepp.

² Med formuleringen "utländsk rätt" avser vi såväl romersk rätt som utländsk lagstiftning och rättsvetenskap (doktrin), vilka föregår eller är samtida med Rålamb och Kloot (jfr Björne 1995:35).

Tabell 5. Semantiska kategorier: antal begrepp och lexikala enheter i delmaterialen samt antal LE per begrepp

Semantiska kategorier	Rålamb		Kloot	
	Begrepp	Lexikala enheter (LE/begrepp)	Begrepp	Lexikala enheter (LE/begrepp)
AKTIONER	12	13 (1,1)	25	36 (1,4)
AKTÖRER	4	21 (5,2)	25	29 (1,2)
ARENOR	3	7 (2,3)	3	4 (1,3)
VERKTYG	14	23 (1,6)	20	36 (1,8)
Summa (Begrepp, LE, [LE/begrepp])	33	64 (1,9)	73	105 (0,7)

Tabell 5 visar att Kloot registreras för ett större antal begrepp än Rålamb inom tre av fyra kategorier. Det är endast inom ARENOR som antalet är detsamma. Också när det gäller antalet lexikala enheter registreras Kloot för ett större antal än Rålamb inom tre av fyra kategorier. Också här avviker ARENOR genom att Rålamb där noteras för fler LE än Kloot. I tabellen ges också uppgifter om förhållandet mellan antal lexikala begrepp och antalet begrepp för de fyra kategorierna, dvs. kvoten LE/begrepp. Dessa värden är avrundade till en decimal.

Trots att Kloot alltså registreras för klart fler begrepp än Rålamb har Kloot inte fler lexikala enheter per begrepp än Rålamb. Av tabell 5 framgår att värdet för antal LE/begrepp är 1,9 för Rålamb och 0,7 för Kloot. Den lexikala variationen per begrepp är alltså större hos Rålamb. Kloot verkar därmed vara mer konsekvent än Rålamb när det gäller att benämna de bakomliggande begreppen. Ur ett terminologiskt perspektiv är detta naturligtvis ett tillvägagångssätt som är att föredra framför att använda flera olika lexikala enheter alternativt termer för ett och samma begrepp (jfr Strandvik m.fl. 2016:63).

Materialets begränsade omfång gör naturligtvis att värdet för antal LE/begrepp för delmaterialen som helheter och för de fyra kategorierna får sägas ge en indikation på den lexikala variationen i handböckerna som helheter. Trots detta kan kvoterna i tabell 5 ändå säga något om hur Rålamb och Kloot använder lexikala enheter i sina respektive arbeten. Rålamb förefaller alltså vara den av de båda författarna som använder sig av flest synonyma LE per begrepp. Kloot utmärker sig i stället genom att använda fler begrepp och lexikala enheter totalt. Man kan därmed anta att Kloot ger de mest detaljerade beskrivningarna av de juridiska verksamheter som behandlas i det valda materialet. Värdena i tabell 5 visar dock inte vilken typ av lexikala enheter utifrån ursprung som de båda författarna använder. Denna fråga behandlas i det närmast följande avsnittet.

6.2 Lexikala enheter på latin och/eller svenska

Den andra frågan som undersökningen ska ge svar på är vad som förenar och skiljer handböckerna åt i fråga om fördelningen av lexikala enheter med svenskt och latinskt ursprung. Som framgår i materialpresentationen har Kloot som uttalad strategi att försöka använda svenska i löptexten och han ska, i den mån han anser det behövs, ge latinska ekvivalenter i marginalen. Rålamb säger däremot ingenting om språkval utan använder både svenska och latin i löptexten samt latin (och delvis svenska) i marginalerna. Författarnas olika tillvägagångssätt illustreras av bild 1 och 2 ovan.

Redan en översiktlig granskning visar att Rålamb i betydligt större utsträckning än Kloot använder latinska LE. Exempelvis använder Rålamb det svenska *kärande* tillsammans med de synonyma latinska *actor* (*actoris*) och *citans*, medan Kloot konsekvent har *kärande*. Men Rålamb's högre värden för lexikal variation i tabell 5 beror inte bara på att han i en del fall använder svenska och latinska benämningar för samma begrepp utan också på att Rålamb använder flera svenska synonyma benämningar för samma begrepp. Således använder Rålamb fem svenska LE för begreppet 'kärande', *han som låter stämman*, *han som stämmer*, *klagare*, *kärande* och *personen som stämmer*, medan Kloot enbart använder *kärande*. De lexikala enheterna *kärande* och *svarande* återfinns visserligen redan i de medeltida lagarna (jfr Rogström & Landqvist 2015a:205), men både Rålamb och Kloot var väl insatta i den samtida rättsvetenskapen med latin som första språk. Kloot var dock verksam i underrätter, där rättegångar genomfördes på svenska, vilket kan ha betydelse för att han konsekvent använder *kärande* och *svarande* medan Rålamb alltså använder ett antal LE, både svenska och latinska, för de bakomliggande begreppen. Kloot förefaller alltså ha en genomtänkt och konsekvent hållning till svenska respektive latinska LE, vilket Rålamb uppenbarligen saknar (Landqvist & Rogström 2016a:68–70).

I tabell 6 återkommer värdena från tabell 5 kompletterade med uppgifter om fördelningen mellan svenska och latinska lexikaliska enheter för begrepp.

Tabell 6. Semantiska kategorier: antal begrepp och lexikala enheter i del-materialen samt fördelning av LE med svenskt respektive latinskt ursprung

Semantiska kategorier	Rålamb		Kloot	
	Begrepp	LE (sv./lat.)	Begrepp	LE (sv./lat.)
AKTIONER	12	13 (10/3)	25	36 (35/1)
AKTÖRER	4	21 (12/9)	25	29 (27/2)
ARENOR	3	7 (6/1)	3	4 (4/0)
VERKTYG	14	23 (19/4)	20	36 (28/8)
Summa (Begrepp, LE, [sv./lat.])	33	64 (47/17)	73	105 (94/11)

Tabell 6 visar att Rålamb använder klart fler latinska lexikaliska enheter än Kloot. Värdena är 17 av 64 (26,6 %) respektive 11 av 105 LE (10,5 %). Detsamma gäller även för tre av de fyra semantiska kategorierna. Det enda undantaget är VERKTYG, där procentandelen för latinska LE är större hos Kloot än hos Rålamb (28,6 % respektive 21,1 %). Ett exempel på VERKTYG på latin är *execution* 'verkställande av dom' hos båda handboks författarna. Som tidigare antytts finns det anledning att tro att just den här kategorin stått under starkast inflytande från utländsk rätt. Därmed har det helt enkelt inte funnits några etablerade svenska lexikala enheter för alla de VERKTYG vilka författarna anser vara nödvändiga för sina framställningar.

Den större användningen av latinska LE hos Rålamb visar sig också genom att han är ensam om att använda latinska LE inom samtliga fyra kategorier, till och med ARENOR genom *forum*. Inom AKTIONER återfinns få latinska LE, nämligen *procedera* hos Kloot samt *citera* 'stämna [inför rätta]' och *comparera* 'inställa sig [inför rätta]' hos Rålamb. De angivna betydelserna hos *citera* och *comparera* kan emellertid anses ha haft hemortsrätt i ett svenskt juridiskt ordförråd under ett antal århundraden. I SAOB används "(numera bl. arkaiserande)" om *citera* i denna betydelse (artikeln tryckt 1905). För *komparera*, med denna stavning, sägs det att den aktuella betydelsen används "(numera bl. *hist.*)" (kursiv stil i originalet, artikeln tryckt 1937). Liksom AKTIONER domineras AKTÖRER av svenska LE. Kloot använder visserligen de latinskt baserade *secreterare* och *notarie*, men dessa kan inte sägas konkurrera med några motsvarande inhemska ord (jfr SAOB om *sekreterare* och *notarie*, de aktuella artiklarna tryckta 1966 respektive 1947). Inte heller har de ersatts av några andra benämningar under senare tid. Däremot använder Rålamb ett antal latinska benämningar för *domare*, *svarande* och *kärande*, vilka senare har fallit

ur bruk (jfr Rogström & Landqvist 2015a:203–206). Men som framgår ovan använder Rålamb även flera svenska benämningar för de båda senare aktörerna.

6.3 Lexikala enheter och eventuell standardisering

Den tredje och sista frågan för undersökningen är att söka klarlägga vad handboks författarnas hantering av lexikala enheter med latinskt ursprung kan säga om en begynnande standardisering av svenska lexikala enheter inom juridikens område. Trots att undersökningen är begränsad anser vi att det går att se några mönster vad avser förhållandet mellan svenska, latin och lexikal standardisering.

Den första iakttagelsen gäller latinska LE i materialet vilka verkar vara fullt integrerade i det svenska språkssystemet. Dessa ord böjs enligt förväntade böjningsmönster, t.ex. *process*, *processer*, *processen*, *processens* och *citation*, *citationer* 'stämning'. De kan ingå i ordpar och i sammansättningar med svenska element, t.ex. "Contumacia eller Stämbnings försittande" respektive "Rättegångs Process". De kan utgöra såväl huvudord som attribut i nominalfraser, t.ex. "een laghlig Citation" och "peremptorie Stämbning". Denna grupp av lexikala enheter kan därför troligen sägas vara etablerade i svenskt juridiskt språkbruk vid denna tid. Ytterligare ett argument för denna bedömning är att de återfinns också i både samtida och senare ordböcker (jfr Rogström & Landqvist 2015a:203–206).

Den andra iakttagelsen gäller lexikala enheter som verkar användas helt parallellt på svenska och latin i materialet, till synes utan några begränsningar. Tre sådana LE är *tredska* – *olydnad* – *contumacia*. Här är särskilt *tredska* och *contumacia* värda att uppmärksamma, eftersom de också i dag kan användas parallellt i sammansättningarna *tredskodom* och *contumaciedom*. Det finns alltså fall där både svenska och latinska LE till samma begrepp har blivit terminologiserade (jfr Rogström 2014:393–394).

Den tredje iakttagelsen gäller att många latinska lexikala enheter fallit ur bruk sedan Rålamb's och Kloots tid och ersatts med svenska LE. Detta gäller för bl.a. *actor* (*actoris*) och *citans* ('kärande'), *citatus* (*citatium*) och *reus* ('svarande') samt *litis* (*litium*, *litium contestatio*) ('sak') (jfr Rogström & Landqvist 2015a:205–206). Sådana LE uppträder främst inom kategorierna AKTÖRER och VERKTYG, och det är frestande att tänka sig att det latinska inflytandet här är starkare på grund av inverkan från utländsk rätt.

7 Avslutning

I den här undersökningen intresserar vi oss för de två första juridiska handböckerna med svenska som huvudspråk, nämligen Clas Rålamb's från 1674 och Claudius Kloots från 1676. I fokus står lexikala enheter (LE) med tillhörande begrepp. Vi undersöker ett delmaterial från varje handbok utifrån fyra semantiska kategorier inom civil(process)rättens område och tre språkliga kategorier: AKTIONER, AKTÖRER, ARENOR och VERKTYG respektive LE på latin, LE på både latin och svenska samt LE på svenska. Härigenom kan vi klarlägga förekomsten av begrepp och LE i delmaterialen, klarlägga fördelningen av LE på latin och svenska i dem samt diskutera handboks författarnas hantering av LE på latin i relation till en eventuell begynnande standardisering av svenska LE inom juridikens område.

Den första delundersökningen visar att Kloot registreras för både ett klart större antal begrepp och ett klart större antal lexikala enheter än Rålamb. Också inom kategorierna AKTIONER, AKTÖRER och VERKTYG noteras Kloot för fler begrepp och LE. I fråga om VERKTYG är dock antalet begrepp detsamma i delmaterialen, medan Rålamb noteras för fler LE än Kloot. När det gäller lexikal variation noteras Rålamb för ett högre värde än Kloot. Med andra ord är Kloot mer konsekvent med att använda *en* LE för att benämna *ett* begrepp, medan Rålamb i större utsträckning använder flera olika LE för att benämna ett och samma begrepp.

Den andra delundersökningen visar att Rålamb använder klart fler latinska lexikaliska enheter än Kloot, både räknat i absoluta tal och i fråga om procentuell andel. Inom tre av de fyra kategorierna noteras Rålamb för större antal latinska LE, och det är enbart i fråga om VERKTYG som den procentuella andelen latinska LE är större hos Kloot. Det verkar således som om Kloot har mer av en medveten strategi att han i första hand ska använda svenska LE. Även Kloots val att använda främst svenska i sin handbok, och utnyttja korta noter med latinska LE, talar för att han är medveten om hur han vill använda de båda språken. Rålamb införlivar latinska ord, fraser, satser och längre citat i sin svenska text, och han använder både latin och svenska i sina noter. Också detta talar för att Rålamb inte har någon medveten strategi när det gäller användningen av språken.

Den tredje delundersökningen erbjuder en grund för tre slutsatser. För det första finns det redan vid den här tiden latinska LE inom juridikens område vilka är fullt integrerade i det svenska språksystemet och vilka fortsatt är det. För det andra finns det lexikala enheter på latin och svenska vilka kan användas parallellt

vid den här tidpunkten och vilka kan göra det även i dag i juridiska sammanhang. Och för det tredje har vissa latinska LE som Rålamb och Kloot använder, särskilt inom kategorierna AKTÖRER och VERKTYG, med tiden fallit ur bruk och ersatts med svenska LE.

Genom Clas Rålamb och Claudius Kloots handböcker på 1670-talet inleds alltså vägen från latin till svenska inom juridikens område utanför lagarnas område. Detta faktum formuleras i artikelns huvudtitel som "*A terminologia Latina till svenska ord*". Trots att båda författarna använder svenska som huvudspråk är vår bedömning att Kloot tar längre och mer bestämda steg på den här vägen än Rålamb. De många och emellanåt längre inslagen av latin i huvudtexten och noterna hos Rålamb gör därtill att Almquists (1946:152) bedömning, "arbetet [är] huvudsakligen avfattat på svenska", kan ifrågasättas. Vår undersökning visar dessutom att Rålamb är klart mer beroende av latin än Kloot, även om inte heller Kloot helt förlitar sig på "swenska ord".

Källor och litteratur

Almquist, Jan Eric 1946. *Svensk juridisk litteraturhistoria*. Stockholm: P. A. Norstedts & Söner.

Apathy, Peter, Georg Klingenberg & Martin Pennitz 2016/1994. *Einführung in das römische Recht*. 6. ergänzte Aufl. Köln/Weimar/Wien: Böhlau Verlag.

Björne, Lars 1995. *Patrioter och institutionalister. Den nordiska rättsvetenskapens historia. Del I. Tiden före 1815*. Stockholm/Lund: Institutet för rätthistorisk forskning.

Hallberg, Bertel 1934. *Claudius Kloot. Biografiska anteckningar om en svensk rättslärare från 1600-talet*. Linköping: Billsten Eftr. Boktryckeri.

Kloot, Claudius 1676. *Then Svenska Lagfarenheetz Spegel vthi Fyra Böcker Fördeelt och Beskrefwen aff CLAUDIO Kloot*. Götheborg.

Landqvist, Hans & Lena Rogström 2016a. *Kunskapsorganisation, materialitet, sökbarhet och erbjuden läsväg i OBSERVATIONES JURIS PRACTICÆ och Then Svenska Lagfarenheetz Spegel*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Landqvist, Hans & Lena Rogström 2016b. *Populärjuridik ur ett språknormeringsperspektiv. Projektplan 2016-04-11*. Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet.

Lindell, Bengt 1998. *Civilprocessen*. Uppsala: Iustus.

Mattila, Heikki E. S. 2000. Latinet i den finländska juridiska litteraturen. *Tidskrift, utgiven av Juridiska Föreningen i Finland* 136. S. 269–322.

Pilke, Nina 2000. *Dynamiska fackbegrepp. Att strukturera vetande om handlingar och händelser inom teknik, medicin och juridik*. Vasa: Vasa universitet.

Rogström, Lena 2010. I akt och mening. En jämförelse av ordförrådet i 1734 års lag med samtida ordböcker. I: Maj Reinhammar m.fl. (red.). *Studier i svenska språkets historia 11. Förhandlingar vid Elfte sammankomsten för svenska språkets historia i Uppsala 23–24 april 2010*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur. S. 189–199.

Rogström, Lena 2014. Från *dilation* till *uppskov*. Var ordböcker viktiga i etableringen av ett juridiskt ordförråd? I: Ruth Vatvedt Fjeld & Marit Hovdenak (red.). *Nordiske Studier i Leksikografi 12. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden Oslo 13.–16. august 2013*. Oslo: Novus. S. 385–401.

Rogström, Lena & Hans Landqvist 2015a. Ett tidigt försök att etablera en svensk juridisk vokabulär? Lexikaliska och fackspråkliga perspektiv på en juridisk handbok från 1674. I: Daniel Rellstab & Nestori Siponkoski (red.). *Rajojen*

dynamiikkaa [...]. VAKKI-symposiumi XXXV 12.–13.2.2015. Vasa: Vasa universitet. S. 199–208.

Rogström, Lena & Hans Landqvist 2015b. Svenska på latinsk grund. De första juridiska handböckerna på svenska. Projektplan 1.6.2015. Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet.

Rålamb, Clas 1674. *OBSERVATIONES JURIS PRACTICÆ, Thet är Åthskillige påminnelser vthi rättegångs saker* [...]. Stockholm.

SAOB = *Svenska Akademiens ordbok*. [Citerat 15.9.2016]. Tillgänglig: <http://www.saob.se>.

Strandvik, Ingmar, Niina Nissilä & Nina Pilke 2016. Juridisk terminologi i den flerspråkiga EU-kontexten. I: Nina Pilke & Niina Nissilä (red.). *Tänkta termer. Terminologihänsyn i nordiskt perspektiv*. Vasa: Vasa universitet. S. 47–69.

Westerberg, Sten 2012. *Clas Rålamb – maktspelare i storhetstidens Sverige*. Stockholm: Atlantis.

FINALA NEGATIONSPARTIKLAR I SVENSKA DIALEKTER – UTBREDNING, SYNTAX OCH ETYMOLOGI

Henrik Rosenkvist

The topic of this paper is clause-final negative particles (FNP) in Swedish dialects. While the common Swedish negation *inte* may be doubled in a final annex, in standard Swedish as well as in the dialects, many dialects also allow a particle in the shape of *e*, *i* or *ai* after negated clauses. FNPs occur in a contiguous area around the Baltic Sea, including eastern central Sweden, the Åland Islands, Gotland, Åboland, southern Ostrobothnia and western Nyland. FNPs differ from doubled negations in some syntactic aspects, occurring after both negations and other negated expressions (such as *aldrig* ‘never’). FNPs are also possible in questions and exclamations, contexts that disallow doubling negations. These particles may have developed from the former Swedish negation *ej* or from the common *inte*. An argument for the former alternative is that other dialectal phenomena that spread during the late Middle Ages have approximately the same geographical distribution.

1 Inledning¹

Negationens syntax utgör ett eget specifikt språkvetenskapligt forskningsfält (se t.ex. Haegeman 1995). Det är ju få andra element i språket som är så frekventa, har en så pregnant betydelse och uppvisar så stor syntaktisk variation (både inomspråklig och mellanspråklig) som just negationer. Negationerna i de skandinaviska språken har emellertid inte utforskats på djupet. Efter Jespersen (1917), som behandlar negationen i främst danska (huvudämnet är dock engelska negationer), är Østbø Munch (2013) den första avhandlingen om negationens syntax i något nordiskt språk. Ett belysande exempel på att det faktiskt saknas kunskap om nordiska negationer är att i boken *The history of negation in the languages of Europe and the mediterranean* (Willis m.fl. 2013) diskuteras bland annat mordvinska språk, men inte några nordiska. Detta innebär att det finns ett stort forskningsutrymme för den som vill fördjupa sig i svensk negationssyntax – även om det naturligtvis finns en del relevant forskning, som till exempel Bockgård (2012), Lindström (2005, 2009, 2014) samt Brandtler och Håkansson (2014).

---

¹ Stor hjälp med uppgifter om FNP har jag fått av bland annat Håkan Franck, Annika Karlholm och Therese Leinonen – tack! Jag tackar också en anonym bedömare. Kvarstående fel och brister i artikeln beror enbart på mina egna tillkortakommanden.

Ämnet för den här artikeln är finala negationspartiklar i olika svenska dialekter – ett fenomen som visat sig ha relativt stor spridning både i Sverige och i de svensktalande delarna av Finland, men som hittills enbart uppmärksamrats i två C-uppsatser (Munther 2007, Skirgård 2010). I det följande kapitlet definierar jag vad en final negationspartikel är, och därefter går jag vidare till dessa partiklars utbredning i det svenska språkområdet (kapitel 3), till deras grammatiska egenskaper (kapitel 4) och slutligen till en diskussion om deras etymologi (kapitel 5). Artikeln sammanfattas i det avslutande kapitlet 6.

2 Vad är en final negationspartikel?

I standardsvenska kan en negation dubbleras i ett finalt annex.

1. Filmen var **inte** så bra, **inte**.
2. **Inte** var filmen så bra, **inte**.

Den här typen av dubbling är främst talspråklig, och Svenska Akademiens grammatik (SAG) anger att den har en särskild pragmatisk funktion:

Negerande adverbial i deklarativ huvudsats' [sic] fundament eller mittfält kan dubbleras med *inte* som finalt annex, särskilt när det första negerande adverbialiet ensamt är fundament (§ 71). Båda de negerande adverbialen är obetonade. Med dubblingen anger talaren bland annat att han betraktar satsens beskrivning som självklar (se vidare Annex § 11). (SAG 4:182.)

Den pragmatiska funktionen, att meddela att talaren anser att satsens proposition är självklart riktig, kan vara anledningen till att dubblade negationer inte förekommer i frågor eller utrop.²

3. *Var filmen **inte** så bra, **inte**?
4. *Att han **inte** skäms, **inte**!

Dubblade negationer enligt mönstret i exempel 1–2 används i hela Sverige, men det finns också en annan, liknande typ av dubbling i delar av landet. I bland annat Hälsingland kan negerade satser också optionellt avslutas med ett kort, obetonat *e* [ɛ].

5. Ska dô-**nt** kam hit **e**, sô ja får klå dä? Huvva, va kahlit hä är! Fryse dô-**nt e**? (Forsamål, *Mommas Fräsen*:2.)³

² När negation dubbleras i frågor i svenska så uppfattas frågan som retorisk, enligt SAG (4:452): *Var inte det riktigt, inte?* För min egen språkliga intuition känns sådana frågor dock helt främmande.

Detta *e* har alltså en helt annan form än *inte*, och är således inte en formmässig dubbling. Och medan den dubblerande negationen i standardsvenska ofta föregås av en kort paus och alltså tycks vara placerad i ett finalt annex (Jespersen 1917:72, SAG 4:182), så verkar ett avslutande *e* tillhöra den inre satsen. Dialektinspelningar ger vid handen att det i regel inte finns någon märkbar paus före *e*, även om *e* i skrift kan föregås av ett komma (som t.ex. i Järvsöversionen av *Mormors katt* – se nedan). Detta gäller också för inspelningar och texter från andra områden än Hälsingland. Förutom formen [ɛ] förekommer också [i] och [ai] som finala partiklar i det svenska språkområdet.

De finala negationspartiklar som jag diskuterar i den här artikeln har alltså följande egenskaper:

- de är enstaviga, oböjliga ord som består av enkel vokal eller diftong: [i], [ɛ], [ai]
- de är obetonade
- de står finalt i satsen
- de föregås inte av någon paus
- de förekommer endast i negerad sats

Partiklarnas grammatiska egenskaper diskuteras vidare i kapitel 4, men först presenteras deras utbredning och formvariation i det följande kapitlet.

3 Utbredning och formvariation

I den traditionella dialektforskningen nämns finala negationspartiklar (i det följande FNP) bland annat av Tiselius (1902:10; Roslagen), Gustavson (1977:36; Gotland) och Källskog m.fl. (1993:97; Uppland), samt i de gotländska ordböckerna (Danell m.fl. 1918–1945 och Gustavson 1972–1975) under uppslagsordet *ej*. Dialektarkivet i Uppsala har belägg från Gotland, Uppland, Medelpad, Hälsingland och Ångermanland (Skirgård 2010:12, Annika Karlholm, pc).

Också i senare insamlat material går det att finna exempel på FNP. I projektet *SweDia 2000* gjordes inspelningar på 107 orter i Sverige och i Finland, och stora delar av det materialet har nu transkriberats (i projektet *SweDiaSyn*) och

---

³ Ruth Olssons älvdalska barnbok *Mumunes Masse (Mormors katt)* från 1987 har översatts till många svenska dialekter. På både Järvsömål och Forsamål heter den *Mommas Fräsen*. Samtliga översättningar har samlats i en *Mormors katt*-korpus som består av 47 pdf-filer samt minutlånga inspelningar av textens inledning. Denna korpus har Östen Dahl vänligen gett mig tillgång till.

tillgängliggjorts (*Nordic Dialect Corpus*). Två problem med detta material är dels att eventuella finala *e* eller *i* är svåra att uppfatta, dels att de kan ha transkriberats som andra språkelement. Yttrandet *Me it va de nån inne däri* (sagt av en yngre man från Fjällsjö, Ångermanland) kan till exempel också tolkas som *Me it va de nån inne där e*. Det är rimligt att anta att eftersom FNP är ett tämligen okänt dialektdrag, så finns det i de svenska inspelningarna fler FNP än vad som framgår av transkriptionerna.

FNP ingick också som en del av de enkätstudier som ligger till grund för *Nordic Syntax Database*. Med denna metod, då man intervjuar informanter om deras språkbruk, finns givetvis risken att informanterna själva har en felaktig uppfattning om vad de faktiskt säger. Detta aktualiserades vid fältarbete på Gräsö, då en äldre kvinnlig informant tydligt använde FNP (som i *Färjan har inte kommit än e*) men ändå svarade nej på frågan om det fanns sådana element i språket på Gräsö (se vidare Rosenkvist 2012:115 ff.).

Också i *Talko*, en sökbar korpus över det finlandssvenska talspråket, kan man hitta belägg på FNP.⁴

Som visas av exempel 5 så hittar man FNP i olika versioner av *Mormors katt*. Dessa översättningar har ofta gjorts av dialekttalare med stor medvetenhet om det egna språket – vissa versioner har översatts av särskilda dialektkommittéer – och därför bör exempel från denna korpus givetvis hanteras med viss varsamhet.

Ytterligare en källa som ligger till grund för denna artikel är *Språket*-lyssnare. I mars 2016 kunde jag som expert i P1-programmet *Språket* helt enkelt ställa en enkel fråga om FNP till lyssnarna, och det kom in ett 60-tal svar med exempel och synpunkter rörande form och användning.

I diskussionen om utbredningen av FNP nedan utgår jag således från många olika källor, vilka tillsammans ger en tämligen klar och sammanhängande bild av var FNP förekommer (eller har förekommit).

3.1 Utbredning och formvariation i Sverige

Både Franck (1989), Munther (2007) och Skirgård (2010) fokuserar på FNP i hälsingemålen, som tycks vara ett slags epicentrum för FNP i Sverige. Enligt uppgift är fenomenet så etablerat i Hudiksvall att skolbarnen använder FNP i sina uppsatser.⁵ Det är också i Forsa- och Järvsöversionerna av *Mormors katt*

⁴ Mer information om projekt och nätresurser ges i litteraturlistan.

⁵ Håkan Franck, pc.

som FNP är mest frekvent. Dock kan man notera att FNP saknas i Färlaversionen (*Mommases Fresn*), där i stället ett efterställt *häll* (motsvarande det standardsvenska *heller*) är vanligt.

6. Fuglar ska man fell **int** mata **e**. (*Mommas Fräsen*:7; Forsamål.)
7. Fôggla ska man fell **int** mata, **e**. (*Mommas Fräsen*:7; Järvsömål.)
8. Fôggla skâ mânn fäll **int** matâ, häll! (*Mommases Fresn*:7; Färlamål.)

Språket-frågan resulterade i många exempel på FNP från hela Hälsingland – lyssnare från Hudiksvall, Söderhamn, Bollnäs, Järvsö, Ljusdal, Ytterhogdal, Stocka och Trönö kände igen det finala *e* och gav exempel från sitt eget språkbruk.

Några exempel från Medelpad bidrog lyssnarna inte med, emellertid, och inte heller har jag kunnat finna några belägg i *SweDia 2000*-materialet från Medelpad (men det finns alltså exempel på FNP därifrån i arkivet i Uppsala). Däremot finns FNP i formen *e* såväl i Gästrikland som i Ångermanland. Tydliga exempel ges från Hamrånge, Gnarp, Fjällsjö och Sollefteå, och också i Jonsele-versionen av *Mormors katt* (*Mommas [gamm] katta*) förekommer FNP (9–10). Detta indikerar att Ångermanälven kan utgöra en ungefärlig nordgräns för FNP i Sverige.

9. ”**Int** si jäg na **e**.” sa Momma. (*Mommas [gamm] katta*:15; Jonselemål.)
10. han had no **int** klara ä dänne **e**. (*Mommas [gamm] katta*:22; Jonselemål.)

Vad gäller utbredningen västerut så tycks FNP (i formen *e*) vara i bruk i östra Härjedalen. Några enstaka exempel från Sveg bidrog *Språket*-lyssnarna med. Den enda *Mormors katt*-versionen från Härjedalen (*Kahtta hinnji Mor*) är dock på västhärjedalska, och i den saknas FNP.

Redan Tiseliuss (1902:147) diskuterade FNP på sydligare breddgrader, nämligen i Fasternamålet i Roslagen: ”Bland det, som mäst väcker en främlings uppmärksamhet i Fastm. är den pleonastiska negationen *e*, som förekommer synnerligen ofta i slutet av nekande meningar”. Källskog m.fl. (1993:97) nämner också FNP i Roslagen i sin presentation av uppländskan runt 1900:

I vissa delar av Uppland, främst i Roslagen, förekommer en trycksvag negerande partikel *e* som läggs till i slutet av en nekande sats: *han var-nte tingad me’han e* ’han var inte medtingad han inte’ (Björklinge).

Vid fältarbete utfört inom *NorDiaCorp*-projektet kunde vi 2011 fastställa att FNP fortfarande används på Gräsö, och att två former förekommer där: *e* och *i*. När det gäller responser på frågan i *Språket*, så kom det in några exempel från Roslagen, varav det sydligaste var från Norrtälje. Det tycks alltså vara så att Uppland, eller närmare bestämt Roslagen, är sydgränsen för FNP på det svenska fastlandet.

Också från Gotland finns det belägg på FNP. I dialektarkivet i Uppsala finns det belägg från stora delar av Gotland utom Fårö (socknarna Ekeby, Ganthem, När och Hablingbo), samtliga i formen *ai*. Samma *ai* nämns också under *ej* i de gotländska ordböckerna (Danell m.fl. 1918–1945, Gustavson 1972–1975) och i Gustavson (1977:36), som dock också tar upp formen *i*.

11. Dei gar **int** dei **ai/i**. (Gustavson 1977:36.)

I de två gotländska *Mormors katt*-versionerna (*Mårmårs Bånsn* på gutamål, 1995, samt *Mormors Bånsen* på Fårösmål, 1998) saknas dock spår av FNP, och en *Språket*-lyssnare har bestämt meddelat att något sådant inte finns på Gotland numera. Inte heller i de transkriberade nutida inspelningarna i *NorDiaCorp* finns det några FNP – det finns 44 finala negationer i det gotländska materialet och samtliga utgörs av standardnegationen *inte*. Man kan förmoda att den utjämning som många svenska dialekter går igenom bland annat har påverkat bruket av FNP i gutamålet.

3.2 Utbredning och formvariation i Finland

Att det finns ett satsfinalt negationsdubblande *i* eller *e* i de finlandssvenska dialekterna har noterats av Ivars (2010:269 f.) för södra Österbotten, av Leinonen (2015:122 f.) för Åboland och av *Ordbok över Finlands svenska folkmål*. Under uppslagsordet *inte* anger ordboken att ”trycksvagt i satsslut” förekommer *e* på Brändö, Iniö, Houtskär och Korpo (alltså i nordöstra Åland och i västra Åboland), medan *i* förekommer i Lappfjärd och Sideby (södra Österbotten). Negationen *ingga*, som i 12 och 13, är vanlig i Åboland och på Åland, men ordet växlar med *ijnt* och *int*. Leinonen (2015:206) framhäver att ”[o]m det finns någon syntaktisk eller semantisk skillnad i användningen av de båda varianterna är outrett”.

12. Ja hede veit **it** ja **i**. (Ivars 2010:269.)

13. då ja va ba:rn så fans hä:r no **ingga** riktit nå sje:l hellär **e** (Leinonen 2015:123.)

Ytterligare belägg från Brändö ges av Sundberg (1993:189 ff.), som har transkriberat inspelningar från 1934 och 1989.

14. Nä:ij, **ingga** såm ja: kåmbär ihå:g e. (Sundberg 1993:189.)

I talspråkskorpusen *Talko* finns det 30 belägg på *i* och 12 på *e*.⁶ Samtliga *e*-former härrör från Kumlinge och Brändö, men det visar sig att FNP i formen *i* inte bara används i södra Österbotten, Åboland och östra Åland, utan också i västra Nyland; från Bromarv, Hangö, Sjundeå, Tenala, Ekenäs, Ingå och Karis går det att finna belägg på FNP i *Talko*.

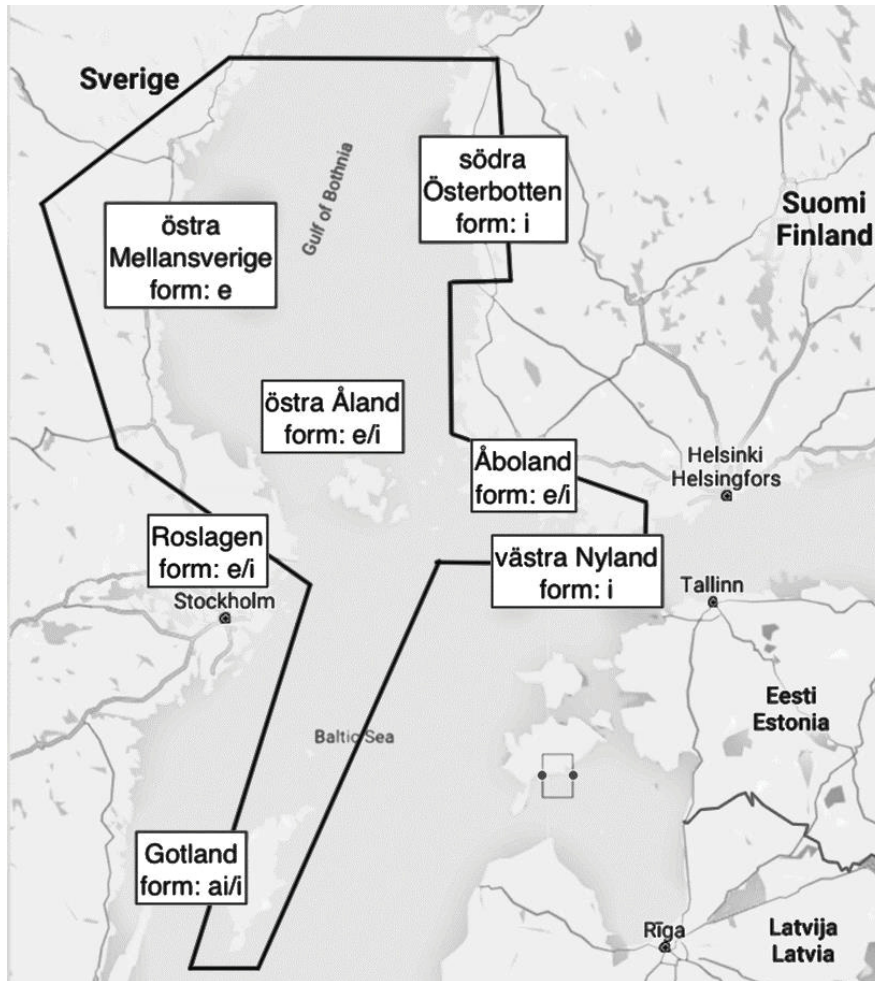
När de finlandssvenska inspelningarna har transkriberats har det varit känt att det kan förekomma ett finalt *e* eller *i* i negerade satser, och därför är det sannolikt att transkriptionerna i *Talko* motsvarar inspelningarna på ett bättre sätt än vad de svenska transkriptionerna i *NorDiaCorp* gör.

Det är vidare av intresse i sammanhanget att Lundström (1939) inte nämner FNP i sin tämligen utförliga redovisning av negationens syntax i nyländska (1939:151 ff.), och att det inte heller tycks finnas FNP i några varieteter av estlandssvenska – i projektet *ESST* har vi undersökt texter och tillfrågat informanter om just detta.

Utbredningen av FNP i Sverige och i Finland illustreras i karta 1. Den vanligaste formen i Sverige är *e*, men i Roslagen och på Gotland råder variation mellan *e/i* och *ai/i*. I Finland är det tvärtom *i* som är vanligast, och det är enbart *i* som förekommer i såväl södra Österbotten som västra Nyland, medan också formen *e* är i bruk i de mer centralt belägna landskapen Åland och Åboland. Bara på Gotland har FNP haft formen av en diftong: *ai*.

---

⁶ Söksträngen för *i* var: ([((phon="i") & (word="inte" %c) & (start="stop"))]).

Karta 1. Ungefärlig utbredning av finala negationspartiklar.

Det framgår alltså av karta 1 att formen *e* förekommer i ett centralt område medan *i* och *ai* kan ses som perifera former. Dock är variationen påfallande – det är bara tre områden (östra Mellansverige, södra Österbotten och västra Nyland) som uteslutande har en enda form. Var FNP har uppstått och hur spridningen har gått till är oklart – det saknas belegg från den period och de områden som är relevanta. Dock måste varje hypotes om spridningen av FNP korrelera med en etymologisk förklaring; den frågan diskuteras mer i kapitel 5.

4 Grammatiska egenskaper

Exempel 1 och 2 visar att ett dubblerande *inte* kan förekomma efter negerade påståendesatser i standardsvenska. Det ligger nära till hands att anta att FNP följer samma mönster, men det visar sig att FNP kan förekomma i satser som

inte tillåter dubblerande negation. FNP är till exempel möjliga i frågor (15–18).⁷ Att dubblera *inte* enligt samma mönster som i exempel 15 är, vill jag hävda, inte möjligt i standardsvenska: **Ska det inte bli bättre någon gång, inte?*

15. Skan't dä bli nå bättre nån gång, **e**? (*Mommas Fräsen*:8; Järvsömål.)
16. Ska dô-**nt** kam hit **e**, sô ja får klå dä? (*Mommas Fräsen*:8; Forsamål.)
17. johanna är **inte** hon hemma hon **e**? (Munther 2007:17.)
18. **Inggalund** i tenn ti:d meir **i**? (Ivars 2010:249.)

Man kan notera att samtliga exempel på frågor med FNP som jag har funnit utgörs av polära frågor. Några FNP efter sökande frågor tycks inte finnas.⁸

En annan satstyp som tillåter *e* men i regel inte ett dubblerande *inte* är utrop (som i 19).

19. Att han **inte** skäms **e**! (Håkan Franck, pc.)

I en sats som (19) går det knappast att dubblera *inte* (**Att han inte skäms inte!*).

Enligt SAG (4:451) är det enbart tydligt negerade led som *inte*, *ingen* och *ingenting* som i svenska kan följas av en dubblerande negation, men FNP är också möjliga efter satser med *aldrig* (20–22).

20. [...] buskar tar de ju **aldrig** bort **e** (Munther 2007:15.)
21. Ja hadde **allere** kunna vara uta endär fräsen **e**. (*Mommas Fräsen*:29; Forsamål.)
22. Ja har **allere** vare dit, jag **e**. (Franck 1989:19.)

I södra Österbotten fungerar också *knappt* och *knappast* som negerande led, och också efter satser med dessa led är FNP möjliga (Ivars 2010:250).

23. Ja **knappast** ja tro:r i mitt ba:ndomsheim dåm hava ju:sen **i**. (Ivars 2010:250.)

Det undersökningsmaterial som står till buds för närvarande är dock alltför knappt för att man ska kunna dra några riktiga slutsatser när det gäller FNP i

⁷ I *Mommas (gamm) katta*, Jonseleversionen av *Mormors katt*, finns det dock inte några FNP i frågor.

⁸ Enligt Håkan Franck (pc) är mening som *Varför har farfar aldrig snusat e?* inte alls lika naturlig som *Har farfar aldrig snusat e?*

frågor och efter andra element än *inte* etc. Bland inspelningarna i *Talko* och *NorDiaCorp* finns det mycket få frågor, och inte heller är satser med *aldrig* särskilt vanliga.

Det finns emellertid mycket som talar för att FNP är ett huvudsatsfenomen. Samtliga exempel på FNP i *Talko* följer efter huvudsatser, och detsamma gäller för exemplen i Ivars (2010). Såväl Munther (2007) som Skirgård (2010) diskuterar dock exempel från Hälsingland där ett *e* tycks följa efter en negerad bisats.

24. för dom kan **inte** mjölka dom för hand **e** (.) som vi gjorde **e** (Munther 2007:18.)
25. Men si ätte sô dô **inte** stupe på Fräsen **e**, saa Alfred. (Skirgård 2010:31.)

I (24–25) förefaller ett *e* följa efter en relativsats respektive en adverbial bisats, och i (24) dubbleras dessutom *e*. Men i båda fallen står *e* sist i huvudsatsen, och därför är en analys som (26) rimlig för (24).

26. [huvudsats **inte e** [bisats] **e**]

Matrissatsen i (26) har en negation, som med denna analys tillåter två FNP:ar. Det är möjligt att talaren avsåg att avsluta sitt yttrande efter det första *e* – vilket den tydliga pausen indikerar – och sedan lade till en bisats med ytterligare ett finalt *e* som avslutning på hela yttrandet (exempel 15 ovan kan analyseras på samma sätt).

När det gäller (25) måste man i stället anta att *inte* i bisatsen ger upphov till ett *e* i huvudsatsen, som i (27).

27. [huvudsats [bisats **inte**] **e**]

Avsaknaden av negation i matrissatsen är alltså inte ett hinder för *e*, om bisatsen är negerad. Detta indikerar att det negativa draget i bisatsen kan spridas i strukturen och indirekt negera hela satsen. Ett alternativ är givetvis att anta att FNP ändå är möjliga i bisatser, men entydiga exempel på FNP i bisats, av typen *En hund som inte skäller e vill vi helst ha*, saknas helt i materialet.

En grammatisk egenhet som tycks gynna förekomsten av FNP är att också satsens subjekt upprepas. Många *Språket*-lyssnare påpekar detta, och det nämns också av Franck (1989), Munther (2007) och Skirgård (2010). Också en initial negation tycks för några lyssnare vara ett villkor för FNP. En sats som (28) är alltså en typisk kontext för FNP (åtminstone i Hälsingland).

28. **Inte** har jag matat katten, jag **e**.

Avslutningsvis kan man också notera att många dialekter i norra Sverige också har ett korresponderande positivt element, nämligen *å* (ett förkortat *ock*), och några talare förefaller göra en systematisk skillnad på positiva och negativa satser genom att foga *å* till positiva och *e* till negativa.

29. Jag vill resa bort, jag **å**.

30. Jag vill **inte** resa bort, jag **e**.

Responsen från *Språket*-lyssnarna visar tydligt att en del talare tolkar det finala *e* som ett förkortat *heller* (*he*), vilket kan förklara varför ett dubblerande finalt subjekt utgör en särskilt gynnsam förutsättning för FNP *e* för dessa språkbrukare. Utan ett dubblerat subjekt blir ju ett efterställt *heller* ofta tämligen onaturligt: *Jag vill inte resa bort, heller*. Det är också möjligt att FNP i formen *e* har kunnat frodas i bland annat Hälsingland tack vare kopplingen till *heller*, som ju är ett etablerat ord i både dialekt och standardsvenska.

När det gäller de grammatiska egenskaperna finns det alltså ett antal egenskaper som FNP inte delar med dubblerade negationer. FNP kan förekomma i polära frågor och utrop, och efter negerade uttryck som *aldrig* och *knappast* (i södra Österbotten). De här slutsatserna är dock i huvudsak grundade på material från Hälsingland, och det återstår att se om de också gäller för FNP i resten av utbredningsområdet.

5 Två etymologiska hypoteser

I svenska arkiv och ordböcker knyts FNP i Sverige till den numera arkaiska negationen *ej*, vilket nämndes ovan. Hypotesen är att ett finalt *ej* övergått till *e* eller *i* i final, obetonad ställning. Processen har förmodligen underlättats av att *ej* (eller äldre *eigh*) som standardnegation ersattes av *inte* och *icke* i början av den äldre nysvenska tiden (Brandtler & Håkansson 2014). Man kan tänka sig att förändringen har gått till som i (31) (exemplen är konstruerade). För gotländska är situationen något annorlunda, eftersom FNP i formen *ai* är identisk med negationen *ai*.

31. Wi maghum **ey** fölghia idher (yngre fornsvenska)
 ↓
 Wi maghum **ey** fölghia idher **ey** (yngre fornsvenska, dubblerad negation)
 ↓
 Wij mågom **inte/icke** fölia idher **ey** (äldre nysvenska)
 ↓
 Vi kan **inte** följa med er **e** (dialektal nusvenska)

När *inte* och *icke* ersätter *ey* frigörs *ey* från funktionen som standardnegation, och det innebär att språkbrukarna är fria att tolka in nya betydelser och funktioner; språkligt material som på grund av språkförändring har förlorat många karaktäristiska drag kan tilldelas nya uppdrag i språksystemet i en exaptationsprocess (se Norde & Van de Velde 2016). Just när det gäller negationer är det också välkänt att sådana tenderar att vara ganska kortlivade. Negationer ersätts regelbundet av nya – processen är känd som Jespersens cykel.

The history of negative expressions in various languages makes us witness the following curious fluctuation: the original negative adverb is first weakened, then found insufficient and therefore strengthened, generally through some additional word, and this in its turn may be felt as the negative proper and may then in course of time be subject to the same development as the original word. (Jespersen 1917:4.)

Ett villkor för förändringen som skissas i (31) är givetvis att dubblerande *ey* förekom i yngre fornsvenska. Emellertid tycks sådana dubblerande negationer inte vara särskilt vanliga. I en genomgång av några texter från den relevanta perioden (Själens Tröst, Olaus Petris krönika, Peder Swarts krönika och Agneta Horns *Beskrivning över min vandringstid*)⁹ kunde inte ett enda dubblerande *ej* beläggas. Det tycks huvudsakligen vara i samband med disjunktioner på satsplanet som *ej* står finalt i yngre fornsvenska och äldre nysvenska (som i 32), och då utan föregående negation.

32. ty är thet och ganska owist om så skeedt är, eller **ey** (Olaus Petris krönika.)

Ett annat möjligt ursprung är att FNP har utvecklats ur den gängse negationen *inte*. Enligt *Ordbok över Finlands svenska folkmål*, uppslagsordet *inte*, är FNP i finlandssvenska inget annat än trycksvaga varianter av *inte* (se avsnitt 3.2 ovan). Förändringen som ger upphov till FNP torde i så fall vara enbart fonetisk (33).

33. inte → int → it → e/i

⁹ Samtliga texter har hämtats från Fornsvenska textbanken.

Att samtliga mellanformer är välbelagda, och att de fortfarande förekommer i final position i de finlandssvenska dialekterna, stärker hypotesen att *inte* är ursprunget till FNP. Tänkbara motargument är att vi enbart finner formerna *i* och *e* i final position – om utvecklingen är fonetisk och beror på att negationerna är trycksvaga och/eller obetonade så borde dessa former kanske också förekomma i medial position. En annan omständighet är att FNP förekommer i grammatiska sammanhang som utesluter *inte* (se kapitel 4 ovan), vilket indikerar att även om *inte* är ursprunget till FNP, så har de med tiden utvecklats till något annat än negationer.

Kronologiskt sett torde antagandet att *inte* är utgångspunkten för FNP innebära att utvecklingen sker efter det att *inte* och *icke* ersätter *ej* som negation – det vill säga efter mitten av 1500-talet, ungefär. Som karta 1 visar så är FNP ett Östersjöfenomen, och utbredningen påminner i mångt och mycket om utbredningskartorna i Ivars (2015:54 ff.); flera andra dialektdrag binder samman finlandssvenska dialekter i södra Österbotten, Åboland och på Åland med dialekter i Uppland och längs Norrlandskusten. Några exempel är den norrländska förmjukningen, accentförhållanden och kakuminalt /l/. Den här spridningen förklarar Ivars (2015) med ett utbyte över havet.

Som vi har sett ovan visar utbredningen av språkliga nyheter i de svenska dialekterna i Finland en förbluffande överensstämmelse med utbredningen av senmedeltidens och 1500-talets bondeseglation på Stockholm. (Ivars 2015:74.)

Utbredningen av FNP sammanfaller alltså till stor del med utbredningen av andra språkdrag som kan härledas till yngre fornsvensk eller äldre nysvensk tid. Under denna period sker också skiftet från *ej* till *inte/icke* i svenska, vilket är bestickande – båda omständigheterna pekar mot att det är *ej* som ligger bakom FNP. Men oavsett om det är *ej* eller *inte*, så pekar åtminstone utbredningen på att det rör sig om ett enda fenomen, och inte två isolerade innovationer.

6 Sammanfattning

I ett sammanhängande område runt Östersjön kan man lägga till ett kort, obetonat *e*, *i* eller *ai* efter negerade satser. I den här artikeln har jag diskuterat dessa finala negationspartiklar, och försökt fastställa deras utbredning, formvariation och grammatiska egenskaper. Avslutningsvis har jag också spekulerat över deras möjliga ursprung, med utgångspunkt i två motstridiga etymologier – att de härrör från *ej* eller från *inte*.

Utbredningen sammanfaller delvis med andra dialektala fenomen som Ivars (2015) knyter till senmedeltida spridningsvägar, nämligen bondeseglation i norra Östersjön. De grammatiska egenskaperna visar dels att FNP förekommer i satser där dubblerande *inte* inte är möjligt, dels att FNP kan stå efter *aldrig* och det finlandssvenska *knappast*, ord som inte tillåter dubblerande *inte*. Vidare hävdar jag att FNP är ett huvudsatsfenomen – det finns inte några tydliga exempel på FNP i bisats.

Litteratur

Bockgård, Gustav 2012. Svansdubblad negation i dialektinspelningar från nordöstra Götaland. *Folkmålsstudier* 50. S. 33–61.

Brandtler, Johan & David Håkansson 2014. Not on the Edge. The Syntax and Pragmatics of Clause Initial Negation in Swedish. *The Journal of Comparative Germanic Linguistics* 17. S. 97–128.

Danell, Gideon, August Schagerström & Herbert Gustavson 1918–1945. *Gotländsk ordbok. På grundval av C. och P. A. Säves samlingar*. Uppsala: Lundequistska Bokhandeln.

Franck, Håkan 1989. Slut-e och andra fenomen i språket i Hudiksvallstrakten. *Julhälsning till Forsa och Högs församlingar* 1. S. 18–19.

Gustavson, Herbert 1972–1986. *Ordbok över Laumålet: på grundval av Mathias Klintbergs samlingar*. Uppsala: Lundequistska Bokhandeln.

Haegeman, Liliane 1995. *The Syntax of Negation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ivars, Ann-Marie 2010. *Sydösterbottnisk syntax*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Ivars, Ann-Marie 2015. *Dialekter och småstadsspråk*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Jespersen, Otto 1917. *Negation in English and other languages*. København: Bianco Brunos bogtrykkeri.

Källskog, Margareta, Gerd Eklund, Bo Danielsson, Kristina Hagren, Anna Westerberg, Rune Västerlund & Maj Reinhammar 1993. *Uppländska. Språkprov med kommentarer*. Uppsala: Dialekt- och folkminnesarkivet.

Leinonen, Therese 2015. *Talet lever! Fyra studier i svenskt talspråk i Finland*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Lindström, Jan 2005. Mittfältinitialt *inte* i bisats. Om ordföljdsmonster i svenskan i Finland och Sverige. I: Kristina Nikula, Harry Lönnroth, Kaisa Alanen & Carl-Eric Johansson (red.). *Svenskan i Finland* 8. Tammerfors: Tammerfors universitet. S. 138–156.

Lindström, Jan 2009. Negationen *inte* i satsens spets – Int e de ju rimlit. I: Camilla Wide & Benjamin Lyngfeldt (red.). *Konstruktioner i finlandssvensk syntax. Skriftspråk, samtal och dialekter*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 163–192.

Lindström, Jan 2014. Front field negation in spoken Swedish: A regional archaism? I: Irma Taavitsainen, Andreas H. Jucker & Jukka Tuominen (red.).

Diachronic Corpus Pragmatics. Amsterdam/New York: John Benjamins. S. 237–253.

Lundström, Gudrun 1939. *Studier i nyländsk syntax*. Stockholm: Norstedt & Söner.

Munther, Magdalena 2007. Inte vet jag vad jag håller på med e. Opubl. C-uppsats vid Umeå universitet.

Norde, Muriel & Freek Van de Velde (red.) 2016. *Exaptation and Language Change*. Amsterdam/New York: John Benjamins.

Rosenkvist, Henrik 2012. Forskning i svensk dialektsyntax – förutsättningar och frågeställningar. *Vetenskapssocietetens i Lund årsbok 2012*. S. 102–122.

SAG = *Svenska Akademiens grammatik* 1999. Författad av Ulf Teleman, Staffan Hellberg & Erik Andersson. Stockholm: Svenska Akademien.

Skirgård, Hedvig 2010. Finns det dubbelnegation i svenska dialekter?: –inte...e i två Hälsingemål. Opubl. C-uppsats vid Stockholms universitet.

Sundberg, Eva 1993. *Dialekten i Ålands nordöstra skärgård*. Åland: Ålands folkhögskola.

Tiseliuss, Gustaf Adolf 1902. *Ljud- och formlära för Fasternamålet i Roslagen*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.

Willis, David, Christopher Lucas & Anne Breitbarth (red.) 2013. *The History of Negation in the Languages of Europe and the Mediterranean*. Oxford: Oxford University Press.

Østbø Munch, Christine Bjerkan 2013. *North Germanic Negation. A Microcomparative Perspective*. Tromsø: Universitetet i Tromsø.

Elektroniska källor

Fornsvenska textbanken. Tillgänglig: [www.http://project2.sol.lu.se/fornsvenska](http://project2.sol.lu.se/fornsvenska).

Ordbok över Finlands svenska folkmål. Tillgänglig: www.kaino.kotus.fi/fo.

Talko. Korpus över den talade svenskan i Finland. Tillgänglig: www.sls.fi/sv/talko.

Nordic Dialect Corpus. Tillgänglig: <http://www.tekstlab.uio.no/glossa.html/?corpus=scandiasyn>.

Nordic Syntax database. Tillgänglig: <http://www.tekstlab.uio.no/scandia-syn/base>.

Projekt

ESST. Estlandssvenskans språkstruktur. Vetenskapsrådet 2012-907.
Projektledare: Henrik Rosenkvist.

SveDiaSyn. Svensk dialektsyntax. Vetenskapsrådet 2004-1152. Projektledare:
Lars-Olof Delsing.

SweDia 2000. De svenska dialekterna år 2000. Riksbankens Jubileumsfond
1997-5066:01/02. Projektledare: Olle Engstrand.

SveNeg. Svensk negationssyntax. Riksbankens Jubileumsfond P15-0709: 1.
Projektledare: Henrik Rosenkvist.

STARK ELLER SVAG? BESTÄMD ELLER OBESTÄMD? OM UTVECKLINGEN AV ADJEKTIVETS FORMER I FORNSVENSKAN

Ulla Stroh-Wollin

This article discusses how the adjectival forms of modern Swedish are related to the so-called strong and weak forms of Old Swedish. Both modern grammars and historical handbooks regularly assume a direct correspondence between strong and indefinite forms and between weak and definite forms. However, the weak adjectival declension emerged long before formal definiteness marking did, and recent research has shown that strong forms were commonly used in semantically definite noun phrases in early Old Swedish. In late Old Swedish, however, the development of a strict formal marking of (in)definiteness affected the choice of adjectival form, e.g. when following possessives, at this time developing into formal definite determiners. An investigation based on eight Old Swedish texts shows that strong forms ending on consonants gradually disappear after possessives, whereas strong forms ending on vowels actually displace weak forms in the same context. It is concluded that consonantal strong forms become formally indefinite, their weak counterparts definite and the vocalic strong forms +/– definite. The weak counterparts to the latter are simply abandoned, among these the weak plural form on *-o*. Thus, the only surviving plural *a*-form in modern Swedish is a strong form, irrespective of whether it is used in an indefinite or a definite noun phrase.

1 Inledning

Varför heter det *de röda stugorna* och *de höga tornen*, inte **de rödo stugorna* och **de högo tornen*? Den som inte närmare begrundat adjektivets böjning i fornsvenskan kan förvånas över frågan. Men former som *grymmo* och *lusteliko* i de fornsvenska exemplen i (1a–b) från Birgittas uppenbarelser (enligt Codex Holm A33) visar att den inte är helt gripen ur luften.

1. a. *Ther äptir grypo **the grymmo pinara** han* (SFSS 14:1, s. 30.)
       b. *Ok nar dödhin nalkas wardha all **the lusteliko thinghin***
       besk som etir (SFSS 14:1, s. 43 f.)

Adjektiven *grymmo* och *lusteliko* i (1a–b) representerar fornsvenskans så kallade svaga adjektivformer, vilka ibland beskrivs som ”bestämda” former, i kontrast till de starka, ”obestämda” formerna. Med tanke på att adjektiven hade endast en

svag pluralform som gällde oavsett huvudordets genus och kasus och vars ändelse var just *-o*, så är det, med utgångspunkten ”svag = bestämd”, inte uppenbart varför plurala adjektiv i definita nominalfraser har fått *a*-form i modern svenska.

Denna artikel handlar om vad som hände med adjektivets former i fornsvenskan och varför vi slutligen fick de former vi fick. Svaren hänger delvis samman med att kopplingen mellan svag deklination och bestämdhet respektive stark deklination och obestämdhet inte är så tydlig som handböckerna ger intryck av.

Nedan följer först, i kapitel 2, en översikt över hur adjektivformerna har förändrats från tidig fornsvenska och framåt. I kapitel 3 aktualiseras några frågor av betydelse för den fortsatta diskussionen vilka delvis kan besvaras redan här. I kapitel 4 presenteras så en empirisk undersökning av hur valet mellan stark och svag adjektivform utvecklas från början av 1300-talet till början av 1400-talet. I kapitel 5 knyts säcken ihop.

2 Adjektivets former – nu och förr

I modern svenska kan adjektiv (i positiv) normalt uppträda i fyra skepnader, en utan explicit ändelse, en med *t*-ändelse, en med *a*-ändelse och en med *e*-ändelse, som i *lång*, *långt*, *långa* och *långe*. I singularis används former som *lång* och *långt* i predikativ ställning och i indefinita nominalfraser och former som *långa* eller *långe* i definita nominalfraser. Valet mellan *lång* och *långt* är i princip en fråga om grammatiskt genus, medan *långa* får anses vara normalformen för attribut i definita fraser. Normen tillåter dock variation mellan *a*- och *e*-form om referenten har maskulint kön och vid generisk referens.¹ Som framgår av en undersökning av Maria Bylin (2016) är själva variationen seglivad; en kartläggning av det moderna bruket visar inte någon tydlig skillnad mot 1800-talets; språkbrukarna utnyttjar alltså båda formerna (och *e*-formen ibland även i strid mot normen, men då främst vid animata referenter som djur och kvinnor). I pluralis är förhållandet enklare; här råder *a*-form oavsett genus och definita. De attributiva adjektivformerna i modern svenska illustreras i tabell 1. (I predikativ ställning gäller generellt samma former som i indefinita nominalfraser.)

¹ Jag bortser i detta sammanhang från adjektiv och perfektparticip som slutar på *-ad*, vilka (liksom superlativer på *-ast*) – av rent fonetiska skäl – obligatoriskt har *e*-form i definita fraser (SAG 2:53), t.ex. *den itusågade plankan*.

Tabell 1. De attributiva adjektivens former i modern svenska, demonstrerade med adjektivet *lång*

	Utrum		Neutrum	
	indef. NF	def. NF	indef. NF	def. NF
Singularis	<i>lång</i>	<i>långa (-e)</i>	<i>långt</i>	<i>långa</i>
Pluralis	<i>långa</i>	<i>långa</i>	<i>långa</i>	<i>långa</i>

Går man tillbaka till 1800-talet finner man inte sällan *e*-former också i plurala fraser, både indefinita och definita, som avser maskulina referenter eller personer av båda könen, t.ex. *svenske män (och kvinnor)* eller *de svenske*. Ännu lite längre tillbaka växlade *a*- och *e*-former mera fritt, dvs. styrdes inte nödvändigtvis av de semantiska villkor som senare har blivit regel. Växlingen mellan *a*- och *e*-former från senmedeltiden till 1700-talet har undersökts av Ida Larsson (2004), som menar att *a*-formen etableras som normalvariant under 1700-talet. (Jfr även Santesson 1986:186 ff. samt, beträffande regleringen av infinitivens *a*-form, Svensson 1981.)

I fornsvenskan är adjektivböjningen mera komplex än senare. När vi idag har att hålla rätt på två genus och två numerus, gällde i fornsvenskan tre genus, två numerus och fyra kasus. Dessutom skilde man alltså mellan så kallade starka och svaga adjektivformer. De svaga formerna uppträdde emellertid endast i några olika varianter. De starka formerna var mer specifika, även om inte heller de uppvisade unika former för samtliga tjugofyra kombinationer av genus, numerus och kasus. Intressant nog förelåg dock i varje enskilt fall en kontrast mellan den starka formen och den svaga. Ibland stod kontrasten mellan en stark konsonantisk och en svag vokalisk ändelse; i övriga fall hade både den starka och den svaga formen vokalisk ändelse. Systemet illustreras i tabell 2.

Tabell 2. Adjektivens former i tidig fornsvenska, demonstrerade med adjektivet *langer* 'lång'²

		Maskulinum		Femininum		Neutrum	
		stark	svag	stark	svag	stark	svag
Sing.	nom.	<i>langer</i>	<i>lange</i>	<i>lang</i>	<i>lango</i>	<i>langt</i>	<i>lango</i>
	gen.	<i>langs</i>	<i>lango</i>	<i>lango</i>	<i>lango</i>	<i>langs</i>	
	dat.	<i>langom</i>		<i>lange</i>		<i>lango</i>	
	ack.	<i>langan</i>		<i>lango</i>		<i>langt</i>	
Plur.	nom.	<i>lange(r)</i>	<i>lango</i>	<i>lango</i>	<i>lango</i>	<i>lang</i>	<i>lango</i>
	gen.	<i>lango</i>		<i>lango</i>		<i>lango</i>	
	dat.	<i>langom</i>		<i>langom</i>		<i>langom</i>	
	ack.	<i>lango</i>		<i>lango</i>		<i>lang</i>	

Man kan nu fråga sig hur vi kommer från det fornsvenska systemet till det vi har idag. Självklart handlar reduktionen av antalet former till stor del om avvecklingen av kasusböjningen och sammanfallet av genusen maskulinum och femininum. Men hur förhåller sig de starka och svaga formerna egentligen till den moderna fördelningen på definitiva och indefinita nominalfraser? Och varför har *a*-former under senare århundraden tävlat med *e*-former, som inte är så framträdande i det fornsvenska paradigmet, medan de frekventare *o*-formerna tycks ha försvunnit på ett tidigt stadium?

3 Några förberedande frågor och svar

3.1 Svag och bestämd, stark och obestämd?

Den svaga adjektivdeklinationen är en samgermansk, och därmed en mycket gammal, novation. En tidig affinitet till definit betydelse kan skönjas, men i grunden är den svaga deklinations uppkomst och ursprungliga funktion mycket höljd i dunkel. (Ringe 2006:169 f.) Den fortsatta utvecklingen skiljer sig också åt inom den germanska språkfamiljen. I modern tyska t.ex. föreligger inte något formellt samband mellan definitet och svaga adjektivformer.³

Det är inte helt ovanligt i svensk språkvetenskap att man sätter likhetstecken mellan svaga och bestämda adjektivformer och mellan starka och obestämda former. Detta gäller både i beskrivningar av modern svenska,⁴ vilket vi får återkomma till, och i språkhistoriska handböcker. Adolf Noreen exempelvis talar explicit i *Altschwedische Grammatik* (1904: § 448, 458) om adjektivets ”unbestimmten” respektive ”bestimmten” form. Och Elias Wessén skriver på följande sätt i *Svensk språkhistoria III* (1965: § 24): ”Om adjektivet har stark böjning är uttrycket annars artikellöst och har obestämd betydelse.” Senare forskning om fornsvenska förhållanden har emellertid visat att detta inte stämmer; till exempel var kombinationer av adjektiv i stark form och icke bestämdhetsböjda substantiv, som *gammal man*, länge kompatibla med både obestämd och bestämd betydelse,

² I tabell 2 bortses från växlingen mellan *-i* och *-e* och mellan *-u* och *-o*; ursprungliga *i*-former återges med *-e* och ursprungliga *u*-former med *-o*. För övrigt hade en del starka former som här återges med helt vokalisk böjning ursprungligen konsonantinslag i ändelsen, t.ex. *langri* (fem. sing. dat.) eller *langra* (plur. gen.), men sådana varianter uppträder ganska sporadiskt i texterna.

³ I tyskan används svaga former efter determinerare (som artiklar, kvantitativa pronomen, demonstrativer, possessiva pronomen) med distinkt genus-, numerus- och kasusböjning och starka former i övriga fall.

⁴ Man kan emellertid notera att SAG undviker termerna *stark* och *svag* om adjektiv.

medan svaga former när vi först möter dem hade en begränsad användning i särskilda (men i och för sig semantiskt definitiva) kontexter (jfr nedan).⁵

Också nominalfraser som innehåller possessiva attribut är intressanta.⁶ I t.ex. de vikingatida runinskrifterna finns en mängd belägg på fraser av typen *faður sinn goðan* (ack.) 'sin gode fader' med starkböjt adjektiv. Även om ordföljden här avviker från vad vi nu är vana vid, så måste frasen likväl betecknas som semantiskt definit. Inte heller fornspråkliga fraser med ordföljden possessiv–adjektiv–substantiv tycks från början ha haft adjektivet i svag form, vilket Lars-Olof Delsing (1994) visat i en uppsats med den talande titeln "Hans siukt ben".

Fraser med possessivt attribut är således inte något primärt användningsområde för svaga adjektivformer. De första beläggen på svagböjda adjektiv, som vi hittar i de vikingatida runinskrifterna, uppträder i stället som regel tillsammans med ett ord av demonstrativt ursprung, *hinn* eller *sa* (> *thæn*). (Jfr Nygaard 1906: § 42 ff.) Här framträder kombinationen *hinn/sa* + adjektiv oftast som rätt självständiga fraser; de fungerar nästan alltid som post-nominala appositioner, ofta i anslutning till personnamn, se (2a), ibland även skilt från huvudordet (postponerat) som i (2b).⁷

2. a. *Balli hi[nn] rauði æftir broður.* (Vs 15)
Balle "den röde" efter broder
'Balle den röde [reste stenen] efter [sin] broder.'
- b. *Gunnborga faði stæin þenna, hin goða.* (Hs 21)
Gunnborga målade sten denna "den goda"
'Gunnborga den goda målade denna sten.'

Användningen av svagböjda adjektiv i runinskrifterna är således funktionellt, men också kvantitativt, ganska begränsad. Detta skulle naturligtvis kunna bero på genren. Men svaga adjektivformer är faktiskt inte särskilt frekventa i äldre fornsvenska handskrifter heller. (Simke 2012, Stroh-Wollin & Simke 2014.) Och inte heller här finner man dem, mer än undantagsvis, i pre-nominal ställning. Självständiga fraser av typen *thæn gamle* är inte helt ovanliga, men däremot

⁵ Marius Nygaard talar också om den svaga formen som adjektivets bestämda form, men ger en utförligare beskrivning av när den används (och inte används!) i fornväst-nordiskan (*Norrøn syntax* 1966 [1906]: § 42–49).

⁶ Här och fortsättningsvis omfattar termen *possessivt attribut* både possessiva pronomen och pronomen/fraser i genitiv.

⁷ Runinskrifterna återges inte här i sin helhet. De kan studeras vidare med hjälp av sina signa i t.ex. Samnordisk runtextdatabas.

tycks *gammal man* ha varit det naturliga uttryckssättet för 'den gamle mannen' så sent som i början 1300-talet.⁸ (Stroh-Wollin 2015.)

Under den senare fornsvenska perioden händer det emellertid något. Svenskan utvecklar under denna tid en strikt formell uppdelning mellan definitiva och indefinita nominalfraser. Detta märks bland annat genom att fraser av typen *then gamle mannen* eller bara *gamle mannen*, där substantiv i bestämd form föregås av svagböjda adjektiv, blir allt vanligare. Även adjektiv efter possessiva attribut börjar allt oftare uppträda i svag form. Sätillvida kan man skönja hur svaga adjektivformer också börjar associeras med ett formellt definit drag. Men någonstans på vägen faller alltså de svaga *o*-formerna ändå bort.⁹

3.2 Varför *-a* och *-e*, varför inte *-o*?

Varför försvinner de svaga *o*-formerna? Adolf Noreen skriver i *Altschwedische Grammatik* (1904: § 459.2) att *a*-ändelsen gradvis tränger undan den plurala *u*-/*o*-ändelsen: "Im pl. wird seit c. 1350 *-u* und *-o* allmählich von *-a* [...] verdrängt". Men med utgångspunkten att svaga former var bestämda och starka former obestämda, är det inte uppenbart varför en sådan rent fonetisk ersättning skulle äga rum i pluralis, där *o*-formen var utan konkurrens i den svaga deklinationen. Snarast borde väl en sådan utveckling vara relativt osannolik.

Med en annan utgångspunkt, nämligen att de starka adjektivformerna länge användes även i definitiva kontexter, kan man i stället tänka sig att det faktiskt – av någon anledning – är starka *a*-former som har etablerat sig i definitiva nominalfraser. Att så verkligen är fallet ska vi återkomma till.

Men det är också intressant att *e*-former växlade ganska fritt med *a*-former under äldre nysvensk tid (jfr ovan). I det fornsvenska paradigmet (jfr tabell 2) är *e*-formen inte särskilt framträdande. Det ligger därför nära till hands att se *e*-ändelsen i äldre nysvenska i första hand som ett resultat av en allmän försvagning av ändelsevokalerna.¹⁰ Uppenbart är emellertid att *e*-ändelsen aldrig helt tar över; *a*- och *e*-former fortlever sida vid sida tills bruket regleras och *a*-

⁸ Förhållandena är inte riktigt desamma i fornvästnordiska handskrifter, som tidigt uppvisar pre-nominala svagböjda adjektiv, men från början endast tillsammans med *hinn/sa* (eller, framför allt i isländskan, *enn*).

⁹ Man kan notera att isländskan och färöiskan, som behållit hela den fornspråkliga formapparaten, också har fått en total överensstämmelse mellan svaga former i definitiva fraser och starka former i indefinita fraser, vilket bland annat innebär pluralformer på *-u*.

¹⁰ Påverkan från danskan eller lågtyskan har också föreslagits som förklaring till att *e*-former ersätter *a*-former (se vidare Larsson 2004:25 ff. och där anförd litteratur).

formen blir huvudform, medan e-formen får leva kvar i fraser med maskulin eller generisk referens (jfr ovan).

3.3 Hur pålitlig/opålitlig är ändelsevokalismen i fornsvenskan?

I sin uppsats "Hans siukt ben", som vi ska återkomma till nedan, undersöker Lars-Olof Delsing (1994) hur bruket av starka adjektivformer successivt försvinner i fornsvenska nominalfraser med possessivt attribut. Författaren fokuserar här på starka former med konsonantisk ändelse och väljer att bortse ifrån de starka formerna med vokalisk ändelse med hänvisning till att teckningen av ändelsevokalerna inte alltid är helt pålitlig (Delsing 1994:105).

Men hur opålitliga är egentligen ändelsevokalerna? Visst finner man fornsvenska texter med en omfattande teckning med <æ> av både (ursprungligt) *i/e* och (ursprungligt) *a*. Och visst innebär kasusreduktionen att saken vid medeltidens slut kommer i ett annat läge. Men i de Vadstenatexter som jag har undersökt i den studie jag redogör för i nästa kapitel är kasussystemet intakt och vokal-användningen förefaller i det stora hela normenlig.

För att testa om det råder någon allmän tendens till sammanblandning av vokaliska adjektivändelser har jag i Själen tröst, från början av 1400-talet och den yngsta av de texter som ingår i studien i nästa kapitel, undersökt hur förväntat starka former med vokalisk ändelse tecknas. Jag har tittat på adjektivformer (av relevanta kombinationer av genus, numerus och kasus) i predikativ funktion och som attribut i indefinita nominalfraser. I dessa ställningar förväntar vi oss inget tillflöde av svaga former. På så sätt kan vi få en uppfattning om formernas rent fonetiska stabilitet.

Texten (Själen tröst) har hämtats på Fornsvenska textbanken för elektronisk sökning efter de relevanta formerna av tolv vanliga adjektiv, nämligen *fagher*, *fatöker*, *ful*, *gamal*, *godher*, *langer*, *litol*, *nyr*, *onder*, *skøn*, *stor* och *unger*. Som framgår av tabell 3 är de allra flesta belägg helt normenliga; av totalt 230 belägg visade endast 4 en form som avvek från normen.¹¹ Vidare gäller att ungefär hälften av formerna har *a*-ändelse, medan former med *e*-ändelse (gäller mask. plur. nom. och fem. sing. dat.) och *o*-ändelse (gäller neutr. sing. dat.) är ungefär lika många tillsammans.

¹¹ Jag har inte gjort någon generell kontroll gentemot den tryckta versionen av texten. Endast avvikande former har jämförts, varvid det visade sig att ett belägg med icke normenlig form i den elektroniska texten kunde överföras till gruppen med normenlig stavning.

Tabell 3. Adjektivens böjningsformer i Själens tröst i de fall stark form med vokalisk ändelse förväntas. (Böjningen av tolv vanliga adjektiv har undersökts.)

Form	n	%	n	%	Anmärkning
Normenlig form	226	98			
varav <i>a</i> -form			115	51	– Procentandelarna här har beräknats på antalet normenliga former.
varav <i>e</i> -form			86	38	
varav <i>o</i> -form			25	11	
Icke normenlig form	4	2			
varav <i>a</i> -form			2		– båda i stället för normenligt <i>-e</i>
varav <i>e</i> -form			1		– i stället för normenligt <i>-a</i>
varav <i>o</i> -form			1		– i stället för normenligt <i>-e</i>
Alla	230	100			

Slutsatsen av denna kontroll måste bli att det inte föreligger någon allmän osäkerhet beträffande ändelsevokalerna; alla tre ändelsevokalerna används och de används nästan uteslutande enligt normen. Det finns ingen anledning att tro att de svaga formernas ändelsevokaler skulle vara svårare, rent fonetiskt, att hålla reda på. Däremot var de länge mycket ovanliga. Men de svaga formerna tycks trots detta ha överlevt i många århundraden, kanske rent av i mer än tusen år. Varför skulle man då inte kunna hålla reda på dem när de blev vanliga?

Jag menar att det också är diskutabelt att förutsätta en (oprovocerad) morfologisk förenkling av det, redan ganska enkla, svaga paradigmet. Varför skulle sådana tendenser göra sig gällande så länge en god känsla för genus och kasus fortlever och det starka, mycket mer komplexa, paradigmet inte visar tecken på förenkling?

4 En empirisk undersökning

4.1 Presentation, metod, material

Jag ska i det följande redogöra för en undersökning av bruket av starka och svaga adjektivformer efter possessiva attribut i fornsvenska texter från början av 1300-talet till början av 1400-talet. Det rör sig om en variation på Lars-Olof Delsings undersökning från 1994, där han bland annat uppmärksammar oss på att en fras som *hans siukt ben*, som är helt omöjlig idag, inte var främmande för 1300-talssvenskan. Sannolikt hade adjektiv efter possessiva attribut från början konsekvent stark form, även om detta, på grund av textläget, inte går att bevisa. En spridning av svaga former till den aktuella kontexten kan, är min utgångs-

punkt, ses som en konsekvens av att en formell grammatisk definitet växer fram.

Delsing visar att konsonantiska starka adjektivformer (dvs. adjektivformer med konsonantisk ändelse) efter possessivt attribut blir allt ovanligare under 1300- och 1400-talet. Egentligen är de i stort sett redan borta i Själen tröst från början av 1400-talet. Man kan anta att possessiva attribut då uppfattas som formellt definitiva och att konsonantiska starka adjektivformer förknippas med ett formellt indefinit drag eftersom de senare tycks inkompatibla med de förra. Motsvarande svaga adjektivformer förknippas i gengäld med ett formellt definit drag.

I sin sammanfattning skriver Delsing (1994:107) att hans undersökning antyder att stark form (efter possessivattribut) är ganska vanlig under 1300-talet, men att andelen är nära noll under första halvan av 1400-talet. Delsing bygger, som nämnts, denna slutsats enbart på utfallet för de konsonantiska formerna såsom mera ”pålitliga”. Men siffrorna visar att vokaliska former (dvs. adjektivformer med vokalisk ändelse) som är ”kompatibla med stark böjning” faktiskt inte företer någon skönjbar tillbakagång över huvud taget, snarare tvärtom (Delsing 1994:105, tabell 3). Detta har föranlett mig att dela upp mina belägg i två grupper. Jag jämför nedan å ena sidan val av form då den svaga formen står mot en konsonantisk stark form och å andra sidan val av form då den svaga formen står mot en vokalisk stark form, se de skuggade respektive icke skuggade formparen i tabell 4.

Tabell 4. Adjektivens former i tidig fornsvenska, demonstrerade med adjektivet *langer* ’lång’. Skuggade former avser de kombinationer av genus, numerus och kasus där svaga former kontrasterar mot konsonantiska starka former. Icke skuggade former avser kombinationer av genus, numerus och kasus där både stark och svag form har vokalisk ändelse.

		Maskulinum		Femininum		Neutrum	
		stark	svag	stark	svag	stark	svag
Sing.	nom.	<i>langer</i>	<i>lange</i>	<i>lang</i>	<i>langa</i>	<i>langt</i>	<i>langa</i>
	gen.	<i>langs</i>	<i>langa</i>	<i>langa</i>	<i>lango</i>	<i>langs</i>	<i>langa</i>
	dat.	<i>langom</i>	<i>langa</i>	<i>lange</i>	<i>lango</i>	<i>lango</i>	<i>langa</i>
	ack.	<i>langan</i>	<i>langa</i>	<i>langa</i>	<i>lango</i>	<i>langt</i>	<i>langa</i>
Plur.	nom.	<i>lange</i>	<i>lango</i>	<i>langa</i>	<i>lango</i>	<i>lang</i>	<i>lango</i>
	gen.	<i>langa</i>	<i>lango</i>	<i>langa</i>	<i>lango</i>	<i>langa</i>	<i>lango</i>
	dat.	<i>langom</i>	<i>lango</i>	<i>langom</i>	<i>lango</i>	<i>langom</i>	<i>lango</i>
	ack.	<i>langa</i>	<i>lango</i>	<i>langa</i>	<i>lango</i>	<i>lang</i>	<i>lango</i>

För studien har jag utnyttjat åtta texter, indelade i fyra grupper efter den tillkomsttid man brukar anta. Ingen text finns bevarad i originalversion, men i de flesta fall är handskriften inte väldigt mycket yngre än originalet. Det stora undantaget är Pentateukparafrasen, där jag utnyttjar texten i den senare av de två bevarade handskrifterna, som dock, trots sin sena nerskrift (1526), allmänt anses mycket trogen originalet. Samtliga texter är utgivna i Svenska forn-skriftsällskapets samlingar (SFSS) och finns tillgängliga elektroniskt på Forn-svenska textbanken.

Sex av texterna har excerperats manuellt, i sin helhet eller delvis, i annat sammanhang. I dessa fall omfattar studien alla nominalfraser med possessiva attribut i texten eller textutdraget. För denna studie har jag funnit det viktigt att komplettera med ytterligare ett par texter och har i dessa gjort sökningar elektroniskt på orden *hans*, *hennar*, *thera*, *min*, *thin* och *idhar* för att finna relevanta fraser. I den sista texten har jag kompletterat den ursprungliga excerperingen, som byggde på ett textutdrag, med elektroniska sökningar på *hans*, *hennar* och *thera* i resterande partier. Jag ser inga indikationer på att variationen när det gäller possessivattributens form skulle ha någon specifik betydelse för resultatet.¹²

Följande gäller beträffande gruppindelningen, texturvalet och excerperingen:

- tidigt 1300-tal
  - *Fornsvenska legendariet* enligt Codex Bureanus (SFSS 7:1); excerperingen avser adjektiv efter alla typer av possessivattribut i hela texten.
  - *Pentateukparafrasen* enligt Codex Holm A1 (SFSS 60); excerperingen avser adjektiv efter alla typer av possessivattribut i ett utdrag om ca 130 sidor.
- sent 1300-tal
  - *Birgittas uppenbarelser* enligt Codex Holm A33 (SFSS 14:1); excerperingen avser adjektiv efter alla typer av possessivattribut i ett utdrag om ca 100 sidor.
  - *Helga manna leverne* enligt Codex Oxenstierna (SFSS 22); excerperingen avser adjektiv efter alla typer av possessivattribut i hela texten.
  - *Järteckensbok* enligt Codex Oxenstierna (SFSS 22); excerperingen avser adjektiv efter alla typer av possessivattribut i hela texten.

---

¹² Adjektivattribut är en förhållandevis ovanlig förekomst i texterna, och antalet belägg i en viss kontext blir naturligtvis ännu sällsyntare. Detta motiverar förfarandet att delvis tillgripa elektronisk excerpering. Ytterligare manuell excerpering skulle vara synnerligen tidskrävande.

- ca 1400
  - *Bonaventuras betraktelser* enligt Lund MH 20 (SFSS 15); excerperingen avser adjektiv efter *hans, hennar, thera, min, thin* och *idhar* i hela texten.
  - *Svenska Medeltidspostillor* 1 enligt AM 787 (SFSS 23:1); excerperingen avser adjektiv efter *hans, hennar, thera, min, thin* och *idhar* i ett utdrag om ca 170 sidor.
- ca 1420
  - *Själens tröst* enligt Codex Holm A108 (SFSS 59); excerperingen avser dels adjektiv efter alla typer av possessivattribut i två textintervall om sammantaget 85 sidor, dels adjektiv efter *hans, hennar* och *thera* i resterande partier av texten.

4.2 Resultat

Resultatet av undersökningen framgår av tabell 5 och 6. Adjektivens former klassas som starka eller svaga, om de motsvarar respektive böjning i tabell 4. Form som inte stämmer överens med vare sig den starka eller svaga normen sorteras som övrig.

Tabell 5. Fördelningen på starka och svaga adjektivformer efter possessivattribut i fornsvenska texter i de fall svaga former kontrasterar mot konsonantiska starka former

Form	tidigt 1300-tal		sent 1300-tal		ca 1400		ca 1420	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Stark	24	42	25	32	5	7	1	1
Svag	29	51	54	68	64	90	59	88
Övrig	4	7	0	0	2	3	7	10
Alla	57		79		71		67	

Tabell 6. Fördelningen på starka och svaga adjektivformer efter possessivattribut i fornsvenska texter i de fall svaga former kontrasterar mot vokaliska starka former

Form	tidigt 1300-tal		sent 1300-tal		ca 1400		ca 1420	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Stark	19	66	18	50	29	59	36	77
Svag	10	34	18	50	16	33	3	6
Övrig	0	0	0	0	4	8	8	17
Alla	29		36		49		47	

Även om det totala antalet belägg inte är så stort (vilket hänger samman med att frastypen är glest belagd, jfr not 12), så kan man ändå se tydliga tendenser. Resultatet i tabell 5 bekräftar, föga förvånande, att starka konsonantiska former

försvinner efter possessiva attribut och ersätts företrädesvis av svaga former, men även en del ”övriga”. Resultatet i tabell 6 däremot visar att, när kontrasten står mellan två vokaliska former, så är det den starka som tar över; cirka tre fjärdedelar av adjektiven har här stark form i den yngsta av texterna, medan de svaga formerna är nästan borta – och färre än de ”övriga”. Man kan ana samma tendens från stark till svag form som i tabell 5 under 1300-talet, men sedan vänder utvecklingen och går åt andra hållet.

4.3 Slutsatser

Mina slutsatser av resultaten ovan är att man kan se en successiv utveckling. Det som tycks hända först är en uppdelning efter definithet mellan i första hand konsonantiska starka former och motsvarande svaga former. Enligt min tolkning antar alltså de förra ett formellt indefinit drag som gör dem omöjliga tillsammans med formellt definita fraskonstituenten, bl.a. possessiva attribut. Redan i de äldsta texterna i studien är konsonantiska starka former färre än de motsvarande svaga formerna, men vokaliska starka former är då fortsatt vanligare än motsvarande svaga. Det tyder på att kontrasten mellan konsonantisk och vokalisk ändelse verkligen är mera pregnant än kontrasten mellan två vokaliska ändelser.

Att en konsonantisk form alltid är indefinit innebär att en definit form måste vara vokalisk. Men detta ska inte tolkas så att man omedelbart börjar tillgripa vilken vokalisk ändelse som helst i definita fraser. (Att man håller rätt på vilken vokal det ska vara i indefinita fraser har framgått ovan.) I stället tycks de vokaliska starka formerna efter hand tränga ut motsvarande svaga former, vilka helt enkelt bara försvinner. De starka formerna, konsonantiska som vokaliska, var ju från början förenliga med både indefinit och definit betydelse, och de vokaliska tycks alltså formalisera denna tvetydighet, jämför till exempel den indefinita frasen *ena ærlika qwinno* i (3a) nedan med den definitiva frasen *the ærligha qwinnona* i (3b), båda från Själen tröst. Som framgår av exemplen fungerar formen *ærlika/ærligha* i femininum singularis akkusativ oavsett definithet.

3. a. *Æn iak hafwer ena ærlika qwinno hiith mz mik ført* (SFSS 59, s. 267.)
- b. *Riddarin badh the ærligha qwinnona fara mz sik til room* (SFSS 59, s. 267.)

En idealiserad bild av adjektivböjningen i sen fornsvenska skulle därmed kunna beskrivas som i tabell 7. Snarare än att tala om starka och svaga former kan

formerna nu klassificeras som indefinita, definita eller +/– definita. De senare är skuggade i tabellen.

Tabell 7. Idealiserad framställning av adjektivens indefinita och definita former i sen fornsvenska, demonstrerade med adjektivet *langer* 'lång'. Skuggning markerar de kombinationer av genus, numerus och kasus där formen är tvetydig med avseende på definitthet.

		Maskulinum		Femininum		Neutrum	
		– def.	+ def.	– def.	+ def.	– def.	+ def.
Sing.	nom.	<i>langer</i>	<i>lange</i>	<i>lang</i>	<i>langa</i>	<i>langt</i>	<i>langa</i>
	gen.	<i>langs</i>	<i>langa</i>	<i>langa</i>		<i>langs</i>	<i>langa</i>
	dat.	<i>langom</i>	<i>langa</i>	<i>lange</i>		<i>lango</i>	
	ack.	<i>langan</i>	<i>langa</i>	<i>langa</i>		<i>langt</i>	<i>langa</i>
Plur.	nom.	<i>lange</i>		<i>langa</i>		<i>lang</i>	<i>lango</i>
	gen.	<i>langa</i>		<i>langa</i>		<i>langa</i>	
	dat.	<i>langom</i>	<i>lango</i>	<i>langom</i>	<i>lango</i>	<i>langom</i>	<i>lango</i>
	ack.	<i>langa</i>		<i>langa</i>		<i>lang</i>	<i>lango</i>

Som framgår av tabell 7 har *a*-ändelsen fått en dominerande ställning genom generaliseringen av ett antal tidigare starka former. Men man kan notera att även t.ex. *e*-formen i femininum singularis dativ och *o*-formen i neutrum singularis dativ i detta läge också fungerar i både definita och indefinita fraser, se de fetstilta fraserna i (4a–b) med feminina huvudord respektive (5a–b) med neutrala huvudord. En bidragande förklaring till att de vokaliska starka ändelserna står sig så bra kan vara att samma böjning går igen i andra pre-nominala bestämningar, både i indefinita, som den obestämda artikeln (se a-exemplen nedan) och pronomen som *ænginn* och *nokkor*, och i de definita possessiva pronomenen (se t.ex. 4b).

4. a. *wi wardhum æn æta aff **ene fete hōno** fōr æn wi skilioms aat* (SFSS 59, s. 108.)
b. *Han hafdhe ena script j **sinne lukte hand*** (SFSS 59, s. 44.)
5. a. *Oc han stodh sielfwer oppa **eno hōgho toorn*** (SFSS 59, s. 264.)
b. *Oc herodi dotter [...] lekte for bordhenō for **budhno folkeno*** (SFSS 59, s. 275.)

Att uppställningen i tabell 7 betecknas som idealiserad hänger samman med att den knappast fångar ett väldefinierat språkstadium, eftersom man i 1400-tals-texterna också kan se att andelen ”övriga” adjektivformer ökar. Till stor del handlar det om att *a*-former förekommer i fler fall än dem som gäller enligt tabell 7. Sannolikt kan man se en del av förklaringen till detta i den begynnande

kasusupplösningen, genom att akkusativformer på *-a* börjar ersätta dativformer på, framför allt, *-o*, i viss mån även *-e* (fem. sing., jfr ovan). Och ju mer dominant *a*-ändelsen blir, desto större förutsättning att den brer ut sig ytterligare.

Den fortsatta utvecklingen när det gäller adjektivens former hänger naturligtvis intimt samman med kasusavvecklingen, och i viss mån med sammanfallet av maskulint och feminint genus. Ett intressant förhållande är att de nominativa maskulina *e*-formerna överlever – som kasuslösa former och som uttryck för semantiskt genus i stället för grammatiskt. Som påpekats i inledningen lever den singulara *e*-formen alltjämt ett friskt liv, medan den plurala i stort sett övergavs vid förra sekelskiftet. Som obestämda former i singularis generaliseras, som bekant, stamformen som gemensam utral form och *t*-formen i neutrum.

5 Sammanfattande slutord

Adjektivens starka och svaga former var som framgått inte strikt uppdelade efter semantisk definithet i den tidiga fornsvenskan. De svaga formerna syns visserligen bara i definitiva kontexter, men starka former förekom i såväl semantiskt indefinita som semantiskt definitiva nominalfraser. Det är inte förrän en formell definithetsmarkering, som först yttrar sig i bestämdhetsböjningen av substantiv, börjar växa sig stark som adjektivens former också börjar anta formellt definitiva och indefinita drag.

Processen tycks starta med att svaga former blir vanligare och starka former ovanligare i definitiva nominalfraser. Detta leder till en konsekvent uppdelning enligt principen ”svag – definit, stark – indefinit” i de fall svaga former kontrasterar mot konsonantiska starka former. I de fall svaga former kontrasterar mot vokaliska starka former vänder däremot utvecklingen och de starka formerna tränger ut de svaga, varigenom många *o*-former försvinner till förmån för *a*-former. Primärt har vi alltså att göra med en spridning av *a*-former snarare än av *a*-ändelsen, dvs. med en morfo-syntaktisk process, snarare än med en rent morfologisk förenkling. Men konsekvensen är att *a*-formernas andel ökar, vilket i förlängningen kan verka för en analogisk utjämning. Och *a*-formens dominans blir sannolikt ännu tydligare genom att dativformer på *-o* och *-e* börjar ersättas av akkusativformer på *-a*. I det långa loppet lyckas endast de maskulina *e*-formerna överleva (länge även den plurala) när *a*-formerna brer ut sig.

Genom de vokaliska starka formernas utbredning på de svagas bekostnad uppstår former som är kompatibla med både definit och indefinit tolkning. Denna ordning består i pluralis. I singularis däremot leder kasusavvecklingen och sammanfallet av maskulint och feminint genus till en konsekvent uppdelning

mellan obestämd och bestämd form, genom att stamformen och *t*-formen etableras som obestämda former för maskulinum/femininum respektive neutrum, medan den bestämda *a*-formen består.

Den generella växling mellan *a*- och *e*-former vi kan se i den äldre nysvenskan beror sannolikt på en allmän tendens till vokalförsvagning. Men det system som så småningom normaliserades överensstämmer med resultatet av den process som beskrivits ovan. Detta hade inte varit möjligt om språkbrukarna helt tappat känslan för den fornspråkliga vokalismen (i 1400-talstappning). Det är inte bara det att man återupprättar *a*-formen. Man skiljer också ut de maskulina *e*-ändelserna och likställer dem inte med försvagade *a*-ändelser.

Till sist: Medan adjektiv med *a*-form i singulära fraser kan beskrivas som både svaga och definitiva, så är adjektiven i fraser som *de röda stugorna* och *de höga tornen* inte svaga och egentligen inte heller att betrakta som definitiva. Adjektivets pluralformer i dagens svenska är hämtade från den starka deklinationen och är formellt +/- definitiva, dvs. har formaliserat den semantiska tvetydighet dessa former haft från början.

Litteratur

Bylin, Maria 2016. Adjektivböjningens -a och -e. Ett seglivat variationstillstånd. *Språk och stil* 26. S. 69–100.

Delsing, Lars-Olof 1994. "Hans siukt ben" – Om starka och svaga adjektiv i fornsvenskan. I: Nils Jörgensen, Christer Platzack & Jan Svensson (red.). *Språkbruk, grammatik och språkförändring. En festskrift till Ulf Teleman 13.1.1994*. Lund: Lunds universitet. S. 99–107.

Fornsvenska textbanken. Tillgänglig: <http://project2.sol.lu.se/forn-svenska>.

Larsson, Ida 2004. *Språk i förändring. Adjektivändelserna -a och -e från fornsvenska till nysvenska*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Noreen, Adolf 1904. *Altschwedische Grammatik*. Halle: Max Niemeyer.

Nygaard, Marius 1966 [1906]. *Norrøn syntax*. Oslo: Aschehoug.

Ringe, Don 2006. *From Proto-Indo-European to Proto-Germanic*. Oxford: Oxford University Press.

SAG = *Svenska Akademiens grammatik* 1999. Författad av Ulf Teleman, Staffan Hellberg & Erik Andersson. Stockholm: Svenska Akademien.

Samnordisk runtextdatabas. Tillgänglig: <http://www.nordiska.uu.se/forsk/samnord.htm>.

Santesson, Lillemor 1986. *Tryckt hos Salvius. En undersökning om språkvården på ett 1700-talstryckeri med särskild hänsyn till ortografi och morfologi*. Lund: Lund University Press.

Simke, Rico 2012. *Die Entwicklung des schwachen Adjektivs. Studie zur altschwedischen Nominalphrase*. Friedrich-Alexander-Universität, Erlangen-Nürnberg. Tillgänglig: <http://www.ricosimke.com/public/simke-2012-adjectives.pdf>.

Stroh-Wollin, Ulla 2015. Från gammal man till den gamle mannen. Definitmarkering i fornsvenska nominalfraser med adjektivattribut. *Arkiv för nordisk filologi* 130. S. 101–138.

Stroh-Wollin, Ulla & Rico Simke 2014. Strong and weak adjectives in Old Swedish. I: Petra Sleeman, Freek Van de Velde & Harry Perridon (red.). *Adjectives in Germanic and Romance*. Amsterdam: John Benjamins. S. 95–112.

Svensson, Lars 1981. *Ett fall av språkvård under 1600-talet. Om historiskt a i ändelser i äldre nysvenskt skriftspråk med särskild hänsyn till regleringen i tryckta kanslihandlingar under Gustaf II Adolfs regering*. Lund: Walter Ekstrand Bokförlag.

Wessén, Elias 1965. *Svensk språkhistoria III. Grundlinjer till en historisk syntax*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

UTGIVNINGEN AV ESAIAS TEGNÉRS KYRKLIGA TAL – ETT EXEMPEL PÅ EDITIONSFILOLOGINS GRÄNSÖVERSKRIDANDE NATUR

Barbro Wallgren Hemlin

Esaias Tegnér is primarily remembered as a poet and letter writer. But he was also a priest and, subsequently, the Bishop of the diocese of Växjö. His comprehensive ecclesiastical production has not attracted much attention. However, his ecclesiastical orations are currently being published in a new text-critical edition with running scholarly commentary and explanatory notes. Work on this edition, the first volume of which was released in the spring of 2017, has been carried out for Tegnérsmfundet as an instalment of its complete publication of the collected writings of Tegnér. This article describes the edition project. Strong emphasis is placed on dates. In the course of the work, many previously undated manuscripts have been dated and the process leading to reliable datings require many different types of methodology and competence. The process resembles detective work, where different types of clues both within and outside of the manuscript ultimately lead to reliable knowledge of exactly when the speech was held. Examples of what this sort of work might look like and which methods might come into use are provided in the article. Furthermore, the article addresses the work with the explanatory notes and provides an example of what the work concerning this particular aspect of a text-critical edition might look like. The author concludes that the traditional research field edition philology is essentially interdisciplinary. It is, using one of the watchwords of our time, cross-boundary, and cannot be subsumed under any specific academic discipline. It is furthermore ascertained that work within the domain of edition philology may be likened to basic research in the natural sciences. A text edition based on sound methodological principles is of enduring value and will be continually consulted by other researchers over a long period of time.

1 Inledning

Esaias Tegnér är idag kanske i första hand ihågkommen som brevskrivare och diktare. Men han var också präst, och sedermera biskop i Växjö stift. Hans omfattande kyrkliga produktion har tidigare inte rönt mycket uppmärksamhet, men med början vintern 2016/2017 kommer hans kyrkliga tal ut i en ny vetenskaplig utgåva med kritisk textkommentar och fyllig sakkommentar (på bok-

förlaget Artos och Norma).¹ Arbetet med utgåvan har utförts av mig på uppdrag av Tegnérsmfundet som en del i dess utgivning av Tegnér's samlade skrifter (sedan tidigare finns dikter, brev och profana tal utgivna – se käll- och litteraturförteckningen nedan, där även Tegnér's första predikan ur den kommande utgåvan finns med).

I det som följer kommer jag med konkreta exempel att visa hur delar av arbetet med en textutgåva som Esaias Tegnér's kyrkliga tal kan se ut. Jag ska närmare diskutera ett exempel som gäller datering av en tidigare odaterad predikan och ett som gäller arbetet med en sakkommentar. Exempelen kommer att visa att den traditionella forskningsgrenen editionsfilologi är tvärvetenskaplig till sitt väsen. Den är, med ett av vår tids honnörssord, gränsöverskridande och kan inte inordnas inom någon särskild forskningsdisciplin. Men innan jag går in på dessa exempel – något om Tegnér själv och om utgåvans omfattning.

2 Bakgrund, material och metod

Tegnér blev utnämnd till professor i grekiska vid Lunds universitet den 26 februari 1812. Samtidigt fick han, om han lät prästviga sig, församlingarna Stävie och Lackalänga som prebende. Detta gjorde Tegnér och den 6 juni 1813 höll han sin inträdespredikan i Stävie och Lackalänga (för provtryck av och kommentar till predikan se Tegnér 2013). Elva år senare, 1824, avancerade han i den kyrkliga hierarkin och utnämndes till biskop i Växjö stift.

Tegnér's produktion av kyrkliga tal är omfattande, nästan 1 200 handskrivna manuskriptsidor (varav ca 1 000 av Tegnér's egen hand), och när utgåvan är färdig kommer den att omfatta tre eller fyra volymer. Talen är skrivna under perioden 1813–1839. Tegnér dog först 1846 men under de sista åren var han sjuklig och inget av de bevarade talen har gått att datera senare än till 1839. Materialet omfattar, förutom predikningar, tal hållna vid biskopsvisitationer, kyrkoinvigningar, kyrkoherdeinstallationer och prästvigningar. Dessutom återfinns i materialet ett doptal samt några tal hållna vid speciella tillfällen, såsom Gustav Adolfsfesten 1832. Av de totalt 77 fullständiga tal som ingår i utgåvan är 53 tidigare utgivna i sin helhet (bl.a. av Wrangel och Böök 1918–1925). Tjugotvå fullständiga tal ges ut för första gången och därtill kommer två som tidigare bara varit utgivna till vissa delar. Dessutom tillkommer tolv fragment varav sju ges ut för första gången.

---

¹ Vid tiden för publiceringen av den här artikeln har den första volymen av utgåvan redan kommit ut. Se litteraturförteckningen för bibliografiska uppgifter.

Materialets omfattning gör att arbetet med utgåvan har tagit lång tid. Under mer än tio år har Tegnér och hans kyrkliga tal varit en del av mitt liv – om än inte alls på heltid. Vad som är märkligt är att arbetet fortfarande är roligt. Man kan fråga sig hur detta är möjligt och svaren blir flera. Det första är att arbetet, vid sidan av en hel del enformigt slit, utgörs av ett slags detektivarbete – ett pusselläggande. Det är fantastiskt att kunna knyta två tidigare fristående och odaterade manuskript till varandra och att också kunna fastställa när talen hölls. Det är lustfyllt att plötsligt förstå vad det står i en tidigare oläslig sekvens och att kunna knyta något som Tegnér säger i ett tal till något som nyss har hänt i hans omvärld. Ett andra svar är, som redan nämnts ovan, att arbetet är tvärvetenskapligt och ger mig som utgivare en möjlighet att träda in på ämnesområden som jag tidigare inte kan särskilt mycket om, och ett tredje svar är att arbetet i mitt fall handlar om just Esaias Tegnér. För den Tegnér som framträder i det kyrkliga materialet är inte galen och inte gubbsjuk (sidor av hans personlighet som ofta lyfts fram när man talar om honom idag). Han är kanske inte alltid genial men en duglig, klok och nästan alltid omdömesgill ämbetsman. Han är ibland glimrade i språkligt avseende och ofta dagsaktuell i sin tid. Han är rolig, konkret och ibland oförskämd. Dessutom är den kristendom han predikar nästan alltid ljus – inte mörk och dömande, utan ljus. Ett fjärde skäl kan också nämnas: En kritisk textutgåva är av bestående värde och kommer att användas av andra forskare under lång tid. Editionsfilologin kan på det sättet liknas vid naturvetenskapens grundforskning.

När det gäller arbetet med utgåvan kan sägas att jag som språkvetare *kan* klara mig med mina ämnesspecifika kunskaper. Men det gäller bara om jag nöjer mig med att etablera läsliga versioner av de handskrivna texterna och att förse dessa med variantapparat, alltså noter där läsaren får information om till exempel vilka ändringar Tegnér har gjort i sitt manuskript och vilka ord som är svårtolkade. Men så fort jag träder utanför själva etableringen av texten och vill sätta talen i ett sammanhang räcker språkvetenskapen, retoriken och lexikologin inte till. För att kunna skriva sakkommentarer och för att kunna datera tidigare odaterade tal krävs fler och ofta helt andra typer av kunskaper och metoder. Arbetet blir tvärvetenskapligt – det kan handla om historia, kyrkohistoria, ekonomisk historia, teologi, litteraturvetenskap och epidemiologi. Hur denna tvärvetenskaplighet kan komma till uttryck ska nu konkretiseras genom ett exempel som gäller datering och ett som gäller en sakkommentar.

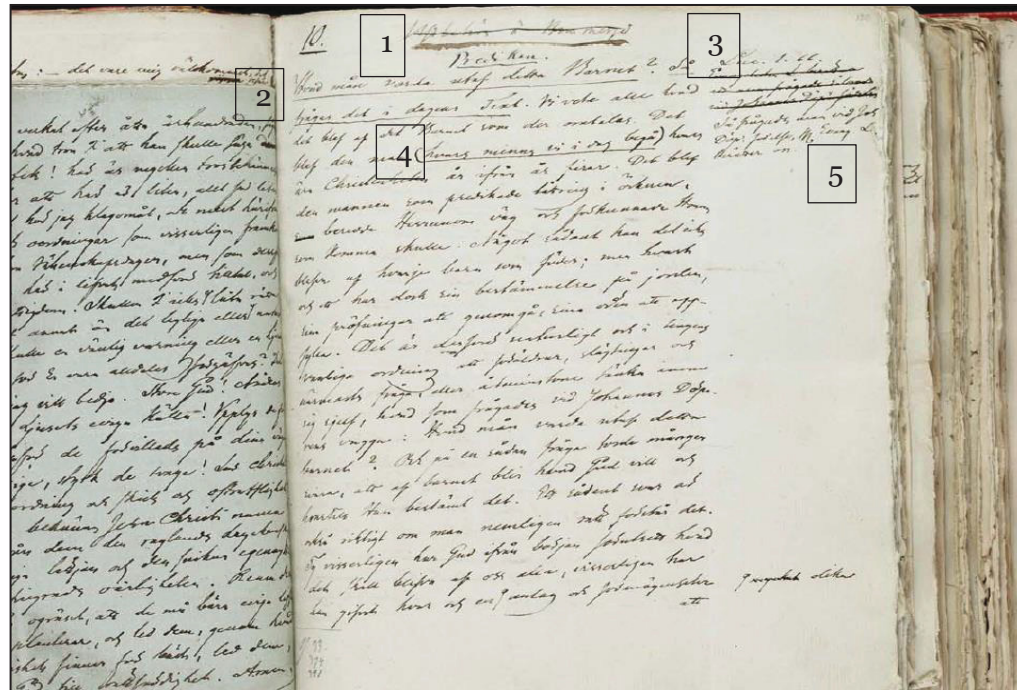
3 Datering

Mycket arbete har lagts på att datera tidigare odaterade tal, osäkert daterade tal och på att omdatera felaktigt daterade tal. Ibland har dateringen kunnat göras exakt, ibland har det handlat om sannolika dateringar eller om att tal har kunnat knytas till en viss tidsperiod. Mycket möda har även lagts på att kunna datera återanvändningar av tal. Precis som andra talare – präster, lärare, politiker – återanvände Tegnér tal som han hållit tidigare. Han justerade ordalydelser, strök ett ord och lade till något annat. I några fall har fragment, kortare delar av tal eller predikningar, som finns i egna manuskript, kunnat knytas till ett fullständigt tal och även dateras.

Att datera är ett stimulerande och roligt arbete som kräver många olika typer av hjälpmedel, metoder och kunskaper. Viktigast är kanske manuskriptet i sig. Där ger handstil, bläckfärg, bläcktyp och papperstyp ledtrådar. Ibland finns dessutom vattenstämplar med årtal i pappret. Andra hjälpmedel är Tegnér's egna brev och hans dikter. Breven hjälper till med information om var han befann sig vid en viss tidpunkt och de kan ibland innehållsligt knytas samman med sådant han sade i sina tal. Av dikterna kan det finnas återklang i någon predikan och kännedom om diktens tillkomstperiod kan då ge indikationer om när ett kyrkligt tal är skrivet. Psalmboken, i dess två utgåvor 1695 och 1819, kan vara till hjälp om det förekommer psalmer i talen och genom evangelieboken kan alla predikningar åtminstone knytas till rätt söndag i kyrkoåret, eftersom Tegnér alltid angav vilken evangelietext han predikade över. Dessutom, de två allra viktigaste hjälpmedlen om man ska nå en exakt datering, dokument som sockenstämmoprotokoll och visitationsprotokoll och talens innehåll. I protokollen finns ofta information som om den knyts till vad Tegnér säger i sitt tal ger grund för helt säkra dateringar.

Det ovan sagda ska nu konkretiseras på ett enskilt fall. Det gäller en tidigare odaterad predikan som har kunnat ges en säker datering för både sin ursprungliga användning och sin återanvändning. Första sidan i handskriften ser ut så här:

Bild 1. Handskriftssida, blad 133r ur Saml. Tegnér, Es. 4. Kyrkliga tal. Lunds universitetsbibliotek.

Talet har, som vi ser, två rubriker: "Visitation i Hemmesjö", som har strukits över, och "Predikan" (markering 1, bild 1). Att det står Hemmesjö är lite förvånande, eftersom denna församling var ett av Tegnér's biskopsprebenden och där gjorde han inga regelrätta visitationer. Men församlingsnamnet finns där och det är därför naturligt att börja söka i material som är knutet till Hemmesjö. Först ska dock söndagen fastställas och det är lätt, i det här fallet liksom i de flesta andra. Med hjälp av predikans inledningsord går det enkelt att fastställa vilken söndag i kyrkoåret det handlar om: "Hvad mån varda utaf detta Barnet? Så frågas det i dagens Text" (markering 2), säger Tegnér, och han har i marginalen också angivit bibelstället: "Luc. 1.66." (markering 3). Denna bibeltext handlar om Johannes Döparen och den hör, vilket också framgår av evangelieboken, hemma på Johannes Döparens dag, som alltid firades (och firas) den 24 juni (som på Tegnér's tid var midsommardagen). En ytterligare bekräftelse på att söndagen stämmer ges genom orden "hvars minne vi idag begå" (markering 4), vilka följer kort efter inledningsorden.

Med detta är söndag och, kanske, församling fastställda men för att kunna ge predikan en exakt datering och för att kunna bekräfta att det verkligen rör sig om Hemmesjö krävs fler hjälpmedel. Ett sådant finns i just det här fallet i sockenstämmoprotokollen från Hemmesjö (och systerförsamlingen Tegnaby). Bland protokollen från Hemmesjö återfinns nämligen ett från den 24 juni 1831,

som Tegnér dessutom själv har undertecknat. Detta skulle räcka för en sannolik datering, men för att säkert kunna säga att predikan hölls i Hemmesjö den 24 juni 1831 krävs fler bevis. En möjlig väg finns i slutet av predikan där Tegnér talar om att det är ”svåra och bekymmersamma tider”. I trakten råder nöd, hunger och fattigdom. Det är ”dyr tid” och ”den ene kan icke hjälpa den andre”. Dessutom säger Tegnér att ”Pesten” inte ska vara långt borta ”och bryter den in, under sådana omständigheter som nu, då går efter menskligt utseende, en ny digerdöd öfver vårt olyckliga land”.

Hunger, dyr tid, fattigdom, nöd, pest och digerdöd – det är ett mörkt budskap Tegnér förmedlar på årets ljusaste dag. Men en del av förklaringen finns i sockenstämmoprotokollet från samma dag – det råder nöd i trakten. I § 4 omtalas ”den inträffade allmänna nöden”, vilken gjorde att fler behövande än vanligt fick hjälp av församlingen.² Och pesten, som Tegnér talar om, är förstås koleran. Av ett senare sockenstämmoprotokoll, från den 11 september 1831, framgår att man i församlingen ”blifvit underrättad om kolerans förödande i angränsande länder” och att man efter direktiv från konungen valt ledamöter till församlingens sundhetsnämnd.³ En månad senare, den 9 oktober 1831, hade man kommit ytterligare ett stycke i sina förberedelser och beslutade om konkreta åtgärder, såsom i vilka hus man skulle upprätta sjukhus om sjukdomen bröt ut och hur dessa i så fall skulle utrustas.⁴ Det fanns också skäl att vara förberedd. Koleran hade redan hösten 1830 nått bl.a. Moskva och Petersburg och sedan våren 1831 fanns sjukdomen även i Polen. I början av juli 1831, alltså en kort tid efter Tegnér's midsommarpredikan i Hemmesjö, inträffade de första kolerafallen i Finland (Arvidsson 1972:17). Till Sverige kom koleran dock inte förrän 1834, men då slog den till med kraft, inte minst i Jönköping som förlorade en sjättedel av sin befolkning (Arvidsson 1972:24 ff.). Stöd för dateringen finns även i Tegnér's egna brev där såväl nöden och svälten som den hotande koleran var viktiga ämnen under sommaren 1831.

Därmed är den ursprungliga predikan säkert daterad – den hölls i Hemmesjö den 24 juni 1831.⁵ Men dateringen som helhet är inte klar, eftersom manuskriptet innehåller ändringar och tillägg som talar för att det har återanvänts vid ett senare tillfälle. Detta gäller bl.a. ett avslutande parti som finns i ett eget häfte (fyra sidor, varav tre blanka) och som knappast skulle kunna ingå i den

² Hemmesjö med Tegnaby KI:2, Sockenstämmoprotokoll 1826–1862, s. 50, Vadstena landsarkiv.

³ Hemmesjö med Tegnaby KI:2, Sockenstämmoprotokoll 1826–1862, s. 43, Vadstena landsarkiv.

⁴ Hemmesjö med Tegnaby KI:2, Sockenstämmoprotokoll 1826–1862, s. 54–57, Vadstena landsarkiv.

⁵ Även hembygdsforskaren Bengt Hjelmqvist har fört denna predikan till Hemmesjö 1831 (1977).

ursprungliga predikan. Men det gäller också ett antal ändringar som är gjorda i början av predikan. Där har Tegnér behållit hänvisningen till bibeltexten ("Luc. 1.66"), liksom temat om Johannes Döparen och barnet ("Hvad mån varda utaf detta Barnet?"), men hänvisningarna som gäller just Johannes Döparens dag ("Så frågas det i *dagens* Text" samt "hvars minne vi i *dag* begå" [mina kursiveringar]) har ersatts (om än inte strukits) eller satts inom parentes. Istället för "Så frågas det i dagens Text." har det vid återanvändningen hetat "Så frågade man vid Joh[annes] Döp:[arens] födelse, som Evang[elisten] L[ucas] berättar oss" (markering 5).⁶ Att Tegnér kunde göra så, dvs. använda text och tema från Johannes Döparens dag, i en predikan som inte hållits på just denna dag, tyder på att återanvändningen har skett vid en visitation. Vid dessa tillfällen bestämde Tegnér själv både text och tema för sitt tal. Även innehållsligt finns drag som är typiska för visitationstal, som t.ex. då Tegnér i den tillagda avslutningen talar om församlingsbornas kristendomskunskaper och vänder sig direkt till nattvards-ungdomen, de nykonfirmerade.

Nästa steg i dateringsarbetet blir därför att gå till visitationsprotokollen på Vadstena landsarkiv och se om det finns någon visitation som passar ihop med talet. Och det gör det. I visitationsprotokollet från Sjösås den 31 juli 1831 står det klart och tydligt att biskopen talade "i anledning af Luc 1.66. Hvad mån varda af detta barnet? öfver en Christelig barnuppföstran" (även temat stämmer med den aktuella predikans som är "Några Grunder för en Christelig Uppfostran"). Med detta är dateringen av predikan nr 43 färdig och säker. Den hölls första gången i Hemmesjö på Johannes Döparens dag den 24 juni 1831 och återanvändes med vissa förändringar senare samma sommar, den 31 juli, vid visitationen i Sjösås. För att kunna göra dateringen behövdes t.ex. manuskriptet i sig (ändringar, församlingsnamn), evangelieboken (söndag i kyrkoåret), Tegnérns egna ord i predikan, hans brev och protokollen.

4 Sakkommentaren

Mitt andra och sista exempel på vad arbetet med en utgåva av denna typ kan innehålla utgörs av en sakkommentar skriven i anslutning till en sekvens i ett kyrkoinvigningstal. Arbetet med sakkommentarerna, dvs. den del av en utgåva som ska ge information om innehållet i och omständigheterna kring texterna, leder vanligtvis in på många skilda ämnesområden. Jag har i arbetet med Tegnérutgåvan t.ex. skrivit sakkommentarer om skolpolitik, kyrkobyggnader,

---

⁶ Frasen "Så frågade man ... berättar oss" hade föregåtts av ytterligare en, sedermera struken, ersättningsformulering. "Evangelisten L[ucas] berättade att man frågade sålunda vid Johannes Döp:[arens] födelse".

brottsliga händelser, Napoleonkrigen, altarmålningar, Styrbjörn Starke och Erik Segersäll och, som framgick av det tidigare exemplet, om nödår, hungersnöd och koleraepidemier.

Som exempel har jag valt en alldeles nyskriven sakkommentar. Det gäller en sekvens som jag tidigare hade hoppat över, med tanken att den nog var självförklarande men som jag, inför inlämningen av det slutgiltiga manuset till den första volymen, till sist ändå försåg med en sakkommentar.⁷ Sekvensen är hämtad från Tegnér's kyrkoinvigningstal i Skatelöv den 24 juni 1825 och den lyder så här:

I hafven ju alla hört huru Herrans Ord, helst i våra dagar, flyger öfver hafvet och slår ned på öar som nyligen voro obekanta, bland hedningar som nyss gingo till de stumma afgudar? I hafven ju hört hur Christi Evangelium vandrar fredligt genom ödemarkerna till jordens ändar, vid solens portar och vid aftonrodnadens säng, I hafven ju hört hur det bygger sig hyddor midt ibland vildarna, som med undran, med kärlek, med tro härbergera den himmelska gästen. Guds ord talar snart alla världens tungomål, det bor rikeliga både i norr och söder, den stora Kyrkan omfattar snart all land [...]

Alla som läser detta ser att det handlar om den kristna missionen och det var anledningen till att jag tidigare lämnade avsnittet utan kommentar. Men när man ser till vad Tegnér säger och hur han säger det vore det synd att lämna avsnittet okommenterat. För att förstå Tegnér's ord fullt ut måste man ge sig in i missionshistorien och den kristna missionens genombrott – dess enorma expansion under 1800-talets första decennier. Basen för missionsvurmen fanns i England och enligt Bengt Sundkler (1937:1 ff.), Sveriges allttjämt mest betydande missionshistoriker, fanns det flera förklaringar till att missionsverksamheten fick en sådan expansiv kraft just då. En var James Cook, som genom sina resor visat upp en tidigare okänd värld av öar i Söderhavet. Redan själva den geografiska upptäckten var, menar Sundkler, en "kraftig missionsappell till kristna samveten" (Sundkler 1937:1) och vad gäller England kom också den begynnande imperialismen att få betydelse för missionen: "Ett kristet folk, som började tänka i kontinenter, kunde icke undgå att besinna sig på sin missionsuppgift." (Sundkler 1937:1–2.) Även de tankar om humanitet som uppstått under upplysningen och franska revolutionen påverkade enligt Sundkler missionsivern, liksom, i mycket hög grad, den metodistiska väckelsen. Med grundaren John Wesleys ord: "I look upon all the world as my parish."

---

⁷ Det aktuella talet fick dock inte plats i den första volymen av utgåvan utan kommer, som tal nr 23, i den andra volymen.

Den mission Tegnér talar om i sitt kyrkoinvigningsal täcker, som vi ser, in i stort sett hela världen – den finns i alla väderstreck: ”Christi Evangelium vandrar fredligt genom ödemarkerna till jordens ändar, vid *solens portar* och vid *aftonrodnadens säng*” (mina kursiveringar) och ”Guds ord talar snart alla världens tungomål, det bor rikeliga både i *norr och söder*” (mina kursiveringar). Vid den tid då Tegnér höll sitt kyrkoinvigningstal missionerades det verkligen från öster till väster och från norr till söder. Mission fanns t.ex. i Indien och i Kina, bland Amerikas indianstammar, i Afrika och på Grönland. Kanske tänkte Tegnér även på missionen norrut inom Sverige. Med början i augusti 1808 bedrev skottarna John Paterson och Ebenezer Henderson missionsverksamhet i bl.a. Lappland (Sundkler 1937:17–18, Jarlert 2001:107–108). Och nog är det väl Cooks relativt nyupptäckta söderhavsöar Tegnér har i åtanke när han talar om att ”Herrans Ord, helst i våra dagar, flyger öfver hafvet och slår ner på öar som nyligen voro obekanta ...”? (För ytterligare information om kristen mission under början av 1800-talet se Sundkler 1937:1–38, 1963:69–77 och Jarlert 2001:107–121.)

5 Avslutning

Av exemplen framgår att editionsfilologin spränger alla ämnesgränser – den är tvärvetenskaplig och gränsöverskridande till sin natur. Men de överväganden, metoder och kunskapsområden som behandlats ovan är bara några få bland många. För en grundlig genomgång av vilka överväganden som gjorts och vilka metoder som använts under arbetet med utgåvan av Tegnér's kyrkliga tal hänvisas till den kommande första volymens inledningskapitel.

Förhoppningsvis har beskrivningen av utgivningsarbetet också kunnat inspirera andra att åta sig editionsfilologiska uppdrag. För även om det är tidsödande, så är det lustfyllt, spännande och allmänbildande. Och när arbetet väl är gjort så lever det länge. Långt efter att utgivaren är död står utgåvan kvar på bibliotekens referenshyllor. Och den kommer fortfarande att användas.

A slightly revised and expanded version of this article is available under the name "The Poet in the Pulpit. On the Publication of the Ecclesiastical Orations of Esaias Tegnér". In: Proceedings of the 7th annual International Conference on Language, Literature and Linguistics (L3 2018). Singapore: Global Science & Technology Forum (GSTF)."

Källor och litteratur

Källor

Lunds universitetsbibliotek: Saml. Tegnér. Es. 4. Kyrkliga tal.

Vadstena landsarkiv: Hemmesjö med Tegnaby KI:2, Sockenstämmoprotokoll 1826–1862.

Litteratur

Arvidsson, Sven-Ove 1972. *De svenska koleraepidemierna. En epidemiografisk studie*. Stockholm: Karolinska institutet.

Hjelmqvist, Bengt 1977. Tegnér och Hemmesjö. *Smålandsposten* nr 207, den 7 september 1977. Sidnummer saknas.

Jarlert, Anders 2001. *Sveriges kyrkohistoria 6. Romantikens och liberalismens tid*. Stockholm: Verbum i samarbete med Svenska kyrkans forskningsråd.

Sundkler, Bengt 1963. *Missionens värld. Missionskunskap och missionshistoria*. Stockholm: Svenska bokförlaget.

Sundkler, Bengt 1937. *Svenska missionssällskapet 1835–1876*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.

Tegnér, Esaias 1918–1925. *Samlade skrifter. Ny kritisk upplaga. Kronologiskt ordnad*. Bd I–X. Utg. av Ewert Wrangel och Fredrik Böök. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.

Tidigare delar i Tegnérssamfundets utgivning av Esaias Tegnér's kyrkliga tal

Tegnér, Esaias 1953–1976. *Esaias Tegnér's brev utgivna av Tegnérssamfundet*. Bd I–XI. Red. av Nils Palmborg. Malmö: Allhem.

Tegnér, Esaias 1964–1996. *Esaias Tegnér's samlade dikter utgivna av Tegnérssamfundet*. Bd I–VII. Utg. av Fredrik Böök och Åke K. G. Lundquist (Bd I–III), Åke K. G. Lundquist (Bd IV) och Christina Svensson (Bd V–VII). Lund: Tegnérssamfundet.

Tegnér, Esaias 1982. *Esaias Tegnér's tal utgivna av Tegnérssamfundet*. I. Akademiska tal, skoltal. Red. av Ulla Törnqvist med förord av Bernt Olsson. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Tegnér, Esaias 2013. *Inträdespredikan i Stävie och Lackalänga på pingstdagen den 6 juni 1813*. Redigerad och med inledning av Barbro Wallgren Hemlin. Lund/Ödåkra: Tegnérssamfundet/Retorikförlaget.

Sedan artikeln skrevs har den första volymen av utgåvan av Esaias Tegnér's kyrkliga tal kommit ut

Tegnér, Esaias 2017. *Esaias Tegnér's kyrkliga tal I. Åren 1813–1823*. Utgivna av Barbro Wallgren Hemlin på Tegnér'samfundets uppdrag. Skellefteå: Artos och Norma.

DE NORDISKA R-STAMMARNAS PLURAL

Bo-A. Wendt

The plural of the *r*-stems developed differently in the different genders in Swedish: the masculine has kept the old plurals with a svarabhakti vowel in the ending syllable, while the feminine developed an analogical plural in *-ar*. Icelandic has kept all the old plurals, Danish like Norwegian has transformed them all. This article shows that the early analogical transformation in Swedish seems to be most spread by *syster* ‘sister’, where the new plural indeed was most functionally needed – as this word also had an Umlaut form in the singular, the plural thus being indicated only by the accent. In the late 15th century, the new plural *sysstrar* seems to dominate, whereas the new plurals of the other words were just beginning to spread. In Danish the situation at that time was different, the word *dottir* almost always retaining the old plural and the other words usually showing the new plural instead. In the Swedish New Testament of 1526, all the feminine words were always inflected in the new way and to some extent the masculine ones too, but in the Bible of 1541, the modern pattern, splitting the paradigm according to gender, had become the rule. In the Danish New Testament of 1524, the struggle between old and new plural forms was still unresolved for all the words. At least in Swedish, it would seem that the word *syster* ‘sister’ has paved the way, but by being a feminine word then only managed to attract the two feminine counterparts, not the two masculine ones.

1 R-stammarnas utveckling i de nordiska språken

Att en udda böjningskategori lätt utsätts för analogiska utjämningar är inte någon oväntad språkförändring. Samtidigt kan hög frekvens motverka en sådan utveckling, också om de i kategorin ingående lexikonorden inte är så många. En sådan morfologiskt särpräglad men likväl frekventiellt rätt framträdande kategori är de gamla nordiska *r*-stammarna, omfattande de fem släktskapsorden *fapir*, *bropir*, *mopir*, *dottir* och *systir* (här i sin fornsvenska tappning). I singularis påminner de om de svaga substantiven, i det att de har samma form i de oblika kasusen – bortsett från den urgamla, i fornsvenska endast mycket svagt belagda maskulinum dativ med omljud (fsv. *fæþer*, ett belägg, *brøþer*, två belägg [Wessén 1968: § 87], därutöver möjligen ett runsvenskt belägg på det förra, ett **..eþer** i en nu förkommen inskrift [Peterson 1994:12], för övrigt den enda runsvenska dativsingularen bland de fem orden). I pluralis påminner de istället om rotnomen: med omljud och utan stavvokal i ändelsen (enbart en svarabhakti-

vokal). Till skillnad från rotnomenen har de emellertid genomgående omljud i pluralparadigmet. Böjningsmönstret i sin äldre fornsvenska skepnad ser sålunda ut som i följande schema.

Schema 1. R-Stammarnas böjning i äldre fornsvenska.

	Maskulinum		Femininum		
Sg N	<i>fapir</i>	<i>bropir</i>	<i>mopir</i>	<i>dottir</i>	<i>systir</i>
G	<i>fapur</i>	<i>bropur</i>	<i>mopur</i>	<i>dottur</i>	<i>systur</i>
D	<i>fæper, fapur</i>	<i>brøper, bropur</i>	<i>møpur</i>	<i>dottur</i>	<i>systur</i>
A	<i>fapur</i>	<i>bropur</i>	<i>møpur</i>	<i>dottur</i>	<i>systur</i>
Pl N	<i>fæper</i>	<i>brøper</i>	<i>møper</i>	<i>døtter</i>	<i>syster</i>
G	<i>fæpra</i>	<i>brøpra</i>	<i>møpra</i>	<i>døttra</i>	<i>systra</i>
D	<i>fæprum</i>	<i>brøprum</i>	<i>møprum</i>	<i>døttrum</i>	<i>systrum</i>
A	<i>fæper</i>	<i>brøper</i>	<i>møper</i>	<i>døtter</i>	<i>syster</i>

Redan tidigt i fornsvenskan inträdde således en analogisk utjämning i maskulinum singularis – hos de oblika kasusformerna. I pluralis kom sedermera analogi-utjämningen i svenskan att påverka böjningsmönstret på ett sätt som ägt bestånd också efter kasusböjningens försvinnande: maskulinum har förvisso behållit sin nominativ/ackusativ-plural med enbart omljudet som pluralmärke: *fäder*, *bröder*, men femininum har analogiskt utvecklat pluralis *-ar* utan svarabhakti: *mödrar*, *systrar*, *döttrar*.

I danskan har däremot alla orden kommit att stöpas om analogiskt: *fædre*, *brødre*; *mødre*, *døtre*, *søstre*. Norskt bokmål följer också denna ordning, och i nutida nynorska ser det i stort sett likadant ut, om än man har *-ar* i maskulinum och alltid ändelse-*r* i femininum: *fedre/fedrar*, *brødre/brødrar*; *mødre(r)/mødrer*, *døtre(r)/døtrer*, *søstre(r)/syster* (BmO 234, 238, 125 f., 667, 670 f., 156, 1025, NnO 253, 260, 130, 781, 785, 195, 1221); nynorskan har emellertid också en pl. *brør* till kortformen *bror* (NnO 131). I äldre nynorska, och för de maskulina orden ännu i skriftnormalen från 1938, förekom också de ursprungliga pluralvarianterna *feder* och så vidare med stöd i dialektala förhållanden på sina håll (NO I:942, II:31 f., 972, VII:1555, XI:384). Hos Ivar Aasen ([1918]:82, 109, 140, 504, 789) återfinns i första hand, och som den stadfästa pluralen, endast de gamla formerna.

Detsamma gäller, som väntat, i nyisländskan – här på sedvanligt vis med svarabhakti-*u*: *feður*, *bræður*; *mæður*, *dætur*, *systur*. Färöiskan är däremot ett kapitel för sig: pl. *fedrar*, *systrar* är analogiskt ombildade, medan pl. *brøður*, *møður*, *døtur* har kvar den äldre formen (Thráinsson m.fl. 2012:82, 90 f.). Det skall emellertid därvid tilläggas att orden *faðir*, *móðir* och *bróðir* enbart förekommer i mer formell färöisk stil – de har eljest ersatts med de regelrätt svagt

böjda *pápi*, *mamma* och *beiggi* (ibid.). I allmänt bruk är därmed bara pluralerna *døtur* och *systrar* – en ursprunglig form, en analogiskt ombildad.

2 Analogiutvecklingens drivkraft

Adolf Noreen (1904: § 438: 5) tycks se den svenska övergången till pl. *-ar* som en allmän analogiutveckling inom paradigmet som helhet: "Mschw. zeigen sich auch formen mit hinzugefügtem *-ar*, z. b. *sysstra(r)* [...] *brøðhra*". Elias Wessén (1968: § 185: 5) håller för sin del utifrån det slutliga utfallet samman de tre feminina orden, men han nämner samtidigt att NT 1526 uppvisar både *fädrar* och *brödrar* och antyder därmed möjligen att också han ser det som en i grunden allmän analogiutveckling i paradigmet. Med avseende på utvecklingen i danskan resonerar Johannes Brøndum-Nielsen (1935: § 473: 5–6) litet mer i detalj och håller därvid – trots det i danskan generella analogiresultatet – för sannolikt att det var de maskulina orden i paradigmet och i synnerhet *brothir* ("der almindeligt anvendes i Plur.") som inledde förändringen. Denna skulle nämligen ha utgått från en morfologisk anslutning till maskulina *a*-stammar som *sumar*, *fingær*. Han tycks alltså föreställa sig att utgångspunkten varit just det samfälliga genuset för de tilltänkta mönsterorden och de *r*-stammar som först skall ha börjat att röra på sig. Så, säger han (ibid.), har det nya *brøthræ* dragit med sig det parallella feminina ordet, varigenom pl. *sysstræ* uppstått, medan pl. *døtter* stått emot bättre.

För Brøndum-Nielsen är det sålunda förekomsten av maskulina *a*-stammar med utljudande *r* som gör att han tänker sig att utvecklingen har börjat med *r*-stammarnas maskulinum. Faktum är ju emellertid att det istället var det feminina *syster* som funktionellt sett hade mest att vinna på den nya analogiska pluralen, eftersom det där förelåg omljud redan i singularis. Numerusåtskillnaden var sålunda som svagast hos detta ord: när singularens *i* sänkts till *e* (eller när också svarabhaktin skrevs med *i*) var det endast tonaccenten som bar upp denna åtskillnad: sg. *syster* mot pl. *sýster*. Numera, men ovisst sedan hur länge, förekommer dessutom ett uttal med akut accent i singularis (så uttalar jag själv ordet), trots idel grav accent hos de andra *r*-stammarnas singularer: *fàder*, *brøder*, *møder*, *døtter*. Om den alternativt akuta accentueringen av sg. *syster* är medeltida, vilket väl i och för sig kan ifrågasättas, skulle numerusåtskillnaden för ordet varit helt utsuddad också i tal redan då – före uppkomsten av den analogiskt nybildade pluralen.¹ Mot Brøndum-Nielsen (och hans rent morfologiska

¹ En liknande övergång till akut accent uppvisar de ursprungliga sammansättningsarna *møster* och *faster*, men när den nya accentueringen här uppkommit är också ovisst. Liksom för *syster* finns den gamla grava accentueringen kvar vid sidan av den nya. I

tanke om likheter mellan ord av olika stammar men av samma genus) skulle jag därför vilja pröva hypotesen att den analogiska ombildningen av *r*-stammarnas pluralis börjat med *systar*, inte *brödrar*, på grund av ett tydligare funktionellt behov där.² Det starkaste antagandet vore då detta att *syster* ensamt antog pluralis *-ar* på grund av dess behov av en mer entydig pluralform (något som redan fanns hos de andra fyra orden), och att de andra följde efter först senare. Ett mer återhållsamt antagande vore istället detta att *r*-stammarna överlag var under samlat analogiskt tryck – eftersom de morfologiskt var en så pass udda liten grupp av ord – men att pl. *systar* därvid i kraft av sin större relativa funktionella fördel hade bäst förutsättningar att få spridning och snabbast slog ut sin gamla pluralvariant. I nästa steg kunde sedan denna nu förhärskande nya plural understödja de andra *r*-stammarnas analogiska pluraler, i svenskan i första hand de feminina ordens – och där så ge upphov till den genusbestämda fördelning som vi känner idag.

SAOB (B 4258, F 42 f.) kommenterar också den här behandlade analogiutvecklingen, dels i förbigående på tal om etymologin hos *broder*, dels avsevärt utförligare i en anmärkning om *fader*. I båda fallen är artikelförfattarna inne på att pl. *brödrar* och *fädrar* haft de segrande feminina analogiska pluralerna som mönster, men denna beskrivning är möjligen mest en följd av det historiska facit, snarare än ett uttryckligt ställningstagande till förmån för vilken analogisk plural som är äldst. I anmärkningen om *fader* sägs det att pl. *fädrar* var på uppenbar frammarsch i den allra äldsta nysvenskan.

Vi skall i det följande istället i förstone vända oss till den yngre fornsvenska empirin för att se vad denna till äventyrs kan avslöja om analogiutvecklingens början i svenskan.

3 Yngre fornsvenska förhållanden för *r*-stammarnas pluraler

Av Söderwalls redovisning (1884–1918: I.148, 195, 231, II.52, 584; 1925–1973:84 f., 116, 144, 517, 853) av de fem *r*-stammarnas formvariation framgår det inte bara att de nya analogiska pluralerna alla är belagda redan under fornsvensk tid utan också att det starkare antagandet ovan om en vägröjande ställning för pl. *systar* får dåligt stöd. Visserligen skulle man med litet god vilja kunna påstå att

---

färöiskan har *mostir* och *fastir*, som där är danska lånord, för övrigt antagit samma böjning som *systir* (alltså oblik singularform *mostur*, *fastur*) (Thráinsson m.fl. 2012:91).

² Tanken på att analogiutvecklingen bör ha börjat med just *syster* visar sig tidigare ha framförts av Lennart Moberg i språkhistoriska föreläsningar (muntlig uppgift från Gunilla Söderberg).

pl. *systrar* är äldst, från omkring 1400, om man nämligen tar fasta på att det till synes jämnåriga *brödrar* endast föreligger i en senare avskrift och i så fall istället får dateras till 1445. Det väsentligare rönet är likväl att alla utom *mödrar* förekommer alltifrån tidigt 1400-tal (*döttrar* från 1417, *fädrar* från 1436). Brøndum-Nielsen (1935: § 473: 5–6) slår för forndanskans del fast att pluralis av *mothir* är sällsynt, och detsamma torde gälla för fornsvenskan (och vara huvudförklaringen till att pl. *mödrar* dyker upp senare än de andra analogipluralerna, först 1473 alternativt 1518, enligt Söderwall 1925–1973:517).³ På det hela taget är det alltså rätt svårt att se något tydligare empiriskt stöd för att pl. *systrar* verkligen varit ensam pionjär.

Det är emellertid en sak att analogiska pluraler tidigt förekom hos alla orden men givetvis en helt annan hur vanliga de var (för respektive ord). För att utrannsaka detta senare har jag sökt pluraler av *r*-stammarna i yngre fornsvenska texter i den digitalt tillgängliga *Fornsvenska textbanken*. Sådana pluralformer återfinns i ett 20-tal av dess texter, men vittnesgilla för styrkeförhållandet mellan de yngre analogiska pluralerna av olika *r*-stammar är ju bara de texter som åtminstone har någon analogiform. Detta gäller endast åtta texter, men av dessa har jag uteslutit de två (nämligen *Kristoffers landslag* [hs. omkring 1445] och *Birgittas uppenbarelser* bok 7 i hs. Ups. C 61 [början av 1500-talet]) som enbart uppvisar ordet *syster* och enbart pl. *systrar*; dessa två texter skulle ju kunna ha haft analogiska pluraler också på de andra orden, om de bara hade funnits med. Därmed återstår sex texter, nämligen: *Birgittas uppenbarelser* i hs. Holm. A 5a (omkring 1400–1425), *Bonaventuras betraktelser* (hs. Lund Mh. 20, omkring 1420), *Didrik av Bern* (hand A i hs. Skokloster 115, 116, omkring 1480–1510), *Sju vise mästare* översättning C (hs. AM 191, 1492), *Stimulus Amoris* (hs. Holm. A 9, 1498–1502) och *Själens kloster* (*Clastrum Animae*, hs. Linc. B 70a, början av 1500-talet).

Av de två texterna med handskrifter från tidigt 1400-tal, *Bonaventuras betraktelser* och *Birgittas uppenbarelser*, ser fördelningen mellan *r*-stamspluraler ut så här:⁴

Pl. *syster* 32 : *systra(r)* 6 = **19 %**.

Pl. *fædher* 28, *brødher* 22, *døtter* 3, *mødher* 1.

För alla orden utom *syster* är det idel gamla pluraler (inräknat ett *mødher* av det sällsyntaste ordet av de fem), och *systrar* är sålunda den enda analogiska

³ Ordet är det enda av de fem som saknar pluralbelägg i runsvenska (Peterson 1994:35).

⁴ Det skall härvid sägas att de bestämda pluralformerna *fædhrene*, *brødhrene*, *systemena* är de regelrätta bestämda formerna till de gamla pluralerna (och sålunda ingår i talen för dessa): bortfall av svarabhaktivokalen och istället bibehållen vokal i den bestämda artikeln.

pluralen i de två texterna (belagd i båda), låt vara ännu enbart föreliggande i vart femte fall av pluralt *syster*.

Det kan vara värt att lägga märke till att syntaktiskt samordnade pluraler av vardera genuset alltid också följs morfologiskt åt:

tha skulu thässa världinna rike män äkke vänta christi bröðhir oc systir
ägha ensamit himerike. (*Bonaventuras betraktelser*. SFSS 15, s. 65.)

Möjligen har tillika den gamla *u*-stammen *son* (i pluralis snarlik *r*-stammarna med omljud och svarabhaktivokal) haft en konserverande roll i motsvarande samordningar:

Än hulke som haua söner älla döttir som koma til skällikhetz aar som är
saxstan aar gifwe for huart thera en päning [...] (*Birgittas uppenbarelser* i
hs. Holm. A 5a. SFSS 14:2, s. 336.)

I de fyra texterna med handskrifter från sent 1400-tal eller tidigt 1500-tal ser fördelningen istället ut så här:

Pl. *systra(r)* 9 = 100 %.

Pl. *døtter* 9 : *døtra(r)* 1 = 10 %.

Pl. *brødher* 27 : *brødhra(r)* 2 = 7 %.

Pl. *fædher* 5.

Här är sålunda pl. *systrar* allenarådande, medan den yngre pluralen ännu är i tydligt mindretal för *broder* och *dotter* och okänd för *fader* (samt plural av *moder* överhuvudtaget obelagd). I två texter, *Stimulus Amoris* och *Själens kloster*, är *systrar* den enda analogiformen, men det skall tilläggas att den här endast åtföljs av pl. *bröder*, inte något av de andra orden. När jag här talar om fullständig dominans för pl. *systrar*, skall vi förstås komma ihåg att det bland de ur undersökningen uteslutna texterna i *Fornsvenska textbanken*, de utan någon analogisk plural alls, också finns några med handskrifter från sent 1400-tal där pl. *syster* förekommer. Det gäller närmare bestämt tre texter. Två av dem finns i hs. Holm. A 110: *Ängelns diktamen* (*Sermo Angelicus*, 1 belägg) och *Helga manna leverne* (*Vitae Patrum*, 6 belägg). Dessutom återfinns i samma handskrift *Järteckensboken*, som har en ensam pl. *systor* (snarast mer lik den gamla pluralen än den nya segrande; jfr med Noreen 1904: § 438: 5 anm. 11). Alla dessa tre verk har texter som anses tillkomna redan omkring 1385. Handskriftens pl. *syster* (liksom pl. *systor*) kan därför tänkas vara en återgivning av en förlagas äldre form och inte skrivarens egen. Annorlunda förhåller det sig då med texten *Lucidarius* (hs. Holm. A 58, skriven av Jöns Budde i Nådendal 1480–1991). Dess

(ensamma) belägg på pl. *syster* visar att denna variant ingalunda var helt akterseglad i den allra yngsta fornsvenskan.

Om det saknas empiriskt stöd för att pl. *systrar* skulle ha varit ensam pionjär för den analogiska pluralen i *r*-stamsparadigmet, får det allt sammantaget i gengäld sägas att det finns rätt tydligt empiriskt stöd för att denna plural varit den mest spridda analogiformen inom paradigmet och att den mot slutet av 1400-talet synes ha trängt ut den gamla pluralen för de språkbrukare som överhuvudtaget varit öppna för pluralanalogi, alltmedan de andra analogipluralerna ännu tycks vara i klart mindretal i förhållande till de äldre ursprungligare motsvarigheterna hos samma språkbrukare.

4 Yngre forndanska förhållanden för *r*-stammarnas pluraler

Eftersom Brøndum-Nielsen (1935: § 473: 5–6) vill se den danska analogiutvecklingens början hos *brothir* (och *fathir*) – inte hos *systir*, såsom jag vill tänka mig – är det förstås upplagt för att utvidga undersökningen till också forndanska texter. I sin redovisning av äldre pluralformer på 1400-talet anför Brøndum-Nielsen (ibid.) själv flera textställen för *brødher* och *fæther*, ett stort antal för *døtter* och ett för *møder* – men intressant nog inget enda för *syster*. Däremot redovisar han sex textställen för den yngre formen *systræ*, *søstræ*(*r*) utöver ett antal för *brøthræ* och *fæthræ*, liksom några för *døttra*, *døthre*. Detta kan givetvis inte tas för regelrätta frekvensuppgifter (om än frånvaron av anförda 1400-talsbelägg för pl. *syster* känns litet bestickande). Han anför sedan också fem texter, varav fyra från 1400-talet: *Hellige Kvinder*, *Lucidarius*, *Rimkrøniken* och *Hr Michael*, vari den gamla pluralen *døtter* lever kvar, alltmedan pl. *brøthræ*, *fædræ* och *systræ* ”almindeligt eller udelukkende” brukas.

Denna bild understöds av en min egen undersökning av pluralformernas förekomster i den digitalt tillgängliga *Tekster fra Danmarks middelalder 1100–1515*.⁵ Fyra texter uppvisar relevanta belägg: *Rydårbogen* i hs. NkS 606 (1450–1500), *Første Mosebog* (hs. Thott 8, 1475–1500), *Rimkrøniken* i Ghemens tryck (1495) och *Jesu barndomsbog* (omkring 1508). Det samlade utfallet är följande:

---

⁵ I denna textdatabas kan inte trunkerade sökningar göras, varför jag fått söka på olika stavningar var för sig med risk att jag missat någon mer udda variant.

Pl. *fædre* 1 (= 100 %).

Pl. *søstre* 1 (= 100 %).

Pl. *brøder* 2 : *brødre* 55 = **96 %**.

Pl. *døtter* 26.

Underlaget för både pl. *fædre* och pl. *søstre* är givetvis alldeles för sprött för att tillåta några som helst slutsatser, men dominansen för den gamla pluralen *døtter* synes tveklös, liksom i något ofullständigare mån för den nya pluralen *brødre*. Till detta skall genast sägas att de allra flesta beläggen på bådaddera återfinns i en och samma text, *Første Mosebog*: 23 respektive 45 stycken. Av de förra uppträder hela 13 i samordningen *søner ok døtter* (där det maskulina parallellordet möjligtvis kan ha givit draghjälp åt den gamla formen). Det är i *Rimkrøniken* (också med bland de av Brøndum-Nielsen åberopade texterna) som de två pl. *brøder* återfinns – där i konkurrens med sex stycken *brødre*.

Det går sålunda inte för yngre forndanska, såsom för yngre fornsvenska, att hitta empiriskt stöd för tanken att pl. *systræ* gått i bräsch för analogiutvecklingen – därtill är beläggen för detta ord alltför få. Å andra sidan har det heller inte framkommit något stöd för att pl. *brøthræ* skulle ha gått före pl. *systræ*. Det ser istället snarast ut som om de såsom parallellord av varsitt genus följts åt, medan den andra gamla feminina pluralen *døtter* synes ha stått emot analogiutvecklingen bättre – kanhända med stöd av sitt parallellord på andra sidan genusgränsen, pl. *søner*. Samtidigt kan det vara värt att påpeka att inget i den (lilla) forndanska empiri som här kunnat granskas motsäger att pl. *systræ* skulle kunna ha varit ledande i det allra tidigaste utvecklingsskedet också i danskan.

5 Reformationstida förhållanden för *r*-stammarnas pluraler

Förhållandena vid tiden för reformationens bibelöversättningar, bara något årtionde efter de yngsta av de ovan i kapitel 3 undersökta fornsvenska texterna, beskrivs av SAOB (F 42 f.) – i en anmärkning (4:o) i artikeln om *fader* – såsom redan antytts litet annorlunda:⁶

Liksom till MODER, DOTTER o. SYSTER nya pluraler, **mödrar** osv., skapats, vilka tidigt träd i stället för de ursprungliga, *mödher* osv., [...] så synes äv. pl. **fäd(h)rar** (**fäd(h)ra**) [jfr fsv. *fädhrrer* 1457] under förra hälften av 1500-talet hava varit på god väg att få fast fot i språket. I NT 1526 förekommer den i samma utsträckning som den gamla pl.-formen. Väl i främsta rummet på grund av den rikliga anv. lyckades emellertid

⁶ Artikelförfattare är antingen Hjalmar Lindroth eller N. R. Palmölöf.

fäd(h)er hävda sin ställning o. tränga nykomlingen tillbaka. Inflytande från pl. **söner**, som uppvisade likheter i bildningssätt, torde dock i ej oväsentlig mån hava bidragit härtill. *Bib.* 1541 har endast den gamla formen, en omständighet som helt säkert ytterligare befast dennas slutgiltiga seger.

Så skall det alltså se ut för *fäder*, men om de andra *r*-stammarna ges inga motsvarande frekvensupplysningar i SAOB. Jag har därför undersökt fördelningen av alla de fem ordens pluraler i NT 1526 och NT i GVB. Dessa har inte varit mig digitalt tillgängliga,⁷ utan jag har här istället gått omvägen om Bibelkommissionens bibelöversättning från 1999 (digitalt tillgänglig genom Svenska bibelsällskapet) och sedan gått till de där funna textställena med relevanta pluralformer i reformationstidens båda NT-översättningar (i Natan Lindqvists utgåva av NT i GVB med texten från 1526 i noter). För de särdeles högfrekventa pluralerna av *broder* har endast vart femte belägg undersökts. Utfallet blir då följande:

Pl. *systrar* 7 = **100** % i båda.

Pl. *mödrar* 2 = **100** % i båda.

Pl. *döttrar* 5 = **100** % i båda.

Pl. *fäder* 22 : *fädra(r)* 34 = **61** % i NT 1526; *fäder* 58 (= alla) i GVB.

Pl. *bröder* 36 : *brödra(r)* 5 = **12** % i NT 1526; *bröder* 42 (= alla) i GVB.

För alla de feminina orden, inte bara *syster*, finns det idel nya analogiska pluraler i båda NT-upplagorna. Det absoluta antalet är visserligen inte imponerande stort, men novationens seger tycks vid detta laget ändå entydig nog. För de maskulina orden kan den jämvikt mellan *fäder* och *fädrar* som SAOB talar om i siffror översättas till hela 61 % *fädrar* i NT 1526, medan denna analogiska form mycket riktigt helt saknas i GVB. För det analogiska *brödrar* är andelen inte alls lika stor 1526, bara 12 % (av den femtedel av beläggen som undersökts). Kanhända har det förhållande att *broder* oftare än *fader* används i pluralis – inte bara just i NT utan rimligtvis i de flestas språkbruk – gjort den fornärvda pluralformen motståndskraftigare mot analogi. I GVB är det sedan idel *bröder*, liksom för *fäder*. De som bearbetat NT-texten inför helbibelutgåvan har uppenbart haft en stark preferens för den gamla pluralformen i maskulinum. Därmed har de landat i – eller kanhända rentav hellre: sjösatt – den sentida svenska ordningen: en klyvning av det gamla *r*-stampsparadigmet efter genus.

⁷ Jag hade helt enkelt förbisett att NT i GVB faktiskt finns i Språkbankens material (vilket Peter Andersson sedermera uppmärksammat mig på).

Jag har sedan också undersökt motsvarande textställen i det danska NT från 1524, varvid utfallet blir som följer:⁸

Pl. *brøder* 8 : *brød(e)re* 34 = **81** %.

Pl. *søster* 2 : *søst(e)re* 5 = **71** %.

Pl. *døtter* 2 : *dotter* 1 : *døttre* 2 = **40** %.

Pl. *feder* 24 : *fadere* 5 : *fed(e)re* 8 = **22** % (+ *fadere* = 35 %).⁹

Här är sålunda bilden snarast spretigare än den var i de yngre forndanska texterna. Så har den gamla pluralen *brøder* åter blivit litet starkare. Tilläggas skall då att 7 av de 8 beläggen står i bestämd form *brøderne*, medan det inte finns en enda bestämd form av den nya pluralen. Ännu hade alltså danskan en god bit kvar till sin nutida ståndpunkt, men jag har inom ramen för denna artikel inte följt den vidare utvecklingen här, till exempel i de närmast följande bibelöversättningarna (som ju i Danmark inte byggde på denna den äldsta). För bättre besked om det som här ändå är huvudsaken, den analoga pluralens ursprung, vore istället en utvidgning bakåt i tiden – till tidiga 1400-talstexter eller rentav sena 1300-talstexter – mer angelägen, men jag får i nuläget nöja mig med den begränsade danska empiri som hittills kunnat kartläggas.

6 Sammanfattning

De empiriska rön som redovisats i denna artikel avser förvisso bara ett litet antal texter. Om vi ändå godtar att dessa bör ge åtminstone en vink om hur förhållandena överlag har tett sig, ser det ut som om min hypotes om en funktionellt motiverad särställning för pl. *systrar* bekräftas för fornsvenskans del i så måtto att denna form förefaller ha varit den klart vanligaste av de analogiska pluralerna inom *r*-stampsparadigmet under 1400-talet. Det vill sedan också synas som att det är först en bit in på 1500-talet som den på allvar dragit med sig det som kunde kallas dess systrar i paradigmet och blivit mönster för ett särfeminint paradigm, samtidigt som de maskulina bröderna stått emot analogitrycket. Förhållandena i NT 1526 visar likväl att det åtminstone på sina håll och bland vissa språkbrukare funnits en tydlig tendens att låta också dessa ansluta sig till

⁸ De två ställena med *mödrar* i de svenska bibelöversättningarna motsvaras i den danska av singularer. Möjligen kan dock det ena belägget vara en oomljudd pl. *moder* (jfr med Brøndum-Nielsen 1935: § 473: 5–6, liksom med pl. *dotter* i NT-texten).

⁹ Att beläggen här är så många färre än i de svenska bibelöversättningarna beror på att den danska ofta har *foreldre* istället (föregripande nutidens eftersträlvade inklusiva bibelspråkbruk med nästan 500 år); många av de kvarvarande beläggen i danska NT utgörs för övrigt av sammansättningen *forfeder/forfed(e)re* där de svenska texterna har ett simplex.

analogimönstret. Detsamma visas ju för övrigt av förhållanden i vissa dialekter; i dessa förefaller emellertid *brödrar* (jfr med Wessén 1968: § 185: 5: "sydsv. dial. *bröra* 'bröder' [*brödrar* V. Moberg 1956]") vara mer etablerat än *fädrar*, medan det omvända som framgått gällde för dem som översatte NT 1526. Som ovan sagts menar Brøndum-Nielsen att just *brøthræ* hade den vägröjande rollen i analogiutvecklingen i forndanska, men detta får sägas vila på litet oklara empiriska grunder; dessvärre har min ovan redovisade mindre undersökning inte heller kunnat bidra med nämnvärt större klarhet härvidlag. Åtminstone för fornsvenska verkar hursomhelst istället *systar*, med störst funktionell fördel av förändringen, uppträda i den ledande rollen. Och jag vill också tro att detta haft sin betydelse för vilka andra ord i paradigmet som – genom genussamhörigheten – i svenska haft lättast att fullborda samma förändring.

Källor och litteratur

Källor

Bibeln. Bibelkommissionens svenska översättning 1999. [Citerat maj 2016]. Tillgänglig: www.bibeln.se.

Fornsvenska textbanken. [Citerat maj 2016]. Tillgänglig: project2.sol.lu.se/fornsvenska/index.html.

Nya Testamentet i Gustav Vasas bibel under jämförelse med texten av år 1526. Utg. av Natan Lindqvist. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag 1941.

SFSS 14:2 = *Heliga Birgittas uppenbarelser* 1860. Andra bandet. Efter gamla handskrifter utg. af G. E. Klemming. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.

SFSS 15 = *Bonaventuras betraktelser öfver Christi lefverne. Gregorius af Armenien* 1860. Efter gamla handskrifter utg. af G. E. Klemming. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.

Tekster fra Danmarks middelalder 1100–1515 – På dansk og latin. [Citerat oktober 2016]. Tillgänglig: middelaldertekster.dk.

Thette ere thz Nøye testamenth paa danske ret effter latinen vdsatthe. [Wittenberg] 1524. *Danske bibelarbejder fra reformationstiden*, genudg. i facsimile af Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Bd 1. København: Rosenkilde og Bagers forlag 1950.

Litteratur

Aasen, Ivar [1918]. *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*. Fjerde uforandrede Udgave. Kristiania: Alb. Cammermeyers Forlag.

BmO = *Bokmålsordboka. Definisjons- og rettskrivningsordbok* 2005. Utarb. av Universitetet i Oslo, Institutt for lingvistiske og nordiske studier og Språkrådet. Red. Boye Wangensteen. 3. utgave. Oslo: Kunnskapsforlaget.

Brøndum-Nielsen, Johs. 1935. *Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling III. Substantivernes Deklination*. København: J. H. Schultz Forlag.

NnO = *Nynorskordboka. Definisjons- og rettskrivningsordbok* 2006. Utarb. av Institutt for lingvistiske og nordiske studium, Universitetet i Oslo i samarbeid med Språkrådet. Red. av Marit Hovdenak, Laurits Killingbergtrø, Arne Lauvhjell, Sigurd Nordlie, Magne Rommetveit & Dagfinn Worren. 4. utgåva. Oslo: Det Norske Samlaget.

NO = *Norsk ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet* 1966–2016. Oslo: Det Norske Samlaget.

Noreen, Adolf 1904. *Altschwedische grammatik. Mit einschluss des altgutnischen*. Halle: Max Niemeyer.

Peterson, Lena 1994. *Svenskt runordsregister*. 2. uppl. Uppsala: Uppsala universitet.

SAOB = *Ordbok över svenska språket* 1893–. Utg. av Svenska Akademien. Lund: Svenska Akademien.

Söderwall, K. F. 1884–1918. *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*, med Supplement utg. (1925–73) av K. F. Söderwall, W. Åkerlund, K. G. Ljunggren och E. Wessén. Lund.

Thráinsson, Höskuldur, Hjalmar P. Petersen, Jógvan í Lon Jacobsen & Zakarias Svabo Hansen 2012. *Faroese. An Overview and Reference Grammar*. Second edition. Tórshavn/Reykjavík: Faroe University Press/University of Iceland.

Wessén, Elias 1968. *Svensk språkhistoria I. Ljudlära och ordböjningslära*. 8. uppl. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

SVENSK-LATINSK TVÅSPRÅKIGHET I MEDELTIDA HANDSKRIFTER – EN INVENTERING

Patrik Åström

The extant medieval manuscripts with Swedish provenance amount to c. 575 (except collections of diplomas and other records) whereof a little more than half are in Latin. Most manuscripts are either in Latin or Swedish. Nearly 100 mss. or 1/6, however, contain texts in both languages. In a number of prayerbooks (all or most of them from Vadstena Abbey) the languages appear in distinct parts of the books: a Latin horarium generally followed by a Swedish collection of prayers. When one language dominates, the texts in the other language are normally small additions in originally free spaces. Swedish headings, sometimes including long introductions, appear in a number of books from Vadstena Abbey, probably made for (and often by) the nuns. In a few books Latin headings precede Swedish texts; those mss. seem to be written in a clerical milieu. The article ends with a presentation of the probably only text mixing the languages: a comparison between the two editions of the common law, generally – but not always – with Latin commentaries and references but with quotations in Swedish.

1 Inledning

I de bevarade omkring 575 medeltida handskrifter (frånsett urkundssamlingar, det vill säga registraturer, kopieböcker, tänkeböcker och liknande), som med visshet tillkommit i Sverige förekommer i huvudsak två språk: latin och svenska. De flesta handskrifterna är enspråkiga, varav litet drygt hälften är på latin. Föreliggande totalinventering av alla handskrifter med både svenska och latinska texter bygger på uppgifter insamlade bland annat inom ramen för två pågående projekt som båda syftar till att framställa en digital katalog över de svenskspråkiga medeltidshandskrifterna.¹ Många av uppgifterna är hämtade från Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet (för närmare uppgifter om handskriftsbeskrivningar däri se Åström 2003a) och vad gäller C-samlingen vid Uppsala universitetsbibliotek från *Mittelalterliche Handschriften der*

---

¹ Det ena projektet kallas "Text till tiden", och är ett samarbete mellan Kungliga biblioteket, Uppsala universitetsbibliotek och Medeltidscentrum vid historiska institutionen vid Stockholms universitet, finansierat av Riksbankens Jubileumsfond och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien och omfattar handskrifterna vid Kungliga biblioteket och Uppsala universitetsbibliotek. Det andra är ett projekt som omfattar handskrifterna i alla andra samlingar och finansieras av Stiftelsen Olle Engkvist byggmästare och Ridderstads stiftelse för historisk grafisk forskning.

Universitätsbibliothek Uppsala: Katalog über die C-Sammlung (MHUU), men uppgifterna har i ett antal fall kompletterats av mig. De berörda biblioteken anges i förkortade former, som förklaras i slutet av denna artikel. För förklaringar av omnämnda religiösa text- och boktyper hänvisas till Geete (1895:285–298).

Bland handskrifterna med svenska texter finns ett antal med inslag på både svenska och latin. Det går därvidlag att urskilja två huvudmönster. Å ena sidan förekommer språken i olika, klart avgränsbara enspråkiga delar i handskrifterna. Å andra sidan används det ena språket som metaspråk, det vill säga i överskrifter, marginalrubriker eller inledningar till texter, som är på det andra språket.

Efter en kort resumé av latinets position under den aktuella tiden, det vill säga från 1300-talets slut till 1500-talets början, kommer jag först att behandla fördelningen av latin och svenska i stort, därefter i tur och ordning latin som metaspråk när huvudtexten är på svenska, för att sedan redogöra för det omvända förhållandet. Till sist kommer jag att presentera det enda renodlade fallet av språkblandning (kodväxling), nämligen en text som går under rubriken *Contarietates legisteriorum novi et antiqui*, och som innehåller jämförelser mellan *Magnus Erikssons landslag* och *Kristoffers landslag*.

Undersökningsmaterialet består av handskrifter eller större handskriftsfragment från 1200-talets slut till början av 1500-talet (ca 1530) med svenska och latinska texter. Böckerna behandlas i den form de på kodikologiska grunder kan antas ha haft vid medeltidens slut, och som de för det mesta har även ännu. Tillskott som uppenbarligen tillkommit efter ca 1530 har inte beaktats, oavsett om de har gjorts på ledigt utrymme eller på tillagda nya blad.

2 Latinskt och svenskt skriftbruk i medeltidens Sverige

Kunskaper i latin var i första hand något som fanns bland prästerskapet. Beräkningar har gjorts som anger att kyrkfolket, det vill säga utöver prästerna även klosterfolket, utgjorde några få procent av befolkningen (Lindkvist & Ågren 1985:26).

Även inom denna lilla grupp var förmodligen latinkunskaperna begränsade. Läs- och skrivkunnigheten på svenska var också begränsad, men torde ha främjats framför allt av att *Magnus Erikssons landslag* och *Magnus Erikssons stadslag*, båda från omkring 1350, fastslog att vissa former av rättshandlingar skulle dokumenteras skriftligen på svenska (framför allt i *Magnus Erikssons landslag*

Jordabalken [Eghnobalker] 20–22, 24 och *Magnus Erikssons stadslag* Ärvdabalken 10:pr, 18:1 och 20 samt Jordabalken 6). Det bidrog till att läs- och skrivkunnigheten (mest på svenska?) i viss mån spreds utanför kyrkan.

Latinkunskaperna var som sagt förbehållna en liten grupp, vilket innebar att latinet kunde användas som hemligt språk. I några fall kunde det ta sig uttryck i att latinet användes för att dölja budskap som var obehagliga för prästerskapet, som är fallet i två handskrifter med Heliga Birgittas *Himmelska uppenbarelser* (SKB A 5 a och SRA E 8801; se Wollin 2004:312, 319–322). Handskrifterna är troligen skrivna under förra hälften av 1400-talet i Vadstena kloster för sekulära användare utanför klostret. Bok 1, kapitlen 47–49 i Uppenbarelserna handlar om dåliga präster. I handskrifterna, som i huvudsak är på svenska, återges texten på latin. Kapitlen föregås av en inledning i rött, som börjar på svenska (här efter SKB A 5 a, f. 32^v):²

Här näst six nakat aff prestomen ok är thetta ey stor nytto älla kännedomber lekmannom at vita, ok klärkane älskä meer at vita ok läsa latino thy for thera skuld scrifwas thässa nästo capitula a latino

(Här näst sägs något om prästerna, och det är inte till stor nytta eller lärdom för lekmännen att veta, och klerkerna älskar mer att få veta och läsa på latin, så för deras skull skrivs de nästa kapitlen på latin)

Därefter följer den egentliga överskriften till kapitel 47, men på latin:

Capitulum xlvij^m

Verba domini Ad sponsam delegis noue Abiectione [...]

Sist i överskriften förklaras varför texten återges på latin, nämligen för att inte skandalisera präster inför lekmännen:

et ponitur hic in latino ne Clerus scandalizetur a laicis et dampnetur

(och återges detta på latin för att prästerskapet inte skall skandaliseras och fördömas av lekmännen)

I ett annat, äldre exempel från 1300-talet, som återfinns på försättsbladet till en lagbok (UUB B 6, f. 1^r), uttrycker skrivaren, en skicklig kalligraf, sitt missnöje med utebliven betalning på följande sätt:

Tu qui volumen istud legendo pertransieris, si vis, defectus tenebras corrige, quas propter quatuor marchas denariorum michi in salario deficientes, licet tempus affuit, supplere non curauit

(Du som läser den här boken får själv rätta dunkla ställen: eftersom det fattas 4 marker av min lön, så rättar jag inte felen, trots att jag har tid till det)

² Det första och sista citatet här återfinns i Klemming (1883–1884:147).

Sådant hemlighetsmakeri som i de två anförda exemplen är emellertid ytterst sällsynt.

3 Handskrifter med både svenska och latinska textavsnitt

När latin och svenska förekommer i en och samma bok återfinns språken som regel i olika delar av handskriften. Företeelsen är vanligast i bönböcker från Vadstena (SBPK Ms. Theol. lat. oct. 71, Giessen UB Hs. 881, SKB A 36, SKB A 43, SKB A 80, SKB A 81, SKB A 82 a, SRA E 9068, UUB C 12, UUB C 68; de flesta från ca 1480–1530, se närmare Hedström 2009) men kan förekomma i böcker med både kyrkliga och profana texter. Som regel är överskrifterna på samma språk som huvudtexten, och alltså på olika språk i de olika delarna av boken.

Vad beträffar bönböckerna är grundprincipen att de innehåller ett horarium (tidegårdens böner) på latin, med latinska överskrifter, som följs av en stor samling böner på svenska, med svenska överskrifter, dock med vissa undantag, som jag återkommer till. Ofta består bönböckerna av en enda kodikologisk enhet, men i några fall kan de ha sammansatts av två eller flera enheter med olika språk.

Språkväxling i större utsträckning förekommer också i några handskrifter som, likt bönböckerna, i huvudsak innehåller texter av en och samma typ. Det är i vissa fall svårt att avgöra om handskrifterna skall ses som en enda kodikologisk enhet eller flera.

Tre handskrifter med regler och statuter för Vadstena kloster innehåller texter på latin och svenska, med de svenska texterna företrädesvis i slutet.

UUB C 50 är sammansatt av två eller tre enheter och innehåller diverse texter, främst regelsamlingar och anvisningar för klosterlivet, samt böner på latin och svenska. Början är helt på latin (lägg 1–8, f. 2^r–93^v, möjligen två enheter), mitten både på latin och svenska (lägg 9–12 början, f. 94^r–128^v) och slutet (slutet av lägg 12–18, f. 148^r–220^r) enbart på svenska, även om mitten och slutet (lägg 9–18) av allt att döma hör till samma enhet. Liknande uppbyggnad har också UUB C 74, som är textmässigt mera homogen. Boken innehåller en samling av privilegier och statuter för Vadstena kloster, varav omkring två tredjedelar i början (f. 1^r–230^v) är helt på latin, medan den sista tredjedelen (f. 231^r–260^v) i huvudsak är på svenska. Samma uppbyggnad har UUB C 46, ”Vadstena klostets privilegiebok”, som i sista fjärdedelen (f. 143^v–213^v) har svenska inslag.

Två laghandskrifter, tillkomna i kyrklig miljö, har även i stort sett samma uppdelning: LStB J 73, tillkommen i huvudsak mellan 1503 och 1510, har tre

huvudenheter, som är inbundna i omvänd kronologisk ordning, det vill säga att den yngsta delen ligger först, och den äldsta sist. De två främre delarna innehåller till större delen texter på latin, i form av kyrkliga stadgar och statuter, *Västgötalagens kyrkobalk* och *Magnus Erikssons landslag* i latinsk översättning, medan slutet (f. 107^r–189^v) upptas av *Kristoffers landslag* och några stadgar på svenska. (För en detaljerad beskrivning av handskriften se Bäärnhielm 1980:6–11.)

UUB B 48 består av tre enheter. Den första utgörs av *Upplandslagens kyrkobalk* på svenska (2^r–12^v). Den andra utgörs av ett omfattande parti på latin (f. 13^r–58^v) som främst innehåller en samling kyrkliga stadgar och statuter, med ett till synes avvikande inskott på svenska (f. 18^r–25^v) och på slutet (f. 56^r–58^r). Den tredje enheten omfattar *Magnus Erikssons landslag* och några stadgar på svenska (f. 59^r–164^r).

Speciella är Vadstenamunken (senare Västerås biskopen) Peder Månssons (död 1534) tre bevarade originalhandskrifter med bland annat tekniska och ”naturvetenskapliga” texter. De innehåller avsnitt både på latin och svenska, men medan SKB X 501 i huvudsak är på latin, så är SKB X 502 och LStB J 8 i huvudsak på svenska.³

4 Latinska handskrifter med svenska inslag

Tre handskrifter med teologiska/religiösa texter har vid sidan om de dominerande latinska textpartierna även relativt stora avsnitt på svenska.

SKB A 54 är ett sammelband med 143 blad, sammansatt av 9 kodikologiska enheter, med mässtexter, predikningar med mera. Enhet 1 är helt på latin. Enhet 2 (f. 11^r–25^v) består av en del av ett breviarium, efter vars slut några rekommendationsbrev på latin och svenska har tillagts (f. 24^v–25^r). Enhet 3 (f. 26^r–45^v) består av *Commune sanctorum* (mässtexter använda vid flera helgonfester) med en svensk bön tillagd på sista bladet (f. 45^r). Enheterna 4, 5 och 6 (f. 46^r–63^v, f. 64^r–80^v resp. 81^r–89^v) är i huvudsak på svenska och innehåller ett antal utdrag ur Birgittas *Himmelska uppenbarelsen*, en dikt om Tio Guds bud, några uppbyggelseskrifter och legender, med mindre inskott på latin. Enhet 7 (f. 90^r–102^v) består av *Sermones de sanctis* (predikotexter om helgon), efter vars slut bland annat två brev på svenska har tillagts (f. 98^v resp. 100^v). De

³ Åtminstone översättningarna till svenska av en och samma text har ibland införts till synes sporadiskt i mindre avsnitt på olika ställen i handskrifterna, men har i vissa fall försetts med hänvisningar mellan delarna i samma eller i en annan av handskrifterna (och till en nu förlorad fjärde handskrift).

två återstående enheterna (f. 103^r–126^v resp. 127^r–143^v) är på latin, med undantag för en liten anteckning på svenska (f. 114^v).⁴

UUB C 19 är en diger bok med 548 blad i 39 lägg, sammansatt av ett flertal, delvis disparata delar (som eventuellt utgör fler än 15 kodikologiska enheter). Boken innehåller predikningar, teologiska och uppbyggliga texter, urkunder, medicinska och komputistiska texter, med svenska inskott i form av medicinska texter (en i vardera lägg 7 och 22, f. 77^r–83^r resp. 292^r–293^v), två teologiska texter (i lägg 10, f. 115^r–123^r och 128^r–128^v), en inskjuten bön i ett parti som huvudsakligen innehåller kyrkliga urkunder (i lägg 12, f. 147^v), urkunder och brevformulär (i lägg 12–13 och 16, f. 155^r–163^r resp. f. 218^v–248^r, omväxlande med latinska texter).

UUB C 22, med 157 blad, är sammansatt av ett antal delar (möjligen 9 enheter) som innehåller böner, uppbyggliga och asketiska texter. Enhet 1 (lägg 1) har en latinsk förteckning över botpsalmer i början (f. 1^r–5^v) och läkedområd på svenska i slutet (f. 6^r–8^v). Lägg 2, 4 och 12, som utgör varsin enhet, upptas helt av var sin uppbygglig text på svenska (f. 9^r–16^v, 31^r–35^r resp. 126^r–129^r). Lägg 8 och 9, som är en enhet, innehåller två svensk-latinska glossarier (f. 69^r–77^r resp. 82^r), några böner på svenska (f. 81^r–81^v), latinska sentenser (f. 78^v–80^r) och brevformulär (f. 82^v–87^r) samt ett latinskt officium (f. 91^v–94^r).

Små inslag som bara omfattar några sidor på svenska återfinns i bland annat:

DKU AM 792 4° innehåller – åtminstone delvis – diverse texter samlade av en skolelev i Linköping; på svenska är några läkedområd (f. 53^r–54^v, f. 139^r–142^v) samt ett dithörande glossarium (f. 142^v), en kärleksvisa (f. 90^r), och en psalm (f. 136^r–136^v). Därtill kommer tre korta uppbyggliga texter och en något längre (f. 160^r–163^r, 163^v–164^r resp. 164^r–164^r, 189^r–197^v) som troligen har tillkommit senare och eventuellt skall betraktas som danska.

De allra flesta av handskrifterna med små latinska inskott innehåller emellertid teologiska texter, och de är i de flesta fall sannolikt tillkomna i Vadstena (för närmare detaljer se i första hand MHUU):

UUB C 4, ett teologiskt sammelband sammansatt av 13 kodikologiska enheter, innehåller ett par rimdikter eller psalmer och en allegori på svenska i enhet 12 (f. 276^v–177^v, 279^r–279^v).

UUB C 9, innehåller homilier, varav en i början är på svenska (f. 1^r–7^v).

---

⁴ Uppgifterna bygger här företrädesvis på Anna Wolodarskis utkast till katalogiseringen av handskriften.

UUB C 15, innehåller teologiska texter och Birgitta-texter, varav tre på svenska: mässor för en själ i skärselden som även återges på latin (f. 325^r–325^v), några böner och Psaltarpsalmen 100 (f. 371^v–372^v, sist i ett lägg).

UUB C 23, innehåller rimofficier med mera, med tre svenska inskott: en bön (f. 120^v–121^r), och två texter tillskrivna Bernhard av Clairvaux (f. 141^v–144^r).

UUB C 24, innehåller en samling predikningar, med ett inskott av ett Birgittamirakel i två versioner (98^r–98^v, 109^v).

UUB C 25, innehåller klosterregler, däribland två uppteckningar av *Regula salvatoris* (Birgittinordens klosterregel), av två olika händer, med ett tillägg på svenska av en tredje hand efter den andra ur Birgittas *Revelationes extravagantes* av en tredje hand (f. 51^v–52^v).

UUB C 27, innehåller teologiska texter, med inskott av ett mirakel (f. 236^v), samt Fader vår, Ave Maria och trosbekännelsen i slutet (f. 279^v).

UUB C 31, innehåller urkunder som rör Birgittinorden, varav ett brev (f. 91^r–91^v) och ett fragment ur *Revelationes extravagantes* (190^r).

UUB C 47, är ett teologiskt sammelband; på svenska är en ofullständig text om den Helige Andes sju gåvor (f. 129^v), samt Kristi lidandes tider (*Horae de passione Christi* som även återfinns två gånger på latin; f. 262^r–264^v) och tre små uppbyggliga texter i slutet av samma lägg (f. 264^v, 265^r, 266^r–266^v).

UUB C 181, en teologisk samlingshandskrift med några svenska inslag (f. 18vb–19ra, 83^v–84^r [sist i ett lägg], 170^v–171^r [sist i ett lägg], 296^r–300^v).

UUB C 308, är en predikosamling med små svenska inslag (f. 98^v i nedre margen, 140^r, 157^v, 189^r i nedre margen, 306^v, 310^r i nedre margen, 347^r i nedre margen, 356^r, 365^v, 373^v, 374^v i nedre margen).

UUB C 455, är en bönbok som består av en helt latinsk äldre del från slutet av 1400-talet (efter 1471) och en yngre del som tillkommit efter 1513 med några texter på svenska (f. 81^r–82^r, 92^v–94^v, 109^r–114^r, 121^r–126^r).

UUB C 475, är ett breviarium som innehåller ett antal böner på svenska (f. 31^r–44^v, 71^v–73^r samt 151^v–153^v med senare tillägg). Det första partiet följs (f. 46^r–58^v) av den delvis tvåspråkiga texten *Fem hälsningar till jungfru Maria* (eller *Jungfru Marias salutationer*), som jag återkommer till.

Dit hör också UUB C 390, en teologisk sammelhandskrift, med en kort text på svenska om tolv mästare i Paris (f. 201^v–203^v), och UUB C 480, teologiska texter och böner, med ett inskott av *Jungfru Marias sju fröjder* på rim från *Själens tröst* mot slutet (f. 70^v–72^r).

Utöver dessa förekommer små svenska inslag även i UUB C 251 och UUB C 274.

5 Svenska handskrifter med latinska inslag

I handskrifter med företrädesvis svensk text kan i sällsynta fall latinska inslag förekomma:

SKB B 59, med *Äldre Västgöotalagen*, är sammansatt av flera enheter, varav den sista (f. 67^r–76^v) innehåller en latinsk sammanställning av äldre och yngre *Västgöotalagens kyrkobalkar* ("Statuta generalia dicta Kirkiobalker"), samt en liten samling gåtor med mera.

SBPK Ms. Germ. qu. 84, med *Kristoffers landslag*, innehåller lagens stadfästelse, två synodalstatuter och några mindre anteckningar på latin (f. 11^r–11^v, 183^r, 184^v).

BNF Fonds Scand. 14, med *Stadslagen* och *Södermannalagens kyrkobalk*, innehåller ett företal till lagen på latin (f. 1^r–3^v).

SKB B 17, med *Magnus Erikssons landslag* och *Södermannalagens kyrkobalk*, innehåller kronologiska anteckningar, botföreskrifter och två avhandlingar om lagen respektive domarämbetet på latin (f. 31^v–32^v, 105^v–119^r samt senare tillagda f. 2^v–4^v).

UUB B 49, med *Hälsingelagen*, innehåller små tillägg i form av fyra böner och botföreskrifter på latin (f. 65^v respektive f. 79^r–79^v i slutet).

UUB B 69, med *Magnus Erikssons landslag* och *Upplandslagens kyrkobalk*, innehåller små tillägg i form av komputistiska anteckningar och ett par böner på latin (f. 1^r, 4^r–4^v, 6^r, 7^v, 60^r).

Ett litet latinskt inslag finns även i stadslagshandskriften DKU AM 45 4° (*Missa de quinque vulneribus Christi*, f. 99^r–101^v).

I ytterligare några laghandskrifter finns små latinska tillägg på några rader i form av böner eller edsformulär (DKB Thott 2196 4°, SRA E 9045, SRA E 9047, SKB B 2, SKB B 5 b, SKB B 6, SKB B 55, SKB B 100 e, UUB B 16, UUB B 52).

I två handskrifter med riddarromaner och krönikor finns några små latinska tillägg: i DKU AM 191 fol. en anteckning om "Carolus filius Philippi" och en Mariabön (f. 36^v, 114^v) och i SKB D 4, två små avsnitt med företrädesvis "medicinska" texter (f. 107^v–109^r resp. 205^r–218^v).

6 Latin som metaspråk när texten i övrigt är på svenska

Svenska böcker eller texter, oavsett texttyp eller genre, kan inledas med en latinsk bön som till exempel kan lyda:

Assit ad inceptum sancta maria meum

(Bistå mig i mitt arbete, sankta Maria)

(LStB T 181, SKB B 47, SKB B 134, SKB D 2, UUB C 20, UUB Palmsköld 405.)

I de svenska *postillorna* är överskrifter på latin regel (så i DKU AM 787 4°, LStB T 180, LStB T 181, SKB A 107, SKB A 111, UUB C 35, UUB C 56, med undantag för de helsvenska DKB GKS 1390 4° och SKB A 27).⁵ Efter överskriften, som anger vilken dag texten avser, inleds texten med en latinsk referens i form av ett citat av inledningen till den aktuella dagens bibeltext, som därefter översätts och utläggs på svenska.

Dominica 2^a aduentus domini

Erunt signa sole et luna etcetera [Lukas 21:25] Jhesus sagde sinom kenneswenom For domadagh skulu vndirlik tekn vardha j solenne ok mananom ok stiernomen

(DKU AM 787 4°, s. 11–12.)

I *bönböckerna* är överskrifterna som sagt oftast på samma språk som huvudtexten, men enstaka gånger förekommer latinska överskrifter till svenska böner (Giessen UB Hs. 881, SKB A 38, SKB A 82 a, SRA E 9068).

Liknande typer av överskrifter och referenser förekommer i andra religiösa handskrifter (så i t.ex. *Pentateukparafrasen* i SKB A 1, Birgittas *Himmelska uppenbarelser* i SKB A 5 a, *Jungfru Marias örtagård* i SKB A 12):

Nw skal här psalmen venite wttydas som han står i psaltarenom

Venite exultemus domino, jubilemus deo salutari nostro Doctores som waro i gamla testamentet, sighia at moyses [...]

(SKB A 12, f. 15^r; Geete 1895:15.)

⁵ Andersson (1992) behandlar mera detaljerat latinanvändningen i A 27, UUB C 56 och LStB T 180 och Adams (2008:55) berör den i en dansk-svensk handskrift.

De latinska inslagen utgörs i dessa fall företrädesvis av inledningar till texter som hör hemma i gudstjänsten (psalmer, hymner och bibelställen), och tjänar som referenser till den efterföljande texten på svenska. Detta sätt att referera till texter som förekommer i liturgin är hämtat från bruket i latinska breviarier och andra latinska brukstexttyper. Antagandet ligger nära till hands, att kommentarerna har tillkommit i Vadstena med särskild tanke på nunnorna (Geete 1895:XLI). Det uttrycks tydligast i inledningen till Nils Ragvaldssons *Jungfru Marie örtagård*, det vill säga översättningen och förklaringen av Vadstena-nunnornas veckoritual *Cantus sororum*. Texten har Nils ”wttyth aff latino oc oppa swänsko [...] idher allom sinom kära systrom oc döttrom til andeliken hwgnat” (översatt från latin till svenska ... er alla mina kära systrar och döttrar till andlig hugnad’; SKB A 12 f. 2^v–3^r; Geete 1895:3).

Latinska överskrifter förekommer ibland även i andra texttyper, bland annat till dramat som nu är känt under titeln ”En syndares omvändelse” (den latinska titeln lyder ”Om en syndare som undfick nåd”):

De vno peccatore qui promeruit gratiam

Alt got folk j hören här til

(DKU AM 191 fol., f. 89^r.)

Ett annat exempel är den i margin placerade latinska överskriften ”Märk! Om friheten” till biskop Tomas *Friheten* (Frihetsvisan):

Nota de libertate

Friiheeth är thet betzsta thing
ther sökias kan all werldin vm kring

(SKB B 42, f. 178^r.)

I en handfull av de omkring 150 lagböckerna förekommer flocktitlar eller marginaltitlar på latin (Karlstad Jur. 1 [del 1], SKB B 125, UUB B 55 alla med *Magnus Erikssons landslag*, samt SBPK Ms. Germ. qu. 84 och SKB B 34 med *Kristoffers landslag*), som till exempel i en överskrift till Tjuvabalken 22 om fynd som görs på väg eller ”i markerna” som inte offentliggörs:

De inuentis in uiis et campis non publicatis xxxij

Hwar som fynd hittir a vägh ellir vtan vägh hwat fynd thet hälstz är

(SKB B 123, f. 124^r.)

Sist i en text kan det finnas en kolofon (slutskrift, explicit) som innehåller verkets titel, ibland även författare och uppgift om innehållet. I slutet kan det också

finnas en skrivarnotis, som kan vara på vers; den kan också ha uppgifter om skrivare, datering med mera, som denna av broder Jöns (Budde) Räk:

1491 Frater johannes räk male scripsit hec
(SKB A 58, f. 85^v, "Jöns Buddes bok".)

Allra sist i boken eller vid slutet av en text kan en bön finnas som motsvarar den ovan återgivna inledande bönen om bistånd ("assit ad..."):

finito libro sit laus et gloria christo
(boken är avslutad, lov och ära åt Kristus)
(SKB B 47, f. 18^v.)

Ibland kan där även finnas uppgifter om skrivaren, stundom i förening med en bön:

Qui me scribebat nomen Siggonis habebat Finis adest jstius operis sit deo
laus
(den som skrev mig hade namnet Sigge, nu är detta verk verkligen slut,
lovad vare Gud)
(SBPK Ms. Germ. qu. 84, f. 183^r.)

De latinska inslagen i form av skrivarverser, överskrifter och inledande referenser har en tydlig prägel av att följa bestämda mönster, hämtade från den latinska skriftkulturen. Det är alltså fråga om ett litet antal språkliga element med en bestämd funktion och ofta även en bestämd placering, som antingen markerar en inledning (eller ett slut) av något slag eller utgör en referens i form av ett citat.⁶

7 Svenska som metaspråk när texten i övrigt är på latin

I några bönböcker förekommer överskrifter på svenska till latinska texter. Överskrifterna kan bestå av en titel, en kommentar eller bådadera. Titlarna förefaller ibland att vara översatta från latin. Utformningen av överskrifterna till de enskilda texterna är inte alltid likartade. Företeelsen är knuten till vissa handskrifter (SKB A 80, SKB A 81 och UUB C 12), men även till vissa texter, vilket framgår av följande sammanställning:

Psalterium Beate Marie Virginis (Jungfru Marias psaltare eller rosenkrans), med överskrift och avslutning på svenska. Denna varianttext förekommer i DKU AM

⁶ Jämför Carlquist (2005) som belyser tvåspråkigheten särskilt ur ett vidare funktionellt perspektiv.

422 12:0, Giessen UB Hs 881, SKB A 38, SKB A 80, SKB A 81 och UUB C 68.
(Geete 1907–1909 nr 121.)

(Pseudo-)Bernardus Claraevallensis, *Octo praecipui sive praelecti versus ex psalterio sumpti* (Sankt Bernhards åtta Psaltarverser) som återfinns i SBPK Ms. Theol. Lat. oct. 71, Giessen UB Hs. 881, SKB A 80, SKB A 81, UUB C 68.

Ave Sanctissima Maria, mater Dei, Regina caeli (Bön till Jungfru Maria inför hennes beläte) som återfinns i SKB A 80, SKB A 81.

Bönesvit (*O virgo Maria rogo, Signum salvatoris, Ave sanctissima Maria*; tillsammans med Ps.-Bernardus, *Octo praecipui*.) som återfinns i SKB A 80, SKB A 81.

Collecta (kollektbön): *Deus qui post baptismi sacramentum* som återfinns i SKB A 43, UUB C 12.

Antiphonae ante festum nativitatis Christi (*Antiphonae majores*, O-antifonerna) som återfinns i SKB A 43, UUB C 12.

Horae Omnium sanctorum och *Horae Sanctae Annae* som återfinns i UUB C 12, UUB C 68.

Septem psalmi poenitentiales cum litania et collectae (Sju botpsalmer med litania och kollektböner) som återfinns i SKB A 80, UUB C 12.

Oratio de quinque vulneribus Christi (Rimrad bön till Jesu fem sår) förekommer i två varianter. Den "ursprungliga" varianten, som inleds *Ave dextra manus*, finns i SKB A 36, med latinsk överskrift, och SKB A 38, med svensk överskrift (se nedan). Den andra varianten, med en tillagd första strof som inleds *Ave Iesu inclinatum*, finns i Giessen UB Hs. 881 och SKB A 81, som båda har en lång överskrift på svenska, samt i UUB C 475 utan överskrift.

Den första versionen får tjäna som exempel:

Aff wars herra fäm vndom mykit godha
Aue dextra manus christi perforata
(Om vår Herres mycket goda fem sår.
Var hälsad, Kristus genomborrade högra hand)
(SKB A 38, f. 104^r.)

Till de ovan nämnda kan också läggas horariet UUB C 464 och bönboken UUB C 502. Svenska överskrifter förekommer även i tre handskrifter med Vadstena-

nunnornas veckoritual *Cantus sororum* (UUB C 466, UUB C 468 [med noter, "Directorium chori"], UUB C 469) och dessutom i "Processionale Vastenensis" (UUB C 468).

Ett särskilt komplex förefaller ett antal textvittnen utgöra som innehåller varianter av *Quinque salutationes Beatae Mariae Virginis* eller *Fem hälsningar till jungfru Maria* (även benämnd *Jungfru Marias fem salutationer*). Den ursprungliga latinska texten (som finns bl.a. i SKB A 36 och UUB C 68) är sammansatt av två inledande böner (*Saluto te* och *Precor te* eller *Deprecor te*) och därefter följer fem avsnitt uppbyggda kring en Psaltarpsalm vardera (Ps. 119:1, 118:17–32, 125:1–6, 122) med antifoner, suffragier och hymner.

Den latinska texten har i varierande omfattning försetts med tillägg på svenska i ett antal bönböcker. Tilläggen kan utgöras av a) fem böner knutna till de fem hälsningarna samt en slutbön, b) fem samlingar med 10 korta lovprisningar, som inleds "Välsignad vare du" eller "Gläds Maria", något olika i olika handskrifter, c) en översättning av de två inledande bönerna (*Saluto te* och *Precor te*), d) ett inledande "exemplum" om en munk. I denna "fullständiga" form med alla fyra tilläggen föreligger texten i Giessen UB Hs. 881. Varianter av texten finns även i flera andra handskrifter (SBPK Ms. Theol. lat. oct. 71, SKB A 38, SKB A 43, SKB A 81, UUB C 12 och UUB C 475). Skillnaderna mellan de olika textvittnena är relativt stora och rör inte bara hur många av tilläggen som förekommer, utan även placeringen av dem och texternas utformning. Robert Geete har återgett bönerna i sin samling av böner från medeltiden (Geete 1907–1909 nr 123) i tre varianter, som emellertid bara delvis återspeglar mångfalden, inte minst eftersom han hoppat över de latinska inslagen.

Delar av *Fem hälsningar* återfinns även i en traktat om hälsningarna och Marias fem fröjder (Geete 1904–1905:349–383, med vissa latinska inslag överhoppade; bönerna återfinns även i Geete 1907–1909 nr 123 b, där helt utan de latinska inslagen). Traktaten motiverar nyttan av att läsa salutationerna, och förklarar deras betydelse. De latinska textavsnitten, det vill säga psalmerna och antifonerna med mera, har reducerats till korta hänvisningar (som utelämnats i Geetes båda utgåvor). I traktaten återfinns delvis samma inledning (c) och berättelsen om munken (d), men inbakade i en längre introduktion. Traktaten avslutas med en slutbön som utgör en del av (a). I övrigt upptas texten till största delen av fem bönesviter knutna till var och av de fem salutationerna (andra böner än b ovan). De svenska bönerna i sviterna föregås av en latinsk versrad, som i sig utgör en del av fem tvåstrofiga latinska rimdikter, de fyra första med tio versrader vardera, och den sista med åtta. Varianter av texten föreligger med

delvis avvikande inledningar i de närbesläktade SKB A 49 och UUB C 50 (som enligt Geete är den föregåendes förlaga).

En helt annan kategori, till sist utgörs av *skrivarnotiser*, som kan vara på svenska, oavsett huvudtextens texttyp. De återfinns som regel i slutet av texterna:

Tässa book screff syster cristin hanssa dotther
(SBPK Ms. Germ. fol. 726, f. 168^r.)

Efter textens slut kan språken blandas:

Velys tik Tu gwidonis siell / bidh fore allom tik viliä vääll / At the effter
liffsens ändhä / maghe mz tik j hymmerike ländä / Thettä screff broder
jönes räk / än tha at scrifften är allom othäk / *anno dominj mcdxcprimo*
facta sunt hec
(SKB A 58, f. 101^v.)

8 Glossor och enstaka ord

Latinska glossor och enstaka ord kan förekomma. I en del fall är det svårt att dra en absolut gräns mellan latinska inskott i egentlig mening och latinska lånord. Särskilt gäller det ord av typen *rubrica*, *item*, *nota*, *moralitas*, *oratio* med flera, som kan vara placerade ovanför eller i margin invid en svensk text. Orden kan markera dels början av en ny text (*rubrica* 'överskrift') eller ett nytt textavsnitt (*item* 'åter, vidare') eller framhäva något (*nota* 'märk! obs!'), dels att den följande texten är av ett visst slag eller texttyp (*moralitas* '[sens]moral', *oratio* 'bön'). Dit hör även den ännu levande frasen *et cetera*.

Svenska glossor som tillfogats latinska texter förekommer i ett relativt stort antal handskrifter, varav många är predikosamlingar: DKU AM 792 4°, SKB A 133, SKB B 59, UUB C 20, UUB C 22, UUB C 181, UUB C 213, UUB C 218, UUB C 237, UUB C 308, UUB C 312, UUB C 321, UUB C 322, UUB C 335, UUB C 337, UUB C 363, UUB C 365, UUB C 381, UUB C 385, UUB C 389, UUB C 392.

9 *Contrarietates legisteriorum novi et antiqui* – åtskillnader mellan nya och gamla lagen

Det finns ett fall av "äkt" språkblandning bevarat. Det rör sig om en jämförelse mellan *Kristoffers landslag* från omkring 1440 och den omkring 100 år äldre *Magnus Erikssons landslag*, eller som det sägs i texten, nya och gamla lagen. Jämförelsen förekommer, såvitt jag hittills kunnat utröna, i omkring 30

uppteckningar, företrädesvis i handskrifter med *Kristoffers landslag* från 1500-talet. (För utgåva med kommentarer se Åström 2016.)

Texten har tillkommit senast i mitten av 1480-talet. Den består av citat ur lagarna, ibland med korta kommentarer. Under 1500-talets lopp redigerades den om i flera etapper. De två första nyredaktionerna innebar att den ursprungliga textens latinska inslag översattes till svenska i två steg. I den tredje fullständiga redaktionen ändrades bland annat ordningsföljden på bestämmelserna så att den nya lagens lydelse alltid föregår den gamla, vilket inte var fallet i urtexten. I ett ännu senare skede förkortades texten och den kommenterande texten ströks, så att kvar blev en enkel lista över skillnaderna.

Jämförelsen bygger på textvarianter av *Kristoffers landslag* och *Magnus Erikssons landslag* som kan beläggas i handskrifter med sörmländsk proveniens. Det tyder på att texten tillkommit i Sörmland, möjligen i Strängnäs, eftersom handskriften med den bästa bevarade texten kommer därifrån. Det rör sig om handskriften SKB B 42 som innehåller de enda bevarade nedteckningarna av Tomas Simonssons dikter om Engelbrekt och Friheten ("Frihetsvisan"). Handskriften kan dateras till 1480-talet, och kan knytas till domkapitlet i Strängnäs, som vid den tiden leddes av en av svensk medeltids lärdeste män, biskopen Kort Rogge.

Vad som förefaller vara den ursprungligaste textvarianten föreligger i sammanlagt 8 handskrifter varav 6 är från senare hälften av 1400-talet eller 1500-talets början (före 1510), samt i 2 yngre handskrifter.

Redan i de två inledande paragraferna vacklar språkbruket: § 1 är helsvensk, medan § 2 är på latin, med svenska citat. För tydlighets skull är latinet här kursiverat (texten återges här och fortsättningsvis efter Åström 2016):

Contrarietates legisteriorum Noui & antiqui

Incipit konungis balkir

[§ 1] ¶ Nya laghboken hallir xj laghmantz döme Oc the gamla ix

[§ 2] ¶ *Nouum continet* ower alla werldzligha domara *Antiquum* ower alla domara *quod est praeiudiciale iudicibus ecclecie*

(Nya lagboken innehåller 11 lagmansdömen, och den gamla 9.

Nya innehåller över alla världsliga domare Den gamla över alla domare vilket är att föregripa kyrkans domar.)

Fortsättningsvis är emellertid paragraferna utformade på följande sätt, med korta latinska kommentarer och svenska citat:

[§ 9] *Item Nouum tenet* hugger man byrdhe med Raa hasl *etcetera* böte iij öre *Antiquum tenet* j öre

(Vidare, Nya innehåller hugger man börda med rå, hassel etc. böte 3 öre, Gamla innehåller 1 öre)

Men i några fall har författaren tydligen mist kontrollen, och helt övergått till svenska (bortsett från inledande *item*, som nog snarast skall ses som ett lånord, alltså svenska, liksom *etcetera*):

[§ 24] *Item vm wädh skil mykyt vppa nya laghen oc gambla laghen* Gambla laghen wilia strax wädhia vnder konungen Oc nya laghen först widher laghmannen *etcetera*

[§ 25] *Item om retthara thing skil mykyt aat the nyo laghen oc the gambla laghen* som mykyt bättre ytermeer oc liwslighare vthtryckis j nya laghwmen än the gambla

(Om vad skiljer mycket på nya lagen och gamla lagen. Gamla lagen vill strax vädja under kungen, och nya lagen först hos lagmannen etc.

Vidare om rättarting skiljer mycket mellan den nya lagen och den gamla lagen, som mycket bättre, utförligare och klarare uttrycks i nya lagen än den gamla.)

För att senare återgå till att skriva kommentaren på latin:

[§ 35] Drepir kona man sin eller barn sith *etcetera* tha skal hon brennas *secundum nouum, secundum antiquum* stenas

[§ 36] *Et sic vbique per totum istum tytulum vbi talem casus est* konw brenna *secundum nouum, sed secundum antiquum* stenas

(Mördar kvinna sin man eller sitt barn etc. då skall hon brännas enligt den nya, enligt den gamla stenas.

Och på motsvarande sätt för alla avsnitt där fallet är sådant att kvinna [skall] brännas enligt den nya, men enligt den gamla stenas.)

Man bör notera att inom paragraferna är det så att säga ordning och reda: kommentartexten inom en paragraf är alltid antingen på latin eller svenska.

Det finns såvitt jag vet ingen motsvarighet till denna typ av språkblandning eller kodväxling bevarad, som den inledande genomgången visat.

10 Sammanfattning

När latin och svenska förekommer i en och samma handskrift och textmängderna är någorlunda lika stora, då uppträder de båda språken som regel i olika, avgränsade delar av boken, som ibland utgörs av olika kodikologiska enheter. När fördelningen är ojämn, så att det ena språket dominerar, då är inskotten, till

exempel på svenska i latinska handskrifter, som regel små. Inskotten förefaller att vara mer eller mindre slumpmässiga tillägg på ledigt utrymme, ofta i slutet av lägg eller kodikologiska enheter. I några samlingsband med flera kodikologiska enheter kan dock någon eller några enheter vara till exempel på latin i handskrifter som i övrigt är på svenska.

Texternas överskrifter är som regel på samma språk som huvudtexten. Ett antal handskrifter med latinsk huvudtext, företrädesvis från Vadstena kloster och från slutet av 1400-talet eller början av 1500-talet, utmärker sig dock genom att ha överskrifter, som kan innefatta en introduktion till texten, på svenska. Dessa handskrifter är som regel framställda för nunnekonventets räkning.

Latinska överskrifter till svenska texter är relativt ovanliga. Ibland ger de intryck av att vara övertagna från det latinska originalet till en översättning till svenska. I några få fall, särskilt vad gäller latinska överskrifter i svenska lagböcker, verkar det i stället vara fråga om resultatet av en "lärdd" influens i böcker som tillkommit i kyrklig miljö.

Regelrätt latinsk-svensk språkblandning förekommer av allt att döma bara i en enda bevarad text: *Contrarietates legisteriorum novi et antiqui*, en sammanställning av skillnader mellan *Magnus Erikssons landslag* och *Kristoffers landslag*.

Förkortningar

BNF = Bibliothèque national de France, Paris

DKB = Kongelige bibliotek, Köpenhamn

DKU = Köpenhamns universitet (Arnamagnaeanske samling)

Giessen UB = Universitätsbibliothek Giessen

Karlstad = Karlstads läroverksbiblioteks handskriftssamling, Arkivcentrum
Värmland, Karlstad

LStB = Stiftsbiblioteket, Huvudbiblioteket, Linköping

SBPK = Staatsbibliothek zu Berlin Preußischer Kulturbesitz

SKB = Kungliga biblioteket, Stockholm

SRA = Riksarkivet, Stockholm

UUB = Uppsala universitetsbibliotek

Omnämnda handskrifter

BNF Fonds Scand. 14, DKB GKS 1390 4°, DKB Thott 2196 4°, DKU AM 191 fol, DKU AM 787 4°, DKU AM 792 4°, Giessen UB Hs. 881, Karlstad Jur. 1, LStB J 8, LStB J 73, LStB T 180, LStB T 181, SBPK Ms. Germ. qu. 84, SBPK Ms. Theol. lat. oct. 71, SKB A 1, SKB A 5 a, SKB A 12, SKB A 27, SKB A 36, SKB A 37, SKB A 38, SKB A 43, SKB A 49, SKB A 54, SKB A 58, SKB A 80, SKB A 81, SKB A 82 a, SKB A 107, SKB A 111, SKB A 133, SKB B 2, SKB B 5 b, SKB B 6, SKB B 17, SKB B 34, SKB B 42, SKB B 47, SKB B 55, SKB B 59, SKB B 100 e, SKB B 123, SKB B 125, SKB B 134, SKB D 2, SKB D 4, SKB X 501, SKB X 502, SRA E 8801, SRA E 9045, SRA E 9047, SRA E 9068, UUB B 6, UUB B 16, UUB B 48, UUB B 49, UUB B 52, UUB B 55, UUB B 69, UUB C 4, UUB C 9, UUB C 12, UUB C 15, UUB C 19, UUB C 20, UUB C 22, UUB C 23, UUB C 24, UUB C 25, UUB C 27, UUB C 31, UUB C 35, UUB C 46, UUB C 47, UUB C 50, UUB C 56, UUB C 68, UUB C 74, UUB C 181, UUB C 213, UUB C 218, UUB C 237, UUB C 251, UUB C 275, UUB C 308, UUB C 312, UUB C 313, UUB C 321, UUB C 322, UUB C 335, UUB C 337, UUB C 363, UUB C 365, UUB C 381, UUB C 385, UUB C 389, UUB C 390, UUB C 392, UUB C 475, UUB C 480, UUB Palmsköld 405

Källor och litteratur

Adams, Jonathan 2008. *Displaced texts. An old Swedish Birgittine revelation in Copenhagen, GkS 1154 fol. and three sermons in Vienna, Cod. Vind. 13013*. Uppsala: Svenska fornskriftsällskapet.

Andersson, Roger 1992. *Wttydhning eller expositio? Språkval under 1400-talet*. I: Inger Larsson (red.). *Leve mångfalden! Tjugo uppsatser om språk tillägnade Barbro Söderberg*. Stockholm: Stockholms universitet. S. 9–18.

Bäärnhielm, Göran (red.) 1980. *Magnus Erikssons landslag: latinsk översättning (ca år 1500) av Ragvald Ingemundsson: lib. v-xv*. Stockholm: Stockholms universitet.

Carlquist, Jonas 2005. Den fornsvenska handskriftens bilinguala karaktär: Latinets funktion i folkspråklig kontext. I: Karita Mård-Miettinen & Nina Niemelä (red.). *Fackspråk och översättningsteori*. VAKKI-symposium XXV, Våra 12–13.2.2005. Vaasa: Vaasan yliopisto. S. 10–30.

Geete, Robert (red.) 1895. *Jungfru Marie örtagård. Vadstenanunnornas veckoritual i svensk översättning från 1510*. Stockholm: Svenska fornskriftsällskapet.

Geete, Robert (red.) 1904–1905. *Skrifter till uppbyggelse från medeltiden: en samling af moralteologiska traktater på svenska, författade af bl.a. Bonaventura*. Stockholm: Svenska fornskriftsällskapet.

Geete, Robert (red.) 1907–1909. *Svenska böner från medeltiden*. Stockholm: Svenska fornskriftsällskapet.

Hedström, Ingela 2009. *Medeltidens svenska bönböcker: kvinnligt skriftbruk i Vadstena kloster*. Oslo: Universitet i Oslo.

Klemming, G. E. 1883–1884. *Heliga Birgittas uppenbarelser. Efter gamla handskrifter. Femte bandet: Bihang*. Stockholm: Svenska fornskriftsällskapet.

MHUU = Andersson-Schmitt, Margarete, Håkan Hallberg & Monica Hedlund 1988–1995. *Mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala: Katalog über die C-Sammlung*. 8 vol. Uppsala: Uppsala universitetsbibliotek.

Lindkvist, Thomas & Kurt Ågren 1985. *Sveriges medeltid*. Solna: Esselte Studium.

Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 1844–.

Wollin, Lars 2004. Salstahandskriften, vadstenatraditionen och den birgittinska svenskan. I: Olle Ferm & Staffan Nyström (red.). *Bengt Jönsson (Oxenstierna) och hans värld*. Stockholm: Sällskapet Runica et Mediævalia. S. 312–340.

Åström, Patrik 2003a. *Register till Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 1844–2000: utgivna skrifter och däri använda fornsvenska handskrifter*. Stockholm: Svenska fornskriftsällskapet.

Åström, Patrik 2003b. *Senmedeltida svenska lagböcker: 136 lands- och stadslagshandskrifter: dateringar och dateringsproblem*. Stockholm: Stockholms universitet.

Åström, Patrik 2016. *Tendensen i Kristoffers landslag*. Stockholm: Svenska fornskriftsällskapet.